

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Mladen Bošnjak

**FILOZOFSKI ASPEKTI KAZNENOG
PRAVA**

DOKTORSKI RAD

Rijeka, 2026.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Mladen Bošnjak

**FILOZOFSKI ASPEKTI KAZNENOG
PRAVA**

DOKTORSKI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Marko Jurjako, Filozofski fakultet u
Rijeci

Rijeka, 2026.

UNIVERSITY OF RIJEKA
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Mladen Bošnjak

**PHILOSOPHICAL ASPECTS OF
CRIMINAL LAW**

DOCTORAL THESIS

Supervisor: Marko Jurjako, Associate Professor, Faculty of
Humanities and Social Sciences in Rijeka

Rijeka, 2026

Mentor: izv. prof. dr. sc. Marko Jurjako

Doktorski rad obranjen je dana _____ u/na

_____ ,

Pred povjerenstvom u sastavu:

1. _____
2. _____
3. _____

Zahvale

Na početku želim zahvaliti svima koji su u praktičnom smislu omogućili moj doktorski studij. Zahvaljujem Hrvatskoj zakladi za znanost, koja me financirala putem projekta *Odgovori na antisocijalne osobnosti u demokratskom društvu* (šifra projekta: HRZZ- IP-2018-01-3518), projekta *Teorijska istraživanja na razmeđu filozofije psihologije i društvenih praksi* (šifra projekta: HRZZ-IP-2022-10-1788) i Natječaja *Projekt razvoja karijera mladih istraživača - izobrazba novih doktora znanosti* (šifra natječajnog roka: DOK-2021-02-2681) te Sveučilištu u Rijeci koje me financiralo putem projekta *Filozofska analiza u kognitivnoj znanosti* (šifra projekta: uniri-iskusni-human-23-14). Odlazak na međunarodnu konferenciju *2022 Bled Ethics Conference* omogućen mi je sredstvima Fonda Prometej Zaklade Sveučilišta u Rijeci (broj ugovora: N-PROM 20/2022). Također sam zahvalan Udruzi osoba s mišićnom distrofijom Primorsko-goranske županije i Udruzi za mlade i studente s invaliditetom Primorsko-goranske županije "ZNAM" koje već nekoliko godina u suradnji sa Savjetovalištem za akademsku prilagodbu Sveučilišta u Rijeci organiziraju podršku studentima s invaliditetom u studentskom domu.

Želio bih zahvaliti svom mentoru, Marku Jurjaku na neprocjenjivoj podršci, usmjeravanju i razumijevanju. Njegova smirenost i povjerenje pomogli su mi da se izborim sa životnim stresom svake vrste.

Također zahvaljujem Luci Malatestiju, čiji me entuzijazam za filozofiju psihijatrije potaknuo da se i sam počnem baviti tim područjem filozofije.

Zahvalnost dugujem i Snježani Prijić-Samaržija, koja mi je sugerirala literaturu za drugo poglavlje disertacije, ali i potaknula moj interes za epistemologiju vrline koji se očituje u trećem poglavlju disertacije.

Izrazito sam zahvalan i Predragu Šustaru i Zdenki Brzović što su na mene prenijeli ljubav prema filozofiji (biomedicinskih) znanosti. Zdenka i ja zajedno smo na Predragovu inicijativu napisali znanstveni rad koji je moja prva profesionalna publikacija.

Također zahvaljujem i Aleksandri Golubović na mnogobrojnim neformalnim filozofsko-teološkim razgovorima u vrijeme turobne Covid-19 pandemije, kada sam pisao diplomski rad i intenzivno se pitao o smislu života.

Zahvalan sam cijelom Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta u Rijeci na stvaranju iznimno poticajnog akademskog okruženja u kojem sam dobio priliku razviti se kao osoba u svakom smislu riječi.

Zahvalnost dugujem i nekadašnjem Odjelu za filozofiju Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu gdje sam završio prijediplomski studij. Zahvaljujući predavanjima Dušana Dožudića zavolio sam analitički pristup filozofskim problemima, a mentor mog završnog rada Tomislav Janović sugerirao mi je da upišem diplomski studij filozofije u Rijeci. Bio je to jedan od najboljih savjeta koje sam dobio u životu.

Također zahvaljujem i svojoj profesorici filozofije i hrvatskog jezika iz I. gimnazije Zagreb, Marini Vitković, zahvaljujući kojoj sam u četvrtom razredu srednje škole počeo još dublje promišljati o životu i shvatio da sam moram preuzeti odgovornost za vlastiti život. Zahvaljujem i svom profesoru povijesti Andriji Lovriću, koji me tijekom srednje škole vrhunski pripremio za studij povijesti, pa sam se tijekom studija više mogao posvetiti filozofiji, koja je postala moj primarni profesionalni interes.

Zahvalan sam i svojoj učiteljici razredne nastave Snježani Kegel, zahvaljujući kojoj sam još kao dijete maštao da ću jednog dana postati učitelj u školi. Nisam mogao ni sanjati da će se taj poziv ostvariti na drukčiji način, kroz rad na fakultetu.

Ne mogu opisati zahvalnost koju osjećam prema svojoj obitelji, najviše prema svojoj majci Biljani, koja je uvijek vjerovala u mene i podupirala me na sve moguće načine, želeći da se ostvarim u svakom pogledu bez obzira na tjelesni invaliditet. Najviše sam joj zahvalan što me podržala u odluci da se preselim u Rijeku, iako joj nije bilo lako pustiti me u drugi grad, u nepoznato. Zahvaljujem i sestrični Tanji, njezinom mužu Borisu, tetki Ivanki, teti Anki, ujni Kristini i ujaku Marinu na tome što su uvijek bili uz mene. Žao mi je što nismo mogli više vremena provesti zajedno u proteklih nekoliko godina. Zahvalan sam i svom pokojnom ocu Mladenu koji je primjerom svoga ispravnog života ostavio neizbrisiv trag u mom životu, iako je poginuo prije mog rođenja.

Neizmjerne sam zahvalan svojoj Smjehuljici, koja uvijek nađe razlog za radost i smijeh. Njezin zarazni optimizam davao mi je snagu u trenucima kad sam bio na rubu živaca od borbe sa samim sobom.

I na kraju, najviše zahvaljujem svom Bogu, Isusu Kristu, na daru života, svim talentima i ovim prekrasnim ljudima koje mi je podario da zajedno sa mnogim hodaju kroz život. Ispričavam se svim ljudima koji su tijekom mog života mnogo toga učinili za mene, a koje ovom prilikom nisam poimence spomenuo.

SAŽETAK

Filozofija forenzičkih znanosti specifično je područje na razmeđu filozofije prava i filozofije psihijatrije. Unutar filozofije forenzičkih znanosti filozofija psihijatrije i filozofija prava najjasnije se preklapaju u raspravama o pitanju ubrojivosti okrivljenika u pogledu protupravnog djela, što je i središnja tema ove disertacije. U slučajevima u kojima postoji sumnja u ubrojivost okrivljenika, psihijatrijsko je vještačenje obavezna postupovna radnja čiji je cilj utvrditi je li okrivljenik u vrijeme počinjenja djela bolovao od mentalnog poremećaja i na koji je način navedeno stanje utjecalo na njegovu sposobnost shvaćanja značenja svog djela i sposobnost upravljanja voljom.

Pitanje ubrojivosti okrivljenika za protupravna djela otvara općenita pitanja i teorijsko-praktične probleme koji proizlaze iz suradnje psihijatrije i prava. Svrha je ove doktorske disertacije analizirati teorijske pretpostavke koje se nalaze ili bi se trebale nalaziti u pozadini prakse utvrđivanja neubrojivosti počinitelja kaznenih djela. Ta se svrha nastoji ostvariti kroz analizu odgovora na sljedeća pitanja i tematske cjeline: (1) problem epistemičkog odnosa vještaka psihijatra i suca; (2) pitanje nužnih epistemičkih i etičkih vrlina suca i vještaka psihijatra, (3) problem adekvatne definicije pojma mentalnog poremećaja u kaznenom pravu; (4) pitanje mentalnog uzrokovanja kao nužne pretpostavke kaznene odgovornosti; (5) pitanje vrste znanstvenog objašnjenja koja se koristi prilikom vještačenja ubrojivosti; te (6) problem međusobnog odnosa između različitih vrsta objašnjenja koja se koriste u procesu psihijatrijskog vještačenja.

Disertacija se ovim temama primarno bavi u kontekstu hrvatskog kaznenopravnog sustava. Međutim, struktura rasprave, rezultati analize i ponuđeni argumenti mogu se generalizirati izvan okvira hrvatskog zakonodavstva i primijeniti na slične pravne sustave u zemljama zapadne hemisfere. S obzirom na to da se spomenute teme obrađuju iz perspektive biomedicinskih znanosti, prava i filozofije, disertacija predstavlja važan interdisciplinarni doprinos istraživanju problematike forenzičkog psihijatrijskog vještačenja u kaznenom postupku i njezinih pojmovnih temelja u Hrvatskoj i šire.

Ključne riječi: filozofija prava; filozofija psihijatrije; kazneno pravo; forenzička psihijatrija; kaznena odgovornost; (ne)ubrojivost; suci; psihijatrijski vještaci; okrivljenici

SUMMARY

The philosophy of forensic sciences is a specific field situated at the intersection of the philosophy of law and the philosophy of psychiatry. Within the philosophy of forensic sciences, the philosophy of law and the philosophy of psychiatry most clearly intersect in discussions on the mental capacity of defendants with respect to unlawful acts, which is the central focus of this dissertation. In cases where there is doubt about mental capacity of the defendant, psychiatric examination is a mandatory procedural action aimed at determining whether the defendant, at the time of committing the act, suffered from a mental disorder, and how such a condition affected their ability to understand the meaning of their act and their ability to control their will.

The issue of mental capacity of defendants with a mental disorder raises general questions and theoretical-practical problems arising from the cooperation between psychiatry and law. The purpose of this doctoral dissertation is to analyze the theoretical assumptions that underlie—or should underlie—the practice of determining the mental incapacity of offenders. This aim is pursued through an analysis of the answers on of the following questions and thematic areas: (1) the problem of the epistemic relationship between the psychiatric expert and the judge; (2) the issue of the necessary epistemic and ethical virtues of the judge and the psychiatric expert; (3) the problem of an adequate definition of the concept of mental disorder in criminal law; (4) the question of mental causation as a necessary assumption of criminal responsibility; (5) the issue of the type of scientific explanation used in the assessment of mental capacity; and (6) the problem of the interrelationship between different types of explanations used in the process of psychiatric evaluation.

The dissertation addresses these issues primarily within the context of the Croatian criminal justice system. However, the structure of the discussion, the results of the analysis, and the arguments put forward can be generalized beyond the framework of Croatian legislation and applied to similar legal systems in other countries of the Western Hemisphere. Given that these topics are examined from the perspectives of biomedical sciences, law, and philosophy, the dissertation makes an important interdisciplinary contribution to the study of forensic psychiatric assessment in criminal proceedings and its conceptual foundations in Croatia and beyond.

Keywords: philosophy of law; philosophy of psychiatry; criminal law; forensic psychiatry; criminal responsibility; mental (in)capacity; judges; psychiatric experts; defendants

UVOD	1
1. KAZNENOPRAVNI OKVIR FORENZIČKO-PSIHIJATRIJSKIH VJEŠTAČENJA UBROJIVOSTI	8
1.1. UVOD	8
1.2. HRVATSKI KAZNENOPRAVNI SUSTAV I POČINITELJI KAZNENIH DJELA S MENTALNIM POREMEĆAJIMA	8
1.3. NEKI PRAVNI PROBLEMI U INTERAKCIJI PRAVA I PSIHIJATRIJE	18
1.4. ZAKLJUČAK	20
2. EPISTEMIČKI ODNOS VJEŠTAKA PSIHIJATRA I SUCA U KAZNENOM POSTUPKU	21
2.1. UVOD	21
2.2. O SVJEDOČANSTVU OPĆENITO	21
2.3. EKSPERTIZAM I EVIDENCIJALIZAM U KONTEKSTU KAZNENOG POSTUPKA ...	23
2.4. TEORIJA PERFORMATIVNOG SVJEDOČANSTVA EKSPERATA	30
2.5. PRIGOVORI TEORJI PET I NJEZINA OBRANA	32
2.6. PRIMJENA TEORIJE PET U KONTEKSTU KAZNENOG PRAVA	35
2.7. ZAKLJUČAK	36
3. EPISTEMIČKE I ETIČKE VRLINE SUCA I VJEŠTAKA PSIHIJATRA U KAZNENOM POSTUPKU	37
3.1. UVOD	37
3.2. NAJČEŠĆE POGREŠKE I POTEŠKOĆE VJEŠTAKA I SUDACA U KAZNENOM POSTUPKU	38
3.3. TEORIJA VRLINE U FILOZOFIJI PRAVA I METODIČKA OBJEKTIVNOST	46
3.4. DIJALEKTIČKA OBJEKTIVNOST, OBJEKTIVNI PLURALIZAM I TEORIJA VRLINE 53	
3.5. PRIGOVOR IZ RELATIVIZMA I OBJEKTIVNI PLURALIZAM	55
3.6. TAKSONOMIJA VRLINA SUDACA I VJEŠTAKA PSIHIJATARA	58
3.7. TEORIJA VRLINE U SUDSKOJ PRAKSI	62
3.7.1. PRAVNA EDUKACIJA	63
3.7.2. INSTITUCIONALNI DIZAJN	65
3.7.3. KULTURNE PROMJENE	66
3.8. ZAKLJUČAK	67
4. TEORIJA MENTALNOG POREMEĆAJA U KAZNENOM PRAVU	68

4.1.	UVOD.....	68
4.2.	ARGUMENTI PROTIV POJMA MENTALNOG POREMEĆAJA U DEFINICIJI NEUBROJIVOSTI.....	68
4.3.	ARGUMENTI U PRILOG UVJETU MENTALNOG POREMEĆAJA U ZAKONSKOJ DEFINICIJI NEUBROJIVOSTI	75
4.4.	NATURALISTIČKE TEORIJE MENTALNOG POREMEĆAJA: SZASZ I KENDELL .	78
4.4.1.	BIOSTATISTIČKA TEORIJA MENTALNOG POREMEĆAJA	82
4.5.	NORMATIVISTIČKE TEORIJE MENTALNOG POREMEĆAJA	86
4.6.	HIBRIDNA TEORIJA MENTALNOG POREMEĆAJA	90
4.7.	RAZLIKE IZMEĐU KLINIČKO-TERAPIJSKOG I FORENZIČKOG KONTEKSTA....	94
4.8.	ZAKLJUČAK.....	99
5.	MENTALNO UZROKOVANJE I KAZNENO PRAVO	100
5.1.	UVOD.....	100
5.2.	ANTIREDUKCIONIZAM U FILOZOFIJI UMA: STEPHEN MORSE I DONALD DAVIDSON.....	104
5.3.	ELIMINATIVIZAM U POGLEDU PUČKE PSIHOLOGIJE	106
5.4.	JAEGWON KIMOV ARGUMENT UZROČNE ISKLJUČIVOSTI PROTIV NEREDUKTIVNOG MENTALNOG UZROKOVANJA.....	109
5.5.	NEELIMINATIVNI REDUKCIONIZAM KATRINE L. SIFFERD.....	114
5.6.	RACIONALNO-TELEOLOŠKO OBJAŠNJENJE U KONTEKSTU KAZNENOG PRAVA 117	
5.7.	ZAKLJUČAK.....	122
6.	ZNANSTVENO OBJAŠNJENJE U FORENZIČKOJ PSIHIJATRIJI	123
6.1.	UVOD.....	123
6.2.	O ZNANSTVENOM OBJAŠNJENJU OPĆENITO	124
6.3.	FORMALNO-LOGIČKO GLEDIŠTE	125
6.4.	ONTOLOŠKO GLEDIŠTE	127
6.5.	PRAGMATIČKO GLEDIŠTE.....	135
6.6.	ZAKLJUČAK.....	140
7.	PROBLEM SUČELJAVANJA U FORENZIČKOJ PSIHIJATRIJI	142
7.1.	UVOD.....	142
7.2.	EKSPLIKACIJA PROBLEMA SUČELJAVANJA U KONTEKSTU FORENZIČKO-PSIHIJATRIJSKIH VJEŠTAČENJA UBROJIVOSTI.....	142
7.3.	AUTONOMIZAM U KONTEKSTU KAZNENOG PRAVA I FORENZIČKO-PSIHIJATRIJSKIH VJEŠTAČENJA UBROJIVOSTI.....	147

7.4. KOEVOLUCIJSKI MODEL U KONTEKSTU KAZNENOG PRAVA I FORENZIČKO-PSIHJATRIJSKIH VJEŠTAČENJA UBROJIVOSTI.....	151
7.5. ZAKLJUČAK.....	159
ZAKLJUČAK.....	160
POPIS IZVORA I LITERATURE.....	163
POPIS SLIKA.....	187

UVOD

U posljednjih je nekoliko godina u hrvatskom medijskom prostoru zabilježen sve veći i veći broj slučajeva počinjenja šokantnih, teško objašnjivih protupravnih djela. Dana 20. prosinca 2024. godine devetnaestogodišnji je mladić u Osnovnoj školi Prečko u Zagrebu bez očiglednog motiva nožem ranio učiteljicu i četvero djece, pri čemu je jedno dijete smrtno stradalo. Napadač je nakon toga pobjegao u obližnji dom zdravlja gdje je bezuspješno pokušao počinuti samoubojstvo, a nakon sanacije ozljeda prebačen je iz KB Sveti Duh u Kliniku za psihijatriju Vrapče, gdje će biti procijenjeno njegovo psihičko stanje u vrijeme počinjenja djela (Krnić 2024).

Dana 24. rujna 2021. Harald Kopitz pripremio je večeru svojoj djeci, pomogao im da se istuširaju i upalio im crtiće. Oko 22 sata pripremio je topli kakao u koji je otopio trideset tableta Diazepamom i ulio ga u dječje bočice. Djeca su popila otrovni napitak i preminula od posljedica akutnog trovanja, nakon čega si je Kopitz bezuspješno pokušao oduzeti život predoziravši se tabletama za snižavanje krvnog tlaka. U lipnju 2022. nepravomoćno je osuđen na jedinstvenu zatvorsku kaznu u trajanju od pedeset godina, a u listopadu iste godine počinio je samoubojstvo u kaznionici u Lepoglavi, preminuvši u vozilu Hitne pomoći (Miljuš i Karakaš Jakubin 2022).

Roman Brnada 6. veljače 2022. godine u jednom je riječkom kafiću usmrtio 68-godišnju ženu, udarajući je i skačući joj po glavi. U ožujku 2023. pravomoćnom je presudom odlučeno da je Brnada u vrijeme počinjenja djela bio neubrojiv, te mu je izrečena mjera obveznog psihijatrijskog liječenja. Sud je pritom utvrdio da je protupravno djelo počinjeno na okrutan, bešćutan, surov i uporan način, pri čemu je žrtva prije smrti psihički i fizički jako patila (Miljuš 2023).

Slučajevi poput ovih otvaraju pitanje jesu li osobe koje su počinile navedena protupravna djela bile ubrojive u vrijeme počinjenja istih, odnosno jesu li mogle shvatiti značenje svojih postupaka i upravljati svojom voljom uslijed određenog mentalnog poremećaja.¹ Plauzibilno je tvrditi da su osobe koje u vrijeme počinjenja protupravnog djela uslijed mogućeg mentalnog poremećaja nisu mogle (u potpunosti) shvatiti značenje svojih postupaka i/ili upravljati svojom voljom u manjoj mjeri kazneno odgovorne, ili nisu uopće odgovorne za svoja djela.

Većina filozofskih radova koja se bavi temom kaznene odgovornosti fokusirana je na pitanje zavrjeđuju li okrivljenici za teška protupravna djela dijagnozu mentalnog poremećaja i na koji način mentalni poremećaj utječe na sposobnosti koje su relevantne za kaznenu odgovornost, odnosno pitanjem jesu li dotični pojedinci ubrojivi. Tako primjerice neki autori argumentiraju da osobe s dijagnozom psihopatije i autizma ne mogu biti kazneno odgovorne zbog oštećenja kognitivnih i voljnih sposobnosti koje su relevantne za odgovornost (vidi npr. Focquaert et al. 2015; Katz i Zemishlany 2006), dok

¹ Pojmove „psihička bolest“, „psihički poremećaj“ i „mentalni poremećaj“ u ovom radu upotrebljavam kao sinonime.

drugi autori tvrde da oni mogu biti barem donekle, ako ne i potpuno kazneno odgovorne za svoja djela (vidi npr. Bošnjak, Jurjako i Malatesti 2022; Jurjako i Malatesti 2018).

Međutim, pitanje ubrojivosti okrivljenika za protupravna djela u slučajevima poput prethodno spomenutih otvara mnogo općenitija pitanja i teorijsko-praktične probleme koji proizlaze iz suradnje psihijatrije i prava. Budući da pravnici ne posjeduju stručna znanja o mentalnim poremećajima i njihovu mogućem utjecaju na sposobnost okrivljenika da shvati značenje svog postupanja i upravlja voljom, potrebna im je pomoć psihijatara koji posjeduju dotična stručna znanja, zbog čega se razvila forenzička psihijatrija, područje na razmeđu psihijatrije i prava. S druge strane, iako pravnici ne posjeduju potrebna stručna znanja s medicinskog područja, forenzički su psihijatri u suradnji s pravnicima podređeni zahtjevima kaznenih postupaka u okviru kojih su angažirani, te se u svome radu, osim načela medicinske struke moraju pridržavati i aktualno važećih pravnih normi. Pitanje suradnje forenzičkih psihijatara i pravnika u okviru kaznenog postupka stoga otvara složene filozofske teme kojima ću se baviti u ovoj disertaciji. One uključuju: (1) epistemički odnos vještaka psihijatra i suca, (2) nužne epistemičke vrline suca i vještaka psihijatra, (3) adekvatna definicija pojma mentalnog poremećaja u kaznenom pravu, (4) mentalno uzrokovanje i kaznena odgovornost, (5) vrstu znanstvenog objašnjenja koja se koristi prilikom vještačenja ubrojivosti i (6) problem međusobnog odnosa između različitih vrsta objašnjenja koje se koriste u procesu psihijatrijskog vještačenja.

Navedenim pitanjima baviti ću se u okviru hrvatskog kaznenopravnog sustava, budući da na hrvatskom jeziku gotovo da i nema filozofske literature koja ih obrađuje. U nastavku ću eksplicirati navedene teme i dati kratak pregled dosadašnjih istraživanja.

Pitanje odnosa između vještaka psihijatra i suca najvećim je dijelom neistraženo u filozofiji kaznenog prava. Pravni stručnjaci u Hrvatskoj ističu problem da suci često automatski prihvaćaju nalaz i mišljenje vještaka bez prethodne evaluacije istog ili čak otvoreno traže od vještaka da se izjasni o ubrojivosti okrivljenika (Goreta 2015; Gröning i Dimitrova 2023). Pitanje koje se ovdje postavlja jest kako sudac, koji je laik u području forenzičke psihijatrije, može steći opravdano i istinito vjerovanje na temelju nalaza i mišljenja vještaka. Dotično je pitanje važno i iz perspektive prava i iz perspektive psihijatrije. Pravnici smatraju da praksa prema kojoj suci automatski prihvaćaju nalaz i mišljenje vještaka bez prethodne evaluacije istog rezultira time da psihijatri neopravdano odlučuju o pitanju kaznene odgovornosti okrivljenika koje bi, prema njihovu tumačenju trebalo biti isključivo pravno pitanje. S druge strane, forenzički psihijatri također osjećaju nelagodu zbog činjenice da sudovi ponekad otvoreno zahtijevaju od vještaka da se izjasni o ubrojivosti zato što smatraju da im se na taj način neopravdano nameće uloga suca (Grozđanić i Grđan 2022: 41). U filozofiji je dotični problem većim dijelom neistražen. Međutim, on je direktno povezan s općenitijom debatom koja se vodi u epistemologiji (spoznajnoj teoriji) između ekspertizma i evidencijalizma (vidi Prijić-Samaržija 2011). Ekspertisti tvrde da laici ne mogu procijeniti dokaze koje nude eksperti zato što ne posjeduju potrebna znanja i vještine, pa im ne preostaje ništa drugo nego slijepo vjerovati

ekspertima. S druge strane, evidencijalisti tvrde da ne možemo vjerovati ekspertima samo na temelju činjenice da su eksperti, nego moramo tražiti dokaze za njihove tvrdnje.

Kada je riječ o pitanju vrlina koje bi trebali posjedovati sudac i forenzički psihijatar vještak, u pravnoj literaturi valja istaknuti članak Jozе Čižmića (2020) u kojem iz pravne perspektive izlaže neke poteškoće i pogreške koje čine vještaci i suci u kaznenom postupku, kao i knjigu forenzičkog psihijatra Miroslava Gorete (2015) u kojoj se bavi najčešćim pogreškama vještaka u forenzičko-psihijatrijskoj praksi. Što se tiče filozofske literature, postoje radovi koji se bave pitanjem epistemičke nepravde u psihoterapijskom kontekstu (vidi npr. Prijić-Samaržija i Miškulin 2015) kao i radovi koji se bave pitanjem epistemičkih vrlina koje bi trebali posjedovati eksperti i suci u sudskom procesu (vidi de Brasi 2019; Amaya 2023).

Nasuprot tome, primjetan je nedostatak filozofskih radova koji povezuju raspravu o nužnim epistemičkim vrlinama sudaca i psihijatara s praktičnim problemima i pogreškama koje se javljaju u psihijatrijskim vještačenjima i kaznenim postupcima. Cilj je rasprave o navedenom pitanju ukazati na važnost vještaka u kaznenom postupku i podići svijest među vještacima o važnosti poštovanja najviših etičkih standarda struke prilikom vještačenja i prezentacije zaključaka psihijatrijskog vještačenja na sudskoj raspravi. U konačnici, raspravom o epistemičkim i etičkim vrlinama vještaka psihijatara i sudaca želi se potaknuti vještake na to da kritički propituju rezultate vještačenja koje provode, kao i na međusobnu otvorenost vještaka u razmjeni suprotstavljenih mišljenja s kolegama vještacima, posebice tijekom kaznenog postupka. Svrha je rasprave o epistemičkim i etičkim vrlinama u kaznenopravnom kontekstu potaknuti i suce na objektivnu evaluaciju nalaza i mišljenja psihijatrijskih vještaka, ukazati na potrebu poštivanja najviših etičkih standarda prilikom imenovanja vještaka i dodjeljivanja konkretnih predmeta vještacima, kao i na potrebu da suci zaštite integritet vještaka od neosnovanih napada stranaka u postupku, političkih pritisaka i sl.

Što se tiče pitanja pravne definicije pojma mentalnog poremećaja, dotično je pitanje također neistraženo. Dok filozofija psihijatrije obiluje teorijama koje nastoje ponuditi adekvatnu definiciju mentalnog poremećaja (za pregled teorija, vidi npr. Cooper 2007, poglavlje 3; Wilkinson 2023, poglavlje 2), u filozofiji prava do sada nije ponuđena generalna teorija mentalnog poremećaja prikladna za pravni kontekst, već se rasprave uglavnom vode o pitanju je li postojanje mentalnog poremećaja nužan uvjet ekskulpacije na temelju neubrojivosti (vidi npr. Morse 2011a; Malatesti, Jurjako i Meynen 2020; Martinović 2017) i o nedostacima definicije pojma mentalnog poremećaja unutar pravnih sustava pojedinih država (Gröning et al. 2020). Pitanje generalne teorije mentalnog poremećaja koja je prikladna za pravni kontekst iznimno je važno zato što način na koji definiramo mentalni poremećaj u pravnom kontekstu utječe na to koja ćemo stanja u praksi okarakterizirati kao mentalni poremećaj, i posljedično, na to koje ćemo osobe smatrati potencijalno manje ubrojivima uslijed dijagnoze mentalnog poremećaja koju smo im pripisali. Osim toga, pitanje definicije mentalnog poremećaja u pravnom kontekstu zanimljivo je i zato što pravo i medicina imaju različite ciljeve i metodologiju,

pa stoga može postojati razilaženje u tome kako pravnici i medicinari razumiju pojam mentalnog poremećaja.

Pitanje mentalnog uzrokovanja u kaznenom pravu jest pitanje temelji li se kaznena odgovornost na pretpostavci da naša mentalna stanja uzrokuju naše radnje. O dotičnom pitanju već postoji bogata filozofska rasprava u kojoj možemo razlikovati barem tri različite filozofske pozicije: antiredukcionizam koji zastupa Stephen J. Morse (2011a), neeliminativni redukcionizam koji zastupa Katrina L. Sifferd (2018) i racionalno-teleološko objašnjenje koje zastupaju Michael S. Pardo i Dennis Patterson (2017), a koje ne podrazumijeva ideju djelatnog uzrokovanja mentalnih stanja. S druge strane, pitanje statusa pučke psihologije jest pitanje postoje li entiteti kao što su vjerovanja, želje i namjere, i ako postoje, imaju li uzročnu moć. Odgovor na pitanje statusa pučke psihologije i odgovor na pitanje mentalnog uzrokovanja međusobno su povezani. Primjerice, tvrdnja da entiteti pučke psihologije ne postoje implicira da se kaznena odgovornost ne može utemeljiti na ideji mentalnog uzrokovanja. U domaćoj pravnoj literaturi postoji oskudna rasprava o pitanju mentalnog uzrokovanja u kaznenom pravu (Martinović 2014), dok u filozofskoj literaturi na hrvatskom jeziku gotovo da i nema radova koji se bave pitanjem statusa pučke psihologije i mentalnog uzrokovanja u kontekstu kaznenog prava.

O pitanju vrste znanstvenog zaključivanja koje se koristi prilikom forenzičkog psihijatrijskog vještačenja postoji bogata rasprava unutar teorije prava koja se ponajviše bavi vrstom zaključivanja koje uključuje zaključivanje s razine grupe na razinu pojedinca (engl. *Group to individual inference*) (Faigman 2013). Naime, znanstvena istraživanja i objašnjenja temelje se na generalizacijama i uprosječenim rezultatima koji vrijede na razini statističkog uzorka koji istražujemo. Međutim, pri određivanju kaznene odgovornosti bavimo se pojedincima, a ne statističkim prosjecima. Stoga se postavlja pitanje kako se u tom smislu znanstvena istraživanja koja se bave generalizacijama na temelju uzoraka mogu primijeniti na odlučivanje o tome što učiniti s pojedincima koji se nalaze u jedinstvenim životnim situacijama.

U filozofiji forenzičkih znanosti pitanje je vrste znanstvenog objašnjenja i zaključivanja koje se koristi prilikom forenzičkog psihijatrijskog vještačenja neistraženo. Međutim, u filozofiji postoje opće rasprave o znanstvenom objašnjenju koje se onda primjenjuju na objašnjenja u psihijatriji (vidi Cooper 2007, poglavlja 4 i 5; Campbell 2008; Murphy 2010; Thornton 2010). Na primjer, unutar psihijatrije postoji nekoliko razina znanstvenog objašnjenja kao što su psihološka, kognitivna, genetička i sl. Rasprava se vodi oko pitanja koju razinu objašnjenja treba koristiti. Primjerice, Firth (1979) argumentira da se trebamo oslanjati na kognitivno objašnjenje, a Thornton (2010) tvrdi da se ne možemo odreći pučko-psiholoških objašnjenja ponašanja koja se pozivaju na racionalnost. Suprotno navedenim autorima, Campbell (2008) argumentira da nemamo razloga preferirati jednu vrstu objašnjenja u odnosu na druge vrste objašnjenja. Međutim, uočljiv je nedostatak rasprava o pitanju kako bismo generalno trebali razmišljati o pitanju znanstvenog objašnjenja u forenzičkoj psihijatriji s obzirom na specifičnu ulogu

forenzičkog psihijatra vještaka u kaznenim postupcima. Također nedostaje rasprava o tzv. problemu sučeljavanja (engl. *the interface problem*) koji se sastoji u pitanju koji je generalni odnos između zdravorazumske psihologije na kojoj se temelji praksa pripisivanja kaznene odgovornosti i spoznaja iz neuroznanosti i medicine koje potencijalno mogu biti relevantne za kaznenu odgovornost počinitelja protupravnih djela (Francken i Slors 2018). Generalna rasprava o vrsti znanstvenog objašnjenja u forenzičko-psihijatrijskim vještačenjima, kao i rasprava o problemu sučeljavanja može doprinijeti boljem razlučivanju činjenica s područja medicine i neuroznanosti koje mogu biti pravno relevantne i njihovu adekvatnom prevođenju u terminologiju koja je razumljiva pravnicima, što u konačnici rezultira time da pravno relevantne činjenice mogu biti adekvatno upotrijebljene u procesu donošenja odgovarajućih pravnih odluka.

U ovom doktorskom radu bavit ću se nekim od pitanja koja sam upravo eksplicirao. Ova je disertacija strukturirana kako slijedi. U prvom poglavlju dajem pregled pravne regulative² u Republici Hrvatskoj koja se tiče postupanja prema osobama u čiju se ubrojivost opravdano sumnja. U pitanju su odredbe Kaznenog zakona³, Zakona o kaznenom postupku⁴, Zakona o zaštiti osoba s duševnim smetnjama⁵, Zakona o državnim službenicima⁶, Zakona o sudovima⁷, Pravilnika o stalnim sudskim vještacima⁸, Pravilnika o stručnoj obuci kandidata za stalne sudske vještake (HLK 2019) i Kodeksa medicinske etike i deontologije⁹. Prema Kaznenom zakonu, osoba koja je neubrojiva, bitno smanjeno ubrojiva ili smanjeno ubrojiva zadovoljava sljedeće uvjete: (1) dijagnosticiran joj je mentalni poremećaj i (2) taj mentalni poremećaj utječe na sposobnost osobe da shvati značenje svojih djela ili/i da upravlja svojom voljom. U prvom poglavlju također navodim neke probleme koji se pojavljuju u interakciji između prava i psihijatrije.

U drugom poglavlju bavim se pitanjem odnosa između sudaca i vještaka psihijatara u kaznenom postupku. Iako bi prema postojećoj zakonskoj regulativi sudac trebao donijeti odluku o ubrojivosti počinitelja na temelju nalaza i mišljenja vještaka i ostalih dokaza u

² Prilikom prvog spominjanja pravnog akta objavljenog u Narodnim novinama ili u Službenom listu SFRJ u osnovnom tekstu, u bibliografskoj su fusnoti navedeni brojevi Narodnih novina odnosno Službenog lista SFRJ u kojima je objavljen temeljni tekst akta, kao i sve njegove izmjene i dopune. Prilikom svakog idućeg spominjanja istog pravnog akta ne navodim fusnotu. Razlog za ovakvu praksu navođenja pravnih akata objavljenih u Narodnim novinama odnosno Službenom listu SFRJ jest dužina reference koja bi u osnovnom tekstu negativno utjecala na njegovu preglednost i čitkost. U slučaju citiranja ovakvih pravnih akata u osnovnom tekstu u zagradi se nakon citata navodi naziv i članak pravnog akta koji je citiran. U slučaju njihova spominjanja u tekstu eksplikativne fusnote, brojevi Narodnih novina ili Službenog lista SFRJ u kojima je objavljen temeljni tekst akta, kao i sve njegove izmjene i dopune navode se u zagradi, kako je i uobičajene u APA stilu. Pravni akti koji nisu objavljeni u Službenom listu SFRJ ili u Narodnim novinama navode se isključivo prema APA stilu, poput svih ostalih izvora i literature.

³ NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23, 36/24

⁴ NN 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19, 126/19, 130/20, 80/22, 36/24

⁵ NN 28/13, 33/15, 82/15, 82/16, 67/18, 126/19, 130/20, 21/22, 60/22, 16/23, 155/23, 36/24

⁶ NN 155/23, 85/24

⁷ NN 76/14

⁸ NN 38/14, 123/15, 29/16, 61/19

⁹ NN 55/08, 139/15.

kaznenom postupku, u praksi se događa da suci automatski prihvaćaju nalaz i mišljenje vještaka bez prethodne evaluacije istog ili čak otvoreno traže od vještaka da se izjasni o neubrojivosti, pozivajući se na činjenicu da nisu kompetentni u području forenzičke psihijatrije. O dotičnom problemu raspravljam u kontekstu opće epistemološke debate između ekspertizma i evidencijalizma. Tvrdim da teorija performativnog svjedočanstva eksperata koju nude Leefman i Lesle (2020) predstavlja zadovoljavajući normativni okvir koji propisuje na koji bi način sudac trebao steći opravdano istinito vjerovanje na temelju svjedočanstva eksperta¹⁰.

U trećem poglavlju bavim se pitanjem epistemičkih vrlina koje bi trebali posjedovati forenzički psihijatri vještaci i suci u kaznenom postupku. Na početku poglavlja izlažem neke pogreške koje čine forenzički psihijatri vještaci i suci u Hrvatskoj oslanjajući se na članak Jozе Čižmića (2020) i knjigu Miroslava Gorete (2015) kako bih motivirao raspravu. Potom izlažem glavne postavke epistemologije vrlina i argumentiram da epistemologija vrlina predstavlja adekvatan pristup raspravi o pogreškama forenzičkih psihijatara vještaka i sudaca. Nakon toga razmatram prigovor prema kojem epistemologija vrline nije adekvatan pristup u pravu zato što je u suprotnosti s načelom objektivnosti koje se smatra jednim od temeljnih pravnih načela i tvrdim da je dotični prigovor neuvjerljiv. Nadalje, tvrdim da vrline epistemičke pravednosti i odgovornosti predstavljaju intrinzično dobro kojem treba težiti svaki kaznenopravni sustav. U posljednjem dijelu poglavlja izlažem teoriju pravnog rasuđivanja koju nudi Amalia Amaya (2023) s naglaskom na njezin popis nužnih vrlina koje bi trebali posjedovati svi koji donose odluke u pravnim postupcima. Argumentiram da posjedovanje dotičnih vrlina može doprinijeti ostvarivanju epistemičke pravednosti i epistemičke odgovornosti, odnosno da može doprinijeti smanjenju mogućnosti pogreške psihijatrijskih vještaka tijekom procesa vještačenja ili tijekom kaznenog postupka u kojem vještaci sudjeluju, kao i smanjenju mogućnosti pogreške sudaca. Također, oslanjajući se na rad Amalie Amaye (2023), objašnjavam na koji način se navedene vrline mogu implementirati u forenzičko-psihijatrijsku i sudsku praksu putem edukacije vještaka i sudaca te uvođenjem institucionalnih i sociokulturnih promjena.

U četvrtom poglavlju bavim se pitanjem primjerene definicije mentalnog poremećaja u kaznenom pravu. U prvom dijelu poglavlja analiziram pojam mentalnog poremećaja u pravu i bavim se pitanjem uloge dotičnog pojma u Kaznenom zakonu. Tvrdim da nije epistemički pouzdano utvrđivati kaznenu odgovornost počinitelja u čiju se ubrojivost sumnja bez oslanjanja na pojam mentalnog poremećaja. Potom izlažem najutjecajnije teorije mentalnog poremećaja u filozofiji psihijatrije i tvrdim da je u medicini primjerena teorija štetne disfunkcije (vidi npr. Bošnjak 2023), a u kaznenopravnom sustavu

¹⁰ Ovo poglavlje disertacije temelji se na neobjavljenom radu „Raspplitanje epistemičke mreže: filozofska analiza odnosa sudaca i forenzičkih eksperata u kaznenom pravu“ za koji sam dobio Nagradu Instituta za filozofiju za najbolji rad studenata poslijediplomskog doktorskog studija u akademskoj godini 2022./2023. Ranija verzija rada može se pronaći na mrežnim stranicama Instituta za filozofiju: https://content.ifzg.hr/poveznice/Raspplitanje_epistemicke_mreze-filozofska_analiza_odnosa_sudaca_i_forenzičkih_eksperata_u_kaznenom_pravu_Mladen_Bosnjak.pdf.

biostatistička teorija mentalnog poremećaja (posebice vidi Boorse 2014). Kako bih opravdao dotičnu tvrdnju oslanjam se na razlike u ciljevima i metodologiji između psihijatrije i kaznenog prava, odnosno između terapijske i forenzičke procjene koje ističu Melton et al. (2018).

U petom poglavlju bavim se pitanjem uloge mentalnog uzrokovanja u kaznenom pravu i povezujem ovu raspravu s raspravom o statusu pučke psihologije. Na početku poglavlja iznosim gledište Stephena J. Morsea (2011a) koji zagovara ideju mentalnog uzrokovanja i argumentira u prilog antiredukcionizma kako u filozofiji uma tako i u filozofiji kaznenog prava. Potom tvrdim da eliminativizam u pogledu pučke psihologije nije uvjerljiv prigovor antiredukcionizmu. Nakon toga iznosim argument Jaegwona Kima (2005) protiv nereduktivnog mentalnog uzrokovanja i tvrdim da navedeni argument predstavlja težak problem za antiredukcionizam. Potom iznosim gledište neeliminativnog redukcionizma koji zastupa Katrina Sifferd (2018) i tvrdim da pretpostavka reduktivnog mentalnog uzrokovanja nije nužna za pripisivanje kaznene odgovornosti. U posljednjem dijelu poglavlja argumentiram u prilog tvrdnji da mentalna stanja pružaju racionalno-teleološko objašnjenje ponašanja počinitelja, bez nužne pretpostavke uzročnog odnosa između relevantnih mentalnih stanja i ponašanja.

U šestom poglavlju bavim se pitanjem adekvatnog objašnjenja koje se koristi u forenzičko-psihijatrijskim vještačenjima. Započinjem raspravu izlažući tri teorije znanstvenog objašnjenja koja navodi Jan Faye (2007): (1) formalno-logičko-gledište, (2) ontološko gledište i (3) pragmatičko gledište. Argumentiram da je pragmatičko gledište najprimjerenije u kontekstu forenzičko-psihijatrijskih vještačenja zato što se radi o svojevrsnom metaobjašnjavaćem okviru koji uvažava različite vrste objašnjenja koje se tradicionalno svrstavaju pod formalno-logičko i ontološko gledište, te prosuđuje adekvatnost objašnjenja ovisno o kontekstu u kojem se zahtijeva objašnjenje nekog fenomena.

U sedmom se poglavlju bavim pitanjem odnosa između uzročnih neurobioloških objašnjenja i psiholoških objašnjenja koji se koriste u forenzičko-psihijatrijskom vještačenju. U filozofiji psihologije problem utvrđivanja tog odnosa naziva se „problem sučeljavanja“ (Bermúdez 2005). Tvrdim da koevolucijski model predstavlja adekvatno rješenje dotičnog problema u kontekstu kaznenog prava u kojem se odvijaju forenzičko-psihijatrijska vještačenja ubrojivosti, odnosno da barem u nekim slučajevima činjenice na podosobnoj razini objašnjenja mogu biti konstitutivno relevantne za definiranje ponašanja na osobnoj razini objašnjenja.

1. KAZNENOPRAVNI OKVIR FORENZIČKO-PSIHIJATRIJSKIH VJEŠTAČENJA UBROJIVOSTI

1.1. UVOD

U ovom poglavlju opisujem zakonodavni okvir forenzičko-psihijatrijskih vještačenja ubrojivosti. U odjeljku 1.2. sažimam najvažnije odredbe Kaznenog zakona, Zakona o zaštiti osoba s duševnim smetnjama, Zakona o kaznenom postupku, Zakona o sudovima, Zakona o državnim službenicima, Pravilnika o stalnim sudskim vještacima, Pravilnika o stručnoj obuci kandidata za stalne sudske vještace (HLK 2019) i Kodeksa medicinske etike i deontologije. U odjeljku 1.3. ističem neke pravne probleme u interakciji prava i psihijatrije o kojima će se raspravljati u kasnijim poglavljima disertacije.

1.2. HRVATSKI KAZNENOPRAVNI SUSTAV I POČINITELJI KAZNENIH DJELA S MENTALNIM POREMEĆAJIMA

Prema načelu krivnje, koje se smatra temeljnim načelom kaznenog prava, osoba koja nije kriva ne može biti kažnjena. Počinjenje djela kojim se krši određena pravna norma samo po sebi nije dovoljno za krivnju, nego je potrebno da počinitelj posjeduje odgovarajući psihički, subjektivni odnos prema djelu, odnosno da je s namjerom ili iz nehaja prekršio pravnu normu (Grozđanić i Grđan 2022: 9). Pojam krivnje definiran je u čl. 23 Kaznenog zakona kako slijedi:

Kriv je za kazneno djelo počinitelj koji je u vrijeme počinjenja kaznenog djela bio ubrojiv, koji je postupao s namjerom ili iz nehaja, koji je bio svjestan ili je bio dužan i mogao biti svjestan da je njegovo djelo zabranjeno, a ne postoji nijedan ispričavajući razlog. (Kazneni zakon, čl. 23)

Prema navedenom članku Kaznenog zakona postoje četiri sastojka krivnje: (1) ubrojivost, (2) namjera ili nehaj, (3) svijest o protupravnosti djela ili mogućnost takve svijesti, (4) nepostojanje ispričavajućih razloga (vidi također Grozđanić et al. 2013: 131). Budući da se ova doktorska disertacija bavi mnogobrojnim pitanjima vezanim uz ubrojivost, kao i pitanjem mentalnog uzrokovanja u kontekstu kaznenog prava, većinom ću se fokusirati na prva dva sastojka krivnje.

Ubrojivost se definira kao sposobnost za krivnju i zakon pretpostavlja da su svi punoljetni građani ubrojivi dok se ne dokaže drukčije (Grozđanić i Grđan 2022: 9). Pretpostavka kazne jest da je osoba sposobna poštivati pravne norme i samo se pod dotičnom pretpostavkom čovjeku može pripisati, odnosno osobno ubrojiti protupravnu radnju. Neubrojiva osoba nije kriva, pa samim time ne može biti kažnjena za svoje

postupanje. Na taj način pravni institut neubrojivosti omeđuje krug počinitelja koji uopće mogu biti kazneno odgovorni. Budući da se ubrojivost pretpostavlja, Kazneni zakon pruža definiciju neubrojivosti kako slijedi:

Neubrojiva je osoba koja u vrijeme ostvarenja protupravnog djela nije mogla shvatiti značenje svojeg postupanja ili nije mogla vladati svojom voljom zbog duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti, nedovoljnog duševnog razvitka ili neke druge teže duševne smetnje. (Kazneni zakon, čl. 24. st. 2.)

Sposobnost shvaćanja značenja svog postupanja u pravnoj se literaturi ponekad naziva intelektualnom sastavnicom ubrojivosti, a sposobnost upravljanja voljom naziva se voljnom sastavnicom neubrojivosti (Martinović 2017), dok se u filozofskoj literaturi govori o kognitivnim i volicijskim sposobnostima (vidi npr. Bošnjak et al. 2022). Pod intelektualnom sastavnicom ubrojivosti podrazumijeva se svijest osobe o tome što se događa u njoj i oko nje kao i o vlastitim radnjama, odnosno ispravna percepcija prirodnog i društvenog značenja djela i uzročne veze između radnje i posljedica (Grozđanić i Grđan: 24). Voljna sastavnica ubrojivosti podrazumijeva sposobnost donošenja odluka i upravljanja svojim ponašanjem u skladu s percepcijom značenja djela koju osoba posjeduje (Grozđanić i Grđan 2022: 24). Primjerice, iako osoba s dijagnozom kleptomanije zna što je krađa i stoga može prepoznati mnogobrojne razloge protiv poduzimanja radnji koje rezultiraju krađom grickalice iz obližnje trgovine, dotična osoba vjerojatno nije sposobna ponašati se u skladu s istima zato što posjeduje iznimno jak poriv ukrasti grickalice.

Prije nego što iznesemo zakonski okvir psihijatrijskih vještačenja (ne)ubrojivosti, korisno je na konkretnim primjerima razlikovati pojmove (1) neubrojivosti, (2) namjere ili nehaja i (3) svijesti o protupravnosti. Igor Martinović (2017: 1192) sažima sljedeći slučaj preuzet iz psihijatrijske literature (Kozarić-Kovačić et al. 2005: 149 – 150) kako bi objasnio distinkciju između mogućnosti shvaćanja značenja postupanja i svijesti o protupravnosti:

Počinitelj koji je bolovao od paranoidne shizofrenije počeo je sumnjati da ga žena truje, jer ga je poslužila čašicom rakije koja je imala čudan okus i od koje se počeo čudno osjećati. Također je počeo osjećati neobične mirise te je zaključio da ga žena truje nevidljivim plinom. Nakon liječenja, počinitelj se nakratko oporavio, ali je uskoro prestao uzimati lijekove pa su se simptomi vratili. Ponovno je počeo „osjećati“ da ga žena truje, pa se naposljetku odselio od kuće, no „trovanje“ se nastavilo, s time da su se u to tobože uključila i njegova djeca i punica. Zaključio je da cijela ženina obitelj truje svoje muževe kako bi se domogla njihove imovine. Uskoro se sa svojim sumnjama javio i policiji, koja ga je uputila da se obrati psihijatru, što je počinitelja navelo na misao da je i liječnik uključen u zavjeru. Uskoro je odlučio prekinuti ženinu

„zločinačku aktivnost“ pa ju je pokušao zadaviti dok je glačala u svojem stanu. Naposljetku je počinitelj optužen za pokušaj ubojstva i proglašen neubrojivim. (Martinović 2017: 1192)

Prema Martinoviću, (2017: 1192 - 1193) gornji primjer pokazuje da postoji razlika između mogućnosti shvaćanja vlastitog postupanja i svijesti o protupravnosti. Počinitelj u ovom primjeru zna da je ubojstvo zakonski zabranjena radnja, ali uslijed shizofrenije ima neispravnu predodžbu stvarnosti, zbog čega bez racionalnog i opravdanog razloga smatra da je sustavno ugrožen pokušajima trovanja, i posljedično pokušava ubiti suprugu. Drugim riječima, počinitelj je neubrojiv, iako posjeduje svijest o protupravnosti svog djela. Pritom treba imati u vidu da se od počinitelja ne očekuje eksplicitno poznavanje pravne norme kojom se nešto zabranjuje, jer bi u tom slučaju samo pravnici mogli posjedovati svijest o protupravnosti, nego se očekuje bazična svijest o tome da je protupravno djelo zabranjeno i da se poduzimanjem istog potkopavaju elementarne društvene vrijednosti (Grozđanić et al. 2013: 158).

Martinović (2017) također navodi Presudu Vrhovnog suda *VSRH, I Kž-87/97* koja isto tako ukazuje na nužnost razlikovanja između mogućnosti shvaćanja vlastitog postupanja i svijesti o protupravnosti. U dotičnom je slučaju počinitelj ubio žrtvu udarcima raspelom i gaženjem nogama pritom vjerujući da time „spašava hrvatski narod“, budući da se, prema njegovoj percepciji realnosti, u njoj nalazi sotona (Martinović 2017: 1192). U ovoj situaciji počinitelj nije svjestan značenja svog postupanja zato što neopravdano smatra da se u oštećenici nalazi sotona, ali isto tako počinitelj ne posjeduje ni svijest o protupravnosti djela zato što smatra da mu je dopušteno ubiti žrtvu budući da time „spašava hrvatski narod“. Martinović tako napominje da nepostojanje svijesti o protupravnosti djela u neubrojivih počinitelja može proizaći i iz neispravne percepcije učinjenog djela, odnosno da u tom slučaju „izostanak mogućnosti shvaćanja značenja vlastitog postupanja u konačnici sprečava počinitelja i da ostvari svijest o protupravnosti“ (Martinović 2017: 1193). No, iako neubrojivost i nepostojanje svijesti o protupravnosti u nekim slučajevima mogu biti na ovaj način međusobno povezani, ovi primjeri pokazuju da se svakako radi o odvojenim i različitim sastojcima krivnje.

Kada je riječ o odnosu neubrojivosti i namjere, Martinović (2017: 1193) napominje da je teorijski i praktično sasvim jasno da neubrojiv počinitelj može postupati s namjerom, kao i počinitelj koji je ubrojiv. Sudska praksa potvrđuje dotično gledište, pa tako u presudi *VSRH, I Kž-361/16* stoji da i neubrojiv počinitelj protupravnog djela odlučuje počiniti protupravno djelo, ali u njegovu slučaju dotična odluka nije rezultat slobodne odluke osobe nego psihičkog poremećaja zbog kojeg osoba nije mogla valjano rasuđivati niti slobodno odlučiti počiniti protupravno djelo, zbog čega u konačnici nije kazneno odgovorna. U pozadini dotične primjedbe nalazi se pretpostavka da psihički zdrava osoba može slobodno donositi odluke, slobodno odbacivati i prihvaćati motive svoga djelovanja kao i oduprijeti se nepoželjnim porivima. Drugim riječima, pretpostavlja se da je takva

osoba sposobna svjesno i slobodno djelovati i svojim radnjama aktivno utjecati na vanjski svijet u skladu sa svojom voljom (Grozđanić et al. 2013: 133).

Kada je riječ o sposobnosti upravljanja voljom, Martinović (2017: 1194) primjećuje da volicijska komponenta ubrojivosti teorijski i praktično nije problematična zato što nema preklapanja između volicijske komponente ubrojivosti i ostalih sastojaka krivnje. Doduše, treba imati u vidu da i ubrojivost i namjera imaju volicijsku komponentu, ali kod ubrojivosti se radi o tome je li pojedinac mogao upravljati svojom voljom, odnosno je li mogao donijeti odluku da počini kazneno djelo, a kod volicijske komponente namjere riječ je o tome je li pojedinac želio počinuti kazneno djelo.

Ako su kognitivne ili volicijske sposobnosti kompromitirane osobe nisu (u potpunosti) ubrojive. Sumnja u ubrojivost počinitelja u sudskoj praksi javlja se ako počinitelj zadovoljava jedan od sljedećih uvjeta: (1) postoje dokazi o liječenju počinitelja u psihijatrijskoj ustanovi, (2) dokaz o psihičkom poremećaju u bližih srodnika okrivljenika, (3) utvrđena nesposobnost okrivljenika za služenje vojne obveze uslijed psihičkog poremećaja, (4) kronična ovisnost o alkoholu odnosno drogi, (5) recidivizam, (6) okrutan ili bezobziran zločin bez motiva, (7) ponašanje okrivljenika neuobičajeno za psihički zdravog čovjeka, itd. (Grozđanić i Grđan 2022: 33-34). U slučaju sumnje u ubrojivost počinitelja, psihijatrijsko je vještačenje obvezna postupovna radnja. Vještačenje se općenito definira kao postupak u kojem vještak, primjenjujući specifična znanja i vještine svoje struke, utvrđuje izvan pravne činjenice po nalogu tijela koje je zatražilo vještačenje (Pavišić 2002; Grozđanić i Grđan 2022: 20). Od vještaka se traži nalaz i mišljenje (ponekad samo mišljenje) o predmetu vještačenja, a budući da ga provodi kvalificirana osoba, vještačenje je po svojoj naravi vrsta ekspertize. Na temelju iskaza vještaka, tijelo koje vodi pravni postupak donosi zaključke o pravno relevantnim činjenicama. Važno je naglasiti da se vještak u svojem nalazu i mišljenju ne bi smio izjašnjavati o pravnim pitanjima, nego samo o pitanjima koja su mu postavljena u nalogu za vještačenje i koja pripadaju području njegove struke (Krapac 2000; Grozđanić i Grđan 2022: 20).

Psihijatrijsko vještačenje u kaznenom postupku obično nalaže sud ili državno odvjetništvo, a provedi ga pozvani vještak psihijatar koji se nalazi na listi stalnih sudskih vještaka županijskih sudova u RH (Grozđanić i Grđan 2022: 21; Čizmić 2020: 636). Vještačenje mogu obavljati i pravne osobe u okviru svoje registrirane djelatnosti uz uvjet da vještačenje provode osobe koje ispunjavaju uvjete za imenovanje stalnih sudskih vještaka kao fizičke osobe. Opći uvjeti za stalnog sudskog vještaka definirani su Zakonom o sudovima i Pravilnikom o stalnim sudskim vještacima. Prema Zakonu o sudovima i Pravilniku o stalnim sudskim vještacima, osoba imenovana za stalnog sudskog vještaka mora zadovoljavati sljedeće opće uvjete: (1) posjedovanje državljanstva RH, državljanstva države članice EU ili državljanstva države potpisnice Sporazuma o Europskom gospodarskom prostoru, (2) zdravstvena sposobnost za obavljanje poslova stalnog sudskog vještaka, (3) radno iskustvo od 8 godina nakon završenog odgovarajućeg diplomskog sveučilišnog odnosno specijalističkog diplomskog stručnog studija, ili radno iskustvo od 10 godina nakon završenog odgovarajućeg prijediplomskog sveučilišnog

studija odnosno prijediplomskog stručnog studija, ili radno iskustvo od 12 godina nakon završene odgovarajuće srednje škole, i to u slučaju u kojem ne postoji diplomski ili prijediplomski sveučilišni odnosno stručni studij za pojedinu struku, (4) uspješno završena stručna obuka, (5) sklopljen ugovor o osiguranju od odgovornosti za obavljanje poslova stalnog sudskog vještaka (Čizmić 2020: 636). Osoba ne može biti imenovana stalnim sudskim vještakom ako postoji zapreka za prijam u državnu službu (Čizmić 2020: 636). U državnoj službi ne može biti osoba (a) protiv koje je pokrenut kazneni postupak po službenoj dužnosti ili koja je osuđena za takvo kazneno djelo, osim ako se radi o kaznenom djelu protiv sigurnosti prometa, pod uvjetom da za njega nije izrečena bezuvjetna kazna zatvora, (b) kojoj je služba prekinuta zbog teške povrede službene dužnosti, u periodu od četiri godine od prestanka službe, (c) kojoj je služba prekinuta izvanrednim otkazom, u periodu od četiri godine od prestanka službe, (d) kojoj je služba prestala jer nije zadovoljila na probnom radu, u periodu od dvije godine od prestanka službe, (e) kojoj je služba prestala zbog negativne ocjene rada, u periodu od dvije godine od prestanka službe, (f) kojoj je službenički sud odlukom izrekao zabranu zapošljavanja u državnoj službi, za vrijeme trajanja dotične zabrane (Zakon o državnim službenicima, čl. 54.).

Pored navedenih uvjeta propisanih Zakonom o državnim službenicima, Zakonom o sudovima i Pravilnikom o stalnim sudskim vještacima, vještaci medicinske struke moraju zadovoljiti i uvjete propisane Pravilnikom o stručnoj obuci kandidata za stalne sudske vještake (HLK 2019) i Kodeksom medicinske etike i deontologije. Stalni sudski vještaci medicinske struke moraju posjedovati valjano odobrenje za samostalan rad (licenciju) Hrvatske liječničke komore. Osim toga, Kodeksom medicinske etike i deontologije propisano je da vještak mora poštovati etičke standarde propisane pravilnicima strukovnih udruga društava i komora te postupati u skladu s prisegom koju je položio pred sucem pri imenovanju, a također je dužan pratiti suvremena postignuća u svom području i proći stručnu obuku za stalnog sudskog vještaka po programu Hrvatske liječničke komore. Na stručnu obuku kandidata upućuje predsjednik nadležnog suda na kojem se kandidat prijavio za službu sudskog vještaka (Čizmić 2020: 638 – 640). Zahtjev se podnosi sudu sukladno mjestu prebivališta podnositelja zahtjeva. Zahtjevu se prilaže životopis zajedno s ostalim dokazima o ispunjavanju uvjeta za stalnog sudskog vještaka. Vještak se imenuje periodično na četiri godine, a nakon svakog ponovnog imenovanja nije dužan iznova polagati prisegu i pohađati stručnu obuku. Važno je napomenuti da stručnu obuku nisu dužni pohađati liječnici specijalisti sudske medicine, kao ni liječnici koji rade u institucijama koje imaju odobrenje za obavljanje dotičnih poslova vještačenja (Čizmić 2020: 637 – 640).

Stručna obuka kandidata za stalnog sudskog vještaka ne može trajati dulje od jedne godine, a sastoji se od teorijskog i praktičnog dijela. Teorijski se dio provodi kao tečaj u trajanju od dvadeset školskih sati tijekom kojih se kandidat upoznaje sa zakonskim i podzakonskim propisima koji se tiču sudskog vještačenja i s drugim propisima čije je poznavanje nužno za obavljanje zadaća stalnog sudskog vještaka. Nakon završetka teorijskog dijela kandidat pristupa pisanom ispitu. Uspješnim polaganjem ispita kandidat

stječe pravo pohađanja praktičnog dijela obuke tijekom kojeg se upućuje u poslove sudskog vještačenja, način izrade nalaza i mišljenja te način proučavanja sudskog spisa kao i druge važne aspekte vještačenja. Tijekom praktičnog dijela obuke kandidat je dužan pod nadzorom mentora obaviti pet vještačenja i izraditi isto toliko nalaza i mišljenja. Ako je kandidat subspecijalist ili specijalist u više područja medicine, upućuje se na obuku isključivo iz onog područja za koje iskaže primarni interes. Ako imenovani stalni sudski vještak nakon imenovanja zatraži proširenje područja vještačenja na specijalizaciju stečenu nakon imenovanja, odluku o takvu zahtjevu donosi predsjednik nadležnog suda temeljem mišljenja predsjednika Hrvatske liječničke komore. Po završetku stručne obuke, mentor kandidata podnosi izvješće predsjedniku Hrvatske liječničke komore na temelju kojeg predsjednik nadležnog suda donosi odluku o imenovanju stalnog sudskog vještaka, uzimajući u obzir i dokaze o ispunjavanju ostalih uvjeta za stalnog sudskog vještaka (Čizmić 2020: 640 – 642).

Mentore imenuje Izvršni odbor Hrvatske liječničke komore i popis mentora dostavlja nadležnom trgovačkom odnosno županijskom sudu (Čizmić 2020: 641). Mentorom može biti imenovan stalni sudski vještak koji ima barem pet godina radnog staža kao sudski vještak (Čizmić 2020: 637). Hrvatska liječnička komora je, jednako kao i ostale strukovne udruge, dužna obavijestiti nadležne trgovačke odnosno županijske sudove o programima obuke za stalnog sudskog vještaka i rasporedu obuke. Nadzor nad provođenjem obuke obavljaju nadležni trgovački i županijski sudovi odnosno Ministarstvo pravosuđa sukladno rasporedu o kojem odlučuje ministar pravosuđa. O provedenom nadzoru donosi se pisano izvješće (Čizmić 2020: 638).

Već imenovanog sudskog vještaka razrješuje predsjednik nadležnog trgovačkog odnosno županijskog suda u sljedećim slučajevima: (a) ako to sam zahtijeva, (b) ako se ustanovi da uvjeti temeljem kojih je imenovan nisu postojali ili su prestali postojati, (c) ako je pravomoćnom odlukom nadležnog tijela određeno da je nesposoban obavljati vještačenja iz relevantnog polja, (d) ako je pravomoćnom presudom ostao bez poslovne sposobnosti, (e) ako je pravomoćnom presudom osuđen za kazneno djelo koje predstavlja zapreku za prijem u državnu službu, (f) ako neuredno ili nesavjesno obavlja poslove vještačenja koji su mu povjereni, (g) ako ne sklopi ugovor o osiguranju od odgovornosti za obavljanje poslova stalnog sudskog vještaka, (h) ako ne čuva kao tajnu sve što je doznao obavljajući poslove stalnog sudskog vještaka, odnosno ako ističe svoj položaj stalnog sudskog vještaka na javnim i privatnim površinama ili ako se reklamira (Čizmić 2020: 638 – 639). Sudski vještaci smiju isticati zvanje sudskog vještaka samo u slučajevima pružanja nalaza i mišljenja po zahtjevu suda ili stranaka radi ostvarivanja njihovih prava. U drugim je slučajevima isticanje zvanja sudskog vještaka dopušteno odobrenjem predsjednika nadležnog suda (Čizmić 2020: 636). Protiv rješenja o razrješenju može se podnijeti žalba Ministarstvu pravosuđa u roku od 15 dana od dostave rješenja (Čizmić 2020: 639).

Vrsta i opseg vještačenja određeni su nalogom za vještačenje koji se sastoji od stručnih pitanja izvan pravnog područja na koja vještak treba odgovoriti. Važno je napomenuti da

se vještak ne smije izjašnjavati o pitanjima koja mu sud nije postavio u nalogu za vještačenje. Međutim, vještak ima pravo sudu predložiti proširenje opsega vještačenja izvan pitanja koja je sud prvobitno postavio u nalogu za vještačenje, uz adekvatno objašnjenje zbog čega je potrebno utvrditi dodatne činjenice pored onih koje sud traži. Međutim, konačnu odluku o usvajanju takva zahtjeva vještaka donosi sud.

Vještak je dužan odazvati se pozivu suda odnosno državnog odvjetništva i obaviti vještačenje. U kompleksnijim slučajevima vještačenje se povjerava timu vještaka u psihijatrijskoj ustanovi. Vještačenje može obaviti i vještak koji se ne nalazi na listi ako su vještaci s liste objektivno spriječeni provesti vještačenje. Razlozi koji mogu utjecati na objektivnost vještaka su sljedeći: (1) ako je vještak okrivljenikov bračni ili izvanbračni drug, (2) ako je njegov rođak u uspravnoj ili pobočnoj lozi do trećeg stupnja zaključno ili po tazbini do drugog stupnja, (3) ako je okrivljenikov posvojenik ili posvojitelj, (4) ako je zajedno s okrivljenikom ili oštećenikom zaposlen u istom državnom tijelu ili kod istog poslodavca i (5) ako je vještak oštećen kaznenim djelom (Grozđanić i Grđan 2022: 21).

Prema članku 315. Zakona o kaznenom postupku, po provedenom vještačenju vještak podnosi rezultate psihijatrijskog vještačenja usmenim putem pred tijelom koje je naložilo vještačenje, a može ih naknadno podnijeti i pisanim putem u roku koji mu odredi tijelo koje je izdalo nalog za vještačenje. U slučaju da je vještačenje povjereno ustanovi ili državnom tijelu, dotična institucija dostavlja pisani nalaz i mišljenje s potpisima vještaka koji su ih sastavili. Psihijatrijska ekspertiza odnosno nalaz i mišljenje vještaka psihijatra sadržava (1) uvod, (2) vlastito ispitivanje, (3) mišljenje i (4) zaključak (Kozarić-Kovačić 2022c: 437). Uvodni dio sastoji se od osnovnih podataka i izvoda iz sudskog spisa. Osnovni podaci obuhvaćaju podatke o vještačenoj osobi, tijelu koje je zatražilo vještačenje, vještacima i ustanovi u kojoj je vještačenje obavljeno, te vremenu u kojem je vještačenje provedeno, a izvod iz sudskog spisa sadržava broj predmeta, naziv suda, razloge upućivanja na vještačenje, kao i podatke relevantne za procjenu okrivljenikova psihičkog stanja, što uključuje nalaze prethodnih pregleda i liječenja ako postoje, iskaze svjedoka o psihičkom stanju okrivljenika u vrijeme počinjenja djela ili općenito i sl. (Kozarić-Kovačić 2022c: 437 – 438). Vlastito ispitivanje podrazumijeva detaljnu anamnezu, po potrebi heteroanamnezu, detaljan tjelesni, neurološki i psihijatrijski pregled, psihologijsku obradu, laboratorijske nalaze i preglede drugih specijalista u slučaju potrebe (Kozarić-Kovačić 2022c: 438). Mišljenje je vještakova sažeta, logički valjana i argumentirana procjena okrivljenikova psihičkog stanja *tempore criminis* na temelju vještačenja. Vještakovo mišljenje uzima u obzir životnu povijest pojedinca i njegov razvoj kao i psihičko stanje u vrijeme počinjenja djela i u vrijeme vještačenja (Kozarić-Kovačić 2022c: 438). U mišljenju vještak također ukazuje na uočene kontradiktornosti u anamnestičkim podacima ili podacima dobivenim tijekom vještačenja. U zaključku vještak jasno i sažeto povezuje kliničku i forenzičku procjenu psihičkog stanja okrivljenika i daje preporuke u vezi sa sigurnosnim mjerama, liječenjem i prevencijom kriminalnog ponašanja vještačene osobe (Kozarić-Kovačić 2022c: 437 – 438). Važno je imati u vidu da nije uvijek moguće precizno odgovoriti na pitanja suda i

u takvom slučaju vještak opisuje različite mogućnosti odnosno okolnosti u kojima se neki čin mogao dogoditi (Buzina et al. 2018: 331).

Ako je mišljenje vještaka nejasno, nepotpuno ili proturječno samo po sebi ili s istraženim okolnostima i ostalim dokazima, vještačenje se ponavlja s istim ili drugim vještakom (Grozđanić i Grđan 2022: 34). Ista se procedura ponavlja ako se posumnja na to da je vještak pristran, da je prekoračio područje svoje stručnosti, da je upotrebljavao zastarjele metode ili metode koje su pogrešne sukladno općem ljudskom znanju itd. (Grozđanić i Grđan 2022: 34). U slučaju da se mišljenja prvog i drugog vještaka značajno razilaze, sud ispituje oba vještaka kako bi se utvrdili razlozi nesuglasja i eventualno postiglo usuglašeno mišljenje (Goreta 2010: 86). Ako do toga ne dođe, sud će posegnuti za trećim vještakom, ali njegovo vještačenje ne mora biti i posljednje, budući da nijednim pravnim aktom nije ograničen broj vještačenja. Ako sud ni u kojem slučaju ne bude uvjeren mišljenjem vještaka, primjenjuje načelo *in dubio pro reo*, sukladno kojem se svaka činjenica koja ide okrivljeniku u korist uzima kao utvrđena, dok se svaka činjenica koja mu ne ide u prilog smatra neutvrđenom (Grozđanić i Grđan 2022: 34 – 35). Primjerice, ako se sud mora opredijeliti između neubrojivosti i bitno smanjene ubrojivosti počinitelja, sud će zaključiti da je počinitelj bio neubrojiv zato što neubrojivost oslobađa krivnje (Grozđanić i Grđan 2022: 35).

Što se tiče stupnja ubrojivosti, Kazneni zakon poznaje četiri stupnja ubrojivosti: (1) neubrojivost, (2) bitno smanjena ubrojivost, (3) smanjena ubrojivost i (4) potpuna ubrojivost (Grozđanić i Grđan 2022: 31). Razlika u stupnju ubrojivosti kvantitativna je, odnosno određena je stupnjem mentalnog poremećaja okrivljenika (Grozđanić i Grđan 2022: 31 – 32). Smanjena ubrojivost sama po sebi ne predstavlja osnovu za ublažavanje kazne, iako može biti olakšavajuća okolnost uzimajući u obzir opća pravila odmjerenosti kazne. Samo bitno smanjena ubrojivost predstavlja osnovu za ublažavanje kazne, odnosno za određivanje kazne ispod zakonskog minimuma za počinjeno kazneno djelo (Grozđanić i Grđan 2022: 32). Počinitelj kaznenog djela je bitno smanjeno ubrojiv kada se njegovo stanje jasno razlikuje od ubrojivog i vrlo je blizu neubrojivosti (Novoselec i Martinović 2019). Ovdje treba napomenuti da je u slučaju bitno smanjene ubrojivosti počinitelja kaznenih djela za koje je predviđena zatvorska kazna od jedne godine ili više, sud dužan izreći i mjeru obveznog psihijatrijskog liječenja, ali samo ako se utvrdi da razlozi koji su doveli do počinjenja kaznenog djela mogu i u budućnosti potaknuti počinitelja na ostvarivanje novih težih kaznenih djela. U takvom se slučaju liječenje odvija uz zatvorsku kaznu u okviru zatvorskog sustava (Grozđanić i Grđan 2022: 32). S druge strane, neubrojivi počinitelji kaznenih djela upućuju se na medicinsko liječenje sukladno odredbama Zakona o zaštiti osoba s duševnim smetnjama, budući da navedene osobe uslijed neubrojivosti ne mogu biti krive i snositi kaznenu odgovornost. Iako neubrojivi počinitelji nisu kazneno odgovorni, prema Kaznenom zakonu može im biti izrečena neka od sljedećih sigurnosnih mjera: (1) zabrana obavljanja određene dužnosti ili djelatnosti, (2) zabrana upravljanja motornim vozilom, (3) zabrana približavanja (4) udaljenje iz zajedničkog kućanstva i (5) zabrana pristupa internetu (Grozđanić et al. 2013: 139).

Zasebnu kategoriju neubrojivosti čine slučajevi tzv. samoskrivljene neubrojivosti. Iako je u takvim slučajevima počinitelj u vrijeme zločina bio neubrojiv, on je kriv zato što je bio ubrojiv u vrijeme kada je odlučio sam sebe dovesti u stanje neubrojivosti (Grozđanić i Grđan 2022: 33). Paradigmatski slučajevi samoskrivljene neubrojivosti su zloraba alkohola i droga.

Prema Kaznenom zakonu postoje četiri biopsihološke osnove neubrojivosti: (1) duševna bolest ili psihoza, (2) privremena duševna poremećenost, (3) nedovoljan duševni razvitak i (4) druge teže duševne smetnje (Grozđanić i Grđan 2022: 27). Duševne bolesti oštećenja su središnjeg živčanog sustava koji se manifestiraju u poremećajima većine psihičkih funkcija, a dovode do gubitka osjećaja za realnost i smisleno ponašanje (Grozđanić i Grđan 2022: 27). Ako se radi o vidljivom procesu u mozgu riječ je o organskim ili egzogenim psihozama kao što su progresivna paraliza, senilna demencija, arterioskleroza mozga i sl. Ako se pak radi o psihozama koji predstavljaju poremećaje u psihičkim funkcijama, a kojima trenutačno u medicini nije poznat organski uzrok, iako se pretpostavlja da postoji, riječ je o endogenim psihozama kao što su shizofrenija, bipolarni poremećaj, sumanuti poremećaji i sl. (Prins 2016).

Privremena duševna poremećenost odnosi se na privremeni poremećaj relevantnih psihičkih funkcija izazvan endogenim ili egzogenim uzrocima kao što su hipnotička stanja, opijenost alkoholom ili drogama, trovanje narkoticima ili drugim kemijskim tvarima, stanje sna, iscrpljenosti, premorenosti, grozničavi delirij, izrazito jaka afektivna stanja i sl. (Grozđanić i Grđan 2022: 27). Ovakva vrsta stanja prestaje spontano ili uslijed medicinske intervencije. Slučajevi privremene duševne poremećenosti u sudskoj praksi najčešće su uzrokovani konzumacijom alkohola i droga. Nedovoljan duševni razvitak je nepotpun ili zaostao razvoj uma uzrokovan oštećenjem spoznajnih, govornih, motoričkih i socijalnih sposobnosti koje doprinose razvoju intelekta (Grozđanić i Grđan 2022: 28). Riječ je o oštećenju psihičkog aparata, odnosno mentalnoj retardaciji koja je determinirana genetskim, psihosocijalnim ili okolišnim čimbenicima. U slučaju umjerene mentalne retardacije s IQ-om između 40 do 55 ubrojivost može biti smanjena, dok je u slučaju teže mentalne retardacije isključena (Grozđanić et al. 2013: 138; vidi također Fagan i Sifferd 2025)

Druge teže duševne smetnje obuhvaćaju poremećaje koji se ne mogu svrstati u prethodne tri kategorije. Za razliku od duševnih bolesti, poremećajima koji spadaju u ovu kategoriju nedostaje patološki nalaz, pa se izvode na temelju procjene cjelokupne počiniteljeve osobnosti (Roxin 2006). U ovu kategoriju svrstavaju se poremećaji nagona, psihopatija, druge teške neuroze i sl. Druge teže duševne smetnje samo u iznimnim slučajevima smanjuju ili isključuju ubrojivost, i to tek kada uzrokuju dublje promjene u strukturi ličnosti uz kumulativni efekt ili zbog posebnih afektivnih stanja ili zbog toksičnog djelovanja alkohola ili droga (Grozđanić i Grđan 2022: 28).

U kaznenopravnoj teoriji postoje tri metode utvrđivanja ubrojivosti: (1) psihološka, (2) biološka i (3) biološko-psihološka metoda (Grozđanić i Grđan 2022: 26). Prema psihološkoj metodi, da bi počinitelj kaznenog djela bio neubrojiv, dovoljno je utvrditi da

počinitelj u vrijeme počinjenja djela nije mogao shvatiti značenje svojih djela i/ili upravljati svojom voljom, pri čemu uzroci takva stanja nisu relevantni pa se ni ne utvrđuju (Grozđanić i Grđan 2022: 26). Ova je metoda uglavnom odbačena u suvremenom kaznenom pravu jer zanemaruje spoznaje iz psihijatrije, a utvrđivanje psihičkog oštećenja bez otkrivanja uzroka dovodi do pravne nesigurnosti. Nasuprot tome, biološka metoda postavlja dijagnozu psihičkog poremećaja, ali zanemaruje njegov utjecaj na sposobnosti relevantne za kaznenu odgovornost. Prema ovoj je metodi dijagnoza psihičkog poremećaja sama po sebi dovoljna da se okrivljenika proglasi neubrojivim, čime se psihijatrima daje prevelik utjecaj na odluku o neubrojivosti (Grozđanić i Grđan 2022: 26). Osim toga, postoje slučajevi u kojima je počinitelj, unatoč teškom psihičkom poremećaju, u vrijeme počinjenja djela imao sposobnost shvatiti značenje svog djela i upravljati svojom voljom, što pokazuje da psihički poremećaj sam po sebi nije dostatan uvjet oslobađanja krivnje. Konačno, prema biološko-psihološkoj metodi, koja je prihvaćena u većini kaznenopravnih sustava, da bi počinitelj bio neubrojiv, prvo se mora dijagnosticirati duševna bolest, privremena duševna poremećenost, nedovoljan duševni razvitak ili druga teža duševna smetnja, a potom se treba utvrditi utjecaj takva stanja na sposobnost počinitelja da shvati značenje svog djela i upravlja svojom voljom (Grozđanić i Grđan 2022: 26 – 27). Budući da se ova metoda oslanja na dva kriterija, njezini su zaključci pouzdaniji, a osim toga, njome se sucima daje mogućnost da o ubrojivosti odlučuju kao o pravnom pitanju, dok u slučaju biološke metode glavnu ulogu ima sudski vještak psihijatar (Grozđanić i Grđan 2022: 27).

Prije nego što opišem neke pravne probleme koji proizlaze iz interakcije prava i psihijatrije, vrijedi napomenuti nekoliko stvari. Prvo, nalaz i mišljenje forenzičkog psihijatra vještaka predstavlja dokaz koji sud procjenjuje jednako kao što procjenjuje i bilo koji drugi dokaz iznesen u kaznenom postupku (Grozđanić i Grđan 2022: 38). Drugo, sud mora sve strane u kaznenom postupku tretirati na jednak način, što znači da okrivljenik mora dobiti mogućnost pobiti dokaze koje nudi sudski vještak kojeg je sud angažirao, oslanjajući se na druge stručnjake (Grozđanić i Grđan 2022: 35). Osim toga, sud mora dokaze koje nudi sudski vještak dovesti u vezu s dokazima koje nudi okrivljenik (Grozđanić i Grđan 2022: 38). Treće, prema načelu slobodne ocjene dokaza, sud nije ograničen ili vezan bilo kojim dokaznim i formalnim pravilom vrednovanja dokaza, ali je ograničen općim pravilima zdravorazumskog ljudskog mišljenja i ljudskog iskustva (Grozđanić i Grđan 2022: 39). To znači da sud može vrednovati nalaz i mišljenje vještaka u pogledu svih pitanja koja ne zahtijevaju posjedovanje posebnih stručnih znanja. Primjerice, sud može procjenjivati jesu li zaključci vještaka izvedeni po pravilima logički valjanog zaključivanja ili sadržava li nalaz i mišljenje vještaka logičke pogreške u argumentaciji. S druge strane, sud ne smije ocjenjivati nalaz i mišljenje vještaka u pogledu svih pitanja koja zahtijevaju posjedovanje posebnih stručnih znanja u određenom znanstvenom području, kao što je primjerice pitanje je li forenzički psihijatar na pravilan način intervjuirao okrivljenika, je li upotrijebio ispravan dijagnostički alat kako bi postavio dijagnozu i sl. (Grozđanić i Grđan 2006: 39). Upravo iz razloga što ne posjeduje stručna znanja iz drugih znanstvenih područja, sud angažira vještaka, čija je uloga pružiti

odgovor na pitanja izvan pravnog područja. Četvrto, ako sud ne smatra nalaz i mišljenje vještaka uvjerljivim nakon što su iscrpljene sve zakonske mogućnosti u vidu dodatnog i ponovnog vještačenja, sud zaključuje kako je činjenica o ubrojivosti počinitelja ostala nepoznata i primjenjuje načelo *in dubio pro reo*, kao što je već ranije spomenuto. Drugim riječima, sud ne može mišljenje vještaka s kojim se ne slaže zamijeniti svojim vlastitim mišljenjem, ali isto tako nije dužan prihvatiti neuvjerljiv nalaz i mišljenje vještaka (Grozđanić i Grđan 2022: 39).

1.3. NEKI PRAVNI PROBLEMI U INTERAKCIJI PRAVA I PSIHIJATRIJE

U pravnoj literaturi na hrvatskom govornom području profesori prava ističu dva temeljna problema koja se pojavljuju u interakciji prava i psihijatrije. Prvi problem konceptualne je prirode i tiče se prevođenja medicinskih pojmova i kategorija u pravne kategorije i pojmove. Prvi je uzrok ovog problema to što su zakonske kategorije medicinarima neprimjerene zato što su međusobno jasno razgraničene, krute i precizne, dok su psihijatrijske kategorije fluidne uslijed kompleksnosti ljudskog mentalnog života (Grozđanić i Grđan 2022: 28 – 29). Psihijatrijske kategorije moraju biti fluidne kako bi zahvatile varijacije u pojedinačnim slučajevima koje su relevantne u procesu dijagnosticiranja poremećaja, dok s druge strane pravne kategorije moraju biti krute i međusobno jasno razgraničene, bez prijelaza i nijansi kako bi zadovoljile svrhu prava i pravne norme, a to je uređivanje međusobnih odnosa i reguliranje života u zajednici (Zlatarić 1970; Grozđanić i Grđan 2022: 28 – 29).

Drugi uzrok problema prevođenja medicinskih kategorija u pravne kategorije jest činjenica da u psihijatriji ne postoji jedinstvena i usuglašena definicija pojmova normalnosti i psihičkog poremećaja, budući da u suvremenoj psihijatriji postoji više različitih pravaca i škola koje različito definiraju spomenute pojmove (Grozđanić i Grđan 2022: 29). U sličnom smjeru ide i argumentacija Europskog suda za ljudska prava koji tvrdi da se pojam duševno oboljele osobe ne može potpuno definirati jer se definicija tog pojma stalno mijenja i razvija s napretkom psihijatrijskih istraživanja, liječenja, ali i pod utjecajem društvenih stavova prema osobama s mentalnim poremećajima (Grozđanić i Grđan 2022: 29).

Treći uzrok problema prevođenja jest nerazumljivost medicinske terminologije za laike, što je čini neprikladnom za korištenje u pravnom kontekstu zato što pravne norme trebaju prenositi poruku koja je razumljiva svima, pa zbog toga ne smiju sadržavati nerazumljive stručne termine. Svi navedeni razlozi dovode do toga da ne postoji jasan i taksativan popis psihijatrijskih poremećaja koji su klasificirani u odgovarajuće pravne kategorije (Grozđanić i Grđan 2022: 28). Ovo predstavlja problem za pravnike iz dva razloga. Prvi je razlog što pripadnost određenog psihijatrijskog poremećaja u određenu pravnu kategoriju ima znatan utjecaj na odluku o (ne)ubrojivosti počinitelja. Nije svejedno hoće li neki psihički poremećaj biti klasificiran kao duševna bolest ili kao druga teža duševna smetnja, budući da, kao što je već ranije napomenuto, duševna bolest

predstavlja najčešću osnovu neubrojivosti, dok druga teža duševna smetnja samo u iznimnim slučajevima dovodi do neubrojivosti. Drugi je razlog to što je mogućnost slobodne interpretacije svima otvorena, što onemogućuje egzaktnu upotrebu pojmova i u konačnici dovodi do kaosa i nedosljednosti u sudskoj praksi (Rasch 1986).

Drugi problem u interakciji prava i psihijatrije jest pitanje odnosa suca i forenzičkog psihijatra vještaka u kaznenom postupku (Grozđanić i Grđan 2022: 41). S jedne strane, pitanje je li neko stanje psihički poremećaj i kakav je njegov utjecaj na sposobnosti koje su relevantne za kaznenu odgovornost je medicinsko pitanje, a s druge strane pitanje ubrojivosti pravno je pitanje jer je definirano zakonom i prema zakonu bi sudac trebao donijeti konačnu odluku o ubrojivosti. U idealnoj situaciji, suci se ne bi trebali oslanjati na mišljenje vještaka na način da njima prepuste konačnu odluku o ubrojivosti počinitelja, ali s druge strane ne bi smjeli zanemarivati dobro argumentirano i logički valjano mišljenje vještaka.

Međutim, u praksi se često događa da suci automatski prihvaćaju nalaz i mišljenje vještaka, no nije jasno čine li to zato što je mišljenje vještaka jasno, uvjerljivo i dobro argumentirano ili je to zato što su suci nekompetentni u području forenzičke psihijatrije pa nemaju drugog izbora nego prihvatiti mišljenje vještaka (Šendula-Jengić et al. 2022: 74). Sudske presude često izgledaju kao predlošci koji se sastoje od nepotrebnog ponavljanja i nabiranja, pri čemu u slučaju težih poremećaja, kao što je psihopatija, često nedostaje objašnjenje uzročne veze između poremećaja i počinjenog djela, iako bi takvo objašnjenje trebalo biti sastavni dio nalaza i mišljenja vještaka (Šendula-Jengić et al. 2022: 74). Budući da su nalaz i mišljenje vještaka citirani u obrazloženju presude, često nije jasno tko je zapravo donio konačnu odluku o ubrojivosti počinitelja (Šendula-Jengić et al. 2022: 74).

Nadalje, sudovi često otvoreno zahtijevaju od vještaka da se izjasne o neubrojivosti počinitelja, opravdavajući se nedostatkom kompetencija u psihijatriji i psihologiji koje su potrebne da bi sud donio odluku o dotičnom pitanju (Goreta 2015). Međutim, ovakva je praksa protuzakonita i stavlja vještaka u neugodan položaj. Prema Zakonu o kaznenom postupku, zadaća je vještaka utvrditi je li okrivljenik u vrijeme počinjenja djela bolovao od duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti, nedovoljnog duševnog razvitka ili druge teže duševne smetnje i odrediti narav, vrstu, stupanj i trajnost tog stanja, kao i njegov utjecaj na sposobnost počinitelja da shvati značenje svog djela i upravlja svojom voljom. Dakle, prema Zakonu o kaznenom postupku, sudski vještak ne smije se izjašnjavati o ubrojivosti počinitelja (Grozđanić i Grđan 2022: 42).

Moglo bi se tvrditi da bi se ovaj problem mogao riješiti na način da se i sudski vještak i sud strogo pridržavaju svojih ovlasti i domene odlučivanja, kako je propisano zakonom (Grozđanić i Grđan 2022: 41). Jasno je da su jedino forenzički psihijatri kompetentni dijagnosticirati psihičke poremećaje i odrediti utjecaj tih poremećaja na sposobnost počinitelja da shvati značenje svog djela i upravlja svojom voljom, dok je odluka o ubrojivosti isključivo pravno pitanje o kojem odluku donosi sud na temelju nalaza i mišljenja vještaka i ostalih dokaza izvedenih u kaznenom postupku, kao što su iskazi

svjedoka, materijalni dokazi i sl. Kao što sam već spomenuo ranije, suci bi trebali vrednovati nalaz i mišljenje forenzičkog psihijatra vještaka jednako kao što vrednuju bilo koji drugi dokaz u sudskom spisu, što znači da bi trebali ocijeniti potpunost, logičku konzistentnost i jasnoću argumentacije, vodeći se pritom općim principima logički valjanog zaključivanja i ljudskog iskustva. Međutim, čini se da suci često smatraju da nisu kompetentni procijeniti mišljenje vještaka čak ni na toj razini, budući da automatski prihvaćaju mišljenje vještaka ili čak otvoreno od njih zahtijevaju da se izjasne o ubrojivosti počinitelja kako bi preuzeli njihovu argumentaciju u obrazloženju presude. Smatram da je ovakav stav sudaca vrijedan kritičkog propitivanja. Navedenom temom baviti ću se u idućem poglavlju disertacije.

1.4. ZAKLJUČAK

U ovom sam poglavlju opisao zakonski okvir forenzičkih psihijatrijskih vještačenja u kaznenom postupku. Istaknuo sam dva problema koji se pojavljuju u interakciji između prava i filozofije. Prvi je konceptualni problem koji nastaje uslijed različite metodologije i ciljeva medicine i prava, a drugi je problem odnosa između sudaca i forenzičkih psihijatara vještaka u kaznenom postupku u kojem se treba utvrditi ubrojivost počinitelja. Čini se da suci smatraju da nisu dovoljno kompetentni kako bi procijenili nalaz i mišljenje vještaka čak ni na osnovnoj razini logičke konzistentnosti, jasnoće i potpunosti, što se može zaključiti iz činjenice da često automatski prihvaćaju mišljenje vještaka bez ikakve evaluacije istog ili čak otvoreno traže od njih da se izjasne o (ne)ubrojivosti kako bi njihovo mišljenje citirali u obrazloženjima svojih presuda. U idućem ću poglavlju kritički raspravljati o ovom problemu oslanjajući se na opći epistemološki okvir razvijen u raspravi između zastupnika ekspertizma i evidencijalizma. Potom ću prezentirati teoriju koja objašnjava kako je moguća interakcija između suca kao laika i forenzičkog psihijatra kao eksperta koja rezultira opravdanim vjerovanjem suca o ubrojivosti počinitelja.

2. EPISTEMIČKI ODNOS VJEŠTAKA PSIHIJATRA I SUCA U KAZNENOM POSTUPKU

2.1. UVOD

U ovom poglavlju argumentiram da je sudska praksa prihvaćanja nalaza i mišljenja vještaka bez prethodne evaluacije istog potpuno neprihvatljiva, jednako kao i sudska praksa otvorenog zahtijevanja od vještaka da se izjasni o neubrojivosti i na taj način donese odluku umjesto suca. Ovu raspravu analiziram iz perspektive odnosa ekspertizma i evidencijalizma u epistemologiji svjedočanstva. U odjeljku 2.2. dajem uvodne napomene o svjedočanstvu općenito, a potom u odjeljku 2.3. prezentiram raspravu između ekspertizma i evidencijalizma koju donosi Snježana Prijić-Samaržija (2011). Zaključujem da je u kontekstu kaznenog prava evidencijalizam superiornija pozicija u odnosu na ekspertizam, odnosno da suci griješe automatski prihvaćajući mišljenje vještaka bez kritičke evaluacije dokaza koje oni nude. Potom u odjeljku 2.4. izlažem teoriju performativnog svjedočanstva eksperata koja propisuje kako laik na temelju svjedočanstva eksperta može steći znanje. Nakon toga u odjeljku 2.5. odgovaram na prigovore koji se mogu uputiti teoriji performativnog svjedočanstva eksperata, dok u odjeljku 2.6. argumentiram da dotična teorija adekvatno objašnjava na koji način sudac, koji je laik u području forenzičke psihijatrije, može steći znanje o psihičkom stanju okrivljenika u vrijeme počinjenja djela na temelju svjedočanstva forenzičkog psihijatra vještaka i objašnjavam na koji se način teorija performativnog svjedočanstva eksperata može primijeniti u sudskoj praksi.

2.2. O SVJEDOČANSTVU OPĆENITO

Svjedočanstvo je iskustveni izvor vjerovanja, opravdanja i znanja, kao i zamjećivanje, pamćenje i introspekcija. No za razliku od ostalih iskustvenih izvora vjerovanja, opravdanja i znanja, svjedočanstvo je socijalni ili društveni epistemički izvor zato što ne nastaje isključivo kao rezultat biološkog ili mentalnog ustrojstva subjekta i njegova odnosa prema predmetima iskustva, nego nastaje kao rezultat „subjektovog položaja u društvenoj komunikacijskoj mreži i njegova odnosa prema iskazima drugih u procesima prijenosa informacija i proizvodnje vjerovanja“ (Čuljak 2015: 111). Drugim riječima, subjekt stječe vjerovanje, opravdanje i znanje temeljem iskaza drugih subjekata. Budući da je svjedočanstvo društveni fenomen, odnosno neindividualni epistemički izvor, njime se, osim individualne, bavi i socijalna epistemologija (Čuljak 2015: 112).

Svjedočanstvo se uobičajeno dijeli na formalno i neformalno. Struktura, narav i uvjeti valjanosti formalnih svjedočanstava, poput svjedočanstva sudskog vještaka psihijatra u kaznenom postupku, strogo su definirani pravilima, dok su neformalna svjedočanstva,

kao što je razgovor među prijateljima, mnogo manje kruta u pogledu kriterija istinitosti i valjanosti (Čuljak 2015: 112).

Što se tiče pitanja definicije i nužnih elemenata svjedočanstva, Jennifer Lackey (2006) navodi distinkciju između svjedočanstva u užem i u širem smislu. Širu definiciju pojma svjedočanstva zagovara primjerice Elizabeth Fricker (1995) koja definira svjedočanstvo kao „kazivanje općenito“ (Fricker 1995: 95-96, citirano u Čuljak 2015: 113), dok Ernest Sosa (1991) tvrdi da je svjedočanstvo „iskaz nečijih misli ili vjerovanja koja bi se mogla usmjeriti na svijet općenito i ni na što posebno“ (Sosa 1991: 219, citirano u Čuljak 2015: 113). Budući da se bavim svjedočanstvom forenzičkog psihijatra vještaka u kontekstu kaznenog postupka, očigledno je kako je šire shvaćanje svjedočanstva neprimjereno za potrebe rasprave.

Sukladno uskom pojmu svjedočanstva, svjedočanstvo mora sadržavati sljedeće elemente: (1) svjedok T , (2) propozicijski sadržaj p ¹¹, (3) sadržaj komunikacijskog čina a i (4) subjekt vjerovanja (opravdanog vjerovanja, znanja) S ¹² (Čuljak 2015: 114). Slijedom ovih elemenata, Jennifer Lackey (2006) zagovara sljedeću definiciju svjedočanstva:

T svjedoči da p izvodeći komunikacijski čin a ako i samo ako na osnovi komunikabilnog sadržaja čina a ,

(1) T razložno namjerava prenijeti informaciju S -u da p , ili

(2) za a se razložno smatra ili treba smatrati da prenosi S -u informaciju da p .

(Lackey 2006, citirano u Čuljak 2015: 114)

Prvi stavak navodi da svjedok T posjeduje racionalnu komunikacijsku namjeru, a u drugom se stavku napominje da neki komunikacijski čin a predstavlja svjedočanstvo ako i subjekt S razumije da sadržaj komunikacijskog čina a predstavlja informaciju utemeljenu na svjedočanstvu, odnosno ako je komunikacijski čin a informativan. Slijedom navedenog, odgovor na pitanje prenosi li komunikacijski čin a informaciju da p ovisi o kriterijima i standardima koji vrijede u određenom kontekstu, odnosno pravilima komunikacije oko kojih su se sporazumjeli i svjedok i subjekt vjerovanja. Temeljem tih pravila određuje se je li komunikacijski čin informativan i epistemički adekvatan, odnosno smatra li ga se takvim, ili treba li ga se takvim smatrati.

U kontekstu kaznenog postupka sudski vještak je svjedok T koji sadržajem svojeg komunikacijskog čina a , odnosno svojim nalazom i mišljenjem, ima namjeru proizvesti

¹¹ Propozicija je sadržaj izjavne rečenice koji reprezentira neko stanje stvari, primjerice, „Snijeg je bijel“. Pritom je važno uočiti da propozicije nisu rečenice same po sebi budući da isti sadržaj može biti izrečen različitim rečenicama. Primjerice, činjenica da je snijeg bijel može biti izrečena rečenicom „Snijeg je bijel“, „Der Schnee ist weiß“, „Snow is white“ itd. Međutim, radi se o istim propozicijama, budući da izriču isti propozicijski sadržaj, upravo to da snijeg jest bijel (Čuljak 2015: 8).

¹² U literaturi na hrvatskom jeziku ponekad se svjedoka T naziva govornikom, a subjekta testimonijskog vjerovanja slušateljem, iako komunikacijski čin a ne podrazumijeva samo usmenu komunikaciju, nego također uključuje pisanu riječ i sve ostale načine komunikacije. Analogno tome, u literaturi na engleskom jeziku svjedoka se ponekad naziva *speaker*, a subjekta testimonijskog vjerovanja *hearer*.

određeno vjerovanje da p u tužitelja, sudaca i odvjetnika koji predstavljaju subjekta S . Pri tome, da bi komunikacijski čin a uopće predstavljao temelj za svjedočanstvo, osim namjere sudskog vještaka potrebno je da se tim činom zaista prenosi informacija da p , odnosno da se zaista izražava informacija da p . Konkretnije, to se može odnositi na to da se prenosi vještakovo vjerovanje ili znanje o psihičkom stanju počinitelja u vrijeme počinjenja djela. Ako svjedočanstvo zaista prenosi propozicijski sadržaj p na odgovarajući način, odnosno ako u ovom kontekstu daje informaciju o psihičkom stanju počinitelja u vrijeme počinjenja djela, onda ima potencijal vođenja k istini, što je nužno obilježje epistemički uspješnog svjedočanstva općenito.

2.3. EKSPERTIZAM I EVIDENCIJALIZAM U KONTEKSTU KAZNENOG POSTUPKA

U sudskom kontekstu svjedočanstva postavlja se pitanje odnosa između sudaca i sudskog vještaka psihijatra. Problem se sastoji u tome da između sudaca i vještaka psihijatra postoji asimetrija u pogledu znanja. Suci su u epistemički podređenom položaju u odnosu na vještake psihijatre zato što ne posjeduju adekvatna znanja i vještine kako bi procijenili duševno stanje počinitelja relevantno za utvrđivanje ubrojivosti. Stoga se postavlja pitanje kako bi se laici trebali postaviti prema ekspertima, odnosno kako bi se suci trebali postaviti prema sudskim vještacima psihijatrima. Drugim riječima, pitanje je trebaju li laici i u kojoj mjeri vjerovati ekspertima, odnosno trebaju li se suci i u kojoj mjeri oslanjati na nalaze i mišljenja sudskih vještaka psihijatara. Prema Faulkneru (2002) vjerovati nekoj osobi znači smatrati je izvorom znanja.

Kako bih riješio ovaj problem, razmotrit ću generalnu filozofsku raspravu između evidencijalizma i ekspertizma koju donosi Prijić-Samaržija (2011). Evidencijalizam je gledište prema kojem je vjerovanje stvar dokazne građe. Drugim riječima, vjerovanje T u propoziciju p u nekom trenutku t je epistemički opravdano za subjekta S ako i samo ako posjedovanje vjerovanja T u propoziciju p odgovara dokaznoj građi koju S ima u trenutku t (Feldman i Conee 2004). Nasuprot tome, ekspertizam je definiran kao skup sljedećih triju tvrdnji: (1) eksperti postoje, (2) temeljem svoje ekspertize oni zavrjeđuju posebno povjerenje i status i (3) stoga im trebamo vjerovati bez dokazne građe (Prijić-Samaržija 2011: 251 – 252). U nastavku ću najprije izložiti moguće argumente u prilog ekspertizmu koje nudi Prijić-Samaržija (2011) i pokazati da pojedine zakonske odredbe, a naročito trenutačna sudska praksa u Republici Hrvatskoj pretpostavljaju uvjerljivost argumenata na kojima ekspertizam počiva.

Smatram da je Prijić-Samaržija (2011: 252) u pravu kada kaže da tvrdnja da eksperti postoje nije problematična. Plauzibilno je tvrditi da su eksperti uspješniji u rješavanju problema u usporedbi s drugim ljudima i da bolje prepoznaju istinite i lažne tvrdnje kao i logičke pogreške, proturječnosti i neopravdane generalizacije. U usporedbi s ostalim ljudima, eksperti posjeduju znanje o adekvatnim metodama istraživanja i argumentiranja i općenito se bolje suočavaju s epistemičkim i moralnim problemima. Sudovi u svojoj praksi pretpostavljaju da eksperti postoje, budući da pri županijskim sudovima postoje

liste stalnih sudskih vještaka koji su, da bi dospjeli na listu stalnih sudskih vještaka, prošli odgovarajuću obuku koja ih kvalificira za obavljanje poslova stalnih sudskih vještaka u području svoje struke.

Što se tiče tvrdnje da eksperti zavrjeđuju posebno povjerenje i status, Prijić-Samaržija (2011: 252 – 253) vidi tri potencijalna razloga koja se mogu navesti u prilog toj tvrdnji. Prvi je razlog uobičajena praksa, društveno ozračje, odnosno politika koja podupire gledište prema kojem su eksperti najpouzdaniji izvor znanja. Drugim riječima, eksperti su temeljni testimonijski¹³ autoriteti u društvu (Papas 2000). Ova tvrdnja potkrijepljena je činjenicom da mediji u slučajevima počinjenja teških kaznenih djela često intervjuiraju forenzičke psihijatre vještake pitajući ih za mišljenje o psihičkom profilu počinitelja (vidi npr. Krnić i Godeč 2025).

Drugi razlog za tvrdnju da eksperti zavrjeđuju posebno povjerenje i status jest to što mnogi filozofi smatraju da je dokazna građa koju posjedujemo u prilog svjedočanstava drugih ljudi u principu nedovoljna (Beanblossom i Lehrer 1970; Coady 1981; Webb 1993; Foley 1994). Ako je ova tvrdnja istinita, onda je naša dokazna građa u prilog tvrdnjama eksperata još više nedovoljna, odnosno, laik se na mišljenje eksperta nužno slijepo oslanja (Hardwig 1991). Laici u nekom području ne posjeduju ili uopće ne mogu nikad posjedovati dovoljno stručnosti, znanja, dokazne građe i iskustva kako bi vrednovali svjedočanstvo eksperata kao istinito ili neistinito. Budući da suci automatski prihvaćaju nalaz i mišljenje vještaka, ili čak otvoreno traže od vještaka da se izjasne o ubojivosti okrivljenika, pritom citirajući nalaz i mišljenje u obrazloženju presude (vidi Šendula-Jengiđ et al. 2022), možemo zaključiti da suci prihvaćaju ekspertističku tvrdnju da laici nisu dovoljno kompetentni kako bi procijenili tvrdnje eksperata, pri čemu suci predstavljaju laike, a forenzički psihijatri eksperte. Ovakav stav sudaca svoju potporu također pronalazi i u činjenici da sud ne smije procjenjivati nalaz i mišljenje vještaka u pogledu tvrdnji čija evaluacija zahtijeva posjedovanje specifičnih stručnih znanja i vještina (vidi Grozdanić i Grđan 2022: 39).

Treći razlog za tvrdnju da eksperti zavrjeđuju posebno povjerenje i status jest naša ovisnost o svjedočanstvima eksperata. Bez svjedočanstava drugih ljudi znali bismo vrlo malo o svijetu (Dummett 1993), no, bez svjedočanstava eksperata naše znanje o mnogim znanstvenim disciplinama bilo bi uništeno. Većina naših vjerovanja o svijetu ovisi o informacijama koje nam pružaju eksperti (Beanblossom i Lehrer 1970; Faulkner 2002). Bez toga, naše bi se poimanje svijeta sastojalo od predrasuda, stereotipa i proturječnih intuicija stvorenih na temelju tradicije, naših interesa i naravi. Budući da Zakon o kaznenom postupku jasno nalaže da je sud obvezan angažirati vještaka u svakom slučaju u kojem se pojavi sumnja u ubojivost okrivljenika, možemo reći da zakonodavac prihvaća gledište prema kojem su suci kao laici ovisni o psihijatrijskim vještacima kao ekspertima. Ovisnost sudaca o psihijatrijskim vještacima također se očituje u činjenici da

¹³ Pridjev testimonijski izveden je od engleskog termina za svjedočanstvo (engl. *testimony*). Prema tome, testimonijski autoritet je autoritet utemeljen na svjedočanstvu, testimonijski proces je proces stjecanja vjerovanja ili znanja putem svjedočanstva itd.

„sud ne može mišljenje vještaka (s kojim se ne slaže) nadomjestiti vlastitim mišljenjem“ (Grozđanić i Grđan 2022: 39). Tek nakon što iskoristi sve zakonski dopuštene mogućnosti u vidu ponovljenog vještačenja s istim i drugim vještakom, sud može proglasiti vještačenje neuspješnim, a činjenicu o psihičkom poremećaju neutvrđenom i primijeniti princip *in dubio pro reo* (u sumnji u korist okrivljenika).

Na temelju ovih razloga moglo bi se zaključiti da laici nemaju drugog izbora nego slijepo prihvatiti mišljenje eksperata. Štoviše, čak i autori koji zastupaju evidencijalizam, smatraju da je ekspertizam u nekim situacijama opravdan, kao što je primjerice kada mala djeca prihvaćaju tvrdnje odraslih bez dokaza (Fricker 1987, 1994, 1995). Drugim riječima, ako prihvatimo prethodno iznesene tvrdnje, suci nemaju drugog izbora nego slijepo prihvatiti nalaz i mišljenje vještaka psihijatarata.

Prema ekspertizmu, eksperti posjeduju fundamentalni autoritet naspram derivativnog autoriteta i samim time ne trebaju ponuditi dokaznu građu u prilog svojih tvrdnji. Nasuprot tome laici imaju derivativni autoritet i samim time moraju ponuditi razloge u vidu informacija, sposobnosti i okolnosti koje pokazuju da mogu ponuditi točne tvrdnje (Foley 1994). Drugim riječima, tvrdnje i vjerovanja eksperata su temeljna zato što ih se ne može niti ih se treba poduprijeti vjerovanjima, odnosno epistemičkim razlozima laika. S druge strane, vjerovanja laika su izvedena; ona se opravdavaju ili zasnivaju na svjedočanstvima eksperata. Alvin Goldman (1987) ovakav pristup naziva socijalni fundacionalizam. Fundacionalizam u epistemologiji krovni je termin za različite teorije kojima je zajednička tvrdnja da postoje vjerovanja koja ne zahtijevaju daljnje opravdanje, odnosno na kojima se zaustavlja epistemički regres (za opis problema epistemičkog regresa i teorija opravdanja, vidi Čuljak 2015, dio 3, poglavlje 2). Budući da suci automatski prihvaćaju nalaz i mišljenje vještaka, citirajući njihov nalaz i mišljenje u svojim presudama, može se reći kako suci zastupaju stav prema kojem vještaci kao eksperti imaju temeljni autoritet, dok suci kao laici imaju derivativni autoritet, odnosno njihova su vjerovanja izvedena na temelju svjedočanstva eksperata.

No, ekspertistička je pozicija podložna prigovorima evidencijalista. Iako su eksperti pouzdaniji izvor informacija od ostalih društvenih izvora informacija, Prijić-Samaržija (2011: 254) protivi se tvrdnji ekspertista da bismo trebali vjerovati ekspertima bez ikakve dokazne građe. Međutim, ona prihvaća da od eksperata ipak treba zahtijevati niže epistemičke standarde dokazne građe nego od laika zato što je malo vjerojatno da su eksperti nekompetentni ili da žele zavarati laike (vidi također Jones 1996; Govier 1998). Prema Prijić-Samaržiji (2011: 255), budući da se od eksperata također zahtijeva pružanje dokazne građe, ali nižih standarda nego u slučaju laika, eksperti imaju derivativni autoritet najvišeg stupnja.

Smatram da ovakvo gledište prema kojem bi se od sudskih vještaka psihijatarata zahtijevali niži dokazni standardi nije uvjerljivo u kontekstu kaznenog postupka. Naime, već sam naveo da sud procjenjuje nalaz i mišljenje vještaka jednako kao što procjenjuje i bilo koji drugi dokaz u kaznenom postupku (Grozđanić i Grđan 2022: 38). To znači da vještak ni na koji način nema povlašten status u kaznenom postupku u odnosu na ostale

svjedoke, a posebice ne u pogledu epistemičkih standarda dokazne građe koju nudi. Zakonska je obveza vještaka pružiti sudu logički valjan i argumentiran nalaz i mišljenje koji sadržava objašnjenje veze između psihičkog stanja okrivljenika i počinjena kaznenog djela (Kozarić-Kovačić 2022c: 438), dok je zadatak suda evaluirati nalaz i mišljenje vještaka u skladu s općim pravilima logički valjanog zaključivanja i ljudskog iskustva, kao i u odnosu na dokaze koje nudi okrivljenik (Grozđanić i Grđan 2022: 38 – 39).

Zastupnik ekspertizma bi mogao argumentirati da je ovaj zahtjev nemoguće ispuniti, budući da laik u nekom području nikada nema dovoljnu razinu ekspertize da bi mogao procijeniti dokaznu građu koju mu nudi ekspert pa mu stoga ne preostaje ništa drugo nego slijepo vjerovati ekspertu. Prijić-Samaržija (2011: 255) uvjerljivo odgovara na ovaj mogući prigovor tvrdnjom da u svim slučajevima svjedočanstva, a ne samo u pitanju prihvaćanja svjedočanstva stručnjaka, prenositelj informacija zna nešto što osoba koja prima informaciju ne zna jer u protivnom svjedočanstvo ne bi imalo funkciju stjecanja znanja i samim time po definiciji uopće ne bi bilo svjedočanstvo. Prema tome, slučajevi svjedočanstava eksperata u svojoj se biti ne razlikuju puno u odnosu na svjedočanstva osoba koje nisu eksperti. Osim toga, Prijić-Samaržija zaključuje da smo epistemički ovisni ne samo o svjedočanstvima eksperata, nego i o svjedočanstvima drugih ljudi. Smatram da je dotični argument uvjerljiv u kontekstu kaznenog postupka, budući da je psihijatrijska ekspertiza vještaka tek jedan od dokaza o kojem ovisi konačna odluka o stupnju ubrojivosti okrivljenika, ali ne i jedini. Iskazi svjedoka koji imaju saznanja o počinjenju kaznenog djela i ponašanju okrivljenika također igraju važnu ulogu pri donošenju konačne odluke o stupnju ubrojivosti što pokazuje da ishod kaznenog postupka ne ovisi samo o svjedočanstvu vještaka kao eksperata, nego i o svjedočanstvu laika.

Prijić-Samaržija (2011: 256) primjećuje da bi se ekspertist mogao braniti time da se u slučaju opravdanog vjerovanja ekspertima ne radi o tome da osoba kojoj je namijenjeno svjedočanstvo mora posjedovati dokaznu građu temeljem koje vjeruje da je ekspert pouzdan. Umjesto toga, opravdano vjerovanje utemeljeno na svjedočanstvu stečeno je pouzdanim procesima formiranja vjerovanja, odnosno onim procesima koji imaju tendenciju ispravno reprezentirati svijet (Roush 2005). Primijenjeno na kaznenopravni kontekst, ekspertist bi mogao tvrditi da sudac ne treba posjedovati dokaznu građu, budući da vještak psihijatar posjeduje znanja i vještine svoje struke koja predstavljaju garanciju da su njegove tvrdnje adekvatno opravdane. Ekspertistička pozicija u kaznenopravnom kontekstu ojačana je činjenicom da sud ne smije ocjenjivati nalaz i mišljenje vještaka u vezi sa svim pitanjima koja zahtijevaju posjedovanje posebnih stručnih znanja u određenom znanstvenom području, kao što je primjerice pitanje je li forenzički psihijatar na pravilan način intervjuirao okrivljenika, je li upotrijebio ispravan dijagnostički alat kako bi postavio dijagnozu i sl. (Grozđanić i Grđan 2006: 39).

Ovakav pristup sugerira neku vrstu kauzalne teorije svjedočanstva budući da je prema navedenoj teoriji opravdanost testimonijskog vjerovanja zajamčena pouzdanim procesima uzrokovanja i proizvođenja, odnosno prijenosa vjerovanja (Goldman 1967; Čuljak 2015: 220; Prijić-Samaržija 2018: 75). Prijić-Samaržija (2011: 256) u svojoj

analizi ekspertizma primjenjuje kauzalnu teoriju svjedočanstva i dolazi do definicije prema kojoj za opravdano vjerovanje utemeljeno na svjedočanstvu eksperta moraju biti zadovoljena tri uvjeta: (1) postoji uobičajena praksa da se eksperte smatra najpouzdanijim govornicima, najkompetentnijim vjerovateljima i najiskrenijim svjedocima, (2) oni uzrokuju vjerovanje u slušatelju, (3) slušatelj ne posjeduje poništavače¹⁴. Prema ovakvom gledištu, ekspert po definiciji ne bi vjerovao ili svjedočio da p ako nije p (vidi Nozick 1981; Sosa 1999, 2002). U kaznenopravnom kontekstu to znači da vještaci ne bi vjerovali i svjedočili da je neka činjenica o psihičkom stanju okrivljenika *tempore criminis* istinita ako ona nije istinita.

Iz prihvaćanja uzročne teorije svjedočanstva slijedi neistinitost evidencijalizma. Naime, prema ovakvoj ekspertičkoj teoriji, suci mogu biti kognitivno uspješni, čak i ako nemaju adekvatnu dokaznu građu zato što vjerovanje utemeljeno na svjedočanstvu psihijatrijskog vještaka nije istinito ili opravdano zbog dokazne građe nego zbog pouzdanih procesa stjecanja vjerovanja; dovoljno je da psihijatrijski vještak koji prenosi svjedočanstvo bude ekspert zato što su eksperti po definiciji najpouzdaniji vjerovatelji. Stoga, evidencijalizam je neistinit zato što je (1) dokazna građa irelevantna za stjecanje opravdanog vjerovanja i (2) ako je dokazna građa irelevantna za stjecanje opravdanog vjerovanja, onda imamo epistemičko pravo vjerovati ekspertima bez dokazne građe (Prijić-Samaržija 2011: 257). Drugim riječima, ako je evidencijalizam neistinit, onda je sudska praksa automatskog prihvaćanja nalaza i mišljenja vještaka bez evaluacije istog prihvatljiva.

Međutim, tvrdim da je ekspertizam ipak inferioran evidencijalizmu iz nekoliko razloga koje navodi Prijić-Samaržija (2011: 257 – 258). U nastavku ću navesti te argumente i objasniti zbog čega su dotični argumenti protiv ekspertizma, a u prilog evidencijalizmu uvjerljivi u kontekstu kaznenog postupka:

1. **Prigovor iz netransparentnosti.** Teško je objašnjivo prihvaćanje bilo čijeg, pa i ekspertovog mišljenja u situaciji u kojoj laik nema nikakvu dokaznu građu u prilog vjerodostojnosti eksperta, odnosno nema ideju zašto vjerovanje eksperta može biti istinito. Drugim riječima, nema ideju je li vjerovanje koje ekspert nudi vrijedno prihvaćanja (Lehrer 2006). Smatram da sudska praksa procjene nalaza i mišljenja vještaka anticipira prigovor iz netransparentnosti zato što se od vještaka traži da nalaz i mišljenje bude logički valjano i argumentirano te da sadržava objašnjenje veze između psihičkog stanja okrivljenika i počinjena kaznenog djela (vidi Kozarić-Kovačić 2022c: 438).
2. **Racionalnost povjerenja.** Pouzdanost eksperta sama po sebi nije dovoljna da bi povjerenje u eksperta bilo opravdano. Potpuno je iracionalno, psihološki

¹⁴ Poništavači se općenito mogu definirati kao čimbenici koji poništavaju opravdanje za neko vjerovanje (Čuljak 2015: 152). Budući da je prema kauzalnoj teoriji svjedočanstva opravdanost testimonijskog vjerovanja zajamčena pouzdanim procesima uzrokovanja i proizvođenja, odnosno prijenosa vjerovanja, poništavači se u okviru kauzalne teorije svjedočanstva mogu definirati kao „pouzdan procesi proizvodnje vjerovanja, koji bi, da su na raspolaganju S -u, poništili opravdanost vjerovanja da p “ (Čuljak 2015: 153; usp. Goldman 1979).

neobjašnjivo i neopravdano prihvatiti mišljenje eksperta bez dokazne građe o stručnosti eksperta, bez obzira na to koliko je ekspert pouzdan. Iako iracionalna vjerovanja mogu biti istinita, ljudi najčešće pokušavaju doći do istinitih vjerovanja oslanjajući se na racionalna vjerovanja (Wedgewood 2002). Ljudi će procjenjivati istinitost nečijih tvrdnji tek ako prethodno zaključče da se radi o osobi kojoj je racionalno vjerovati (Hardin 2002). Implikacija dotične tvrdnje za sudsku praksu je da bi suci trebali birati vještaka za koje postoje dokazi koji upućuju na njihovu stručnost i pouzdanost u obavljaju konkretnog vještačenja. Važno je napomenuti da suci imaju slobodu izabrati bilo kojeg vještaka koji se nalazi na listi stalnih sudskih vještaka koje se vode pri županijskim sudovima u Republici Hrvatskoj, a po potrebi i vještaka izvan liste stalnih sudskih vještaka. Psihijatar Miroslav Goreta (2015: 52) navodi da bi presudnu ulogu u procjeni kompetentnosti pojedinih vještaka trebalo imati prethodno iskustvo vještaka u pojedinim poslovima forenzičko-psihijatrijskih vještačenja, kao i dokazi o zadovoljstvu sudova prethodnim ekspertizama i dokazi o eventualnim etičkim i stručnim pogreškama vještaka (vidi također Čizmić 2020: 646).

3. **Pouzdanost utemeljena na dokaznoj građi.** Moguće je da je naše vjerovanje utemeljeno na dokaznoj građi i da testimonijski proces nije pouzdan jednako kao što je moguće i da naše vjerovanje nije utemeljeno na dokaznoj građi, ali da je testimonijski proces pouzdan. Međutim, u najvećem broju slučajeva pouzdan testimonijski proces i vjerovanje utemeljeno na dokaznoj građi koincidiraju. Drugim riječima, ako testimonijski proces nije pouzdan, onda najvjerojatnije nećemo imati adekvatnu dokaznu građu. Neadekvatna dokazna građa ukazuje na nepouzdan testimonijski proces, pa stoga nije točno da je dokazna građa irelevantna za stjecanje opravdanog vjerovanja (vidi Steup 2007; Roush 2005). Primjerice, profesor prava Jozo Čizmić (2020: 643) navodi da pojedini vještaci ne posjeduju potrebne vještine prezentiranja nalaza i mišljenja na glavnoj raspravi pa iskazuju nesigurnost mijenjajući svoj nalaz i mišljenje pod utjecajem ostalih aktera u sudnici. Mijenjanje iskaza pod pritiskom ostalih aktera u sudnici predstavlja instancu nepouzdanog testimonijskog procesa koji može dovesti do neadekvatne dokazne građe zato što sud na temelju proturječnog svjedočanstva vještaka ne može izvući potrebne pravne zaključke. Nasuprot tome, vještak koji posjeduje adekvatnu dokaznu građu može pružiti adekvatno svjedočanstvo u kaznenom postupku. Drugim riječima, pouzdanost svjedočanstva utemeljena je na odgovarajućoj dokaznoj građi.
4. **Pristupačnost istini.** Snaga ekspertizma utemeljena je na skeptičkom prigovoru o odnosu između istine i dokazne građe; dokazna građa koju netko posjeduje ne garantira istinitost vjerovanja, ali pouzdan kauzalni proces stjecanja vjerovanja jamči istinitost vjerovanja. Međutim, slažem se s argumentacijom Prijčić-Samaržije (2011: 258) prema kojoj nam, budući da nemamo izravan pristup pouzdanosti svjedočanstva eksperata, ne preostaje ništa drugo nego temeljiti naša vjerovanja na racionalnosti i posjedovanju odgovarajuće dokazne građe. Kada bi

nam istina bila izravno dostupna, onda bi pojam vjerovanja na temelju dokazne građe u potpunosti izgubio smisao. No, radi se o epistemički idealnoj situaciji u kojoj se nikad ne nalazimo pa nam je zato potrebna dokazna građa (BonJour 1985). Sudac u kaznenom postupku ne može osobno obaviti vještačenje kako bi se sam uvjerio u istinitost svjedočanstva koje mu nudi vještak, nije bio nazočan prilikom počinjenja kaznenog djela o kojem treba donijeti presudu, a također nema ni izravan uvid u umove okrivljenika, psihijatrijskog vještaka i ostalih svjedoka u kaznenom postupku, pa mu ne preostaje ništa drugo nego donijeti presudu na temelju evaluacije dokazne građe koja mu je ponuđena u kaznenom postupku, kako to evidencijalizam i sugerira.

5. **Sukob među ekspertima.** Ako je dokazna građa irelevantna i imamo epistemičko pravo vjerovati ekspertima bez dokazne građe, postavlja se pitanje kako odlučiti kome treba vjerovati u situaciji u kojoj postoji suprotstavljeno mišljenje različitih eksperata u vezi nekog pitanja. Ekspertizam implicira da bismo trebali jednako prihvatiti sva suprotstavljena mišljenja o nekom pitanju, što znači da imamo epistemičko pravo vjerovati u proturječne stavove. Osim što je fenomenološki nerealno, ovakvo je gledište ekstremno dubiozno i ima negativne posljedice, posebice u pravnom kontekstu, što uviđaju i sudovi, pa u slučaju suprotstavljenih nalaza i mišljenja vještaka traže novo vještačenje. Nasuprot tome, evidencijalisti tvrde da bismo trebali prihvatiti ono vjerovanje koje je bolje utemeljeno u dokaznoj građi koju posjedujemo. Forenzički psihijatar Miroslav Goreta (2015: 217) zalaže se za promjenu zakonodavnog okvira prema kojoj bi suci u slučaju suprotstavljenih mišljenja vještaka imali mogućnost nakon ispitivanja na glavnoj raspravi odabrati bolje argumentiran nalaz i mišljenje umjesto da se opredjeljuju za provođenje novog vještačenja.

Povrh toga, ekspertizam je u kontekstu prava neodrživa teorija i zato što je za pravovaljanost presude jednako važna dokazna građa koju nude strane u postupku, kao i to da je dokazna građa pribavljena i prezentirana sudu u skladu s pravilima vođenja kaznenog postupka. Drugim riječima, za stjecanje opravdanog testimonijskog vjerovanja u kontekstu prava jednako je važno to da je predmetno vjerovanje stečeno pouzdanim procesima stjecanja vjerovanja, kao što je važna i kvaliteta sadržaja predmetnog testimonijskog vjerovanja, odnosno kvaliteta dokaza. Sadržaj testimonijskog vjerovanja predstavlja dokaznu građu koju iznosi svjedok, u ovom slučaju sudski vještak psihijatar. U prilog ovakvom gledištu mogu se navesti presude sudova u RH koje su poništene zbog proceduralnih pogrešaka sudova koji nisu obrani pružili priliku da prezentira dokaze pod jednakim uvjetima kao i optužba (vidi presudu Europskog suda za ljudska prava *Hodžić protiv Hrvatske* i presudu Ustavnog suda RH *br. U-III-726/2014*).

Na kraju zaključujem da je evidencijalizam bolja pozicija od ekspertizma i da ekspertizam treba odbaciti. Budući da suci automatski prihvaćaju nalaz i mišljenje vještaka bez prethodne evaluacije ponuđenih dokaza u prilog njihova nalaza i mišljenja, tvrdim da se ponašaju kao ekspertisti. Oni smatraju da kao laici nisu dovoljno kompetentni procijeniti mišljenje vještaka i stoga ga automatski prihvaćaju. No, budući

da je prethodna rasprava pokazala da je ekspertizam neuvjerljiva filozofska pozicija, iz toga slijedi da je dotična sudska praksa neprimjerena.

No, evidencijalizam je također problematična teorija zato što ne odgovara na pitanje kako laik, u ovom slučaju sudac, koji ne posjeduje znanje iz određene struke, može procijeniti dokaze koje mu nudi ekspert, odnosno sudski vještak psihijatar. Stoga nam je potrebna alternativna teorija koja uzima u obzir evidencijalističku ideju da znanje treba biti utemeljeno na adekvatnoj dokaznoj građi, ali ujedno i rješava problem asimetrije znanja do kojeg dolazi u odnosu između laika i eksperata, odnosno u ovom slučaju između sudaca i forenzičkih psihijatara vještaka. U idućem odjeljku napraviti ću prvi korak prema rješenju ovog problema.

2.4. TEORIJA PERFORMATIVNOG SVJEDOČANSTVA EKSPERATA

U nastavku ovog poglavlja razmotrit ću teoriju performativnog svjedočanstva eksperata (u nastavku teorija PET) koju nude Jon Leefman i Steffen Lesle (2020) u svom članku „Knowledge from scientific expert testimony without epistemic trust“. Dotični autori ne primjenjuju svoju teoriju na slučajeve odnosa između suca i forenzičkog psihijatra vještaka, nego nastoje ponuditi teoriju koja opisuje ili objašnjava odnos između eksperta i laika općenito. Međutim, argumentirat ću da ona, za razliku od ekspertizma i evidencijalizma, objašnjava kako bi sudac trebao steći opravdano vjerovanje na temelju svjedočanstva vještaka psihijatra.

Leefman i Lesle (2020: 3625 – 3626) navode dva razloga zbog kojih teorija performativnog svjedočanstva eksperata nosi ovaj naziv. Prvi je razlog to što se prema ovoj teoriji od eksperta zahtijeva da praktično dokaže svoju stručnost na način da odgovori na pitanja i sumnje laika koje se tiču svjedočanstva koje nudi. Drugi je razlog činjenica da se opravdanje za vjerovanje u svjedočanstvo eksperta postiže interakcijom između eksperta i laika u kojoj ekspert treba zadovoljiti subjektivne informacijske potrebe laika kako bi mu laik pripisao status eksperta. Primjerice, u situaciji u kojoj laik posjećuje liječnika zbog simptoma neke bolesti, on se neće zadovoljiti samo time da mu liječnik priopći dijagnozu bolesti, nego će postaviti određene sumnje i pitanja te na taj način tražiti opravdanje za dijagnozu koju je liječnik postavio. Ako liječnik adekvatno odgovori na pitanja i sumnje laika, u ovom slučaju pacijenta, on će u njegovim očima postati dobar informator, a ukoliko to ne učini, utoliko njegov status eksperta postaje upitan iz perspektive laika. Treba pritom imati u vidu da status eksperta ne ovisi o prosudbi jednog laika, nego o prosudbi veće zajednice laika. Primjerice, liječnik ne stječe status eksperta na temelju pozitivnog mišljenja jednog svog pacijenta, nego na temelju pozitivnog mišljenja većine svojih pacijenata.

Prema Leefmanu i Lesleu (2020: 3626), biti dobar informator iz perspektive pacijenta nije dovoljan uvjet za status eksperta. Drugim riječima, posjedovanje određene vrste znanja nije dovoljno. Da bi se neku osobu moglo smatrati ekspertom, ona osim znanja mora posjedovati i interes da je ljudi smatraju dobrim informatorom, odnosno da joj

pristupaju kao takvoj, tražeći od nje informacije. Osoba koja posjeduje odgovarajuće znanje u nekom području, ali nema priliku svjedočiti laicima ono što zna neće imati status eksperta bez obzira na znanje koje posjeduje. Drugim riječima, ova teorija pretpostavlja da laici i eksperti kao takvi nisu izolirani jedni od drugih.

Leefman i Lesle (2020: 3626) također navode da prema teoriji PET znanje ovisi o opravdanju. Ova je pretpostavka na prvi pogled problematična kada je riječ o interakciji između eksperta i laika. Iako ekspert može posjedovati opravdavajuće razloge za vjerovanje da p i laik može priznati da ekspert posjeduje razloge u prilog tvrdnji da p , ekspert laiku ne može prenijeti svoje opravdavajuće razloge zbog toga što laik po definiciji ne posjeduje znanje i kompetencije koje posjeduje ekspert i stoga ne može prosuditi jesu li razlozi koje posjeduje ekspert dovoljni da bi opravdali vjerovanje eksperta da p . Upravo se zato PET temelji na ideji da ekspert treba laiku navesti razloge u prilog tvrdnji da p koji otklanjaju sumnje koje laik ima. Dovoljno je, i zapravo jedino moguće, da laik od eksperta dobije neke epistemički relevantne razloge za vjerovanje da p koji su njemu prihvatljivi i koji funkcioniraju kao opravdanje u zajednici laika. Na primjer, u ranijem slučaju pacijenta i liječnika dovoljno je da liječnik navede pacijentu neke epistemički relevantne razloge u prilog svojih tvrdnji i objasni ih na način koji je pacijentu razumljiv i prihvatljiv. Drugim riječima, za stjecanje opravdanog vjerovanja da p , laik ne mora, i na kraju krajeva ne može, posjedovati iste razloge koje posjeduje ekspert. Svjedočanstvo je uspješno ako dođe do konsenzusa između laika i eksperta da su sve sumnje laika otklonjene, odnosno sva njegova pitanja odgovorena. Znanje je stvar konsenzusa između laika i eksperta koji se postiže u trenutku u kojem laik prihvaća vjerovanje eksperta kao opravdano na temelju ponuđenih razloga, čime ujedno informatoru pripisuje status eksperta. Ukratko, Leefman i Lesle (2020: 3627) smatraju da je svjedočanstvo epistemički prihvatljivo ako: (1) otklanja sumnje koje laik ima i (2) na temelju toga generira razlog za to da laik informatoru pripiše status eksperta.

Leefman i Lesle (2020: 3629) također ukazuju na dvije važne implikacije teorije PET. Prvo, znanje i opravdanje koje posjeduje laik, ali i sam status eksperta, fluidni su budući da se do znanja dolazi u trenutku kada laik i ekspert dosegnu konsenzus, odnosno kada laik signalizira da su sva njegova pitanja odgovorena, odnosno sve sumnje otklonjene. Drugo, prema ovoj teoriji, pojam adekvatnog opravdanja za propoziciju p ovisi o standardima zajednice u kojoj se propozicija p tvrdi. Tako je prema dotičnoj teoriji potpuno prihvatljiva situacija u kojoj je u nekoj zajednici uvriježeno da se vjeruje ekspertima isključivo na temelju njihova autoriteta. Iako se slažem s idejom da pojam adekvatnog opravdanja ovisi o standardima zajednice, smatram da je situacija u kojoj se vjeruje ekspertima isključivo na temelju njihova autoriteta neprihvatljiva, uzimajući u obzir raniji argument u prilog evidencijalizma, odnosno protiv ekspertizma. Povrh toga, smatram da vjerovanje ekspertima samo na temelju autoriteta zapravo znači da u tom slučaju uopće ne postoji definirani standard adekvatnog opravdanja zato što dovodi do toga da je bilo kakva dokazna građa prihvatljiva. Nadalje, argumentiram da vjerovanje ekspertima isključivo na temelju autoriteta nije u skladu s vrlinom epistemičke

odgovornosti koju bi suci nužno trebali posjedovati. Epistemička odgovornost može se definirati na sljedeći način:

Epistemička odgovornost tako znači intelektualnu savjesnost, motiviranost da se dođe do istine ili druge epistemičke vrijednosti poput intelektualne nepristranosti i otvorenosti, spremnosti na razmjenu ideja, svijest o vlastitoj pogrešivosti, susprezanje spoznajnog entuzijazma i oprez, intelektualnu znatiželju i hrabrost, intelektualnu skromnost i ljubaznost i sl. (Prijić-Samaržija i Miškulin 2015: 311)

Prema Mirandi Fricker (2007) pojam epistemičke pravednosti izveden je iz pojma epistemičke odgovornosti “koja se odnosi na reflektivnu kritičku otvorenost i razvijanje senzibiliteta u prosuđivanju vjerodostojnosti svojih prosudbi (hermeneutička pravednost), ali i vjerodostojnosti drugih osoba (pravednost svjedočanstva)” (Prijić-Samaržija i Miškulin 2015: 311). Tvrdim da vjerovanje ekspertima isključivo na temelju autoriteta predstavlja jedan od oblika epistemičke neodgovornosti, što posljedično može dovesti do epistemičke nepravde. Prema tome, smatram da teorija PET ne bi trebala tolerirati situaciju u kojoj je unutar neke zajednice prihvatljivo vjerovati ekspertima isključivo na temelju njihova autoriteta.

Nakon što sam u ovom odjeljku poglavlja iznio teoriju PET, u idućem odjeljku rada iznijet ću nekoliko prigovora teoriji PET koje razmatraju Leefman i Lesle (2020: 3632 – 3637) i odgovore na te prigovore.

2.5. PRIGOVORI TEORIJI PET I NJEZINA OBRANA

Prema prvom prigovoru koji navode Leefman i Lesle (2020: 3630 – 3631), teorija PET nije prihvatljiva zato što znanje ne može biti stvar konsenzusa uzimajući u obzir tradicionalnu trodijelnu analizu znanja prema kojoj se znanje definira kao opravdano istinito vjerovanje (o trodijelnoj analizi znanja, vidi Čuljak 2015, dio 3, poglavlje 3). Moguće je postići konsenzus u pogledu sklapanja braka, zakona unutar neke zajednice ili valute koja će se koristiti, ali se čini da je znanje u tom pogledu drukčije. Da bismo mogli reći da znamo da p , p mora biti istinita, a to je li p istinita ovisi o tome kakvo je stanje stvari u svijetu, a ne o našem međusobnom dogovoru. Uzimajući u obzir trodijelnu analizu znanja, istina i vjerovanje ne mogu biti stvar dogovora, za razliku od opravdanja. Istina tipično nije nešto što znanstvenici stvaraju, nego tragaju za njom. Vjerovanje također ne može biti stvar dogovora zato što da bismo vjerovali da p , nije nužno da se drugi ljudi slažu s nama u pogledu toga je li p slučaj ili nije. Nasuprot tome, osoba koja vjeruje da p , nužno vjeruje da je sadržaj tog vjerovanja istinit.

Leefman i Lesle (2020: 3632) odgovaraju na ovaj prigovor polazeći od ideje da je opravdanje izvedbeni čin navođenja sumnji i razloga u kojem sudjeluju ekspert i laik.

Nadalje, oni tvrde da je propozicija p opravdana u zajednici eksperata i laika samo ako u međusobnoj interakciji između eksperata i laika nema sumnje da je p istinita propozicija. Potom Leefman i Lesle (2020: 3632) tvrde da svjedočanstvo ovisi o obostranim interesima laika i eksperta, pri čemu laik ima dva interesa zbog kojih traži svjedočanstvo eksperta: (1) stjecanje istinitih informacija bez ulaganja vlastitih napora (epistemička podjela rada) i (2) stjecanje vjerovanja koje može koristiti u široj zajednici – da bi mogao tvrditi propoziciju p koju je preuzeo od eksperta laik mora moći navesti razloge zbog kojih tvrdi da je stečeno vjerovanje istinito. S druge strane, Leefman i Lesle (2020: 3633) navode da ekspert ima interes da ga laik prepozna kao dobrog informatora i da će to postići ako su (1) vjerovanja koja navodi istinita i (2) ako je iskren. Na taj način svjedočanstvo ovisi o obostranim interesima eksperta i laika. Pritom je važno imati u vidu da se potreba za opravdanjem javlja samo ako postoji sumnja u to je li p istinita ili nije. Stoga Leefman i Lesle (2020: 3633) zaključuju da je za stjecanje znanja na temelju svjedočanstva eksperta nužno da laik jasno izrazi sumnje koje ima. Slijedom navedenog, znanje jest stvar konsenzusa između laika i eksperta jer ovisi o tome što laik želi znati u danom kontekstu.

Budući da je prema upravo izloženoj teoriji nužan uvjet znanja da laik jasno izrazi sumnje koje ima, postavlja se pitanje kakve sumnje laik može imati s obzirom na svoj laički epistemički položaj. Leefman i Lesle (2020: 3633 – 3634) tvrde da ono što čini određenu sumnju relevantnom jest činjenica da je laik smatra relevantnom pri čemu laik ne smije ekspertovo mišljenje dovoditi u sumnju koju je nemoguće otkloniti zato što bi izražavanje sumnji koje je nemoguće otkloniti dovelo do zaključka da nijedan ekspert nije dobar informator, što bi u konačnici rezultiralo time da laik nikako ne može zadovoljiti svoje (prethodno navedene) interese. Isto tako laik ne može sumnjati u veliku većinu tvrdnji koje potječu iz određene discipline, a istovremeno se oslanjati na stručnjake iz te discipline jer bi na taj način bio nekonzistentan.

Leefman i Lesle (2020: 3635) potom razmatraju drugi potencijalni prigovor teoriji PET prema kojem ovakvo gledište zamjenjuje pojam opravdanja mnogo slabijim pojmom odsutnosti sumnji. Drugim riječima, teorija PET objašnjava samo to kako laik može opravdano vjerovati da p na temelju svjedočanstva eksperta, ali ne objašnjava kako je vjerovanje da p opravdano na temelju svjedočanstva eksperta (Faulkner 2011: 15).

Leefman i Lesle (3635) odgovaraju na ovaj prigovor tvrdnjom da laik koji ne sumnja u svjedočanstvo eksperta obično može steći samo istinito vjerovanje, ali ne i znanje. Primjerice, ako laik pita astrofizičara je li Pluton planet i samo prihvati negativan odgovor bez daljnjih pitanja, on neće otkloniti nikakve sumnje u pogledu dotične tvrdnje. Laiku u takvom slučaju nedostaju razlozi za vjerovanje da Pluton nije planet. Laik bi u tom slučaju vjerovanje da je Pluton planet mogao koristiti samo među laicima koji ne sumnjaju u tu tvrdnju, odnosno koji je kao takvu prihvaćaju. Međutim, ako laik ima opravdanje za tvrdnju da je Pluton planet, onda tu tvrdnju može koristiti i među onim laicima koji su imali istu sumnju kao i on prije nego što ju je ekspert otklonio.

Prema Leefmanu i Lesleu, (2020: 3635) da bi ekspert otklonio sumnje laika u pogledu neke tvrdnje, on mora prvo identificirati vjerovanja odgovorna za te sumnje i pokazati kako ona dovode do nekonzistentnosti u laikovu sustavu vjerovanja. Nakon što je na ovaj način dobio svjedočanstvo od eksperta, laik može taj postupak provesti među drugim laicima koji imaju iste sumnje koje je i on imao. Ako pak ostali laici imaju drukčije sumnje, laik koji je dobio svjedočanstvo od eksperta ne mora ga se odreći sve dok sumnje drugih laika ne utječu na opravdavajuće razloge koje je dobio od eksperta.

Međutim, otvara se pitanje je li laikova sposobnost reprodukcije opravdanja, shvaćena kao ponavljanje razloga dobivenih od eksperta, nužan uvjet stjecanja opravdanog vjerovanja. Ako bi laikova sposobnost reprodukcije opravdanja bila nužan uvjet opravdanog vjerovanja, to bi značilo da postoji jasno razlikovanje između vjerovanja koje je laik sam stekao i vjerovanja kojih mu je ekspert ponudio kako bi otklonio njegove sumnje. U tom bi slučaju status funkcionalne ekspertize zapravo ovisio o sposobnostima laika da reproducira razloge koje mu je ekspert dao, a ne o sposobnostima eksperta. No, Leefman i Lesle (2020: 3635 – 3636) argumentiraju da prema teoriji PET laikova sposobnost reprodukcije opravdanja nije nužan uvjet stjecanja opravdanog vjerovanja, iako je vrlo vjerojatno da je laik od eksperta dobio razloge koje može reproducirati kako bi otklonio sumnje slične onima koje je sam imao.

Leefman i Lesle (2020: 3636) također navode da teorija PET uvažava raširenu intuiciju da opravdanje treba imati „funkciju vođenja k istini” (BonJour 1985: 7). Ako je vjerovanje da p neistinito, ono će generirati mnogo sumnji koje ne mogu biti koherentno i u potpunosti otklonjene, jednako kao što će istinitost vjerovanja da p generirati razloge koji će otkloniti sumnju u vjerovanje da p . No, pritom treba imati u vidu da proizvodnja sumnji zahtijeva manje resursa nego njihovo pobijanje.

Prema Leefmanu i Lesleu (2020: 3636), laik posjeduje resurse za procjenu informacija koje mu ekspert nudi kao i za procjenu toga je li ekspert dobar informator u nekoj domeni znanja. Izražavajući sumnje laik provjerava jesu li tvrdnje eksperta koherentne s njegovim vlastitim relevantnim vjerovanjima. Izražavanjem sumnji i procjenjivanjem toga kako se ekspert suočava s istima, laik postaje sposoban evaluirati vjerodostojnost eksperta. Ekspert može otkloniti laikove sumnje samo ako se poziva na razloge i dokaznu građu koja je razumljiva laiku. Na taj način ekspert daje razloge laiku da mu pripiše odgovarajuću vjerodostojnost i status eksperta. Jednako tako, laik može procijeniti iskrenost eksperta. Naime, da bi otklonio laikove sumnje ekspert treba navesti duže argumente koje laik može provjeriti s obzirom na dokaznu građu kojom već raspolaže ili s obzirom na mišljenja drugih eksperata o istom problemu. Leefman i Lesle (2020: 3637) tako dolaze do zaključka da opravdanje nije jedan čin koji čini opravdanje opravdanim, nego se radi o procesu, o deliberaciji između laika i eksperta. Razlozi za neko vjerovanje locirani su u zajedničkom interesu eksperta i laika da otkriju je li to vjerovanje istinito i u sumnjama koje se otklanjaju odgovarajućim svjedočanstvom eksperta. Tako je zadovoljen interes laika za stjecanjem informacija bez ulaganja vlastitih napora, kao i njegov interes za stjecanjem vjerovanja koje može koristiti u široj zajednici laika.

Ukratko, Leefman i Lesle (2020: 3637) smatraju da prethodna razmatranja o pojmu znanja počivaju na ideji da se znanje može adekvatno pripisati ako je (1) vjerovanje osobe S da p istinito i ako (2) postoji slaganje da su razlozi subjekta S za vjerovanje da p relevantni u dotičnom komunikacijskom kontekstu u kojem S tvrdi da p .

Nakon što sam iznio prigovore teoriji PET i odgovore na te prigovore, u idućem ću odjeljku iznijeti implikacije teorije PET za sudsku praksu.

2.6. PRIMJENA TEORIJE PET U KONTEKSTU KAZNENOG PRAVA

Smatram da teorija PET dobro objašnjava sudsku praksu, odnosno adekvatno opisuje kako bi trebao izgledati odnos između suca i forenzičkog psihijatra vještaka. Konkretnan sudski predmet predstavlja komunikacijski kontekst u kojem se tvrdi propozicija p o psihičkom stanju počinitelja u vrijeme počinjenja protupravnog djela, dok sudski vještak psihijatar predstavlja svjedoka koji ima interes da ga sudsko vijeće smatra dobrim informatorom i pripiše mu status eksperta. Sudski vještak će to postići ako uspješno otkloni sumnje i odgovori na pitanja sudskog vijeća koje u ovom kontekstu predstavlja zajednicu laika. Sudsko vijeće u ovom slučaju ima interes za stjecanjem informacija izvan pravnog područja koje ne može steći vlastitim naporima zbog nestručnosti u području psihijatrije, ali i interes steći uvid u psihičko stanje počinitelja *tempore criminis* koje može podijeliti s drugim laicima, točnije s drugim pravnicima i sa širom javnosti koja traži opravdanje za donesenu presudu. Da bi sudsko vijeće u kaznenom postupku dobilo opravdanje za vjerovanje o određenom psihičkom stanju počinitelja u vrijeme počinjenja djela, ono mora jasno izraziti sumnje koje ima, pri čemu je relevantna upravo ona sumnja koju sudsko vijeće smatra relevantnom. Na taj način teorija PET uvažava pravno načelo slobodne ocjene dokaza prema kojem sudsko vijeće u procjeni ponuđenih dokaza nije ograničeno nikakvim formalnim i dokaznim pravilima, osim općim principima logički valjanog zaključivanja i ljudskog iskustva (vidi Grozdanić i Grđan 2022: 39). Isto tako, s obzirom na to da se prema teoriji PET znanje stječe u trenutku u kojem laik prihvaća mišljenje eksperta kao istinito i signalizira da su sve sumnje otklonjene, ona uvažava zakonsko pravo suca da odbaci ili prihvati mišljenje vještaka ovisno o tome zadovoljava li nalaz i mišljenje informacijske potrebe sudskog vijeća u konkretnom predmetu. Budući da prema teoriji PET standardi opravdanja ovise o standardima zajednice u kojoj se prihvaća propozicija p , odnosno da znanje ovisi o tome što laik želi znati u danom kontekstu, ona uvažava činjenicu da to što se smatra dovoljno dobrim dokazom ovisi o specifičnostima svakog pojedinog slučaja, odnosno o konkretnim pitanjima koja sud postavlja u nalogu za vještačenje.

Teorija PET također zahtijeva da ekspert laiku prezentira dokaznu građu na njemu razumljiv način, a upravo na tome inzistiraju pravnici kada upozoravaju na već spomenute konceptualne razlike i razlike u ciljevima između psihijatrije i prava (vidi odjeljak 1.3). Tako dobiven nalaz i mišljenje sudac može uspješno evaluirati i reproducirati, što u

konačnici rezultira time da može donijeti presudu vodeći se vrlinama epistemičke odgovornosti i pravednosti umjesto da automatski prihvaća nalaz i mišljenje vještaka. Budući da prema teoriji PET, opravdanje nije tek jednokratani čin, nego je rezultat deliberacije eksperta i laika, teorija PET zahtijeva od sudaca da aktivno koriste svoje zakonsko pravo ispitivanja vještaka u kaznenom postupku. U situaciji u kojoj ne postavljaju pitanja i izražavaju sumnje, suci prema teoriji PET ne mogu steći znanje nego samo istinito vjerovanje. Pritom je važno napomenuti da sudac ne smije vještaku izražavati sumnje koje je nemoguće otkloniti, odnosno pitanja na koja je nemoguće odgovoriti. Naime, ako bi takva pitanja i sumnje bili dopušteni, nijedan sudski vještak psihijatar ne bi se mogao smatrati ekspertom, što bi u konačnici dovelo do toga da sudac ni u kojem slučaju ne bi mogao zadovoljiti svoje informacijske potrebe. Cilj je ovog zahtijeva blokiranje radikalnog skepticizma prema ekspertima.

Međutim, smatram da treba razlikovati situaciju u kojoj suci vještaku postavljaju pitanje i sumnje radikalno skeptičke prirode na koje je nemoguće odgovoriti i situaciju u kojoj suci vještaku postavljaju pitanje koje nije takve prirode, ali na koje vještak ne može dati pouzdan odgovor s obzirom na trenutna dostignuća i postojeća ograničenja u neuroznanosti i psihijatriji. Tvrdim da je u takvoj situaciji vještak dužan objasniti sudu zbog čega ne može dati pouzdan odgovor i otkloniti sumnje. Na temelju takvog objašnjenja sudac ipak može vještaku pripisati status eksperta iako nije uspio odgovoriti na njegova pitanja i otkloniti njegove sumnje.

2.7. ZAKLJUČAK

U ovom sam se poglavlju bavio problemom odnosa između forenzičkog psihijatra vještaka i sudaca. Tvrdio sam da je sudska praksa prema kojoj suci automatski prihvaćaju mišljenje vještaka neprimjerena, kao i sudska praksa prema kojoj otvoreno zahtijevaju od vještaka da se izjasni o neubrojivosti. Kako bih potkrijepio dotičnu tvrdnju, oslonio sam se na opću epistemološku raspravu između ekspertizma i evidencijalizma. Također sam argumentirao da je teorija performativnog svjedočanstva eksperata adekvatna normativna teorija koja propisuje na koji bi način sudac trebao steći opravdano istinito vjerovanje na temelju svjedočanstva vještaka psihijatra. U idućem poglavlju bavit ću se pitanjem epistemičkih i etičkih vrlina koje bi sudac i vještak psihijatar trebali posjedovati kako bi umanjili mogućnost stjecanja pogrešnih i neutemeljenih vjerovanja te zaključaka koji rezultiraju neadekvatnim odlukama u kaznenom postupku i procesu vještačenja.

3. EPISTEMIČKE I ETIČKE VRLINE SUCA I VJEŠTAKA PSIHIJATRA U KAZNENOM POSTUPKU

3.1. UVOD

Prije desetak godina u hrvatskim je medijima snažno odjeknuo slučaj Marka Franciškovića koji je uhićen u kolovozu 2013. zbog prijetnje tadašnjem ministru unutarnjih poslova Ranku Ostojiću putem Facebooka (Vidov 2014; Kasapić 2014; Vlašić 2014). Iako je prijava zbog prijetnje odbačena, protiv Franciškovića podnesena je prijava zbog ilegalnog posjedovanja raznovrsnog oružja. Tijekom navedenog postupka provedeno je psihijatrijsko vještačenje u Zatvorskoj bolnici u Zagrebu. Na temelju dvaju razgovora u sveukupnom trajanju od tri sata osumnjičeniku je postavljena dijagnoza paranoidne shizofrenije. Odlukama Općinskog suda u Zagrebu br. *KO-1734/13* od 12. studenog 2013. i Županijskog suda u Zagrebu br. *Kž-1342/13* od 7. siječnja 2014. Francišković je na temelju nalaza i mišljenja psihijatrijskog vještačenja proglašen nebrojivim *tempore criminis* te mu je određena mjera prisilnog smještaja u psihijatrijsku ustanovu.

Nalaz i mišljenje psihijatrijske vještakinje temeljio se na njegovim kontroverznim političkim stavovima, uz primjedbu da Francišković simptome bolesti uspješno prikriva svojom natprosječnom inteligencijom. U zatvorskoj bolnici u Zagrebu proveo je ukupno pet mjeseci u nehumanim uvjetima, gdje je bio podvrgnut prisilnoj terapiji jakim antipsihoticima, od kojih je jedan zabranjen u nekim europskim državama jer uzrokuje opasne nuspojave (Vidov 2014).

Nakon što je prebačen u Neuropsihijatrijsku bolnicu dr. Ivan Barbot Popovača u njegovom je slučaju nadležnost preuzeo Županijski sud u Sisku koji je na zahtjev Franciškovićeve odvjetnice naložio novo vještačenje (Vidov 2014). Dotičnim je vještačenjem u Klinici za psihijatriju Vrapče u Zagrebu utvrđeno da je Francišković potpuno zdrav te je otpušten iz bolnice Rješenjem Županijskog suda u Sisku br. *R-21/2014* od 29. travnja 2014. Ustavni je sud Odlukom *U-III-726/2014* od 3. srpnja 2014. utvrdio da je presudama nižih sudova u Zagrebu povrijeđeno pravo Marka Franciškovića na pravično suđenje jer mu nije pružena prilika da oslanjanjem na nalaz i mišljenje drugog liječnika ospori nalaz i mišljenje psihijatrica koja mu je postavila dijagnozu shizofrenije. Osim toga, Ustavni je sud također ustanovio da je dotična vještakinja u tom trenutku i liječila Franciškovića, te da je stoga postojala objektivna potreba da se zaključci njezina vještačenja preispitaju drugim institucionalnim vještačenjem vještaka koji nije istodobno i Franciškovićev liječnik.

Slučajevi poput upravo opisanog pokazuju da pogreške sudaca i vještaka psihijatara u kaznenom postupku mogu dovesti do povrede prava okrivljenika na pravično suđenje, ali da, što je još i gore, mogu značajno ugroziti život i zdravlje okrivljenika koji, zbog navedenih pogrešaka, mogu biti neopravdano smješteni u psihijatrijsku ustanovu i

podvrgnuti psihijatrijskom tretmanu. Stoga je važno razmotriti pitanje koje su najčešće pogreške sudskih vještaka psihijatara i sudaca u kaznenom postupku, što ih uzrokuje i kako se učestalost dotičnih grešaka može smanjiti.

Ovim pitanjima pristupam iz perspektive epistemologije vrline i etike vrline. Argumentiram da do pogrešaka sudaca i vještaka može doći zbog toga što ne posjeduju nužne epistemičke i etičke vrline koje zahtijeva njihova struka. Cilj je ovoga poglavlja ponuditi adekvatnu teoriju epistemičkih i etičkih vrlina koje bi vještaci psihijatri i suci trebali posjedovati kako bi se učestalost i ozbiljnost njihovih pogrešaka sveli na minimum. Također ću objasniti na koji se način predmetne vrline mogu steći.

Poglavlje je strukturirano kako slijedi. U odjeljku 3.2. izlažem neke općenite nedostatke vještaka i sudaca te pogreške koje čine oslanjajući se primarno na članak profesora prava Joze Čizmića (2020) i knjigu psihijatra Miroslava Gorete (2015). Potom u odjeljku 3.3. izlažem glavne postavke teorije vrline i argumentiram da teorija vrline predstavlja adekvatan pristup raspravi o pogreškama forenzičkih psihijatara vještaka i sudaca u procesu psihijatrijskih vještačenja i tijekom kaznenog postupka. Također razmatram prigovor prema kojem teorija vrline nije adekvatan pristup u pravu zato što je u suprotnosti s načelom objektivnosti koje se smatra jednim od temeljnih pravnih načela. Budući da se dotični prigovor temelji na metodičkom shvaćanju pojma objektivnosti, argumentiram da metodičko shvaćanje objektivnosti nije uvjerljivo. U odjeljku 3.4. tvrdim da je dijalektičko shvaćanje objektivnosti koje zastupa Amalia Amaya (2022b) adekvatno u pravnom kontekstu. Potom u odjeljku 3.5. razmatram prigovor iz relativizma prema kojem teorija vrline ne daje jasne smjernice za donošenje odluka u konkretnim slučajevima, što potencijalno može dovesti do proturječnih odluka. Odbacujem navedeni prigovor oslanjajući se na argumentaciju koju nudi Amaya (2022b) i tvrdim da posjedovanje vrlina dovodi do objektivnog pluralizma u pogledu pravnih odluka. U odjeljku 3.6. izlažem teoriju pravnog rasuđivanja koju nudi Amalia Amaya (2023) s naglaskom na njezin popis nužnih vrlina koje bi trebali posjedovati suci. Argumentiram da bi i psihijatrijski vještaci trebali posjedovati dotične vrline, budući da je promicanje pravde zajednički cilj vještaka i sudaca, pa bi i jedni i drugi trebali težiti istim vrlinama kako bi ostvarili taj cilj. Tvrdim da posjedovanje dotičnih vrlina normativno doprinosi ostvarivanju epistemičke pravednosti i epistemičke odgovornosti, odnosno da daje dobre razloge za očekivanje smanjenja mogućnosti pogreške psihijatrijskih vještaka tijekom procesa vještačenja ili tijekom kaznenog postupka u kojem vještaci sudjeluju, kao i mogućnosti pogreške sudaca tijekom kaznenog postupka. Konačno, u odjeljku 3.7. objašnjavam na koje sve načine vještaci i suci mogu steći predmetne vrline.

3.2. NAJČEŠĆE POGREŠKE I POTEŠKOĆE VJEŠTAKA I SUDACA U KAZNENOM POSTUPKU

Čizmić (2020) u svom članku ističe sljedećih šest vrsta problema s kojima se suočavaju vještaci i suci, odnosno pogrešaka koje čine tijekom kaznenog postupka:

1. **Stručnost u konkretnom predmetu.** Kao što sam već napomenuo u odjeljku 1.2., vještake u konkretnom predmetu imenuje nadležno državno odvjetništvo ili nadležni sud. Čizmić (2020: 642 – 643) ističe da su stručne kvalifikacije i kvalitete najvažniji kriterij za izbor vještaka u konkretnom predmetu. Ako složenost konkretnog predmeta zahtijeva multidisciplinarni pristup, može se imenovati tim vještaka sastavljen od stručnjaka različitih profila. Međutim, ponekad je zahtjevno pronaći vještaka koji je dovoljno stručan u konkretnom predmetu, posebice ako vještak mora vrednovati rad svog kolege koji ima više stručne kvalifikacije. Često se događa da vještaci koji nemaju potrebne kvalifikacije i radno iskustvo u konkretnom predmetu vještačenja budu angažirani kako bi ocijenili rad stručnjaka koji posjeduju potrebne kvalifikacije. Forenzički psihijatar Vlado Jukić (2009) bilježi slučaj u kojem je sud imenovao diplomiranog socijalnog radnika da obavi psihijatrijsko vještačenje, iako dotična osoba ne posjeduje potrebne kompetencije i kao takva ne može biti angažirana za psihijatrijsko vještačenje ni s pravnog niti s medicinskog stanovišta. Povrh toga, pojedini vještaci ne posjeduju potrebne vještine prezentiranja nalaza i mišljenja na glavnoj raspravi pa iskazuju nesigurnosti mijenjajući nalaz i mišljenje pod utjecajem ostalih aktera u sudnici (Čizmić 2020: 643).
2. **Objektivnost u konkretnom predmetu.** Od vještaka se zahtijeva neovisnost u odnosu na predmet vještačenja i nepristranost u odnosu sa strankama, što znači da ne smiju biti u sukobu interesa uzrokovanom obiteljskim i prijateljskim odnosima te financijskom korišću. Vještak je dužan pružiti potpun, jasan i konzistentan nalaz i mišljenje utemeljen na vlastitom autonomnom stavu, pritom poštujući pravila struke. Međutim, vještaci često iskazuju neobjektivnost i pristranost, posebice u slučajevima kada vrednuju rad kolega liječnika, vjerojatno pod utjecajem lažne kolegijalnosti, profesionalne solidarnosti i straha da će i njihov vlastiti rad jednom biti podložan vrednovanju istih tih kolega. U slučajevima neobjektivnosti i pristranosti vještaka, stranke često traže angažman inozemnih sudskih vještaka, što sud u najvećem broju slučajeva odbija pravdajući se da bi to produžilo postupak i povećalo njegove troškove (Čizmić 2020: 643 – 644).
3. **Nerazumijevanje između suda i vještaka o predmetu vještačenja.** Vještak je vezan nalogom za vještačenje u kojem su navedene upute i činjenice koje sud želi utvrditi pomoću vještaka. Međutim, u praksi se događa da je nalog za vještačenje nejasan i nepotpun, pa vještak ne zna što je predmet vještačenja i koji je opseg vještačenja, nego to određuje po vlastitoj procjeni, što u konačnici dovodi do potrebe za čestim dopunama i izmjenama nalaza i mišljenja vještaka, što produžuje postupak i iziskuje dodatne troškove. Upravo zbog toga Čizmić (2020: 644 – 645) naglašava da je neprestana komunikacija između suda i vještaka nužna kako bi vještaci mogli dobiti dodatne informacije o predmetu, upute i pojašnjenja. Vještaci također od suda dobivaju sudski spis jer nalog za vještačenje obično ne sadržava dovoljno potrebnih informacija za izradu kvalitetnog nalaza i mišljenja.

Vještak može biti prisutan na očevidu, predlagati sudu izvođenje novih dokaza, tražiti proširenje predmeta vještačenja i postavljati pitanja strankama koje su dužne na njih odgovoriti, a u slučaju da se vještačenje provodi u timu, vještaci mogu tražiti pojašnjenja jedan od drugoga kako bi svaki od njih izradio vlastiti nalaz i mišljenje. Do problema između vještaka i suda dolazi zbog toga što vještaci ne posjeduju dovoljno kompetencija u području prava, kao što ni suci ne posjeduju dovoljno kompetencija u području medicine. Osim toga, problem predstavlja zastarjela i proturječna pravna regulativa. Pravna znanost ne može pratiti stalni napredak medicine, pa zakonodavstvo i pravna praksa uvijek zaostaju u rješavanju mnogobrojnih novih pitanja koja se neprestano otvaraju (Čizmić 2020: 644 – 645).

4. **Imenovanje vještaka.** Sud donosi odluku o određivanju vrste vještačenja i osobi koja će obaviti vještačenje, pritom nužno vodeći računa o tome da osoba ima potrebna stručna znanja, iskustvo, vrijeme, tehničke kapacitete i uzimajući u obzir potencijalne troškove vještačenja. Na odluku suda o osobi koja će obaviti vještačenje, kao i na druge odluke u vezi s vještačenjem nije dopuštena žalba. Vještaci se najčešće biraju s liste stalnih sudskih vještaka za određeni tip vještačenja. Temeljna je funkcija popisa stalnih sudskih vještaka kontrolirati kvalifikacije osoba koje su odabrane za stalne sudske vještake, kao i potvrditi njihovu vjerodostojnost. Međutim, vještaci medicinske struke često se žale da suci biraju uvijek iste osobe za obavljanje poslova vještačenja pozivajući se na iskustvo opetovano angažiranih vještaka i tvrdeći da su učestalo birani vještaci „navikli“ na njihov način rada (Čizmić 2020: 647). Zbog navedene prakse pojedini vještaci uopće ne dobivaju priliku obavljati vještačenja, iako raste broj predmeta u kojima sudovi traže vještačenje. Osim toga, često se događa da sud imenuje vještake za koje je *a priori* potpuno jasno da nemaju integritet i da se ne drže pravila struke. Konačno, pojedini suci zloupotrebljavaju zakonsku odredbu koja im dopušta da angažiraju osobu koja nije na listi stalnih sudskih vještaka, pa je imenovanje vještaka na takav način kod nekih sudaca postalo uobičajena praksa umjesto izuzetak.
5. **Stručno usavršavanje vještaka nakon imenovanja.** Kompetentnost vještaka izravno je povezana s trajnom edukacijom i stručnim usavršavanjem kako u obavljanju poslova samog vještačenja tako i u poznavanju pravnih propisa i prezentiranju nalaza i mišljenja na glavnoj raspravi. Međutim, odvjetnici, stranke i sami vještaci često se žale na činjenicu da se sudski vještaci u Hrvatskoj formalno nisu dužni usavršavati nakon imenovanja na listu stalnih sudskih vještaka za svoju struku (Čizmić 2020: 647). Povrh toga, vještaci zakonski nisu dužni učlaniti se u neku strukovnu udrugu vještaka nakon imenovanja, pa stoga ni ne postoji mehanizam sustavnog praćenja njihova rada i kažnjavanja onih vještaka koji neprofesionalno obavljaju svoj posao. Kako bi se riješio spomenuti problem, Čizmić (2020: 648) predlaže uvođenje obveznog trajnog usavršavanja za sudske vještake, uključujući ispite te donošenje Zakona o stalnim sudskim

vještacima kojim bi ih se obvezalo na učlanjenje u Komoru stalnih sudskih vještaka koja bi kontrolirala njihov rad i kažnjavala one koji neadekvatno obavljaju svoje dužnosti. Osim toga, postoje prijedlozi koji idu u smjeru uvođenja licence za stalne sudske vještake koja bi se obnavljala prikupljanjem bodova, obvezujući tako vještake na trajnu edukaciju.

6. **Neprofesionalnost.** Suci, odvjetnici i stranke u postupku često se žale na nepoštivanje rokova za obavljanje vještačenje i izradu nalaza i mišljenja. Također, spomenuti akteri prigovaraju da su nalazi i mišljenja vještaka neobjektivni, neadekvatno obrazloženi, proturječni, nepotpuni i nejasni. Osim toga, postoje slučajevi u kojima je vještačenje provedeno samo na temelju medicinske dokumentacije ili telefonskog razgovora s osobom koja se vještači, što je nedopustivo. Konačno, stranke u postupku također se žale na bahato ponašanje vještaka, zavist, profesionalnu netrpeljivost, neodgovaranje na pitanja i podcjenjivanje stranaka i opunomoćenih osoba (Čizmić 2020: 648).

S druge strane, forenzički psihijatar Miroslav Goreta u svojoj knjizi (2015) bavi se najčešćim pogreškama u forenzičko-psihijatrijskoj praksi. Budući da se u ovoj disertaciji bavim općim pitanjima vezanim uz ubrojivost osoba s psihičkim poremećajima, ovdje ću izdvojiti neke pogreške koje se mogu pojaviti prilikom svakog psihijatrijskog vještačenja ubrojivosti, za razliku od pogrešaka koje se vezuju uz vještačenja specifičnih psihijatrijskih stanja:

1. **Kompetentnost vještaka za obavljanje konkretnog vještačenja.** U praksi vještačenja iznimno je važno da vještak koji nije kompetentan za obavljanje konkretnog vještačenja to prizna sudu i preporuči kolegu vještaka koji je kompetentan za obavljanje konkretnog vještačenja. U slučaju interdisciplinarnog vještačenja koje se u pravilu provodi institucionalno psihijatar ne bi smio pružati prosudbe o pitanjima izvan granica svoje struke (Goreta 2015: 66). Prilikom institucionalnog vještačenja ravnatelj institucije odgovoran je za izbor vještaka koji će provesti vještačenje i dužan je kontrolirati njihov rad, te u konačnici održati konzilij vještaka nakon kojega se sastavlja završni nalaz i mišljenje. Ravnatelj institucije svojim potpisom također potvrđuje odgovornost institucije za sadržaj ekspertize, a ako se radi o ravnopravnom doprinosu vještaka u timskom vještačenju, svaki vještak pred sudom prezentira i odgovara na pitanja vezana uz svoj dio ekspertize (Goreta 2015: 218). Prilikom izbora vještaka važno je imati u vidu da ne postoji značajna korelacija između različitih stupnjeva obrazovanja odnosno znanstveno-nastavnih zvanja i kompetencija vještaka za obavljanje konkretnog vještačenja. Stoga bi, umjesto tih kriterija, presudnu ulogu u procjeni kompetentnosti pojedinih vještaka trebalo imati iskustvo vještaka u pojedinim poslovima forenzičko-psihijatrijskih vještačenja i dokazi o zadovoljstvu sudova prethodnim ekspertizama, uključujući podatke o eventualnim etičkim i stručnim

pogreškama vještaka (Goreta 2015: 52). Međutim, vještaci često ne žele priznati manjak kompetencija za obavljanje konkretnog vještačenja. Goreta (2015: 67 – 68) smatra da se dotični problem može riješiti dodatnom edukacijom vještaka, a ako navedena mjera ne bi urodila plodom, predlaže prvo privremeno, a potom i trajno, uklanjanje s liste stalnih sudskih vještaka. Valja napomenuti da liste stalnih sudskih vještaka ne sadržavaju objektivne podatke o realnim kompetencijama vještaka kao i o prethodnom radu vještaka, što sudovima značajno otežava odabir kompetentnog vještaka za konkretno vještačenje (Goreta 2015: 52).

2. **Odnos vještaka prema profesionalnoj tajni.** Sukladno čl. 23 Zakona o zaštiti osoba s duševnim smetnjama postoji obveza čuvanja tajnosti svih podataka pacijenata sadržanih u medicinskoj dokumentaciji, s iznimkom podataka koje zahtijevaju sudovi ili državno odvjetništvo (Goreta 2015: 81). Međutim, upravo zato što informacije dobivene od vještačene osobe predstavljaju temelj za nalaz i mišljenje vještaka, vještak bi trebao već u prvom razgovoru upozoriti vještačenu osobu na činjenicu da u procesu vještačenja nije moguća maksimalna tajnost informacija, kako bi vještačena osoba mogla odlučiti koje će informacije podijeliti s vještakom, a koje ne. Zadaća je vještaka odlučiti koji su podaci dobiveni od ispitanika uistinu relevantni za sastavljanje nalaza i mišljenja. Vještak je dužan i iz pisane ekspertize, i iz usmenog izlaganja na glavnoj raspravi izostaviti sve one podatke koji nisu relevantni za donošenje forenzičkih zaključaka, a pogotovo podatke koji bi mogli narušiti sliku ispitanika o sebi samom i negativno utjecati na njegov društveni status (vidi npr. Curran 1986). Zabilježeni su slučajevi jakih depresivnih reakcija, pa čak i samoubojstva uzrokovanih pogrešnom procjenom vještaka u pogledu toga koji su podaci o ispitaniku forenzički relevantni, a koji nisu (Goreta 2015: 183; Becker-Toussaint et al. 1981). Konačno, situacija u kojoj vještak otkrije već počinjeno ili tek planirano kazneno djelo predstavlja iznimno složen problem. Postupanje vještaka u takvoj situaciji propisano je čl. 21 st. 3 t. 1 – 3 Zakona o zaštiti osoba s duševnim smetnjama u kojima se odavanje profesionalne tajne predviđa u slučaju saznanja da osoba planira počiniti teže kazneno djelo, u slučaju zaštite javnog zdravlja i sigurnosti na temelju posebnog zakona i u slučaju prevencije izlaganja izravnoj opasnosti po život i zdravlje drugih osoba (Goreta 2015: 184).
3. **Utjecaj nesvjesnog na kvalitetu ekspertize.** Crte ličnosti vještaka utječu na njihovu posebnu osjetljivost na pojedine tipove kaznenih djela, što se posebno odnosi na seksualne delikte, ali može biti prisutno i u slučaju kaznenih djela druge vrste (Goreta 2015: 91). Primjerice, vještak koji samog sebe smatra nekompetentnim roditeljem može griješiti prilikom vještačenja osoba optuženih za zlostavljanje, zanemarivanje ili zapuštanje vlastite djece (Goreta 2015: 92). Utjecaj nesvjesnog može dovesti i do poremećene percepcije procesnih uloga, pa se tako može dogoditi da vještak nesvjesno preuzme ulogu „suca u bijelom“, odnosno da njegov nalaz i mišljenje sadrže pravničku ocjenu slučaja umjesto medicinsku kvalifikaciju okrivljenikova psihičkog stanja (Goreta 2015: 87 – 88).

Pretjerana identifikacija vještaka s okrivljenikom također može dovesti do iskrivljenih ocjena vještaka koji se uslijed iste može postaviti zaštitnički prema okrivljeniku, što u pravilu rezultira ekspertizama u korist okrivljenika, a onda i blažim presudama. S druge strane, vještaci koji se pretjerano identificiraju s funkcijom kažnjavanja koju pravni sustav ima u svom nalazu i mišljenju sugeriraju odgovarajuću kaznu za okrivljenika, navode moralnu kvalifikaciju njegovih postupaka, što je nedopustivo. Konačno, postoje i značajne razlike u zaključcima prvog i drugog vještačenja istog okrivljenika uvjetovane iracionalnim i subjektivnim elementima koje vještak teško može raspoznati u vlastitom radu, a lakše u radu svojih kolega uslijed djelovanja mnogobrojnih obrambenih mehanizama. Postoji potreba kontinuiranog proučavanja subjektivnih elemenata koji mogu utjecati na objektivnost forenzičke procjene upravo zato što je u forenzičkoj psihijatriji i njoj srodnim disciplinama čovjek „istodobno i *objekt* i *subjekt* stručne i znanstvene procjene“ (Goreta 2015: 84; kurziv u izvorniku).

4. **Statusna pozicija forenzičkog ispitanika.** Na samom početku komunikacije forenzički je psihijatar dužan pojasniti razliku u odnosu između vještaka i ispitanika s jedne, te psihoterapeuta i klijenta s druge strane. Tako se već na početku uklanjaju očekivanja ispitanika da će im vještaci pomoći u ispunjavanju njihovih ciljeva. Primarna je uloga vještaka tijekom psihijatrijskog vještačenja pomoći sudu. Međutim, iako vještak u takvoj situaciji primarno nema ulogu liječnika, njegovi su terapijski postupci dopušteni, ali u skladu s forenzičkom situacijom (Goreta 2015: 62).
5. **Procjena forenzičke opasnosti.** Forenzička je opasnost „razina vjerojatnosti u pravcu mogućeg počinjenja novog *težeg* kaznenog djela u nekom budućem dužem vremenskom razdoblju“ (Goreta 2015: 105; kurziv u izvorniku). Procjena forenzičke opasnosti nikada se ne može valjano utvrditi samo na temelju jednog pregleda, čak i ako ispitanik na tom pregledu ne iskazuje nikakve psihopatološke simptome. Umjesto toga, riječ je o procesu koji traje od nekoliko mjeseci do nekoliko godina tijekom kojih se višekratno procjenjuju mnogobrojni čimbenici, od same psihičke bolesti okrivljenika do okolišnih čimbenika koji povećavaju ili smanjuju rizik počinjenja težeg kaznenog djela (Goreta 2015: 105).
6. **Osobni pregled ispitanika.** Već sam ranije ukazao na slučajeve u kojima je vještačenje obavljeno bez osobnog pregleda ispitanika. Međutim, osobni je pregled ispitanika nužno obaviti prilikom svakog vještačenja zato što se može dogoditi da se zdravstveno stanje ispitanika značajno promijenilo od prethodnog liječničkog pregleda do vještačenja. Forenzički psihijatar može sastaviti preliminarnu ekspertizu isključivo na temelju medicinske dokumentacije, ali je svakako dužan napomenuti da je dotična ekspertiza nepotpuna. Ako sud ili državno odvjetništvo prihvati takvu ekspertizu kao konačnu, onda dotične institucije snose odgovornost za sve negativne posljedice do kojih bi takva odluka mogla dovesti (Goreta 2015: 111). No i prilikom osobnog pregleda ispitanika događaju se značajne pogreške poput pretjeranog oslanjanja na raniju medicinsku

dokumentaciju i automatskog preuzimanja iste u kombinaciji s nedovoljno temeljitim vlastitim postupanjem vještaka. Da bi se te pogreške izbjegle, svakom pregledu treba pristupati jednako kao i prvome, a tek se potom oslanjati na raniju medicinsku dokumentaciju, uz precizno navođenje eventualnih pogrešaka i netočnih dijagnoza postavljenih na ranijim pregledima, ako su otkrivene. Na taj način se mogu ukloniti negativne posljedice pogrešaka i netočnih dijagnoza zbog kojih je osoba mogla ispaštati (Goreta 2015: 112).

7. **Postavljanje vještaka prema aktualno važećim pravnim normama i političkim interesima.** Manji broj psihijatrijskih vještaka uporno ne postupa po trenutačno važećim pravnim normama zato što smatraju da dotične norme propituju stručnost i etičnost psihijataru, kompromitiraju povjerenje pacijenata u njihove liječnike, pacijentima pružaju mogućnost da donose odluke koje se protive stavu liječnika i onemogućavaju medicinske intervencije itd. Otpor dijela psihijataru vještaka posebno je bio prisutan nakon donošenja novog Zakona o zaštiti osoba s duševnim smetnjama koji je stupio na snagu 2015. godine. S tim u vezi, Goreta (2015: 222) smatra da je dužnost poštivanja postojeće pravne regulative apsolutna, čak i u slučaju kada se ta regulativa ne podudara s ideološkim, moralnim i drugim stavovima vještaka. Naravno, vještak se može zalagati za poboljšanje postojećeg pravnog sustava na stručnim i znanstvenim skupovima, objavljujući znanstvene i stručne radove i sudjelujući u izradi novih zakonskih rješenja zajedno s pravnim stručnjacima. Analogno tome, vještak je dužan ostati imun i na sociopolitičke interese pojedinih skupina. U tom smislu Goreta (2015: 225 – 226) posebno ističe osjetljivost i potencijalnu kontroverznost vještačenja okrivljenika za ratne zločine počinjene u periodu od 1991. do 1995., kao i olako dijagnosticiranje PTSP-a u slučajevima stvarnih i fiktivnih hrvatskih branitelja koji temeljem takvih dijagnoza mogu steći materijalna i druga prava.
8. **Moralni integritet vještaka i rivalitetna problematika.** Čak i vještaci koji su kompetentni za obavljanje vještačenja mogu biti skloni prilagođavati sadržaj ekspertize potrebama, ciljevima i očekivanjima naručitelja, ostalih sudionika kaznenog postupka ili šire javnosti, pri čemu se to u nekim slučajevima odvija svjesno, a u drugima nesvjesno. Identični faktori utječu i na druge sudionike kaznenog postupka, pa je za procjenu objektivnosti vještačenja nužno analizirati cjelokupnu interakciju između svih sudionika kaznenog postupka, kao i utjecaj subjektivnog u odnosu na predmet istraživanja. Najproblematičnije su osobe koje su apsolutno uvjerenе i sigurne u svoje stavove (Goreta 2015: 219 – 220). Među vještacima se može pojaviti rivalstvo, posebice između starijih i mlađih, koji se žele dokazati u odnosu na svoje nadređene, te u timskom radu u kojem može postojati rivalstvo zasnovano na međugeneracijskim razlikama, kao i razlikama u akademskom ili stručnom zvanju i sl. Rivalstvo među vještacima, ali i među ostalim sudionicima kaznenog postupka, najviše se očituje na sudskoj raspravi na kojoj dolazi do međusobnih sukoba. Vještaci se obično suočavaju s kritikama o vlastitoj kompetentnosti, nelogičnostima i proturječnostima u ekspertizi i sl. U

nekim su slučajevima prigovori opravdani, dok su u drugim slučajevima motivirani manipulacijom ili uzrokovani iracionalnim i nesvjesnim elementima. Dotični se problemi rjeđe pojavljuju i lakše rješavaju ako sudac adekvatno vodi glavnu raspravu, pri čemu važnu ulogu igraju njegove crte ličnosti (Wendl 1979). S jedne strane nije dobro ako sudac pretjerano autoritarno vodi glavnu raspravu jer se tako strankama uskraćuje prilika za kreativan dijalog u kojem će svatko moći iznijeti svoje mišljenje, dok će *laissez-faire* stil vođenja rasprave rezultirati kaotičnom komunikacijom uvjetovanom rivalstvom među sudionicima rasprave, pretjeranim emocionalnim reakcijama i sl. Demokratski stil vođenja rasprave, u kojem bi svatko mogao slobodno iznijeti svoj stav, ali u kojem bi također postojala jasna pravila i granice, predstavlja najsigurniji okvir za vještaka i prevenira neopravdane napade na njegov moralni integritet (Goreta 2015: 231).

9. **Proceduralno „zlostavljanje“ psihijatrijskog vještaka.** Vještak je dužan odgovoriti na sva pitanja koja mu postavljaju svi sudionici kaznenog postupka. U praksi se često događa da odvjetnik okrivljenika vještaku uporno postavlja pitanja na koja vještak ne može odgovoriti iz različitih opravdanih razloga, kao što je obrana okrivljenika šutnjom, odgoda davanja iskaza i pružanja obrane do kasnije faze postupka i sl. (Goreta 2015: 228). Osim toga, vještaci se često suočavaju s besmislenim pitanjima koja se višekratno ponavljaju i imaju za cilj isprovocirati vještaka i natjerati ga da pruži stručno i proceduralno neadekvatan odgovor kako bi ga se odmah potom diskreditiralo kao nekompetentnog i pristranog (Goreta 2015: 229). Međutim, treba imati u vidu da vještaci često ne mogu odgovoriti na mnogobrojna pitanja upravo zato što naručitelji psihijatrijskog vještačenja često određuju psihijatrijsko vještačenje na početku istrage, u trenutku kada je većina informacija koje su potrebne vještaku za kvalitetno obavljanje vještačenja još uvijek nepoznata. Praksa preuranjenog angažmana psihijatrijskog vještaka uzrokovana je zabudom da vještaku nisu potrebne informacije dobivene istragom zato što se pogrešno smatra da je jedina uloga vještaka dijagnosticirati poremećaj na temelju kojeg se automatski može donijeti zaključak o ubrojivosti počinitelja, forenzičkoj opasnosti itd. (Goreta 2015: 228). Psihijatrijsko vještačenje stoga treba provesti tek nakon što su se sveobuhvatnom istragom prikupile informacije koje daju širu sliku o konkretnom slučaju, čime se vještaku olakšava posao i štiti ga se od manipulacija i proceduralnog zlostavljanja.
10. **Suprotstavljeni nalazi drugog i trećeg vještačenja.** U slučaju da ponovljeno drugo i treće vještačenje rezultiraju suprotstavljenim mišljenjima koja se ne uspiju usuglasiti ni na glavnoj raspravi, suci se odlučuju na četvrto vještačenje. Međutim, Goreta (2015: 217) argumentira da bi ovakva praksa trebala biti iznimna, a ne pravilo, s obzirom na to da su vještaci koji imaju različita mišljenja na glavnoj raspravi dužni odgovoriti na pitanja svih sudionika sudskog procesa, što bi u pravilu trebalo omogućiti sucima da objektivno prosude koji je vještak ponudio kvalitetniju ekspertizu. U skladu s tim, Goreta (2015: 217) se zalaže za promjenu zakonodavnog okvira prema kojoj bi suci u slučaju suprotstavljenih mišljenja

vještaka imali mogućnost nakon ispitivanja na glavnoj raspravi odabrati bolje argumentiran nalaz i mišljenje umjesto da traže novo vještačenje. S druge strane, suci obično argumentiraju da nisu dovoljno stručni da bi mogli usporediti kvalitetu suprotstavljenih ekspertiza. Također treba imati u vidu da ni Zakonom o kaznenom postupku niti nekim drugim pravnim aktom nije ograničen broj vještačenja tijekom jednog kaznenog postupka.

11. **Medijska prezentacija psihijatrijskih sadržaja.** Forenzički psihijatri dužni su komunicirati s medijima, pritom štiteći dostojanstvo osoba s psihičkim poremećajima i njihovu samosvijest kako bi se smanjila diskriminacija i stigmatizacija dotičnih osoba. Psihijatar u medijima ne bi smio iznositi podatke o mogućem poremećaju koji neka osoba ima, a prilikom iznošenja rezultata istraživanja o nekom poremećaju dužan je paziti na vjerodostojnost podataka koje navodi, uzimajući u obzir njihov utjecaj na percepciju samog psihičkog poremećaja i osoba kojima je taj poremećaj dijagnosticiran. Isto tako, vještaci su dužni informacije o vještačenim osobama držati u tajnosti, budući da pravo vlasništva nad ekspertizama imaju samo njihovi naručitelji. Vještaci su najčešće pozvani govoriti o nekim psihičkim poremećajima na temelju nekog konkretnog slučaja, ali o tom poremećaju smiju govoriti samo općenito i nevezano uz određeni sudski predmet. Isto tako, telefonski intervjui predstavljaju vrlo nepoželjnu praksu zato što mogu rezultirati pogrešnim razumijevanjem određene problematike i dezinformiranjem javnosti (Goreta 2015: 75). Osim toga, za razgovor o specifičnim, užim područjima psihijatrije uvijek treba konzultirati stručnjaka koji se specijalizirao za to područje zato što ne postoje stručnjaci koji su kompetentni za sva psihijatrijska područja (Goreta 2015: 76). Konačno, u medijskom je prostoru prisutan čitav niz zabluda o psihičkim poremećajima općenito i njihovu utjecaju na ubrojjivost, kao i o specifičnim psihičkim poremećajima i skupinama ljudi kojima je određeni poremećaj dijagnosticiran (vidi Goreta 2015: 71 – 75).

Nakon što sam iznio najčešće pogreške i probleme s kojima se suočavaju psihijatrijski vještaci i suci, u idućem ću odjeljku ponuditi filozofski okvir temeljem kojeg ću odgovoriti na pitanje zbog čega dolazi do navedenih pogrešaka i na koji se način njihova učestalost i ozbiljnost može svesti na najmanju moguću mjeru.

3.3. TEORIJA VRLINE U FILOZOFIJI PRAVA I METODIČKA OBJEKTIVNOST

U povijesti epistemologije kao spoznajne teorije, pitanje znanja i istinitih vjerovanja dugo se smatralo središnjim problemom kojim bi se epistemologija kao takva trebala baviti. Međutim, u posljednjih nekoliko desetljeća fokus se s dotičnog pitanja premješta na analizu epistemičkih djelatnika, njihovih spoznajnih postupaka i osobina, čime se pojavljuje čitav niz novih teorija koje možemo svesti pod zajednički nazivnik

epistemologije vrlina (Prijić-Samaržija i Miškulin 2015: 310). Analogno tome, dominantno pitanje u povijesti etike bilo je „Što postupak čini ispravnim?“, no u novije vrijeme mnogi su etičari aktualizirali pitanje „Koja karakterna svojstva moralno dobra osoba treba imati i kako ih steći?“ (Bracanović 2018: 173). Za razliku od konzekvencijalističkih i deontoloških teorija koje su usmjerene na posljedice odnosno na pravila, načela i motive djelovanja, etika vrlina usmjerena je na moralne djelatnike i njihova svojstva (Bracanović 2018: 173). Analogno podijeli etičkih teorija, teorije pravnog opravdanja i rasuđivanja također se dijele na konzekvencijalističke teorije, deontološke teorije i teorije vrline. Iako su konzekvencijalistički i deontološki pristupi u filozofiji prava i dalje dominantni, aktualizacija pojma vrline u etici i epistemologiji dovela je i do porasta njegove važnosti u filozofiji prava.

Teorije vrline već su našle primjenu u raspravama o mnogim pitanjima u filozofiji prava među kojima možemo izdvojiti barem tri pitanja. Prvo je pitanje odnosa između vrline i ciljeva, odnosno svrhe prava. Primjerice, neki autori argumentiraju da je cilj prava promovirati ljudski prosperitet usauđujući vrline i boreći se protiv poroka (vidi George 1993), dok drugi naglašavaju da pravo neizravno može utjecati na karakter ljudi stvarajući društvene preduvjete u kojima građani mogu razvijati vrline (vidi Koller 2007; Brownlee 2015; Solum 2018; Cimino 2018). Drugo, teorije vrline aktualizirale su se u raspravama o relevantnosti karaktera suca prilikom pravnog rasuđivanja, gdje se poseban naglasak stavlja na pitanje uloge praktičnog razuma (vidi Solum 2003; Amaya 2011; Michelon 2018). Treće, pravna filozofija utemeljena na pojmu vrline doprinijela je raspravama u mnogobrojnim pravnim granama poput kaznenog prava, ustavnog prava, trgovačkog prava, međunarodnog prava, kao i razvoju pravne etike (Amaya i Ho 2012). Prethodno iznesene činjenice pokazuju da teorije vrline predstavljaju iznimno plodan pristup mnogobrojnim problemima u pravnoj teoriji.

Osim toga, konzekvencijalističke i deontološke teorije prava imaju sljedeći nedostatak u usporedbi s teorijom vrline u ovom kontekstu. One se prilikom vrednovanja pravnih odluka usmjeravaju isključivo na primjenu određenih načela i pravila ili na posljedice tih odluka. Međutim, čak i kada bi među teoretičarima prava i medicinskim stručnjacima postojalo univerzalno slaganje oko načela na kojima bi se trebala temeljiti zakonska regulativa, pravila koja bi trebalo primjenjivati i poželjnih posljedica pravnih odluka, i dalje bi postojali slučajevi u kojima bismo sasvim sigurno mogli reći da su sudac i/ili psihijatrijski vještak donijeli pogrešnu odluku, kao što je već spomenuti slučaj Marka Franciškovića (vidi odjeljak 3.1.). Zbog toga smatram opravdanim da se u ovom poglavlju ne fokusiram na analizu filozofskih načela i pravila koja eksplicitno ili implicitno oblikuju pravne odluke, niti na poželjne posljedice koje bismo trebali uzimati u obzir pri njihovu donošenju. Umjesto toga, smatram plodonosnijim razviti teorijski pristup koji u središte stavlja etičke i epistemičke djelatnike, kao što to čini teorija vrline.

Slijedom navedenoga, tvrdim da teorije vrline predstavljaju adekvatan pristup za rješavanje problema zbog čega dolazi do pogrešaka psihijatrijskih vještaka i sudaca te na koji se način njihova učestalost i ozbiljnost može svesti na najmanju moguću mjeru. U

ovom ću poglavlju zato iznijeti adekvatnu teoriju epistemičkih i etičkih vrlina koje bi trebali posjedovati forenzički psihijatri i suci, ali i pokazati na koji se način predmetne vrline mogu steći. Konačno, popis epistemičkih i etičkih vrlina povezat ću s pogreškama vještaka i sudaca o kojima je bilo riječi u odjeljku 3.2.

No, prije toga razmotrit ću važan prigovor primjeni teorije vrline u pravu, koji se temelji na ideji da pozivanje na vrline nije primjereno jer uvodi subjektivne elemente u opravdanje pravnih odluka, što je u suprotnosti s uvriježenim načelom objektivnosti u pravu (Elgin 2020). Ovaj se prigovor dakle može uputiti i mojoj tvrdnji da je pristup utemeljen na vrlini adekvatan za rješavanje pitanja zbog čega dolazi do pogrešaka psihijatrijskih vještaka i sudaca te na koji se način njihova učestalost i ozbiljnost može svesti na najmanju moguću mjeru.

Dotična se kritika temelji na dominantnom idealu objektivnosti u pravnoj filozofiji koji podrazumijeva težnju za uklanjanjem subjektivnosti osoba koje donose pravne odluke koliko god je to moguće (Hage 2022). Ovakvo se razumijevanje pojma objektivnosti može nazvati „metodičkom“ objektivnošću zato što zahtijeva nepristranu primjenu metoda, neovisno o subjektivnim osobinama ljudi koji ih primjenjuju. Pritom treba imati u vidu da i metodičko shvaćanje objektivnosti nije potpuno neovisno o djelatniku zato što zahtijeva da osobe koje donose pravne odluke posjeduju odgovarajuće kognitivne sposobnosti, stručno znanje i iskustvo, što im omogućuje da budu objektivne (Coleman i Leiter 1993: 623 i 635; Dworkin 1975: 105). Jedna od suvremenih zastupnica metodičke objektivnosti, Catherine Elgin (2020: 53), tvrdi da su pravne metode nepristrane, ali nisu impersonalne. S jedne strane one nisu impersonalne zato što se radi o metodama koje nisu potpuno neovisne o djelatnicima u smislu da dotične metode rezultiraju odlukama koje su opravdane intersubjektivnim slaganjem kvalificiranih ljudi. S druge strane se istovremeno radi o nepristranim metodama zbog toga što je identitet kvalificiranih osoba koje ih provode irelevantan. Budući da je metodička koncepcija objektivnosti kontinuirano aktualna u povijesti teorije prava, u nastavku ću razmotriti tri razloga u prilog takvom shvaćanju objektivnosti koja navodi Amalia Amaya (2022b: 275 – 277).

Prvi je razlog potreba da se iz procesa donošenja pravnih odluka eliminira pristranost i arbitrarnost. Postoje povijesni razlozi koji su motivirali ideju da bi uloga suca trebala biti što je moguće manja kako bi se omogućila uspješna primjena zakona, a potječu iz feudalno-apsolutističkog poretka prije Francuske revolucije 1789. godine, u kojem su se odluke donosile arbitrarno. Nasuprot tome, pojavljuje se ideja da bi pravne presude trebale biti lišene pristranosti i iracionalnosti, budući da pravne metode podrazumijevaju neku vrstu algoritamske procedure (Atria 2016).

Drugi razlog u prilog metodičkom shvaćanju objektivnosti potječe od gledišta da je znanost jedini legitimni oblik znanja (De Ridder et al. 2016). Povijest pravne teorije bilježi višekratne napore da se pravo pokuša razumjeti po modelu prirodnih znanosti, odnosno kao jednu vrstu prirodne znanosti. Takvo shvaćanje prava podrazumijeva i ideju da bismo u pravu trebali težiti metodologiji koja ima sve osobine metodologije svojstvene

prirodnim znanostima (Leiter 2007). Pritom treba imati u vidu implicitnu pretpostavku ovog argumenta prema kojoj su prirodne znanosti objektivne zahvaljujući svojoj metodi.

Treći razlog u prilog metodičkoj koncepciji objektivnosti temelji se na tradicionalnom razlikovanju između logike i psihologije koje zagovaraju Frege (1884) i Popper (1959) te razlikovanju između konteksta otkrića i konteksta opravdanja koje zastupaju Reichenbach (1938) i Popper (1959). Prema navedenom razlikovanju, kontekst otkrića govori nam o tome na koji su način znanstvenici došli do određenih spoznaja, odnosno o tome koji su povijesni, sociokulturni i osobni čimbenici utjecali na nastanak određene hipoteze ili znanstvene teorije, dok nam kontekst opravdanja govori o tome na kojim je razlozima utemeljena neka znanstvena teorija, odnosno na koji se način ona može empirijski provjeriti, odnosno opovrgnuti. Kada je pak riječ o razlikovanju između logike i psihologije, psihologija se bavi pitanjem kako ljudi stvarno zaključuju, dok je logika normativna zato što se bavi pitanjem na koji bi način ljudi trebali zaključivati. Popper (1959) tvrdi da logika i kontekst opravdanja igraju ključnu ulogu za valjanost teorije, pri čemu je kontekst otkrića irelevantan, odnosno nevažno je je li znanstvenik do otkrića došao slučajno, intuitivno ili iracionalno, kao što su nevažne i povijesne, političke i sociokulturne okolnosti otkrića, nego je važno je li hipoteza utemeljena u logički valjanom zaključivanju i može li se empirijski provjeriti. U prilog toj tvrdnji možemo navesti primjer Alexandera Fleminga koji je slučajno otkrio penicilin kada je primijetio da plijesan uništava bakterije u Petrijevoj zdjelici. Međutim, za utemeljenost njegova otkrića nisu relevantne okolnosti u kojima se dogodilo otkriće, nego činjenica da se djelotvornost penicilina analizirala i potvrdila eksperimentom. Drugim riječima, znanstvena metoda garantira objektivnost prosudbe. Analogno tome, moglo bi se tvrditi da su osobni, sociokulturni, povijesni i politički čimbenici irelevantni u procesu donošenja sudskih odluka i da bi se objektivnost pravnih odluka temelji isključivo na primjeni odgovarajuće metode.

Međutim, smatram da metodičko shvaćanje objektivnosti nije uvjerljivo iz tri razloga koja navodi Amaya (2022b: 277 – 278). Prvo, subjektivnost nužno ne podrazumijeva arbitrarnost i pristranost. Pritom treba imati u vidu da je pristranost uvijek subjektivna, ali subjektivnost nije uvijek pristrana (Howes 2015: 178 – 179). Stoga, težnja da se pravne prosudbe objektiviziraju uklanjanjem pristranosti ne zahtijeva eliminaciju svih oblika subjektivnosti.

Drugo, scijentizam predstavlja iznimno reduktivno i osiromašeno gledište na različite vrste znanja (De Ridder et al. 2016). Povrh toga, dotično gledište uključuje spornu tezu prema kojoj bismo trebali imati jedinstvo cjelokupnog korpusa znanja ukalupljujući sve vrste znanja u jedinstveni, znanstveni kalup. No čak i kada bismo znanstvenom znanju opravdano dali povlašten epistemički status, tako nešto još uvijek ne bi predstavljalo konačan argument u prilog metodičkoj objektivnosti u pravu zato što je teza da upravo znanstvena metoda omogućuje objektivnost u znanosti također sporna (Haack 1979, 2019; Kuhn 1977; Stump 2006). Primjerice, Thomas Kuhn (1977) argumentirao je da ne postoji jedinstvena formula ili kriteriji na temelju kojih bismo mogli odlučiti da je jedna

paradigma ili teorija bolja od druge, iako navodi sljedećih pet kriterija prosudbe kvalitete znanstvenih teorija: (1) točnost, (2) konzistentnost, (3) opseg, (4) jednostavnost i (5) plodnost. Međutim, Kuhn (1977) primjećuje da spomenute kriterije nije jednostavno primijeniti na konkretne slučajeve zbog njihove nepreciznosti, kao i zbog konflikta među navedenim kriterijima. Primjerice, u trenutku kada je Kopernik razvio heliocentrični sustav, nastala je rasprava između zastupnika heliocentrizma i geocentrizma. Prednost geocentrizma bila je njegova konzistentnost s ostalim teorijama tog vremena, dok je prednost heliocentrizma njegova jednostavnost u odnosu na geocentrizam. Kuhn (1977) također napominje da i neznanstveni faktori utječu na izbor znanstvenih teorija, kao što su društvena klima, političke i ekonomske prilike, osobne dispozicije i sl. Primjerice, ovisno o osobnim dispozicijama, neki će se znanstvenici držati uvriježenih ideja i principa, dok će neki drugi koji su skloniji razvijanju novih ideja, zastupati ideje koje odudaraju od uvriježene paradigme i zbog toga naići na nerazumijevanje društva, pa i manjak financijskih sredstava za svoja istraživanja. Za raspravu o metodičkoj objektivnosti relevantan je Kuhnov (1977) zaključak da različiti znanstvenici koji se slažu oko prethodno navedenih pet kriterija vrednovanja znanstvenih teorija na temelju istih podataka mogu doći do različitih zaključaka upravo zato što njihov odabir teorije ovisi i o objektivnim i o subjektivnim faktorima. Na temelju prethodno navedenih razloga, Kuhn (1977) zaključuje da ne postoji univerzalna metoda procjene znanstvenih teorija. Nepostojanje univerzalne metode procjene znanstvenih teorija ukazuje na neuvjerljivost metodičke objektivnosti.

Treće, jasno razlikovanje između psihologije i logike, konteksta otkrića i konteksta opravdanja, te činjenica i vrijednosti također je predmet kritike. Kuhn (1977) argumentira da se znanstveno zaključivanje ne može svesti na primjenu logičkih pravila, budući da na proces zaključivanja znanstvenika utječu mnogobrojni psihološki i društveni faktori. Analogno tome, prema Kuhnu (1962, 1977), ne postoji jasna granica između konteksta opravdanja i konteksta otkrića zato što je način na koji znanstvenici interpretiraju podatke oblikovan pretpostavkama koje se nalaze unutar dominantnog teorijskog okvira ili znanstvene paradigme unutar koje djeluju. Primjerice, prihvaćanje kopernikanskog modela i odbacivanje pretpostavke o nepromjenjivosti neba omogućilo je astronomima na Zapadu da uoče komete, nove zvijezde i sunčeve pjege koje su kineski astronomi uočili puno ranije od zapadnih astronoma zato što u Kini nije bila prihvaćena pretpostavka o nepromjenjivosti neba. Ovaj primjer pokazuje kako kontekst u kojem dolazi do nekog otkrića može utjecati na opravdanje određene hipoteze. Sociokulturni kontekst u Kini, gdje su ljudi vjerovali da nebo nije nepromjenjivo omogućio je opravdanje hipoteze o postojanju novih nebeskih tijela (vidi O'Hear 2007: 59). Na temelju prethodnih argumenata zaključujem da ideja jasnog razlikovanja između konteksta otkrića i konteksta opravdanja nije uvjerljiva.

Povrh navedenih argumenata protiv metodičke objektivnosti, Amaya (2022: 278) uvjerljivo argumentira da je metodička objektivnost problematična i iz razloga što metoda sama po sebi, koliko god razrađena i kvalitetna bila, nije dovoljna kao vodilja u mnogim slučajevima. Mogu postojati slučajevi u kojima je nejasno kako primijeniti određenu

metodu i na kraju krajeva, može biti nejasno koju metodu uopće treba primijeniti. Jednako tako mogu postojati slučajevi u kojima se čini da primjena određene metode daje apsurdne i nepravedne rezultate, kao i slučajevi u kojima primjena jedne metode može dati više različitih ishoda od kojih je svaki nezadovoljavajući. U prilog ovim tvrdnjama navodim nekoliko slučajeva iz sudske prakse u Hrvatskoj koje donosi profesorica prava Žaklina Harašić (2006). Pogledajmo prvi slučaj sažet u sljedećem citatu:

U činjeničnom stanju sud je naveo da se tuženica, u svojstvu nositeljice stanarskog prava, koristila stanom tužitelja. U kolovozu 1991. godine, zajedno s kćeri i zetom napustila je stan, a od 31. siječnja 1992. stan počinje koristiti druga osoba kao privremeni korisnik. Od napuštanja stana tuženica više nije dolazila u stan niti je tražila od privremene korisnice da je pusti u njega, niti je zahtijevala od nadležnih organa da privremenu korisnicu isele iz stana. Nadalje, tuženica nije podmirila stanarinu za rujanj i listopad 1991. godine te za siječanj 1992. godine, iako joj je tužitelj uputio opomenu zbog neplaćanja stanarine. Zbog toga tužitelj traži od suda da tuženoj otkáže stanarsko pravo. Sud prvog stupnja, a to potvrđuju i viši sudovi, usvaja njegov zahtjev, temeljeći svoju odluku na odredbi čl. 97. st. 1. t. 3. mjerodavnog Zakona o stambenim odnosima prema kojoj davatelj može otkazati stanarsko pravo ako stanar ne plati stanarinu ili ne naknadi troškove vezane za korištenje stana tri mjeseca uzastopno ili tri mjeseca u zadnjih dvanaest mjeseci. (Harašić 2006: 96)

Harašić (2006: 96 – 97) primjećuje da u ovom slučaju nema vrijednosnih tvrdnji, budući da je odredba čl. 97. st. 1. t. 3. Zakona o stambenim odnosima¹⁵ prema kojoj se gubi stanarsko pravo u slučaju neplaćanja stanarine tri mjeseca zaredom u posljednjih godinu dana sasvim nedvosmisljena, kao i činjenica da tužena nije platila stanarinu tri mjeseca zaredom, iz čega slijedi pravna posljedica gubitka stanarskog prava. Međutim, Harašić (2006: 97 – 98) ističe da su sudovi u ovom slučaju u cilju postizanja pravednosti trebali ispitati zbog čega tuženica nije platila stanarinu tri mjeseca, kao i zbog čega nije koristila svoje stanarsko pravo u predmetnom razdoblju, iako ih u strogom smislu pravna norma ne obvezuje na utvrđivanje tih činjenica. Čini se da je zajednička pretpostavka prvostupanjskog suda, kao i sudova višeg stupnja, da je teret dokazivanja o razlozima neplaćanja stanarine i nekorištenja stana na tuženici (vidi sudske odluke *VSRH Rev 3860/1993-2*; *Gž 166/93*; *P 630/92*). No, Harašić (2006: 97) naglašava da bi utvrđivanje činjenica o navedenim pitanjima potencijalno dovelo do potpuno drukčije presude ili utemeljenja presude na drugoj pravnoj normi. Primjerice, prema čl. 98 Zakona o stambenim odnosima, neplaćanje stanarine opravdano je u slučaju privremene nezaposlenosti i neostvarivanja drugih prihoda, kao i u slučaju ostvarivanja prava

¹⁵ NN 51/85., 42/86., 37/88., 47/89., 12/90., 22/90., 51/90., 22/92., 58/93., 70/93., 91/96., 99/96., 99/96., 91/96.

subvencije dijela stanarine. U čl. 99. i čl. 100. također se navode neki opravdani razlozi za nekorištenje stana u slučaju kojih se ne može otkazati stanarsko pravo, kao što su, između ostaloga, služenje vojnog roka, liječenje, privremeno zaposlenje na drugoj lokaciji u zemlji ili inozemstvu, boravak u inozemstvu na školovanju, specijalizaciji i sl. Smatram da ovaj primjer jasno ukazuje na postojanje slučajeva u kojima mehanička primjena zakonske odredbe u duhu metodičke objektivnosti može rezultirati nepravednim odlukama, odnosno ukazuje na važnost odabira adekvatne pravne norme u slučaju u kojem se javlja pitanje koju pravnu normu treba primijeniti. Iako je presuda formalno valjana, čini se da je sud primijenio pogrešnu pravnu normu zato što se fokusirao isključivo na činjenicu da tuženica nije plaćala stanarinu, pritom ne ispitujući razloge neplaćanja stanarine i nekorištenja stana u predmetnom razdoblju, iako Zakon o stambenim odnosima predviđa postojanje okolnosti u kojima se neplaćanje stanarine odnosno nekorištenje stana smatra opravdanim.

Također valja naglasiti da se u sudskoj praksi osim pitanja izbora adekvatne pravne norme, često javlja i pitanje na koji način interpretirati određenu pravnu normu. Da bismo uvidjeli važnost pitanja adekvatne interpretacije pravne norme, pogledajmo sljedeći slučaj:

Iz činjeničnog stanja slučaja proizlazi da je tužiteljica radila na radnom mjestu inspektora rada u Ministarstvu rada i socijalne skrbi Republike Hrvatske u Osijeku. U razdoblju od 1. prosinca 1991. godine do 1. siječnja 1992. tužiteljica se nalazila u Mađarskoj, gdje je po usmenom dopuštenju rukovoditelja Odsjeka za inspekciju rada u Ministarstvu otputovala sa svojom djecom u vrijeme bombardiranja Osijeka. Ona je nakon povratka iz Mađarske, a po odobrenju rukovoditelja, počevši od 1. siječnja 1992. obavljala poslove inspekcije rada u Čakovcu. Po povratku u Osijek dobila je rješenje kojim joj prestaje radni odnos, jer - po mišljenju tuženika - nije valjanim pravnim razlozima opravdala izostanak s posla u razdoblju od 1. prosinca 1991. do 1. siječnja 1992. (Harašić 2006: 98)

Prema čl. 75. st. 2. t. 3. tada aktualnog Zakona o osnovnim pravima iz radnog odnosa¹⁶ „Radniku prestaje radni odnos bez njegove suglasnosti ako je neopravdano izostao s posla pet radnih dana uzastopce”, a budući da je tužiteljica u navedenom predmetu imala dopuštenje nadređenog rukovoditelja za nedolazak na radno mjesto u relevantnom razdoblju, prvostupanjski je sud, jednako kao i viši sudovi, odlučio da je izostanak tužiteljice s posla bio opravdan (Harašić 2006: 98). Međutim, Harašić (2006: 99) primjećuje da zaključak suda u ovom slučaju počiva na interpretaciji pravne norme. Naime, da bismo zaključili da je prestanak radnog odnosa tužiteljice neosnovan, nije dovoljno samo pozvati se na spomenuti članak Zakona o osnovnim pravima iz radnog

¹⁶ SL SFRJ 60/89, 42/90, NN 34/91, 19/92, 26/93, 29/94, 38/95.

odnosa i ustvrditi da je tužiteljica imala opravdan razlog za izostanak s posla, nego je potrebno objasniti zašto je izostanak s posla opravdan u konkretnom slučaju. Drugim riječima, postavlja se pitanje što se smatra opravdanim razlogom izostanka s posla, a što ne. Zadaća je sudova interpretirati pravnu normu i primijeniti je u svakom pojedinom slučaju. U gornjem su primjeru sudovi tvrdili da je izostanak tužiteljice s posla bio opravdan jer je imala dopuštenje nadređenog rukovoditelja uslijed bombardiranja Osijeka (vidi sudske presude *Pr 1898/92*; *XIII Gž 10565/93*; *Rev 33035/1994*). Tvrdim da ovaj primjer također pokazuje da pravna norma sama po sebi nije dovoljna za donošenje adekvatnih pravnih odluka, odnosno da se donošenje pravnih odluka ne može svesti na algoritamsku, impersonalnu primjenu pravne norme. U konačnici zaključujem da navedeni primjeri iz sudske prakse ukazuju na neuvjerljivost metodičke objektivnosti.

Postoji nekoliko mogućih odgovora na prethodne argumente. Neki tvrde da dosege objektivnosti treba ograničiti, odnosno da objektivnost u pravu može postojati samo u nekim slučajevima koji su jednostavno rješivi nekim primjenjivim pravilom, dok u ostalim slučajevima ne postoje objektivno ispravne pravne odluke (Niemi 2013: 69). Drugi pak, poput Dworkina (1972: 75 – 76 i 84 – 85) tvrde da objektivnost postoji u većini pravnih slučajeva uz neke iznimne slučajeve koji se mogu smatrati nevažnima s praktičnog aspekta. Konačno, problemi s kojima se suočava metodička objektivnost motivirali su neke teoretičare na propitivanje gledišta da je objektivnost u pravu uopće ostvariva ili čak poželjna (Grossi 2019: 4 – 5).

Nasuprot svim navedenim autorima, slažem se s tvrdnjom Amalije Amaye (2022: 279) da činjenica da u znatnom broju slučajeva metode i pravne norme same po sebi nisu dovoljne za donošenje adekvatnih pravnih odluka ne implicira da bi kriterij objektivnosti trebao biti odbačen. Umjesto toga, dotična činjenica pokazuje da se objektivnost u pravu ne sastoji isključivo u korištenju određenih pravila i metoda. Stoga ću u idućem poglavlju izložiti teoriju dijalektičke objektivnosti u pravu koju nudi Amaya (2022b) i argumentirati u prilog te teorije.

3.4. DIJALEKTIČKA OBJEKTIVNOST, OBJEKTIVNI PLURALIZAM I TEORIJA VRLINE

Amaya (2022b: 280) zagovara gledište prema kojem i subjekti koji donose pravne odluke i metode kojima se dotične odluke donose doprinose objektivnosti pravnih prosudbi. Ona tvrdi da teorija vrline može pružiti kriterije za raspoznavanje subjektivnih faktora koji doprinose objektivnosti za razliku od onih koji je urušavaju. Prema dijalektičkom shvaćanju objektivnosti, objektivnost se barem djelomično nalazi u samim subjektima koji donose odluke; subjektivnost tako ne samo da nije protivna objektivnosti nego i predstavlja konstitutivni element objektivnosti (Axtell 2012: 339). Konkretnije, osoba koja posjeduje vrline predstavlja objektivni standard ispravnosti (Clarke 2018: 9; za raspravu vidi Russell 2009, poglavlje 4). Drugim riječima, prosudbe koje donosi osoba koja posjeduje vrline su objektivne prosudbe (Oakley i Cocking 2001). Iako je prema ovakvom gledištu standard objektivnosti utemeljen na vrlinama subjekata koje

garantiraju objektivnost, treba imati u vidu da je objektivnost svojstvo prosudbi, a ne osoba. Neke druge, radikalnije teorije vrlina odbacuju potonju tezu i zasnivaju se na ideji da je objektivnost svojstvo osoba, a ne prosudbi (za više vidi Swanton 2010; Gascon 2016). Ovdje ću zastupati umjereniju varijantu teorije vrlina prema kojoj osoba koja posjeduje vrline predstavlja standard objektivnosti, odnosno donosi objektivne prosudbe.

Amaya (2022b: 281 – 282) navodi da se koncepcija objektivnosti utemeljena na vrlini značajno razlikuje od metodičke objektivnosti u mnogim aspektima. Prvo, objektivnost u sklopu teorije vrline nije neki apstraktni ideal, nego se radi o idealu objektivnosti koji je uobičen u stvarnim osobama (Chapell 2005: 45).

Drugo, dotični je ideal objektivnosti afektivno opterećen što znači da emocionalna isključenost nije nužan preduvjet objektivnosti; naprotiv, emocionalne sposobnosti osobe koja posjeduje vrline mogu doprinijeti objektivnosti prosudbe. Još od Aristotela, teoretičari vrlina argumentiraju da će osoba koja posjeduje vrline znati ne samo što treba činiti, nego i koje emocije treba gajiti (za raspravu o ulozi emocija u teoriji vrline, vidi Sherman 1997, poglavlje 2; Hursthouse 1999, poglavlje 5).

Treće, osjetljivost na kontekst esencijalna je osobina prosudbe utemeljene na vrlini. Iz perspektive teorije vrline, objektivnost se ne ostvaruje izvan konteksta određene situacije nego je situirana u određenom kontekstu. Drugim riječima, prosudbe utemeljene na vrlini ne mogu biti ispravne u svakom vremenu i u svim mogućim situacijama i okolnostima, nego samo u konkretnoj situaciji, vremenu i okolnostima u kojoj su nastale. Pritom treba imati u vidu da ovakvo gledište ne odbacuje važnost pravnih propisa prilikom donošenja pravnih odluka.

Iako se koncepcija objektivnosti utemeljena na vrlini i metodička objektivnost značajno razlikuju, Amaya (2022b: 283 – 285) također uočava da one dijele i neke sličnosti. Prvo, koncepcija objektivnosti utemeljena na vrlini također zahtijeva nepristranost budući da se radi o središnjoj dimenziji objektivnosti u pravu (Leiter 2004: 977; Kramer 2007: 53). Nepristranost je važna moralna i epistemička vrлина koju bi trebao posjedovati dobar sudac (Solum 2003), ali je važno uočiti da se od suca prema ovoj koncepciji ne zahtijeva da se distancira od situacija u kojima se nalaze stranke u postupku, nego da na emocionalno uključen način rezonira o slučaju kojim se bavi. Ideja da je postojanje subjektivnog gledišta kompatibilna s objektivnošću nije strana pravnoj teoriji (Clarke 2018: 23; Del Mar 2017: 550 i 2018). Drugim riječima, empatija nije u suprotnosti s nepristranošću zato što se od suca zahtijeva posjedovanje dispozicije da na jednak način sasluša argumente svih strana, ozbiljno procijeni njihovu plauzibilnost i vrednuje ih u svjetlu relevantnih normativnih razloga i prezentiranih dokaza (Kind 2020: 179).

Drugo, i povezano s prethodnim, prema teoriji vrline, objektivnost također podrazumijeva težnju za eliminacijom arbitrarnosti i pristranosti kao što je to slučaj s metodičkim shvaćanjem objektivnosti (Leiter 2004: 973; Blair 2016). Iako je neosporno da pravne odluke trebaju biti lišene arbitrarnosti i pristranosti, nemoguće je u potpunosti eliminirati subjektivne elemente iz opravdanja pravnih odluka uslijed činjenice da metode

same po sebi pokazuju neka ograničenja, kao i zbog toga što je nemoguće jasno odvojiti znanje koje neka osoba posjeduje od njezina karaktera (vidi Shapin 1994, 2008). Osim što je nemoguća, potpuna eliminacija subjektivnih elemenata iz opravdanja pravnih odluka je i nepoželjna zato što subjektivne osobine djelatnika mogu doprinijeti donošenju adekvatnih pravnih odluka. Dapače, posjedovanje moralnih i epistemičkih vrline učinkovito sprječava pojavu pristranosti i arbitrarnosti u argumentaciji (vidi također Samuelson i Church 2015: 1095; Roberts i West 2015: 2557). Budući da dovodi do eliminacije pristranosti i arbitrarnosti, subjektivno odlučivanje utemeljeno na vrlini zapravo rezultira donošenjem objektivnih odluka.

Treće, i posljednje, osoba koja posjeduje vrline također ima senzibilitet adekvatno odgovoriti na razloge s kojima se suočava u situaciji donošenja odluka (McDowell 1997: 143). Odgovor na razloge utemeljen na vrlini objektivniji je ako je potkrijepljen najboljim dostupnim razlozima. Drugim riječima, osoba koja posjeduje vrline adekvatno je odgovorila na normativne zahtjeve ako je njezin odgovor na ispravan način povezan sa stanjem stvari u svijetu. Međutim, to ne znači da je odgovor koji pruža osoba koja posjeduje vrline objektivniji zato što su stvari koje takva osoba percipira potpuno neovisne o ljudskoj subjektivnosti, nego je objektivniji zahvaljujući subjektivnoj osjetljivosti, odnosno sposobnosti osobe koja donosi odluke da obrati pozornost na relevantne specifičnosti svakog pojedinog slučaja i s obzirom na te specifičnosti, primijeni odgovarajuću pravnu normu. Na taj način objektivnost je rezultat rafiniranih sposobnosti koje karakteriziraju osobu koja posjeduje vrline.

U ovom sam odjeljku argumentirao u prilog dijalektičkoj koncepciji objektivnosti koja se nalazi u središtu teorije vrline. Međutim, moglo bi se tvrditi da je ova teorija i dalje podložna prigovoru relativizma, iako se uspješno suočava s problemom subjektivizma u smislu pristranosti i iracionalnosti. U idućem ću odjeljku predstaviti navedeni prigovor i odgovore na njega koje nudi Amaya (2022b: 286 – 291).

3.5. PRIGOVOR IZ RELATIVIZMA I OBJEKTIVNI PLURALIZAM

U prethodnom sam odjeljku argumentirao da donositelj pravnih odluka koji posjeduje vrline predstavlja objektivni standard pravnog odlučivanja. Međutim, ovoj bi se tvrdnji moglo prigovoriti da dopušta mogućnost proturječnih odluka, budući da ne pruža jasne smjernice o tome koja je odluka ispravna u konkretnom slučaju (Wallace 2006: 258). Pritom je potrebno razlikovati dvije vrste ovakvih slučajeva. U prvoj se vrsti slučajeva radi o tome da postoji neslaganje među donositeljima pravnih odluka koji posjeduju vrline, a u drugoj se radi o tome da je osoba koja treba donijeti odluku i posjeduje vrline podvojena, odnosno različite normativne perspektive ostavljaju dojam da je u nekom pravnom predmetu moguće donijeti više različitih odluka od kojih svaka djeluje ispravno. Bez obzira radi li se o prvoj ili o drugoj vrsti slučajeva, ovaj prigovor baca ozbiljnu sumnju na tvrdnju da oslanjanje na vrline može rezultirati objektivnim prosudbama. Ako je dotični prigovor uvjerljiv, onda moja tvrdnja da je pristup utemeljen na vrlini adekvatan

za rješavanje pitanja zbog čega dolazi do pogrešaka psihijatrijskih vještaka i sudaca te na koji se način njihova učestalost i ozbiljnost može svesti na najmanju moguću mjeri nije uvjerljiva.

Prigovor iz relativizma dodatno dobiva na važnosti kada se uzme u obzir velika kulturna i druga raznolikost kakva postoji u suvremenim društvima (Clarke 2010: 283). Velike kulturne, vjerske i ideološke razlike koje koegzistiraju u suvremenim društvima dovode do sveprožimajućeg neslaganja u javnim raspravama i prilikom donošenja pravnih odluka. Može postojati neslaganje među zajednicama o tome koje bismo osobine trebali smatrati vrlinama i na koji bismo način trebali definirati određene vrline. Također je vjerojatnije da će se ambivalencija češće pojaviti u situacijama u kojima osoba istovremeno pripada različitim zajednicama zato što u takvim situacijama unutar osobe može doći do podvojenosti o tome što određena vrлина podrazumijeva (vidi Rorty 2014: 402; Feldman 1986: 307). Također treba istaknuti da ambivalencija i neslaganje među ljudima u pogledu vrline nisu međusobno neovisne pojave jer se može dogoditi da se ambivalencija kod neke osobe pojavi kao rezultat njezina moralnog neslaganja s drugim ljudima.

Amaya (2022b: 287) uvjerljivo odgovara na ovaj prigovor ističući do koje su mjere, prema aristotelovskom shvaćanju, vrline utkane u ljudsku narav (vidi Gowans 2011: 391). Utemeljenje vrline na ljudskoj naravi sužava prostor za varijacije među različitim zajednicama u pogledu odgovora na pitanje koje osobine možemo smatrati vrlinama i kako ih definirati (Nussbaum 1988). Primjerice, može postojati neslaganje među različitim zajednicama oko toga kako bismo mogli definirati milosrđe, ali je nemoguće radikalnije neslaganje u kojem će jedni tvrditi da je milosrđe vrлина, a drugi da je okrutnost vrлина (Gowans 2011: 403). Tvrdnja da su vrline utkane u ljudsku narav tako sužava prostor za neslaganje među donositeljima odluka koji posjeduju vrline. Jednako tako, ovakvo gledište također smanjuje šansu da će suci koji posjeduju vrline iskusiti podvojenost zbog eventualne pripadnosti različitim zajednicama.

Međutim, moglo bi se tvrditi da gore navedeni argument protiv relativističkog prigovora nije dobar zato što i dalje dopušta mogućnost sukoba među donositeljima pravnih odluka koji posjeduju vrline, kao i mogućnost podvojenosti unutar osobe koja posjeduje vrline. Ako je tomu tako, moglo bi se reći da paradigmatički primjeri donositelja odluka koji posjeduju vrline ne mogu predstavljati standard na koji se možemo osloniti kako bismo došli do objektivno ispravne odluke. Kritičar može reći da utemeljenje vrline na ljudskoj naravi u najboljem slučaju smanjuje doseg prigovora iz relativizma, ali ga ne rješava (Gowans 2011).

Amaya (2022b: 288 – 289) uvjerljivo odgovara na ovaj prigovor prihvaćanjem činjenice da su intrapersonalni i interpersonalni konflikti sastavni dio svakodnevice i kao takvi pogađaju i ljude koji posjeduju vrline, ali odbacuje tvrdnju da postojanje konflikta među donositeljima odluke koji posjeduju vrline implicira da je teorija vrline podložna relativizmu. Naprotiv, teorija vrline ima zadatak pružiti smjernice o tome na koji se način može riješiti normativni konflikt, odnosno doći do rješenja koja se mogu smatrati

objektivnima u svjetlu normativnog konflikta. Razrješenje normativnog konflikta u situacijama normativnog neslaganja ne mora dovesti do jednog jedinog mogućeg ishoda nego je moguće da donošenje odluka u skladu s vrlinama dovede do više različitih ishoda od kojih je svaki objektivan (Solum 2003: 178). Prema Amayi, (2022b: 289) slučajevi u kojima donositelji odluka koji posjeduju vrline donose različite odluke ili slučajevi u kojima je donositelj odluke koji posjeduje vrline neodlučan ne sugeriraju relativizam nego objektivni pluralizam.

Objektivni je pluralizam gledište prema kojem može postojati više različitih pravaca u kojima bismo mogli djelovati od kojih je svaki ispravan u objektivnom smislu (Vicente i Arrieta 2016: 209 – 210). Prema ovom su gledištu vrijednosti heterogene, pluralne i ireducibilne, što znači da ne postoji hijerarhija među vrijednostima odnosno da ih je nemoguće reducirati na jednu jedinu vrijednost. Različite pravne odluke koje je moguće objektivno opravdati u različitoj su mjeri osjetljive na određene vrijednosti, uzimajući u obzir krajnje ciljeve kaznenopravnog sustava kao takvog. Pritom treba imati u vidu da objektivni pluralizam ne podrazumijeva gledište prema kojem različite odluke mogu biti opravdane iz različitih perspektiva nego da različite odluke mogu biti opravdane iz jedne perspektive. Pluralnost različitih odluka nije posljedica nesumjerljivih moralnih perspektiva, praksi ili tradicija nego je uzrokovana prirodom samih vrijednosti kao takvih.

Amaya (2022b: 289 – 290) naglašava da gledište objektivnog pluralizma ne predstavlja *ad hoc* odgovor protiv relativističkog prigovora nego se radi o filozofskoj poziciji koja vuče svoje korijene još od Aristotela (Evans 2009: 48; Nussbaum 1986). Središnja komponenta suvremene etike vrline – ideja o pluralnim ireducibilnim vrijednostima – implicira da je deliberacija kompleksno nastojanje koje se ne može pojednostaviti bilo kakvom procedurom koja bi nas navela na stav da je jedna vrijednost ispravna, niti se može olakšati primjenom pravila koja bi uspostavila neki poredak suprotstavljenih vrijednosti. Na taj način objektivni pluralizam ne sprječava deliberaciju o vrijednostima i donesenim odlukama koje su objektivne u smislu da su potkrijepljene najboljim dostupnim razlozima. Dotično je gledište u skladu s gledištem etike vrline prema naravi vrijednosti i deliberaciji.

Amaya (2022b: 290) argumentira da pristup koji se temelji na pluralizmu vrline nudi okvir unutar kojeg objektivnost prosudbi utemeljenih na vrlini može biti opravdana u svjetlu normativnog konflikta. Mogu postojati slučajevi u kojima će doći do neslaganja među sucima koji posjeduju vrline, ali normativni konflikt ne treba izbjegavati nego ga treba shvatiti kao prirodnu posljedicu kompleksnosti života i naravi samih vrijednosti. Nadalje, normativni konflikt vrijedan je alat za razvijanje različitih perspektiva (Carr 2009; Clarke 2010: 287 – 289). U trenutku u kojem se suočimo s normativnim neslaganjem i podvojenošću oslanjajući se na vrline, ovakve situacije potiču deliberaciju, odnosno proširuju i produbljuju razumijevanje različitih vrijednosti i njihovih međusobnih odnosa, i na taj način u konačnici usavršavaju vrline (Del Mar 2017, 2020). Deliberacija koja je vođena vrlinama u konačnici dovodi do otkrivanja ispravnog rješenja, ako takvo rješenje uopće postoji (McDowell 1997: 144). Uzimajući u obzir narav samih

vrijednosti, malo je vjerojatno da postoji jedno jedino ispravno rješenje. No, budući da su rješenja koja nastaju u procesu deliberacije utemeljene na vrlini osjetljiva na različite razloge koji mogu postojati u konkretnom slučaju, manjak jedinstva ne dovodi ujedno do gubitka objektivnosti.

Smatram da na temelju svega iznesenog možemo zaključiti da prigovor prema kojem opravdanje pravnih odluka pozivanjem na vrline generalno nije primjereno zato što unosi subjektivne elemente u opravdanje pravnih odluka nije uvjerljiv. Slijedom navedenog, dotični prigovor nije uvjerljiv ni u odnosu na moju tvrdnju da je pristup utemeljen na vrlini adekvatan za rješavanje pitanja zbog čega dolazi do pogrešaka psihijatrijskih vještaka i sudaca i na koji se način njihova učestalost i ozbiljnost može svesti na najmanju moguću mjeru. Tvrdim da je pristup utemeljen na vrlini vrlo koristan u forenzičkoj psihijatriji zato što nudi okvir unutar kojeg objektivnost prosudbi može biti opravdana u svjetlu normativnog konflikta. Normativni je konflikt relativno čest u forenzičkoj psihijatriji, budući da postoje slučajevi u kojima se vještaci i suci ne slažu u ocjeni psihičkog stanja okrivljenika, odnosno u ocjeni njegove ubrojivosti. Međutim, argumentiram da posjedovanje odgovarajućih vrlina jamči objektivnost sukobljenih prosudbi različitih sudaca i vještaka u istom kaznenopravnom predmetu. Stoga ću u idućem poglavlju razmotriti sveobuhvatnu teoriju vrlina koja propisuje koje bi vrline trebali posjedovati vještaci psihijatri i suci, kao i na koji se način te vrline mogu steći. Tvrdit ću da posjedovanje odgovarajućih vrlina pruža dobre razloge za očekivanje smanjenja učestalosti i ozbiljnosti pogrešaka koje čine vještaci i suci, a samim time također daje dobre razloge za očekivanje objektivnijih prosudbi vještaka i sudaca u svjetlu normativnog konflikta.

3.6. TAKSONOMIJA VRLINA SUDACA I VJEŠTAKA PSIHIJATARA

Amalia Amaya (2023) nudi popis vrlina koje bi trebale posjedovati osobe koje donose pravne odluke. U ovom ću odjeljku argumentirati da teorija vrlina koju zagovara Amaya dobro objašnjava pogreške vještaka i sudaca o kojima je bilo riječi u odjeljku 3.2. Povrh toga, objasnit ću na koji način pravna edukacija, institucionalni dizajn i društvene promjene mogu doprinijeti ostvarivanju tih vrlina u praksi. No prije toga, vrijedi navesti nekoliko općenitih napomena o vrlinama u pravnom kontekstu.

Amaya (2023) uvjerljivo tvrdi da vrline koje bi trebali posjedovati pravni stručnjaci nisu relevantne samo za pravnu struku nego se radi o generalnim vrlinama. Drugim riječima, postoji kontinuum između generalne moralnosti i moralnosti pravnih stručnjaka (usp. Oakley i Cocking 2001). To znači da osobina koja se generalno smatra manom, kao što je primjerice agresivnost, ne može biti vrлина u pravnom kontekstu. Ako se pak ispostavi da su određene osobine koje se generalno smatraju manama, kao što su neiskrenost i agresivnost, poželjne u određenoj profesiji, to ne implicira da se radi o vrlinama, nego nas motivira na propitivanje ciljeva profesije koja bi takve osobine smatrala vrlinama. Primjerice, ako bi se ispostavilo da su agresivnost i neiskrenost vrline

u politici, to ne bi značilo da bismo ih generalno smatrali vrlinama nego bi nas ovakva situacija nagnala na propitivanje ciljeva politike kao profesije koja njeguje takve vrijednosti.

Amaya (2023) ispravno primjećuje da se unatoč kontinuumu između profesionalnih i generalnih vrлина, profesionalne vrline ne mogu svesti na generalne vrline iz dva razloga. Prvo, profesionalne su vrline podskup generalnih vrlina što znači da nisu sve generalne vrline poželjne u svim profesijama nego je za svaku profesiju potrebno zasebno utvrditi koje su vrline unutar nje poželjne. Primjerice, iako je hrabrost vrлина koja je potrebna u širokom rasponu profesija, ona je mnogo potrebija vojniku nego sucu. Jedan od načina na koji se može suziti raspon relevantnih vrlina unutar određene profesije jest da se fokusiramo na ciljeve dotične profesije; poželjne su one vrline koje doprinose ostvarenju ciljeva određene profesije. Tako su unutar pravne profesije poželjne one vrline koje doprinose ostvarenju ciljeva pravne profesije odnosno promiču pravdu (vidi Oakley i Cocking 2001).

Drugo, zahtjevi određene vrline variraju od profesije do profesije. Primjerice, biti hrabar vojnik nije isto što i biti hrabar sudac, kao što biti iskren odvjetnik nije isto što i biti iskren sudac. Tako prema Swantonu (2007) možemo razlikovati prototipne vrline od vrlina koje su vezane uz određenu ulogu, pri čemu vrline koje su vezane uz određenu ulogu specificiraju zahtjeve prototipne vrline.

Također vrijedi napomenuti da se teorija koju nudi Amaya i u prilog koje ću argumentirati u nastavku fokusira isključivo na pitanje koje bi vrline trebali posjedovati suci uzimajući u obzir ciljeve kaznenopravnog sustava (za raspravu o vrlinama sudaca vidi Farrelly i Solum 2008; Solum 2003; Domselaar 2015; Mangini 2017). Međutim, u nastavku ću pokazati da se dotična teorija može primijeniti i na vještake psihijatre zato što je uloga vještaka psihijata pomoći sucima u utvrđivanju činjenica, što u konačnici dovodi do kvalitetnijih sudskih odluka. Promicanje pravde tako je zajednički cilj vještaka i sudaca, pa bi i jedni i drugi trebali težiti istim vrlinama kako bi ostvarili taj cilj.

Amaya (2023) navodi šest različitih vrsta vrlina koje bi trebali posjedovati suci. U prvu kategoriju ulaze moralne vrline kao što su umjerenost, hrabrost, nepristranost, velikodušnost i poniznost. Smatram da hrabrost, nepristranost i poniznost mogu doprinijeti stručnosti i objektivnosti vještaka i sudaca u konkretnom predmetu, kao i očuvanju njihova moralnog integriteta te rješavanju rivalitetne problematike. Dotične vrline također mogu pomoći vještaku da se neutralno postavi prema važećim pravnim normama i političkim interesima. Hrabrost, velikodušnost i umjerenost sudaca također mogu imati važnu ulogu u sprječavanju proceduralnog zlostavljanja vještaka, dok umjerenost sudaca može imati važnu ulogu u sprječavanju prekomjernog broja vještačenja, budući da u slučajevima suprotstavljenih nalaza vještaka broj vještačenja nije ograničen. Isto tako, hrabrost može pomoći sucima opredijeliti se za kvalitetniju ekspertizu u slučajevima suprotstavljenih mišljenja vještaka, pod pretpostavkom zakonskih promjena koje bi pružale mogućnost sucima da se opredijele za kvalitetniju ekspertizu, kao što sugerira forenzički psihijatar Miroslav Goreta (2015: 217).

U drugu skupinu Amaya (2023) svrstava intelektualne ili epistemičke vrline kao što su otvorenost za različite argumente i stajališta o predmetu, ustrajnost u praćenju linije argumentacije, intelektualna autonomija koja omogućuje formiranje neovisnog mišljenja o predmetu, intelektualna sabranost koja omogućuje da se ne donose prerani zaključci, intelektualna poniznost koja rezultira priznanjem vlastitih ograničenja i pogrešivosti, intelektualno strpljenje u procesu donošenja odluka i intelektualna vitalnost koja je važna za preciznu analizu ponuđenih dokaza i argumenata (za raspravu o epistemičkim vrlinama, vidi npr. Battaly 2019).

Smatram da intelektualna autonomija može imati važnu ulogu u očuvanju moralnog integriteta vještaka, kao i integriteta sudaca prilikom imenovanja vještaka zato što ih čini otpornima na suprotstavljene interese stranaka u postupku, dok intelektualna vitalnost, sabranost i strpljenje mogu doprinijeti tome da vještaci svoj nalaz i mišljenje donose na temelju sveobuhvatnog osobnog pregleda ispitanika umjesto da se pretjerano oslanjaju na prethodnu medicinsku dokumentaciju ispitanika. Potonje tri vrline također mogu pomoći spriječiti situacije u kojima bi vještak donio pogrešnu procjenu forenzičke opasnosti na temelju samo jednog pregleda. Nadalje, intelektualna vitalnost i sabranost mogu pomoći vještaku osvijestiti nesvjesne elemente koji bi mogli utjecati na kvalitetu ekspertize, dok mu intelektualna poniznost može pomoći spoznati vlastitu pogrešivost i granice stručnih kompetencija, što je osobito važno prilikom timskih vještačenja. Konačno, intelektualna poniznost može potaknuti vještake i suce na trajno stručno usavršavanje nakon imenovanja.

Prema Amayi (2023), treću skupinu vrlina sačinjavaju tzv. argumentacijske vrline, kao što je spremnost da se propituju očigledne činjenice, što u konačnici dovodi do problematiziranja naočigled jasne interpretacije činjenica, njihove ispravne klasifikacije i naizgled jednostavne identifikacije i interpretacije zakona koji bi trebalo primijeniti. Argumentacijske vrline također podrazumijevaju sposobnost slušanja gledišta drugih ljudi, uključujući argumente stranaka kao i ostalih sudionika u postupku, dispoziciju za uključivanjem u proces argumentacije, bilo da je riječ o intrapersonalnom ili interpersonalnom procesu argumentacije. Među argumentacijske vrline također ulazi i spremnost za promjenu mišljenja u svjetlu argumenata drugih ljudi, izbjegavajući mekoću i povodljivost s jedne te krutost i tvrdoglavost s druge strane (za raspravu o argumentacijskim vrlinama, vidi npr. Cohen 2013; Aberdein 2010).

Smatram da navedene vrline mogu doprinijeti objektivnosti i stručnosti vještaka, kao i adekvatnoj procjeni forenzičke opasnosti počinitelja. Jednako tako, argumentacijske vrline mogu doprinijeti moralnom integritetu vještaka jer ga čine otpornim na suprotstavljene interese stranaka u postupku, političke interese kao i pritisak javnosti. Osim toga, argumentacijske vrline mogu pomoći i sucu da u slučaju suprotstavljenih nalaza i mišljenja vještaka procjeni čije je mišljenje konzistentnije, potpunije i jasnije, pod već spomenutom pretpostavkom zakonskih promjena koje bi pružale mogućnost sucima da se opredijele za kvalitetniju ekspertizu, kao što sugerira forenzički psihijatar Miroslav Goreta (2015: 217).

Konačno, tvrdim da se ovaj popis argumentacijskih vrlina koje navodi Amaya može proširiti dodavanjem vrline poznavanja pravila logički valjanog zaključivanja, logičkih pogrešaka i heuristika. Iako poznavanje logičkih pogrešaka, heuristika i pravila logički valjanog zaključivanja ne vodi nužno do poboljšanja zaključivanja, ono može doprinijeti njegovu poboljšanju time što omogućuje osvješćivanje nesvjesnih elemenata koji bi inače mogli narušiti kvalitetu ekspertize. Na primjer, heuristike su kognitivni prečaci kojima se služimo kako bismo pojednostavili proces zaključivanja, što često rezultira nevaljanim zaključcima i logičkim pogreškama (o heuristikama i logičkim pogreškama, vidi Sekulić 2016). Da bismo potencijalno smanjili broj tih pogrešaka u argumentaciji, važno je znati osnovna pravila logičkog zaključivanja te imati sposobnost detekcije logičkih pogrešaka i pristranosti u zaključivanju.

U četvrtu skupinu vrlina Amaya (2023) svrstava komunikacijske vrline koje obuhvaćaju sposobnost vještaka i suca da se na adekvatan način odnose prema ostalim sudionicima kaznenog postupka kao i da na adekvatan način napišu ekspertizu odnosno presudu i na odgovarajući način ih prezentiraju sudionicima kaznenog postupka kao i zainteresiranoj javnosti. Valja istaknuti sljedeće komunikacijske vrline: iskrenost u iznošenju svojih argumenata i prosudbi, jednostavnost i jasnoću tijekom izlaganja relevantnih činjeničnih i pravnih pitanja, točnost i preciznost pri zaključivanju o dokazima te u artikuliranju i primjeni pravnih propisa, prijemčivost i pažljivost istinski se uključiti u dijalog s ostalim sudionicima postupka i u konačnici taktičnost, poštovanje i suosjećanje u interakciji s drugima (za raspravu o komunikacijskim vrlinama, vidi Harden Fritz 2018; Rorty 2011).

Uzimajući u obzir najčešće pogreške vještaka i sudaca o kojima je bilo riječi u odjeljku 3.2., smatram da komunikacijske vrline mogu doprinijeti profesionalnom odnosu sudaca i vještaka prema ostalim sudionicima sudskog procesa, kao i izbjegavanju nesporazuma između vještaka i suca o predmetu vještačenja. Jednako tako, komunikacijske vrline suca mogu pomoći spriječiti proceduralno zlostavljanje vještaka. Dotične vrline mogu doprinijeti adekvatnoj prezentaciji psihijatrijskih sadržaja u javnosti. Naposljetku, komunikacijske vrline mogu imati važnu ulogu u odnosu vještaka i ispitanika zato što mogu pomoći vještaku da objasni ispitaniku statusne pozicije vještaka i ispitanika tijekom vještačenja kako bi se izbjegla pojava nerealnih očekivanja ispitanika.

Prema Amayi (2023), petu skupinu vrlina sačinjavaju institucijske ili tzv. kooperativne vrline među kojima treba istaknuti pravednost i lojalnost (vidi Geuss 2005). Iako je pravednost nemoguće objasniti u terminima sredine između dviju krajnosti, smatram da se radi o najvažnijoj vrlini suca i vještaka psihijatra (Williams 2006; usp. Gardner 2000: 170). Dobrog suca i vještaka psihijatra teško je opisati bez pozivanja na vrlinu pravednosti jer je pravednost vrлина koja se tradicionalno najčešće povezuje s pravnom znanošću (Hart 2012). Lojalnost je pak formalizirana u činjenici da suci i vještaci polažu prisegu, a odnosi se prije svega na poštivanje zakona i etičkih normi struke. Tvrdim da lojalnost kao vrлина može doprinijeti očuvanju moralnog integriteta vještaka i sudaca zato što ih čini imunima na interese različitih sudionika kaznenog postupka, kao i na političke interese i društvene

pritiske. Jednako tako, lojalnost kao vrлина može pomoći vještaku i sucu da adekvatno primjenjuju i one pravne norme s kojima se osobno ne slažu. Konačno, lojalnost može doprinijeti ispravnom odnosu vještaka i suca prema profesionalnoj tajni.

U šestu skupinu Amaya (2023) klasificira vrline koje omogućuju grupnu deliberaciju odnosno igraju važnu ulogu u kolektivnom odlučivanju (za raspravu o grupnim deliberativnim vrlinama, vidi Aikin i Clanton 2010; Amaya 2022). Važno je imati u vidu da dotične vrline nisu različite od vrлина koje su svrstane u prethodno navedene skupine, ali su neke od ranije spomenutih vrлина posebno važne u kontekstu sudskog vijeća odnosno tima vještaka. Kao takve posebno valja istaknuti poniznost koja može pomoći sudionicima kaznenog postupka da tretiraju jedni druge kao ravnopravne, kooperativnost i otvorenost uma prema idejama drugih u sudskom vijeću odnosno timu vještaka, ljubaznost, uljudnost i hrabrost braniti stav s kojim se ne slaže većina sudskog vijeća odnosno tima vještaka. Smatram da dotične vrline mogu doprinijeti objektivnosti vještaka i sudaca, očuvanju njihova moralnog integriteta, ali ponajprije razrješavanju rivalitetne problematike među vještacima i sucima, kao i zaštiti vještaka od proceduralnog zlostavljanja tijekom kaznenog postupka.

Na kraju Amaya (2023) ističe važnost praktične mudrosti (grč. *phronesis*). Riječ je o meta-vrlini nužnoj za procjenu relevantnosti implikacija koje pojedine vrline mogu imati u konkretnoj situaciji u kojoj dolazi do sukoba ili preklapanja implikacija pojedinih vrлина (Michelon 2012). Praktična mudrost također je važna kako bismo odredili kojim se sredstvima određena vrлина može ostvariti u pojedinom slučaju. Konačno, praktična mudrost omogućuje uskladiti implikacije pojedinih vrлина donošenjem konkretne odluke o tome što učiniti u konkretnom slučaju (Zagzebski 1996).

U ovom sam odjeljku izložio taksonomiju različitih vrлина koje bi trebali posjedovati suci i vještaci i prokomentirao na koji način dotične vrline doprinose smanjenju pogrešaka koje čine vještaci i suci o kojima je bilo riječi u odjeljku 3.2. No, treba imati u vidu da se meritum svake teorije pravnog odlučivanja određuje prema njezinoj sposobnosti da poboljša sudsku praksu. Stoga ću u idućem odjeljku razmotriti pitanje je li ova teorija plauzibilna i ako jest, na koji se način mogu postići vrline koje ona postulira.

3.7. TEORIJA VRLINE U SUDSKOJ PRAKSI

U ovom sam poglavlju već spomenuo da je ideal objektivnosti koji je definiran u sklopu teorije vrline uobličen u stvarnim osobama. Ista se stvar može reći i za ideal suca odnosno vještaka psihijatra. Teorija vrline ne zahtijeva od vještaka psihijatra i suca da budu savršeni nego postavlja standarde koje svi donositelji odluka mogu dostići. Na taj način teorija vrline uzima u obzir ograničenja ljudskih sposobnosti i drugih resursa i ne traži da suci i vještaci psihijatri posjeduju sposobnosti koje je nemoguće razviti i uvjete rada koje je nemoguće ostvariti. Čak i ako bi bilo diskutabilno mogu li svi suci i vještaci ostvariti taj ideal, sasvim sigurno mogu rasti u vrlinama (Zagzebski 2006: 136; Blum 1988: 216; Russell 2014: 214). Povrh toga, budući da se teorija vrline s jedne strane oslanja na

emociju i intuiciju, a s druge strane na refleksiju i deliberaciju, ona uvažava načine na koji ljudi prirodno zaključuju, a koji su adekvatno objašnjeni u okvirima teorije dualnog procesiranja. Prema dotičnoj teoriji, ljudsko zaključivanje sastoji se od dvaju vrsta mentalnih procesa koje možemo nazvati „sustav 1“ i „sustav 2“. Sustav 1 je nefleksibilan, brz, asocijativan, automatski, prešutan, heuristički i iskustven dok je sustav 2 utemeljen na pravilima, normativan, racionalan, intelektualan, kontroliran, analitičan, centralan, eksplicitan i spor (o teoriji dualnog procesiranja, vidi Evans 2008; Kahneman 2011; De Neys 2018). Na temelju prethodnih razmatranja možemo zaključiti da je teorija vrline psihološki plauzibilna zato što uvažava način na koji ljudi prirodno zaključuju.

No, činjenica da je teorija vrline psihološki plauzibilna sama po sebi nije dovoljna da bismo je smatrali adekvatnom, nego je također potrebno pokazati da postoje efikasni načini na koje se vrline mogu razviti u pravnoj praksi i praksi forenzičko-psihijatrijskih vještačenja te kako ih poboljšati. U nastavku ću detaljno razraditi sljedeća tri načina koja navodi Amaya (2023): (1) pravna edukacija, (2) odgovarajući institucionalni dizajn i (3) kulturne promjene. Pritom je važno naglasiti da Amaya (2023) tvrdi da suci mogu steći predmetne vrline na ova tri načina, no smatram da i vještaci mogu steći iste vrline putem (1) pravne edukacije, (2) odgovarajućeg institucionalnog dizajna i (3) kulturnih promjena, budući da u kontekstu kaznenog postupka dijele zajednički cilj promicanja pravde.

3.7.1. PRAVNA EDUKACIJA

Najbolji način na koji se može promovirati vrlina u pravnoj praksi jest putem edukacije pravnih stručnjaka i vještaka. Amaya (2023) ističe šest načina na koje se vrlina može promovirati putem edukacije. Prvo, vrlina se može steći poticanjem vještaka i sudaca u procesu edukacije da se u svom radu ugledaju na vještake i suce koje smatramo uzorima zbog njihove izvrsnosti u struci (Zagzebski 2017). Pritom se životopisi takvih osoba mogu koristiti u pedagoške svrhe, ali s velikom dozom opreza kako bi se spriječilo puko i krajnje nekritičko imitiranje osoba koje smatramo uzorima (za raspravu vidi Amaya 2020). Zbog toga je važna refleksija i kritička diskusija o radu vještaka i sudaca koje smatramo uzornim primjerima (o važnosti učenja po modelu u moralnom odgoju i oblikovanju karaktera, vidi Sanderese 2013). Isto tako, važno je polaznicima edukacije pružiti priliku za interakciju s vrhunskim pravnicima i vještacima tijekom pripravnništva. Konačno, da bi stjecanje vrlina učenjem po modelu bilo uspješno i svrsishodno, važno je da iskusni profesori prava, suci i psihijatri budu svjesni svoje pedagoške uloge kao modeli od kojih njihovi mlađi kolege mogu i trebaju učiti.

Drugo, polaznike edukacije također bi trebalo eksplicitno podučavati o teoriji vrline i važnosti vrlina, ponajviše u okviru etike pravne i psihijatrijske struke. Eksplicitna poduka o vrlinama može pomoću studentima prava koji bi željeli postati suci i studentima medicine koji bi željeli biti forenzički psihijatri vještaci da promišljaju o najvažnijim karakternim osobinama koje bi trebali imati za rad na navedenim radnim mjestima i kolektivno raspravljaju o najboljim načinima na koje se predmetne vrline mogu definirati

i koje su njihove praktične implikacije. Učenje o vrlinama također bi moglo pomoći da budući suci i forenzički psihijatri vještaci uvide moralnu dimenziju i socijalni značaj svoje uloge, kao i potaknuti ih na mnogo inspirativniji pogled na vlastitu profesiju (Amaya 2023).

Treće, postoji već nekoliko prijedloga u području pozitivne psihologije čiji je cilj promovirati vrline, a koji bi se također mogli primijeniti u kontekstu prava i forenzičke psihijatrije. Primjerice, u kontekstu poslovnih organizacija izrada kataloga i pisanje koje inkorporiraju inkluzivan jezik, kao i jezik koji podupire jednakost i naglašava povezanost među ljudima pokazala se učinkovitim sredstvom u promociji poniznosti, kao i strpljenja, praštanja i umjerenosti (Lovelock et al. 2014; Wright et al. 2018; Harper et al. 2014; Whortington i Van Zyl 2021). Primjena ovih intervencija, uz odgovarajuću prilagodbu istih u kontekstu sudstva i forenzičke psihijatrije, može poslužiti kao još jedan način postizanja vrline.

Četvrto, potrebno je revidirati edukacije sudaca i forenzičkih psihijatara vještaka s ciljem razvijanja sposobnosti i vještina potrebnih za pravno rezoniranje utemeljeno na vrlini. Pravna edukacija trebala bi osnažiti imaginaciju, afektivne i perceptivne sposobnosti koje karakteriziraju osobu koja posjeduje vrline. Film i književnost imaju posebnu ulogu u razvijanju vrline i mogu ponuditi bogat repertoar različitih modela vrline i mana. Osim toga, programi pravne edukacije koji su orijentirani na vrline također mogu uključivati izvedbene umjetnosti kao i prilike za iskustveno učenje. Dotične metode učenja imaju vrlo važnu ulogu u formiraju karaktera (Amaya 2023).

Peto, postoji strukturalna analogija između vrline i praktičnih vještina. Vrline se, baš kao i praktične vještine, stječu radom. Međutim, sama akumulacija iskustva nije dovoljna; puko ponavljanje ne doprinosi stjecanju vještine, nego je potrebno doživjeti točno određenu vrstu iskustva. Za razvijanje ekspertnog znanja ključnu ulogu ima „deliberativna praksa“ koja pruža priliku za povratne informacije, reflektivnu autokorekciju i monitoring (Boot i Anders Ericson 2013). Stoga je važno stvarati prilike za deliberativnu praksu, što se može učiniti u učionici sudjelovanjem studenata u procesu edukacije u različitim aktivnostima kao što su dijalektička razmjena, primanje kritika na vlastiti rad, odgovaranje na povratne informacije, revidiranje vlastitih stavova i slušanje različitih gledišta (Kidd 2016; Lamb et al. 2022). Povrh toga, vrline se u pravnom kontekstu može kultivirati vođenjem strukturiranih rasprava o pojedinim slučajevima, kao što je i diskusija kliničkih slučajeva uobičajena u medicini (Launer 2016).

Šesto, i posljednje, edukacija sudaca i vještaka psihijatara može promovirati vrline razvijajući stil učenja koji se ne sastoji od pružanja pojednostavljene i formalističke teorije pravnog rezoniranja i donošenja odluka utemeljenog na pukoj primjeni pravila. Dotičnim se stilom učenja na polaznike edukacije prenosi svijest o kompleksnosti pravnog rezoniranja i donošenja odluka, moralnim i političkim implikacijama pravnih odluka i nužnosti razvijanja različitih sposobnosti i vještina koje nadilaze tehničko znanje i omogućuju sucima i vještacima usvajanje mentaliteta primjerenog funkciji koju obnašaju (Amaya 2023).

Nakon što sam u ovom odjeljku izložio načine na koje se adekvatnom edukacijom može promovirati vrlina, u idućem ću dijelu razraditi institucionalni dizajn kao još jedno sredstvo poticanja vrline u sudaca i forenzičkih psihijatara vještaka.

3.7.2. INSTITUCIONALNI DIZAJN

Prema Amayi (2023), institucionalni dizajn obuhvaća prostorne, normativne i organizacijske strukture koje mogu biti osmišljene na način da promoviraju vrline. Primjerice, dizajn zgrada u odvjetničkim tvrtkama može promovirati velikodušnost kreirajući fizički prostor u kojem zaposlenici mogu održavati sastanke licem u lice, razmjenjivati informacije i općenito biti u socijalnoj interakciji s drugima (De Bruin 2015: 125). Analogno tome, arhitektonska svojstva sudnice mogu potaknuti ili sprječavati rast pojedinih vrlina. Konkretnije, raskošan arhitektonski stil može njegovati velikodušnost u sudaca, no isto tako može ojačati postojeću društvenu hijerarhiju, destimulirati poniznost sudaca kao i povećati antagonizme među strankama i doprinijeti manje pomirljivom ponašanju stranaka u postupku (vidi Lewis et al. 2022). Jednako tako, uređenost interijera također može doprinijeti ostvarivanju vrline u sudskoj praksi. Primjerice, u prostoriji za porotu okrugli stolovi umjesto pravokutnih stolova mogu potaknuti inkluzivniju deliberaciju u kojoj se čuje glas svih sudionika.

Normativni okviri, odnosno pravila i procedure, također mogu potaknuti i destimulirati rast vrline. Neke temeljne pravne procedure i pravila promoviraju vrline kao što je primjerice unakrsno ispitivanje, kojim suci dobivaju najbolje dokaze i argumente stranaka u postupku što značajno doprinosi nepristranosti sudaca. S druge strane, neki drugi pravni propisi ne doprinose stjecanju vrline. Neki autori tvrde da postojanje mnogobrojnih pravila koja nalažu izuzeće dokaza iz kaznenog postupka ne idu u prilog vrlinama poput temeljitosti i intelektualne autonomije zato što mogu uskratiti sucu uvid u važne dokaze u konkretnom predmetu (Haack 2004). Na taj način teorija vrline predstavlja važan okvir za evaluaciju postojeće zakonske regulative i za njezinu reviziju. Međutim, treba imati u vidu da eksplicitno pozivanje na vrline u zakonu nije najbolji način za poticanje ponašanja u skladu s vrlinama. Istraživanja pokazuju da se nepristranost mnogo bolje postiže ako se porotnike zamoli da sagledaju različita gledišta o nekom problemu nego ako ih se izravno zamoli da budu nepristrani (Simon 2004).

Organizacijske strukture također su od iznimne važnosti za razvijanje vrline u kontekstu donošenja pravnih odluka (De Bruin 2015). Primjerice, razdvajanje uloge suca i istražitelja doprinosi nepristranosti, jednako kao što psihijatar koji provodi vještačenje okrivljenika istovremeno ne bi smio biti njegov liječnik. Nadalje, postojanje sustava žalbi na presudu promiče poniznost i podiže svijest o pogrešivosti sudaca. Procedura i kriteriji selekcije također imaju važnu ulogu u promoviranju vrline (Solum 2005). Pritom treba imati u vidu da različite funkcije unutar pravnog sustava zahtijevaju posjedovanje različitih vrlina. Primjerice, pozicija državnog odvjetnika ili tužitelja zahtijeva

posjedovanje drukčijih vrlina od onih potrebnih za poziciju suca i forenzičkog psihijatra vještaka (usp. De Bruin 2015: 116 – 122).

Kada je riječ o učinkovitosti prostornih, normativnih i organizacijskih intervencija u promicanju vrlina, Amaya (2023) navodi dvije primjedbe. Prvo, dotične intervencije u strogom smislu ne usađuju u osobe vrline odnosno pouzdane dispozicije za ponašanje na ispravan način iz ispravnih razloga nego ih neizravno navode na ponašanje u skladu s vrlinama. Primjerice, vještak psihijatar i sudac mogu se početi ponašati onako kako bi se ponašala osoba koja posjeduje vrline i na taj način kroz proces navikavanja na određene obrasce ponašanja s vremenom zaista usvojiti istinske, prave vrline. Primjerice, sudac koji se s vremenom navikne na to da mora svim strankama u postupku pružiti jednaku priliku za izlaganje dokaza, može usvojiti motivacije karakteristične za suca koji posjeduje vrlinu nepristranosti i na taj način ne samo iskazivati ponašanje nepristranog suca nego zaista i postati nepristran sudac. Analogno tome, vještak psihijatar koji se s vremenom navikne na to da nije adekvatno donositi procjenu forenzičke opasnosti samo na temelju jednog pregleda, nego da mora kontinuirano pratiti forenzičkog ispitanika tijekom dužeg razdoblja, može s vremenom zaista usvojiti vrline strpljivosti, sabranosti i intelektualne vitalnosti koje mu omogućuju da zaista postane vještak koji će uvijek nastojati adekvatno obavljati forenzičku procjenu ispitanika.

Drugo, i povezano s prethodnim, iako prostorne, normativne i organizacijske strukture u institucionalnom dizajnu mogu doprinijeti razvoju vrlina u sudaca i vještaka psihijatara, treba imati u vidu da se gore predložene mjere ne zasnivaju na izravnim poticajima, kažnjavanju i prisiljavanju sudaca i vještaka psihijatara da se ponašaju u skladu s odgovarajućim vrlinama. Zadaća je prostornih, normativnih i organizacijskih mjera olakšati usvajanje odgovarajućih vrlina, pri čemu se dotične intervencije značajno razlikuju od uobičajenih izravnih mjera koje uključuju promocije, sustave upravljanja radnim učinkom i kontrolu ponašanja (Weaver et al. 2005: 327 – 328; Brown i Trevino 2006: 610). Izravne intervencije u okviru institucionalnog dizajna koje promoviraju vrline ne samo da mogu biti neučinkovito sredstvo postizanja vrlina nego mogu biti i štetne na način da motiviraju prakse suprotne vrlinama kao i lažne obrasce ponašanja u skladu s vrlinama.

U ovom sam odjeljku pokazao na koji način intervencije u institucionalnom dizajnu mogu doprinijeti razvoju vrlina sudaca i vještaka psihijatara. U idućem ću odjeljku razmotriti na koji način odgovarajuće kulturne promjene također mogu doprinijeti usvajanju vrlina u sudaca i vještaka psihijatara.

3.7.3. KULTURNE PROMJENE

Pravna praksa utemeljena na vrlini također zahtijeva promjenu pravne kulture. Amaya (2023) predlaže nekoliko načina kojima se može potaknuti razvijanje vrlina u pravnoj kulturi. Prvo, razvoj vrline može se potaknuti njihovim eksplicitnim prepoznavanjem u pravilnicima koji reguliraju pravnu praksu i praksu vještačenja. Dotični pravilnici vrijedni

su kao sredstvo prenošenja relevantnih vrijednosti pravne i medicinske struke te kao takvi mogu ponuditi standarde vrednovanja profesionalnog postupanja i potaknuti diskusiju o temeljnim profesionalnim vrijednostima (Johnson 2000).

Drugo, vrline je također moguće potaknuti njihovim eksplicitnim prepoznavanjem u strateškim planovima institucija koje educiraju buduće vještake i suce, odvjetničkim uredima i javnim pravnim institucijama (Vera i Rodriguez-Lope 2004). Na taj način spomenute institucije javnosti daju do znanja da vrline predstavljaju središnji aspekt njihova normativnog identiteta i iskazuju spremnost njegovati vrline.

Treće, dobru praksu u forenzičkoj psihijatriji i sudstvu općenito moguće je prepoznati dodjeljivanjem nagrada, imenovanjem zgrada, počasnim titulama i komemoracijama, pri čemu posebnu uloga igraju priznanja dobivena od kolega. Prepoznavanje vrlina na različite načine potiče njihovu kultivaciju. Kulturne promjene, zajedno s edukacijskom politikom i institucionalnim dizajnom, mogu postupno uvesti vrline u pravnu praksu i praksu vještačenja.

3.8. ZAKLJUČAK

U ovom sam poglavlju raspravljao o pitanju koje su najčešće pogreške sudaca i vještaka u praksi, zbog čega se one pojavljuju i kako ih reducirati. Argumentirao sam da teorija vrline predstavlja adekvatan pristup navedenim pitanjima odnosno da vještaci psihijatri i suci griješe zato što ne posjeduju vrline nužne u njihovoj profesiji. Tvrдио sam da metodičku koncepciju objektivnosti treba zamijeniti dijalektičkim shvaćanjem objektivnosti koje se temelji na vrlini. Ponudio sam popis vrlina koje bi trebali posjedovati vještaci psihijatri i suci kako bi se mogućnost njihovih pogrešaka smanjila na minimum. Konačno, tvrdio sam da edukacija psihijatara vještaka i sudaca, intervencije u institucionalnom dizajnu i kulturne promjene predstavljaju dobre alate za poticanje razvoja vrlina u sudskoj praksi i praksi vještačenja.

4. TEORIJA MENTALNOG POREMEĆAJA U KAZNENOM PRAVU

4.1. UVOD

U filozofiji psihijatrije glavna se rasprava vodi oko pitanja kako prikladno definirati pojam mentalnog poremećaja, odnosno zašto neko stanje zavrjeđuje status mentalnog poremećaja, za razliku od drugih stanja koja se smatraju normalnima. Dok filozofija psihijatrije obiluje teorijama koje nastoje ponuditi adekvatnu definiciju mentalnog poremećaja (za pregled teorija, vidi Cooper 2007, poglavlje 3; Radden 2019; Malatesti i Jurjako 2016) u filozofiji prava do sada nije ponuđena generalna teorija mentalnog poremećaja prikladna za pravni kontekst, već se rasprave uglavnom vode o pitanju je li postojanje mentalnog poremećaja nužan uvjet ekskulpacije (vidi Mathews 2004; Meynen 2016; Vincent 2008; Malatesti, Jurjako i Meynen 2020) i o nedostacima definicije mentalnog poremećaja unutar pravnih sustava pojedinih država (Gröning et al. 2022; Morse 2011b; Gröning et al. 2020). Cilj ovog poglavlja jest argumentirati da je mentalni poremećaj nužan uvjet ekskulpacije i ponuditi teoriju mentalnog poremećaja koja adekvatno ispunjava ciljeve kaznenopravnog sustava.

Ovo je poglavlje strukturirano kako slijedi. U odjeljku 4.2. raspravljam o argumentima protiv pojma mentalnog poremećaja u zakonskoj definiciji neubrojivosti i tvrdim da nisu uvjerljivi. U odjeljku 4.3. argumentiram u prilog tvrdnji da bi mentalni poremećaj trebao biti nužan uvjet ekskulpacije na temelju neubrojivosti. Potom u odjeljku 4.4. izlažem naturalističke teorije mentalnog poremećaja i tvrdim da je biostatistička teorija Christophera Boorsea (1975, 1976, 1977, 2014) najbolja naturalistička teorija mentalnog poremećaja. Nakon toga u odjeljku 4.5. izlažem najznačajnije normativističke teorije mentalnog poremećaja i tvrdim da je teorija koju nudi Bill Fulford (1989) najbolja od svih normativističkih teorija mentalnog poremećaja. U odjeljku 4.6 izlažem vlastitu modifikaciju teorije štetne disfunkcije Jeromea Wakefieldea (Wakefield 1992, 2007, 2014; vidi također Bošnjak 2023) i argumentiram da je navedena teorija najbolja hibridna teorija mentalnog poremećaja. Konačno, u odjeljku 4.7. argumentiram da je teorija štetne disfunkcije najprimjerenija u medicini, dok je u kaznenopravnom sustavu najprimjerenija biostatistička teorija mentalnog poremećaja. Kako bih opravdao dotičnu tvrdnju oslanjam se na razlike u ciljevima i metodologiji između psihijatrije i kaznenog prava.

4.2. ARGUMENTI PROTIV POJMA MENTALNOG POREMEĆAJA U DEFINICIJI NEUBROJIVOSTI

U odjeljku 1.2 naveo sam sljedeću definiciju neubrojivosti iz Kaznenog zakona:

Neubrojiva je osoba koja u vrijeme ostvarenja protupravnog djela nije mogla shvatiti značenje svojeg postupanja ili nije mogla vladati svojom voljom zbog

duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti, nedovoljnog duševnog razvitka ili neke druge teže duševne smetnje. (Kazneni zakon, čl. 24. st. 2.)

Ova definicija propisuje pravničke kategorije mentalnih poremećaja koje se u pravnoj literaturi nazivaju biopsihološkim osnovama neubrojivosti, a to su (1) duševna bolest, (2) privremena duševna poremećenost, (3) nedovoljan duševni razvitak i (4) druga teža duševna smetnja. Spomenuta definicija ujedno propisuje i metodu utvrđivanja neubrojivosti koju pravnici nazivaju biopsihološkom metodom zato što se temelji na utvrđivanju mentalnog poremećaja (biološki kriterij) i utvrđivanju utjecaja mentalnog poremećaja na kognitivne i volicijske sposobnosti koje su relevantne za kaznenu odgovornost (psihološki kriterij). Upravo zato što sadržava i biološki i psihološki kriterij za utvrđivanje neubrojivosti, ova se metoda naziva i mješovitom metodom utvrđivanja neubrojivosti.

Međutim, iako je ovakva metoda prihvaćena u Hrvatskoj i većini zapadnih država, postoje mnogi autori koji kritiziraju biopsihološku metodu utvrđivanja neubrojivosti i tvrde kako je formalni zakonski zahtjev da osoba pati od neke vrste mentalnog poremećaja nepotreban odnosno suvišan (Matthews 2004; Meynen 2016; Vincent 2008). Budući da se u okviru disertacije bavim postojećom praksom u Hrvatskoj, fokusirat ću se na istovrsnu kritiku biopsihološke metode koju nudi profesor prava Igor Martinović (2017).

Martinović (2017: 1189 – 1190) argumentira da je postojanje dijagnoze mentalnog poremećaja samo po sebi normativno pitanje i da samim time nabranje biopsiholoških osnova neubrojivosti u zakonu nema smisla. Drugim riječima, pretpostavka zakonodavca da je pitanje biopsihološke osnove neubrojivosti nenormativno pitanje je pogrešna. Dostično je pitanje u jednakoj mjeri normativno kao i pitanje utjecaja mentalnog poremećaja na sposobnosti relevantne za kaznenu odgovornost. S obzirom na to da je pitanje utvrđivanja biopsihološke osnove neubrojivosti jednako normativno kao i pitanje utjecaja poremećaja na sposobnosti relevantne za odgovornost, Martinović tvrdi da je utvrđivanje osnova neubrojivosti irelevantno za utvrđivanje neubrojivosti pa stoga predlaže sljedeću zakonsku definiciju neubrojivosti u kojoj su izostavljene biopsihološke osnove neubrojivosti kao što su duševna bolest, privremena duševna poremećenost, nedovoljan duševni razvitak i druge teže duševne smetnje:

Neubrojiva je osoba koja u vrijeme ostvarenja protupravnog djela nije mogla shvatiti značenje svojeg postupanja ili nije mogla vladati svojom voljom.
(Martinović 2017: 1189)

Ovakva definicija sugerira da je postojanje mentalnog poremećaja potpuno irelevantno za utvrđivanje neubrojivosti. Ovakav je model prihvaćen u Švicarskoj, ali je u drugim državama odbačen zbog bojazni da sud bez dijagnoze mentalnog poremećaja nema

osnovu na kojoj se zasniva odluka o neubrojivosti počinitelja što dovodi do arbitrarnosti i pravne nesigurnosti, odnosno do toga da suci postavljaju pseudodijagnoze.

Međutim, Martinović (2017: 1189) smatra da je potonja bojazan neopravdana jer je psihijatrijsko vještačenje obavezno prema Zakonu o kaznenom postupku u svim slučajevima u kojima postoji sumnja u ubrojivost počinitelja, pa samim time odluka o ubrojivosti mora biti utemeljena na psihijatrijskoj dijagnozi. No, iako se zbog obveze psihijatrijskog vještačenja odluka o (ne)ubrojivosti mora temeljiti na psihijatrijskoj dijagnozi, Martinović (2017: 1190) smatra da je specificiranje biopsiholoških osnova neubrojivosti redundantno zato što je psihijatrijsku dijagnozu nemoguće poistovjetiti s nazivima biopsiholoških osnova neubrojivosti koje su usvojene Kaznenim zakonom, a to su duševna smetnja, privremena duševna poremećenost, nedovoljan duševni razvitak i druga teža duševna smetnja. Povrh toga, Martinović (2017: 1190) tvrdi da klasificiranje psihijatrijske dijagnoze u spomenute zakonske kategorije ne pomaže u utvrđivanju veze između poremećaja i kognitivnih odnosno volicijskih sposobnosti okrivljenika. U prilog ovoj tezi Martinović (2017: 1190) navodi dvije presude Vrhovnog suda RH iz kojih je razvidno da su nalaz i mišljenje vještaka usmjereni na postavljanje dijagnoze, opis simptoma bolesti i njihovog utjecaja na kognitivne i volicijske sposobnosti koje su relevantne za kaznenu odgovornost umjesto na utvrđivanje odgovora na pitanje u koju kategoriju biopsihološke osnove neubrojivosti treba svrstati određenu dijagnozu (vidi sudske odluke *VSRH I Kž 520/2015-6* i *I Kž 31/2016-7*).

Smatram da tvrdnje koje zastupa Martinović nisu sasvim jasne, jer se u određenom smislu čini da među njima postoji konceptualna napetost. S jedne strane, on predlaže zakonsku definiciju neubrojivosti koja ne sadržava pojam mentalnog poremećaja, argumentirajući da je zakonsko nabranje biopsiholoških osnova neubrojivosti suvišno, a s druge strane, navodi „da se u podlozi odluke o ubrojivosti ionako mora nalaziti psihijatrijska dijagnoza“, budući da „je psihijatrijsko vještačenje u slučaju sumnje na neubrojivost obvezno temeljem čl. 325. st. 1. Zakona o kaznenom postupku“ (Martinović 2017: 1189 – 1190). Smatram da su navedene tvrdnje u konfliktu zato što psihijatrijska dijagnoza predstavlja biopsihološku osnovu neubrojivosti počinitelja, a ako pak odluka o neubrojivosti mora biti utemeljena na psihijatrijskoj dijagnozi, onda definicija neubrojivosti koju predlaže Martinović i koja ne sadržava biopsihološke osnove neubrojivosti nije održiva. Drugim riječima, tvrdnja da se odluka o neubrojivosti mora temeljiti na psihijatrijskoj dijagnozi nespojiva je s Martinovićevim prijedlogom definicije neubrojivosti koja se fokusira isključivo na kognitivne i volicijske sposobnosti počinitelja, budući da takva definicija ni na koji način ne referira na pojam mentalnog poremećaja.

Argumentacija koju nudi Martinović može se osporavati i na temelju sljedećih razmatranja. Prvo, iz činjenice da psihijatrijske dijagnoze nije moguće klasificirati u zakonski relevantne biopsihološke osnove neubrojivosti ne slijedi da bi pojam mentalnog poremećaja kao takav trebao biti izbačen iz definicije neubrojivosti u Kaznenom zakonu. Najviše što se može zaključiti iz činjenice da psihijatrijske dijagnoze nije moguće

poistovjetiti sa zakonski propisanim biopsihološkim osnovama neubrojivosti jest da se biopsihološke osnove neubrojivosti trebaju revidirati. Pitanje je li pojam mentalnog poremećaja kao takav nužan uvjet ekskulpacije treba razlikovati od pitanja jesu li postojeće biopsihološke osnove neubrojivosti u Kaznenom zakonu adekvatne. Drugim riječima, treba razlikovati pitanje trebamo li koristiti pojedine psihijatrijske dijagnoze u kontekstu određivanja ubrojivosti od pitanja trebamo li u navedenom kontekstu koristiti pojam mentalnog poremećaja kao takav. Plauzibilno je zaključiti da Martinović neopravdano miješa navedena dva pitanja zato što tvrdi da nam pozivanje na pojam mentalnog poremećaja u zakonskoj definiciji neubrojivosti generalno nije potrebno zato što se pojedine psihijatrijske dijagnoze ne mogu adekvatno svrstati u pravničke kategorije propisane Kaznenim zakonom. Međutim, ono što nas zanima jest generalno pitanje trebamo li referirati na pojam mentalnog poremećaja u zakonskoj definiciji neubrojivosti, a ne pitanje adekvatnosti pojedinih psihijatrijskih dijagnoza u zakonskoj definiciji neubrojivosti.

Drugo, kao što sam već rekao, Martinović tvrdi da se odluka o neubrojivosti počinitelja svakako mora temeljiti na psihijatrijskoj dijagnozi budući da je prema Zakonu o kaznenom postupku psihijatrijsko vještačenje obvezna postupovna radnja u slučajevima sumnje u ubrojivost počinitelja. Iako se Martinović zalaže za eliminaciju pojma mentalnog poremećaja iz kaznenog zakona, čini se da on prešutno pretpostavlja da psihijatrijsko vještačenje nužno podrazumijeva postavljanje psihijatrijske dijagnoze na temelju koje se mogu i trebaju donijeti zaključci o stupnju (ne)ubrojivosti. No ako je postavljanje dijagnoze ionako neizbježno u procesu psihijatrijskog vještačenja, i ako je psihijatrijsko vještačenje zakonski obvezna postupovna radnja u slučajevima sumnje u ubrojivost počinitelja, ostaje nejasno zbog čega Martinović nije sklon prihvatiti eksplicitno uvrštavanje pojma mentalnog poremećaja u Kazneni zakon, osim zbog, kako sam navodi, puke ekonomičnosti i jezgrovitosti pravne terminologije. Međutim, smatram da transparentnost pravne definicije pojma neubrojivosti ima prednost ispred ekonomičnosti i jezgrovitosti. Doduše, treba reći da bi se s takvim zaključivanjem Martinović (2017: 1190) mogao složiti budući da tvrdi da zadržavanje biopsiholoških osnova neubrojivosti u Kaznenom zakonu iz tradicijskih razloga ili iz opreza neće rezultirati štetnim posljedicama.

No, iako se ne slažem s prethodno iznesenim argumentima koje nudi Martinović, smatram da navedeni argumenti otvaraju pitanje relevantnosti pojma mentalnog poremećaja u zakonskoj definiciji neubrojivosti i za početak motiviraju raspravu o razlozima protiv uvrštavanja pojma mentalnog poremećaja u definiciju neubrojivosti. Malatesti et al. (2020) razmatraju više razloga te vrste koji su zastupljeni u literaturi.

Prvi razlog koji navode Malatesti et al. (2020) jest raširen stav da je samo postojanje mentalnog poremećaja dovoljno za ekskulpaciju, unatoč činjenici da većina kaznenih zakonodavstava propisuje da je nužno odrediti utjecaj poremećaja na sposobnost okrivljenika da razumije značenje svog ponašanja i upravlja svojom voljom (usp. Moore 2015). Psihijatri, pravnici i filozofi koji se bave kaznenom odgovornošću osoba s

mentalnim poremećajima također upozoravaju na činjenicu da samo postojanje poremećaja ne implicira ništa u pogledu kaznene odgovornosti počinitelja (vidi Bortolotti et al. 2014; Šendula Jengić et al. 2022: 68). Upravo kako bi se izbjegla pogrešna praksa zaključivanja o kaznenoj odgovornosti počinitelja isključivo na temelju dijagnoze mentalnog poremećaja, neki se zalažu za uklanjanje pojma mentalnog poremećaja iz zakonske definicije neubrojivosti.

Prema Malatestiju i kolegama (2020), drugi mogući razlog u prilog eliminaciji pojma mentalnog poremećaja iz zakonske definicije neubrojivosti jest tendencija da se izjednačavaju zakonski relevantni kriteriji za mentalne poremećaje s onima koji se nalaze u prominentnim psihijatrijskim priručnicima poput DSM-a¹⁷ i MKB-a¹⁸. Primjerice, autori petog izdanja DSM-a (DSM-5) upozoravaju na ograničenja i rizike upotrebe DSM-a u forenzičkom kontekstu koji proizlaze iz razlika u metodologiji i ciljevima između prava i kliničke prakse (APA 2013: 25). Budući da se psihijatrijske klasifikacije poremećaja ne podudaraju sa zakonski relevantnim kriterijima, moglo bi se argumentirati da pojam mentalnog poremećaja ne bi trebao biti sastavni dio definicije neubrojivosti zato što dovodi do konfuzije. Kako god bilo, čini se prikladnim ne izjednačavati pojam mentalnog poremećaja koji je relevantan za kaznenu odgovornost s pojmom mentalnog poremećaja koji je prisutan u psihijatrijskim priručnicima. Primjerice, psihopatija kao psihološki konstrukt obično se smatra relevantnom za kaznenu odgovornost iako nije uključena u prominentne psihijatrijske priručnike. Štoviše, neki autori argumentiraju da je psihopatija stanje koje zavrjeđuje ekskulpaciju, iako se ne nalazi ni u aktualnom niti u prethodnim izdanjima DSM-a (Glenn et al. 2011; Morse 2008).

Međutim, Malatesti et al. (2020) uvjerljivo argumentiraju da iz činjenice da ne postoji podudarnost između medicinski relevantnog pojma mentalnog poremećaja i zakonske definicije pojma mentalnog poremećaja logički ne slijedi konkluzija da je postojanje mentalnog poremećaja kao takvog irelevantno za utvrđivanje neubrojivosti počinitelja (vidi također Turner 2010). Umjesto toga, pravnici i psihijatri bi trebali imati u vidu da bi se relevantnost poremećaja za kaznenu odgovornost trebala utvrđivati zasebno u svakom pojedinačnom slučaju jer, kao što je već rečeno, postojanje mentalnog poremećaja može biti relevantno za kaznenu odgovornost zato što može imati utjecaj na sposobnosti koje su relevantne za kaznenu odgovornost.

Prema Malatestiju et al. (2020), treći razlog u prilog eliminaciji pojma mentalnog poremećaja iz zakonske definicije neubrojivosti potječe iz bojazni da pojam mentalnog poremećaja uključen u zakonsku definiciju neubrojivosti daje preveliku moć vještacima psihijatrima u odnosu na suce u kaznenom postupku. S obzirom na to da utvrđivanje postojanja mentalnog poremećaja koji je relevantan za kaznenu odgovornost predstavlja zahtjevno pitanje, sudovi se u značajnoj mjeri oslanjaju na nalaz i mišljenje vještaka

¹⁷ U hrvatskom prijevodu DSM (engl. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*) poznat je pod nazivom *Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje*, ali je kratica DSM također prihvaćena i u literaturi na hrvatskom jeziku.

¹⁸ *Međunarodna klasifikacija bolesti* (engl. *International Classification of Diseases, ICD*).

psihijatra što može dovesti do toga da vještaci psihijatri donose odluku o ubrojivosti počinitelja umjesto suca (Šendula-Jenić et al. 2022; Kooijmans i Meynen 2017; Meynen 2016). O ovom sam problemu raspravljao u drugom poglavlju. Međutim, tvrdim da problem odnosa vještaka i suca u kaznenom postupku ni na koji način nije povezan s problemom postojanja pojma mentalnog poremećaja u definiciji neubrojivosti, budući da problem odnosa između vještaka i suca postoji i u pravnim sustavima u kojima pojam mentalnog poremećaja nije nužan uvjet ekskulpacije zato što je i u takvim sustavima vještaku psihijatru dopušteno iznijeti mišljenje o postojanju mentalnog poremećaja u počinitelja i utjecaju poremećaja na sposobnosti koje su relevantne za kaznenu odgovornost.

Četvrti argument u prilog eliminaciji pojma mentalnog poremećaja iz zakonske definicije neubrojivosti koji navode Malatesti et al. (2020) temelji se na ideji da postojanje pojma mentalnog poremećaja u zakonskoj definiciji neubrojivosti povećava stigmatizaciju i diskriminaciju osoba s mentalnim poremećajima, a upravo stigmatizacija i diskriminacija predstavljaju najveći problem osoba s mentalnim poremećajima uopće (vidi Corrigan, et al. 2011; Gaebel, et al. 2017; Hinshaw 2007). Godine 2006. UN je donio Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom¹⁹ među koje se svrstavaju i osobe s mentalnim poremećajima. Temeljni je zadatak Konvencije zaštititi osobe s invaliditetom od stigmatizacije i diskriminacije. Vođeni temeljnim principima Konvencije, UN-ov Ured Visokog povjerenika kao i UN-ov Odbor za prava osoba s invaliditetom zalažu se za to da se ekskulpacija na temelju neubrojivosti zamijeni doktrinom koja je vrijednosno neutralna u odnosu na invaliditet (Wondemaghen 2018: 1). Mnogi autori argumentiraju da ekskulpacija na temelju neubrojivosti predstavlja oblik diskriminacije i da mentalni poremećaji ne bi trebali biti temelj za umanjivanje kaznene odgovornosti (vidi Craigie 2015; Minkowitz 2014; Slobogin 2015; Wondemaghen 2018).

Međutim, Malatesti et al. (2020) uvjerljivo argumentiraju da pripisivanje mentalnog poremećaja samo po sebi ne implicira socijalno isključivanje osoba s mentalnim poremećajem uzrokovano stigmatizacijom i diskriminacijom. Nadalje, treba imati u vidu da bi svaka praksa koja ima za cilj ublažavanje stigme ujedno trebala zaštititi okrivljenike s mentalnim poremećajima od nepravedne kazne. Čak i kada bi se uzelo u obzir da dijagnoza mentalnog poremećaja dovodi do stigmatizacije, moglo bi se tvrditi da je barem u nekim slučajevima obrana na temelju neubrojivosti neophodna kako bi se izbjegla nepravedna kazna za počinitelje kaznenih djela s mentalnim poremećajima. Drugim riječima, osuditi osobu koja evidentno nije kriva uslijed mentalnog poremećaja samo kako bi se uklonila stigma predstavlja preveliku cijenu zato što bi u takvom slučaju osoba kojoj je potrebno liječenje umjesto u bolnici završila u zatvoru, što bi bilo pogubno za njezinu dobrobit. Povrh toga, ako postoji adekvatna dokazna građa koja ukazuje na to da osoba ima poremećaj, onda ga ta osoba vrlo vjerojatno ima, neovisno o tome što ljudi koji se boje stigmatizacije negiraju postojanje poremećaja. Konačno, tvrdim da negiranje postojanja poremećaja može dovesti do potpuno suprotnog učinka od onog koji se želi

¹⁹ NN – Međunarodni ugovori, 6/2007., 5/2008.

postići zato što doprinosi društvenom ozračju u kojem se o mentalnim poremećajima ne razgovara otvoreno, čime se šalje poruka da imati mentalni poremećaj predstavlja sramotu, kao da su osobe s mentalnim poremećajima same krive zbog toga što imaju poremećaj.

Prema Malatestiju i kolegama (2020), peti argument u prilog uklanjanju pojma mentalnog poremećaja iz zakonske definicije neubrojivosti poziva se na činjenicu da se u praktičnom smislu ništa ne gubi uklanjanjem pojma mentalnog poremećaja. Naime, čak i kada bismo uklonili pojam mentalnog poremećaja iz zakonske definicije neubrojivosti, vještaci bi i dalje mogli biti pozivani na sud kako bi iznijeli svoje mišljenje o tome ima li okrivljenik mentalni poremećaj i kako taj poremećaj utječe na kognitivne i volicijske sposobnosti koje su relevantne za kaznenu odgovornost. Nalaz i mišljenje vještaka u tom bi slučaju i dalje mogli biti korišteni na sudu kao dokazna građa koja bi objašnjavala ponašanje počinitelja iako dijagnoza mentalnog poremećaja ne bi bila uvjet za ekskulpaciju. Primjerice, psihijatar može postaviti dijagnozu shizofrenije koja bi objasnila deluzije počinitelja koje su dovele do zločina. Sudska je praksa u Hrvatskoj već postavila neke kriterije sumnje u ubrojivost počinitelja kao što su (1) postojanje dokaza o liječenju počinitelja u psihijatrijskoj ustanovi, (2) postojanje dokaza o psihičkom poremećaju u bližih srodnika okrivljenika, (3) utvrđena nesposobnost okrivljenika za služenje vojne obveze uslijed psihičkog poremećaja, (4) kronična ovisnost o alkoholu ili drogi, (5) recidivizam, (6) okrutan ili bezobziran zločin bez motiva, (7) ponašanje okrivljenika neuobičajeno za psihički zdravog čovjeka itd. (Grozđanić i Grđan 2022: 33-34).

Međutim, smatram da ovaj argument nije uvjerljiv u kontekstu hrvatskog kaznenopravnog sustava. Naime, ako bismo uklonili pojam mentalnog poremećaja iz zakonske definicije neubrojivosti, ostaje nejasno na koji bi se način iz pravne perspektive trebala utvrditi neubrojivost počinitelja. Kao što sam već naveo, prema definiciji neubrojivosti koja ne sadržava u sebi pojam mentalnog poremećaja neubrojiva je ona osoba koja u vrijeme počinjenja djela nije bila u stanju shvatiti značenje svog postupanja ili/i upravljati svojom voljom. Smatram da je ovakva definicija problematična jer iz pravne perspektive ne govori ništa o kriterijima na temelju kojih je vještak utvrdio da osoba u vrijeme počinjenja djela nije bila u stanju shvatiti značenje svog postupanja ili/i upravljati svojom voljom. S druge strane definicija neubrojivosti koja uključuje pojam mentalnog poremećaja daje proceduralnu pravnu uputu vještaku prema kojoj je vještak dužan najprije odrediti ima li osoba mentalni poremećaj, a potom utvrditi narav, vrstu, stupanj i trajnost poremećaja i dati svoje mišljenje o utjecaju poremećaja na sposobnost osobe da shvati značenje svog postupanja ili/i upravlja svojom voljom, kako uostalom i nalaže čl. 325, st. 3. Zakona o kaznenom postupku. Tvrdim da bi definicija ubrojivosti bez pojma mentalnog poremećaja dovela do arbitrarnosti i pravne nesigurnosti jer vještaci ne bi bili pravno obavezni utvrditi dijagnozu poremećaja što bi moglo u konačnici dovesti do slabo potkrepljenih i nepotpunih nalaza i mišljenja vještaka, posebice u slučajevima u kojima je zbog složenosti simptoma teže odrediti dijagnozu.

Povrh toga, argumentiram da ako pojam mentalnog poremećaja ne bi bio sastavni dio definicije neubrojivosti i vještaci psihijatri ne bi bili pravno obvezni utvrditi dijagnozu mentalnog poremećaja u okrivljenika čija se ubrojivost dovodi u pitanje, ostaje nejasno kojim bi razlozima sud uopće bio motiviran naložiti psihijatrijsko vještačenje osim pukom zakonskom obvezom prema čl. 325. st. 1. Zakona o kaznenom postupku. Prema dotičnom članku psihijatrijsko je vještačenje obavezno ako postoji sumnja u ubrojivost okrivljenika odnosno ako se posumnja da je optuženik počinio kazneno djelo zbog ovisnosti o alkoholu ili drogi. Međutim, smatram problematičnom činjenicu da u Zakonu o kaznenom postupku nisu navedeni barem okvirni razlozi koji predstavljaju dovoljno dobar temelj za sumnju u ubrojivost počinitelja, nego je odluka o upućivanju okrivljenika na vještačenje prepuštena isključivo sucu, što otvara prostor za nejasne i nedosljedne odluke u sudskoj praksi, unatoč činjenici da je sudska praksa već postavila neke kriterije sumnje u ubrojivost počinitelja. U prethodnom sam poglavlju ukazao na neke pogreške sudaca i vještaka do kojih dolazi zbog manjka epistemičkih vrlina u forenzičkih psihijatara vještaka i sudaca kao i zbog nepostojanja zakonske obveze trajnog stručnog usavršavanja vještaka psihijatara i sudaca, što dovodi do njihovih arbitrarnih i nedosljednih odluka. Uzimajući u obzir potonju tvrdnju, argumentiram da bi uklanjanje pojma mentalnog poremećaja otvorilo dodatan prostor za arbitrarne odluke sudaca zato što bi suci u tom slučaju mogli tvrditi da psihijatrijsko vještačenje kao postupovnu radnju općenito nije potrebno provoditi jer je uzrok oštećenja kognitivnih i volicijskih sposobnosti ionako zakonski irelevantan.

Konačno, smatram da uklanjanje pojma mentalnog poremećaja iz zakonske definicije neubrojivosti i nepostojanje zakonski definiranih kriterija sumnje u ubrojivost počinitelja kumulativno mogu povećati rizik od povrede prava okrivljenika na pravično suđenje, budući da se uslijed arbitrarne odluke sudaca može dogoditi da okrivljenici koji potencijalno imaju mentalni poremećaj ni ne budu podvrgnuti psihijatrijskom vještačenju, odnosno da okrivljenici kod kojih ne postoji opravdana sumnja u ubrojivost budu poslani na vještačenje. Zaključno, može se reći da bi uklanjanje pojma mentalnog poremećaja iz zakonske definicije dalo preveliku moć sucima, dok bi uloga forenzičkih psihijatara koji mogu pružiti relevantne znanstvene spoznaje bila svedena na minimum ili u potpunosti zanemarena.

Nakon što sam u ovom odjeljku analizirao argumente protiv uvjeta mentalnog poremećaja u zakonskoj definiciji neubrojivosti i ustvrdio da nisu uvjerljivi, u idućem ću odjeljku argumentirati u prilog tezi da bi mentalni poremećaj trebao biti nužan uvjet ekskulpacije.

4.3. ARGUMENTI U PRILOG UVJETU MENTALNOG POREMEĆAJA U ZAKONSKOJ DEFINICIJI NEUBROJIVOSTI

Prvi argument u prilog korištenju pojma mentalnog poremećaja u zakonskoj definiciji neubrojivosti koji navode Malatesti et al. (2020) temelji se na plauzibilnoj tvrdnji da

mentalna bolest predstavlja posebnu vrstu unutarnjeg stanja za koje osoba nije odgovorna i koje može dovesti do oštećenja kognitivnih i volicijskih sposobnosti koje su relevantne za kaznenu odgovornost, nasuprot drugim unutrašnjim stanjima, kao što su jake emocije, za koje osoba može biti odgovorna. Drugim riječima, osoba koja ima mentalni poremećaj nije birala biti mentalno bolesna.

Prema drugom argumentu Malatestija et al. (2020) u prilog uvjetu mentalnog poremećaja u definiciji neubrojivosti, pojam mentalnog poremećaja ima fundamentalnu epistemičku ulogu zato što jasno upućuje na koji bi se način neubrojivost trebala utvrditi povezujući psihijatriju i pravo. Pojam mentalnog poremećaja u definiciji neubrojivosti implicira da bi psihijatrija kao grana medicine trebala pružiti posebnu vrstu objašnjenja koja inače ne bi bila dostupna sudu. Prema Malatestiju et al. (2020), takvo bi objašnjenje trebalo pokazati da (1) postoje internalna stanja koja su relevantna za objašnjenje kaznenog djela (2) za koja počinitelj nije odgovoran. Budući da su kognitivne i volicijske sposobnosti počinitelja relevantne za neubrojivost, i budući da se psihijatrija barem donekle bavi ovim sposobnostima odnosno oštećenjima mehanizama odlučivanja, može se reći da psihijatrija ima privilegiran status. Konkretnije, pojam mentalnog poremećaja uključen u definiciju neubrojivosti omogućuje prijenos informacija od psihijataru prema pravnicima. Sud konzultira forenzičkog psihijatra vještaka da utvrdi jesu li u vrijeme počinjenja kaznenog djela postojala oštećenja sposobnosti koje su relevantne za kaznenu odgovornost. U tom smislu pojam mentalnog poremećaja pruža neku vrstu objektivnosti zato što objašnjava prisutna oštećenja relevantnih sposobnosti u terminima psihopatologije. Psihijatrija kao grana medicine prati, kategorizira i liječi različite vrste oštećenja definirajući ih kao mentalne poremećaje. Zadatak forenzičkog psihijatra vještaka je upotrijebiti korpus znanja koji postoji unutar psihijatrije kao grane medicine kako bi odgovorio na pitanja koja sud postavlja u konkretnom predmetu. Riječ je o zaključivanju s razine grupe na razinu pojedinca (engl. *Group to individual inference*) (Faigman 2013). Naime, znanstvena istraživanja i objašnjenja se temelje na generalizacijama i uprosječenim rezultatima koji vrijede na razini statističkog uzorka koji istražujemo. Međutim, pri određivanju kaznene odgovornosti, bavimo se pojedincima, a ne statističkim prosjecima. Stoga je potrebno razmotriti kako se u tom smislu znanstvena istraživanja koja se bave generalizacijama na temelju uzoraka mogu primijeniti na odlučivanje što učiniti s pojedincima koji se nalaze u jedinstvenim životnim situacijama.

Kao treći argument u korist teze da bi pojam mentalnog poremećaja trebao biti uključen u definiciju neubrojivosti, Malatesti et al. (2020) ukazuju na činjenicu da oslanjanje na dijagnozu mentalnog poremećaja može pomoći u utvrđivanju oštećenja sposobnosti relevantnih za kaznenu odgovornost koje je okrivljenik imao u vrijeme počinjenja djela, budući da se dijagnoza određene psihičke bolesti može povezati s određenim tipičnim simptomima koji karakteriziraju tu bolest. Primjerice, ako okrivljenik iskazuje simptome paranoidne shizofrenije, to nas navodi na zaključak da je u vrijeme počinjenja djela vjerojatno imao deluzije zbog kojih nije mogao shvatiti značenje svog djela i/ili upravljati svojom voljom. Međutim, važno je naglasiti da pri donošenju ovakvih zaključaka treba biti oprezan jer samo postojanje neke dijagnoze mentalnog poremećaja

nije dovoljno za ekskulpaciju, nego je potrebno utvrditi stupanj i vrstu simptoma koji su prisutni u okrivljenika, kao i njihovu povezanost s počinjenim djelom (vidi Šendula-JengiĆ et. al. 2022: 68 – 69).

U konačnici, Malatesti et al. (2020) ispravno primjećuju da prisutnost pojma mentalnog poremećaja u definiciji neubrojivosti dovodi do toga da zakon pokazuje osjetljivost na značajan napredak znanosti. Budući da uključivanje pojma mentalnog poremećaja u definiciju neubrojivosti obavezuje na utvrđivanje eventualne dijagnoze u slučaju sumnje u ubrojivost počinitelja, sudovi moraju uvažavati najnovije spoznaje, metode i psihijatrijske klasifikacije, što je u skladu s već spomenutim vrlinama epistemičke odgovornosti i epistemičke pravednosti zato što napredak u psihijatriji i njezine sve suvremenije dijagnostičke metode omogućuju pouzdanije utvrđivanje postojanja mentalnog poremećaja i njegova utjecaja na sposobnosti relevantne za kaznenu odgovornost.

Na kraju ovog dijela rasprave zaključujem da je pojam mentalnog poremećaja nužan u definiciji neubrojivosti, odnosno da Martinovićev prijedlog definicije neubrojivosti koja ne sadržava pojam mentalnog poremećaja nije uvjerljiv. No, slažem se s Martinovićem da nije moguće poistovjetiti psihijatrijske dijagnoze sa zakonski predviđenim biopsihološkim osnovama neubrojivosti, kao i da je klasifikacija psihijatrijskih dijagnoza u zakonski predviđene kategorije irelevantna. Smatram da bi iz perspektive Kaznenog zakona bilo bolje postojeće biopsihološke osnove neubrojivosti zamijeniti krajnje općenitim pojmom mentalnog poremećaja. Štoviše, u trenutno važećem Zakonu o zaštiti osoba s duševnim smetnjama već je dokinuta tradicionalna pravnička klasifikacija mentalnih poremećaja u jednu od sljedeće četiri kategorije: (1) duševna bolest, (2) privremena duševna poremećenost, (3) nedovoljan duševni razvitak i (4) druga teža duševna smetnja. Prema Miroslavu Goreti (2015: 33 – 34), dokidanje predmetne klasifikacije u Zakonu o zaštiti osoba s duševnim smetnjama motivirano je činjenicom da klasifikacija poremećaja u navedene kategorije dovodi do prejudiciranja pravne relevantnosti pojedine dijagnoze. Primjerice, poremećaji okarakterizirani kao duševni poremećaj u sudskoj praksi predstavljaju najčešću osnovu neubrojivosti, dok druge teže duševne smetnje samo u rijetkim slučajevima utječu na ubrojivost počinitelja, i to najčešće u kombinaciji s djelovanjem alkohola ili droga ili iznimnih emotivnih stanja (Grozđanić i Grđan 2022: 27 – 28). Prejudiciranje pravne norme nije prihvatljivo budući da „suvremena, i pravna i psihijatrijska znanost, ne raspolaže nikakvom objektivnom argumentacijom koja bi omogućavala sigurno razlikovanje pravno relevantnih medicinskih dijagnoza od onih koje u tom kontekstu nemaju nikakvo posebno značenje“ (Goreta 2015: 33). Napuštanjem „klasične“ podjele mentalnih poremećaja u gore navedene kategorije svi su mentalni poremećaji postavljeni „u početni ravnopravni položaj bez prejudiciranja njihove konkretne pravne relevantnosti koja se uvijek treba procjenjivati u relaciji s konkretnim pravnim pitanjem“ (Goreta 2015: 34). Umjesto spomenute klasifikacije u Zakonu o zaštiti osoba s duševnim smetnjama koristi se pojam „duševna smetnja“ kao krovni termin koji obuhvaća sve mentalne poremećaje koji se nalaze u međunarodnim dijagnostičkim priručnicima mentalnih poremećaja. Uzimajući u

obzir prethodnu argumentaciju smatram da i u Kaznenom zakonu treba dokinuti postojeću kategorizaciju mentalnih poremećaja i uvesti jedan krovni termin koji obuhvaća sve mentalne poremećaje koji se nalaze u međunarodnim dijagnostičkim priručnicima mentalnih poremećaja. Pritom nije bitno je li to termin „psihička bolest“, „mentalni poremećaj“ ili „duševna smetnja“, ali je važno da se isti termin dosljedno primjenjuje u svim pravnim aktima na području RH kako bi se olakšala komunikacija između pravnika međusobno, kao i između stručnjaka na području prava i medicine. Stoga predlažem sljedeću definiciju neubrojivosti:

Neubrojiva je osoba koja u vrijeme ostvarenja protupravnog djela nije mogla shvatiti značenje svojeg postupanja ili nije mogla vladati svojom voljom uslijed mentalnog poremećaja.

Pritom je nebitno je li poremećaj kroničan ili akutan, odnosno privremen ili trajan.

Nakon što sam odgovorio na pitanje treba li nam pojam mentalnog poremećaja u Kaznenom zakonu, objasnio njegovu ulogu i potom ponudio adekvatnu definiciju neubrojivosti, otvara se pitanje kako prikladno definirati pojam mentalnog poremećaja u kaznenom pravu. Kako bih odgovorio na ovo pitanje u idućih nekoliko odjeljaka izložiću najrazrađenije primjere triju različitih vrsta teorija mentalnih poremećaja, naturalističkih, normativističkih i hibridnih teorija.

4.4. NATURALISTIČKE TEORIJE MENTALNOG POREMEĆAJA: SZASZ I KENDELL

Glavni cilj svake teorije mentalnog poremećaja jest definirati pojam mentalnog poremećaja i objasniti kako bi se trebao primjenjivati u praksi za utvrđivanje je li određeno stanje zaista mentalni poremećaj (Malatesti i Jurjako 2016: 154). Može se uzeti da definicije mentalnih poremećaja imaju sljedeću općenitu strukturu:

(D) Ponašanje, mentalno stanje ili karakteristika osobnosti S je simptom mentalne bolesti kada uključuje odstupanje od N. (Malatesti i Jurjako 2016: 154)

S obzirom na način na koji definiraju norme ispravnog funkcioniranja N, možemo razlikovati naturalizam, normativizam i različite hibridne teorije. Naturalisti tvrde da mentalna bolest može biti definirana isključivo u terminima prirodnih znanosti. Na primjer, naturalisti mogu definirati mentalne poremećaje kao posljedice disfunkcija moždanih procesa, pri čemu je disfunkcija shvaćena kao odstupanje od prirodnih normi koje su određene anatomijom i fiziologijom mozga. Nasuprot tome, normativisti smatraju da mentalna bolest predstavlja odstupanje od socijalnih, epistemičkih i/ili moralnih

normi, dok hibridne pozicije kombiniraju naturalističke i normativističke elemente u definiciji mentalnih poremećaja (Malatesti i Jurjako 2016: 155).

Važno je imati u vidu da se ovdje ne radi o pitanju jesu li mentalni poremećaji *uzrokovani* društvenim ili biološkim čimbenicima, nego se radi o pitanju pod kojim je uvjetima neko stanje poremećaj, odnosno zašto je neko stanje poremećaj koji zahtijeva liječenje. Naturalist tako može tvrditi da društveni čimbenici uzrokuju mentalne poremećaje ako se može dokazati da dovode do promjena u mozgu koje predstavljaju odstupanje od prirodnih normi koje su određene anatomijom i fiziologijom mozga (Malatesti i Jurjako 2016: 157). Tako i normativist može prihvatiti da su poremećaji uzrokovani biološkim činjenicama, ali će tvrditi da biološke činjenice ne određuju kriterij mentalnog poremećaja.

Kao jedan od ključnih argumenata u prilog naturalizmu uzima se činjenica da pronalazak prirodnih uzroka neke bolesti dovodi do uspješnih objašnjenja i predviđanja njezina tijeka što omogućuje stvaranje uspješnih lijekova i drugih metoda liječenja (Malatesti i Jurjako 2016: 154). Prekretnica u povijesti medicine bilo je otkriće Louisa Pasteura i Roberta Kocha da mikroorganizmi uzrokuju bolesti (Malatesti i Jurjako 2016: 154 – 155). Osim toga, plauzibilno je zaključiti da postoji veza između uspješnosti prirodnih znanosti i njihove objektivnosti, odnosno da su prirodne znanosti uspješne zato što se bave objektivnim činjenicama i prirodnim zakonima. Neka je činjenica objektivna ako njezino postojanje ne ovisi o umu njezina spoznavatelja, društvenim normama i praksama, svjetonazoru, osobnim ciljevima, vrijednostima i sl. (Malatesti i Jurjako 2016: 155).

Na tom tragu je i argument koji iznosi Thomas Szasz (1960) u svom članku „The myth of mental illness“. Szasz je smatrao da mentalne bolesti jedino mogu biti objektivno postojeće ako ih se reducira na poremećaje mozga. U tom pogledu daje sljedeći argument:

- (1) Mentalne bolesti definirane su u terminima bihevioralnih i psiholoških devijacija ili odstupanja od etičkih, psiholoških ili pravnih (te možemo dodati i epistemičkih) normi. Stoga možemo reći da su mentalne bolesti karakterizirane u terminima odstupanja od određenih standarda koji imaju društvenu vrijednost.
- (2) Tjelesni su poremećaji odstupanja od „objektivnih“ normi (koje se odnose na anatomiju i fiziologiju ljudskog tijela, uključujući mozak), koje ne ovise o etičkim, pravnim ili psihološkim normama te su stoga neovisne od društvenih vrijednosti.
- (3) S obzirom na to da su fizički poremećaji odstupanja od objektivnih normi, oni jedini predstavljaju prave bolesti.

(4) Dakle, ne mogu postojati mentalne bolesti kao takve (neke su samo životni

problemi, dok su druge zapravo fizička oštećenja mozga). (Malatesti i Jurjako 2016: 156)

Drugim riječima, Szasz smatra da ako mentalne bolesti zaista postoje, tada one moraju biti inherentno povezane s poremećajima u funkcioniranju mozga. Ako mentalne bolesti nemaju temelje u poremećajima mozga, onda su one mit. Rachel Cooper (2007: 17) pojašnjava da Szasz ne tvrdi da su svi psihički poremećaji mit. U knjizi „The Myth of Mental Illness“ (1974) Szasz argumentira da samo oni poremećaji koji imaju biološki uzrok zaista jesu poremećaji, ali da takvi poremećaji ustvari nisu *psihički* nego *neurološki* poremećaji. Ako postoje neki mentalni ili psihički problemi koji nemaju neurološke temelje, onda se prema Szaszu ne radi o *poremećajima*, već o problemima življenja kojima se ne bi trebala baviti medicina. Na taj način, psihijatri su prisiljeni birati između teze da poremećaji kojima se bavi psihijatrija nisu psihički nego neurološki poremećaji i teze da oni uopće nisu poremećaji nego samo problemi življenja (Malatesti i Jurjako 2016: 156 – 157). Budući da za mnoga stanja koja se smatraju mentalnim poremećajem nisu poznati biološki temelji, Szasz (1974) zaključuje da je većina poremećaja kojima se psihijatrija bavi zaista samo problem življenja.

Psihijatar Robert Kendell (1975: 305) odgovorio je na Szaszov argument tvrdnjom da postoje mnoge sličnosti između tjelesnih i mentalnih poremećaja i da mnogi mentalni poremećaji ustvari zadovoljavaju kriterij objektivnosti, odnosno da postoje neovisno o društvenim vrijednostima i osobnom svjetonazoru. Kendell nadalje tvrdi da je definicija mentalnog poremećaja u terminima fizičkih oštećenja organizma preuska zato što mnoga stanja ne uključuju organska oštećenja, ali unatoč tome jesu poremećaji zato što ugrožavaju život (npr. povišen krvni tlak). Primjeri poput povišenog krvnog tlaka sugeriraju da bi se poremećaj mogao definirati kao odstupanje od statističke normalnosti. Međutim, Kendell (1975: 309) napominje da ideja prema kojoj se mentalni poremećaj definira kao odstupanje od statističke normalnosti također nije primjerena jer implicira da je natprosječna inteligencija mentalni poremećaj.

Nasuprot Szaszu, Kendell (1975: 309) definira pojam mentalnog poremećaja pozivanjem na evolucijsku biologiju. Tvrdi da su poremećaji biološki nepovoljna stanja koja (a) smanjuju ili onemogućuju sposobnost za reprodukciju organizma i (b) skraćuju životni vijek organizma. Kendell tako argumentira da mnogi psihički poremećaji, poput shizofrenije ili maničnog depresivnog poremećaja, zadovoljavaju oba kriterija, dok neka stanja koja se u psihijatriji smatraju poremećajima prema dotičnim standardima ne bi bili poremećaji. Tu na primjer svrstava poremećaje osobnosti. Budući da oni često ne smanjuju reproduktivnu sposobnost i ne skraćuju životni vijek, onda nemamo temelja da ih smatramo poremećajima.

Osim toga, Kendell (1975: 315) tvrdi da se medicinski tretmani mogu primijeniti i u situacijama u kojima se ne radi o nekom poremećaju, kao što je primjerice rađanje djece pa iz toga razloga činjenica da neka stanja nisu poremećaji ne implicira da se medicina njima ne bi trebala baviti.

Uspoređujući Szaszovu i Kendellovu poziciju, Malatesti i Jurjako (2016: 160) uočavaju da Szasz smatra da se fizički poremećaji trebaju definirati u terminima patoloških tjelesnih uzroka koji ukazuju na određena odstupanja od tjelesnih i fizioloških standarda funkcioniranja organizma. Dakle, Szasz definira poremećaje u terminima njihovih uzroka. Nasuprot tome, Kendell ne definira mentalni poremećaj u terminima njegovih uzroka već u terminima patoloških posljedica do kojih dovodi. Drugim riječima, Szasz smatra da je neko stanje poremećaj zato što ima patološke uzroke koji objašnjavaju odstupanje od određenih normi funkcioniranja ljudskog tijela, dok Kendell smatra da je neko stanje poremećaj zato što dovodi do patoloških posljedica u pogledu smanjenja reprodukcije i skraćenog životnog vijeka u odnosu na određene standarde (Malatesti i Jurjako 2016: 160).

Prvi problem Kendellova gledišta je činjenica da mnogi poremećaji ne umanjuju reproduktivni potencijal osobe i ne skraćuju njezin životni vijek. Osim toga, upitna je Kendellova ideja prema kojoj su simptomi nekog poremećaja u svim kulturama biološki nepodobni (Malatesti i Jurjako 2016: 160).

Fulford, Thornton i Graham (2006: 19 – 20) uočavaju da i Szasz i Kendell dijele ideju da je pojam mentalnog poremećaja manje jasan u odnosu na pojam tjelesnog poremećaja zato što je vrijednosno obojen za razliku od pojma tjelesnog poremećaja koji je utemeljen na objektivnim standardima, odnosno na činjeničnim znanstvenim normama. Szasz i Kendell tvrde da su mentalne bolesti usporedive s tjelesnim poremećajima i da neko stanje zavrjeđuje status mentalne bolesti samo ako je u dovoljnoj mjeri slično tjelesnom poremećaju ili uzrokovano fizičkim oštećenjima. Oni argumentiraju da se mentalne bolesti ne mogu adekvatno kategorizirati, objasniti i liječiti znanstvenom metodologijom ako se definiraju kao odstupanja od društvenih normi (Malatesti i Jurjako 2016: 161).

Prednost vrijednosno neutralne teorije mentalnog poremećaja je što prepoznaje da određena stanja, koja su u prošlosti smatrana poremećajem, ustvari nisu poremećaji nego samo predstavljaju odstupanja od prevladavajućih društvenih normi ili interesa uske skupine ljudi. Jedno od takvih stanja je i tzv. drapetomania koju je u devetnaestom stoljeću definirao Samuel Adolphus Cartwright (1851) kao tendenciju afroameričkih robova da bježe s plantaža svojih robovlasnika. U ovom je slučaju jasno da drapetomania nije mentalna bolest jer predstavlja odstupanje od društvenih normi koje su definirane u skladu s nemoralnim interesima vrlo uske društvene skupine robovlasnika (Malatesti i Jurjako 2016: 162).

Međutim, važno je naglasiti da Szasz i Kendell zastupaju mnogo radikalnije gledište prema kojem odstupanje od psiholoških, epistemičkih, moralnih i pravnih normi može biti simptom mentalne bolesti jedino ako je status poremećaja izveden iz činjenica koje ukazuju na objektivne poremećaje. Prema Szaszu takva bi odstupanja trebala biti rezultat neuralnih uzroka, dok bi prema Kendellu takva odstupanja trebala dovoditi do skraćivanja životnog vijeka osobe i smanjivanja sposobnosti reprodukcije (Malatesti i Jurjako 2016: 162).

No, problem sa Szaszovom teorijom je to što implicira da je, na primjer, *situs inversus*, stanje obrnutog rasporeda unutarnjih organa, poremećaj iako to ni na koji način nije problematično stanje za osobu koja ga ima. U tom se smislu čini da je Kendellova teorija adekvatnija jer uzima u obzir funkcionalnost organizma, pa prema njegovoj teoriji osobe koje imaju *situs inversus* nisu bolesne jer to stanje nije biološki nepovoljno za osobu (Malatesti i Jurjako 2016: 162).

Međutim, i Kendellova teorija ne pruža dovoljne uvjete da bi se moglo odrediti je li neko stanje poremećaj. Prema Kendellovoj teoriji homoseksualnost bi se mogla okarakterizirati kao poremećaj jer tipično smanjuje reproduktivnu sposobnost osobe. No, danas homoseksualnost ne smatramo poremećajem jer nije štetna za osobu koja je ima, a ni za okolinu u kojoj osoba živi (Malatesti i Jurjako 2016: 162 – 163).

4.4.1. BIOSTATISTIČKA TEORIJA MENTALNOG POREMEĆAJA

Najutjecajniju naturalističku teoriju mentalnog poremećaja osmislio je Christopher Boorse (1975, 1977, 1997, 2014). Prema spomenutoj teoriji mentalna je bolest stanje statistički ispodprosječne biološke funkcije unutar vrste kojoj organizam pripada i s obzirom na spol i dob jedinke pa se zato ova teorija obično naziva i biostatistička teorija mentalnog poremećaja. (Boorse 2014: 684). Za Boorseovu teoriju ključni su pojmovi referentne klase, normalne funkcije, zdravlja i patološkog stanja.

Referentna klasa je prirodna klasa organizama koji imaju uniformni funkcionalni dizajn. Uobičajeno je da se referentna klasa u specifičnoj vrsti određuje spolom organizama i njihovom starosnom grupom. (Boorse 2014: 684)

Normalna funkcija komponente ili procesa unutar članova referentne klase je statistički tipični doprinos te komponente ili procesa za preživljavanje ili reprodukciju pojedinog organizma unutar referentne klase. (Boorse 2014: 684)

X izvodi funkciju Z u svrhu G koja pripada sustavu S u vremenu t ako i samo ako u t X -ovo izvođenje radnje Z uzročno doprinosi cilju G . (Boorse 2002: 70)

Zdravlje člana referentne klase normalna je funkcionalna sposobnost: spremnost svako internalnog dijela da obavlja sve svoje normalne funkcije u uobičajenim prilikama s minimalnom uobičajenom efikasnošću. (Boorse 2014: 684)

Patološko stanje vrsta je internalnog stanja koja oštećuju zdravlje, odnosno reducira jednu ili više funkcionalnih sposobnosti ispod razine uobičajene efikasnosti. (Boorse 2014: 684)

Boorse usvaja statistički pojam funkcije biološkog sustava i podsustava što znači da se funkcija nekog manjeg podsustava određuje uzimajući u obzir ciljeve većeg sustava kojem taj podsustav pripada. Ciljevi nekog sustava određuju se pak s obzirom na referentnu klasu kojoj taj sustav pripada. Primjerice, vizualni sustav ljudi koji pripadaju određenoj referentnoj klasi prati događaje u okolišu, što ljudima omogućuje preživljavanje. Sukladno tome, vizualni sustav ima funkciju praćenja događaja u okolišu u kojem se taj sustav nalazi. Recimo, halucinacije ukazuju na neispravno funkcioniranje vizualnog sustava zato što nisu statistički uobičajene za vizualni sustav u klasi kojoj taj sustav pripada.

Elselijn Kingma (2013) prigovara da je nemoguće pronaći vrijednosno neutralan kriterij za određivanje referentnih klasa koje posljedično određuju ciljeve sustava i podsustava. Ona argumentira da bi različite referentne klase od onih koje Boorse predlaže dovele do različitih pojmova funkcije, patološkog stanja i zdravlja. Ako bismo primjerice tvrdili da ljudi s ADHD-om ili depresijom čine zasebnu referentnu klasu, onda bi se ADHD i depresija smatrali statistički uobičajenom pojavom unutar dotične referentne klase i samim tim ne bi bili mentalni poremećaj prema biostatističkoj teoriji mentalnog poremećaja.

Kingma (2013) argumentira da Boorse treba ponuditi necirkularno opravdanje zašto su referentne klase koje predlaže adekvatne, dok druge nisu. Drugim riječima, Boorse treba objasniti zašto su jedino spol, dob i potencijalno rasa jedini opravdani kriterij za određivanje referentnih klasa. Da bi ilustrirala ovaj problem Boorseove teorije, Kingma (2013: 370) nas potiče da zamislimo XST teoriju mentalnog poremećaja koja je u svim aspektima ista kao i Boorseova biostatistička teorija mentalnog poremećaja, osim u činjenici da prema XST teoriji homoseksualnost predstavlja zasebnu referentnu klasu. Prema biostatističkoj teoriji mentalnog poremećaja, homoseksualnost je mentalni poremećaj zato što homoseksualnost ne doprinosi reprodukciji kao što je to slučaj s heteroseksualnošću²⁰, dok prema XST teoriji homoseksualnost predstavlja uobičajenu osobinu u referentnoj klasi osoba homoseksualne orijentacije i stoga je zdravo stanje. Na taj bismo način za svako stanje mogli kreirati zasebnu referentnu klasu i tvrditi da ne predstavlja mentalni poremećaj. Kingma tvrdi da ovo pokazuje kako Boorse ne može ponuditi vrijednosno neutralan kriterij za razlikovanje između zdravih i patoloških stanja.

Nadalje, Kingma (2014) kritizira Boorseov izbor ciljeva i tvrdi da preživljavanje i reprodukcija nisu vrijednosno neutralni zato što ljudski umovi imaju biološke funkcije koje nisu ograničene na preživljavanje i reprodukciju. Kingma tvrdi da ukoliko definiramo drukčije ciljeve od reprodukcije i preživljavanja kao relevantne, posljedično ćemo drukčije definirati i pojam bioloških funkcija mnogih osobina koje posjedujemo. Tako Kingma (2014: 601) navodi ciljeve poput eudaimonie, vrline općenito, hedonizma, dobrobiti i mudrosti. Jednako tako Kingma navodi primjere osoba koje uživaju u seksualnim odnosima, ali bez želje za reprodukcijom.

²⁰ Iako Boorse (1997: 99) tvrdi da je homoseksualnost patologija, on argumentira da ona ne predstavlja lošu stvar i stoga je ne treba liječiti (Kingma 2013).

Međutim, smatram da postoje uvjerljivi razlozi koji pokazuju da su preživljavanje i reprodukcija univerzalni ciljevi ljudskih bića, kao i argumenti u prilog tezi da su dob i spol vrijednosno neutralne referentne klase. U nastavku ovog odjeljka prikazat ću dotične argumente koje je iznio David B. Hershenov (2020) u svom članku *A naturalist response to Kingma's critique of naturalist accounts of disease*.

Hershenov (2020: 88 – 90) argumentira da Boorse opravdano ističe preživljavanje kao vrijednosno neutralan i univerzalan cilj ljudskih bića. Ljudi su kao biološki organizmi esencijalno živa bića i stoga činjenica da su naše funkcije determinirane svojim doprinosom preživljavanju nije ni arbitrarna niti vrijednosno obojena. Ako prihvatimo tvrdnju koju ističe Kingma (2007: 129), da empirijske činjenice utemeljuju razlikovanje između adekvatnih i neadekvatnih referentnih klasa, onda imamo opravdanje i za tvrdnju da preživljavanje kao cilj ima ulogu pri određivanju referentnih klasa.

Nasuprot tome, ljudi nisu esencijalno misleća, reproduktivna ili djelatna bića što znači da možemo biti živi bez sposobnosti mišljenja, djelovanja i reprodukcije, odnosno u trenutku rođenja nemamo sposobnost mišljenja, reprodukcije i djelovanja. Ako je u prirodi organizama da su živi, onda nema ništa neobično u ideji da je zadaća njegovih dijelova doprinosti preživljavanju organizma. Činjenica da je neki entitet dio nekog organizma nije arbitrarna, odnosno neki je entitet dio nekog organizma ako je uključen u metaboličke procese tog organizma, postizanje homeostaze ili imunološkog prepoznavanja. Budući da je riječ o procesima koji održavaju organizam na životu, činjenica da dotični dijelovi organizma doprinose preživljavanju također nije arbitrarna ili vrijednosno obojena. Iako ne doprinose svi dijelovi organizma njegovu preživljavanju, kao što su primjerice testisi i grudi, oni održavaju svoju funkciju zahvaljujući procesima u kojima sudjeluju dijelovi organizma čija je zadaća doprinosti preživljavanju.

Isto tako, Hershenov (2020: 90) ističe da neuspjeh u ostvarivanju drugih ciljeva koje navodi Kingma, kao što su eudaimonia, hedonizam, mudrost ili vrlina, nije presudan za biološke organizme. Osim toga, radi se o ciljevima koji ne vrijede za sve vrste koje postoje na svijetu. Prema tome, dotični ciljevi nisu esencijalni za biološke organizme niti se postojanje dijelova našeg organizma može objasniti ili opravdati pozivanjem na ciljeve koje navodi Kingma. Drugim riječima, čak i ako imamo druge biološke ciljeve, oni nisu esencijalni za nas, niti za naše održavanje na životu, niti su uključeni u objašnjenje posebnog ustrojstva čovjekovog organizma.

Prema Hershenovu (2020: 91), u trenutku kada prihvatimo ideju da je preživljavanje cilj kojem stremimo kao živi organizmi, nije teško uvidjeti tri razloga u prilog tvrdnji da dob nije arbitrarna ili vrijednosno obojena referentna klasa.

Prvo, svi posjedujemo dob, dok se isto ne može reći za poremećaje koje Kingma navodi kao što su depresija, sljepoća, alkoholizam i sl. Pritom je ključno uvidjeti da je dob relevantan faktor zato što se organizmi mijenjaju u skladu sa svojom dobi, odnosno način na koji organizam preživljava ovisi o dobi. Tako embrij i fetus ne preživljavaju zahvaljujući mozgu nego posteljici koja integrira različite dijelove embrija, dok novorođenčad u trenutku rođenja gubi placentu, čime mozak postaje centralni organ koji

integrira dijelove organizma (Condic 2016: 24). Dakle, organizmi u različitoj razvojnoj fazi ili različitoj dobi oslanjaju se na različita sredstva za preživljavanje.

Drugo, organizam koji se razvija ne može se razvijati bez prolaska kroz različite razvojne faze koje su povezane s različitom dobi. Nemoguće je izravno prijeći iz faze novorođenčeta u fazu adolescencije. Ovo ne vrijedi u slučaju referentnih klasa koje Kingma navodi, kao što je primjerice referentna klasa depresivnih ljudi. Depresija se nužno ne povećava progresivno uobičajenim redosljedom od blage pa prema umjerenoj, do u konačnici najteže depresije, dok se dob uvijek progresivno povećava uobičajenim redosljedom.

Treće, ako organizmi nastavljaju svoje postojanje, oni univerzalno dolaze u sve starije i starije stanje, dok istovremeno nije nužno da oslijepe ili postanu depresivni.

Istodobno, Hershenov (2020: 91) primjećuje da nijedno od stanja koje Kingma navodi nije univerzalno na način na koji dob jest. Depresija, ADHD, homoseksualnost, sljepoća i Downow sindrom nisu stanja kroz koja prolaze svi ljudi i koja karakteristično doprinose preživljavanju. Isto tako, ni homoseksualnost ni depresija nemaju sveprožimajući utjecaj na organizam kao što dob ima. Većina bioloških funkcija jednaka je u ljudi koji su depresivni i u onih koji nisu, dok je s druge strane rad mnogih funkcija povezan s dobi. Tako djeca postupno s dobi usvajaju različite oblike kretanja i njihovi se dijelovi tijela razvijaju do određene razine i određenim redosljedom, dok to nije slučaj u starijih ljudi. Sposobnost reprodukcije također je ovisna o dobi na način da se djeca ne mogu razmnožavati, a početak reproduktivne sposobnosti fiziološki se manifestira u određenoj dobi.

Hershenov (2020: 94) argumentira da se i Boorseov izbor reprodukcije kao vrijednosno neutralnog i univerzalnog cilja svih vrsta organizama može opravdati iz dva razloga. Prvo, način na koji se neki organizam razmnožava objašnjava strukture koje taj organizam proizvodi prije razmnožavanja. Primjerice, time što smo amebi pripisali cilj reprodukcije staničnim dijeljenjem, objasnili smo strukture koje ona proizvodi prije razmnožavanja. Drugim riječima, reprodukcija ima utjecaj na strukturu i fiziologiju tijela, čak i kod jednostaničnih organizama koji su bespolni, što se najbolje očituje u pripremnim radnjama za stanično dijeljenje, kao što je udvostručenje organela i molekule DNA. Tako na temelju činjenice da organizmi imaju reprodukciju kao cilj možemo objasniti strukturu organizma odnosno dizajn vrste kojoj on pripada. Ovo se ne može reći za ciljeve koje Kingma predlaže.

Drugo, činjenica da je reprodukcija univerzalan cilj koji dijele sve vrste organizama, od biljaka do čovjeka, daje ovoj teoriji eksplanatornu snagu. Svi organizmi imaju za cilj preživljavanje i reprodukciju. Boorse (1997) nastoji ponuditi teoriju koja razgraničava zdrava i bolesna stanja ne samo u ljudi, nego i u svih drugih organizama, stoga često kritizira normativiste zato što nude teorije koje ne mogu biti primijenjene na biljke, čiji životi ne uključuju normativne prosudbe. Ako je zadaća neke teorije dati kriterije razgraničenja između zdravlja i bolesti za sve organizme, onda je sveobuhvatnija ona teorija koja se oslanja na referentne klase koje mogu obuhvatiti što više vrsta organizama

i pritom što više toga objasniti. Takva teorija bolje zadovoljava kriterije izbora između rivalskih teorija kao što su plodnost, jednostavnost i sveobuhvatnost.

Prema Hershenovu (2020: 94 – 96), jednom kada prihvatimo tezu da je reprodukcija univerzalan i vrijednosno neutralan cilj bioloških organizama, tri argumenta u prilog tvrdnji da je spol također relevantan kriterij za referentnu klasu nameću se sami po sebi. Prvo, spol je univerzalna osobina svih višestaničnih organizama, odnosno imaju ga svi višestanični organizmi, uključujući biljke i ne-ljudske životinje. Među višestaničnim organizmima najveći je broj životinjskih vrsta od kojih manji broj njih čine hermafroditi, odnosno ima obilježja i funkcije oba spola (Sasson i Ryan 2017). Drugim riječima, većina životinjskih vrsta ima jedinke koje su ili muškog ili ženskog spola. S druge strane, većinu biljnih vrsta čine biljke cvjetnice, koje su u najvećoj mjeri hermafroditi (Simonin i Roddy 2018; Chae et al. 2021) No, broj je biljnih vrsta sveukupno manji nego broj životinjskih vrsta (Mora et al. 2011; Wiens 2023). Stoga, možemo reći da je većina višestaničnih bioloških vrsta ili muškog ili ženskog spola, što nas dovodi do zaključka da je spol važna univerzalna odrednica koja razlikuje jedinke iste vrste jedne od drugih.

Drugo, organizmi muškog i ženskog spola iskazuju anatomske razlike zahvaljujući kojima imaju različite uloge u procesu reprodukcije. Primjerice, ženske gamete veće su od muških (Byrne 2018). Međutim, anatomske razlike ne utječu samo na proces reprodukcije nego imaju značajan utjecaj na funkcioniranje cjelokupnog organizma. Poremećaji koje navodi Kingma, kao što su depresija, ADHD, sljepoća i Downov sindrom, nemaju tako sveobuhvatan utjecaj na ljudski organizam kao što ima spol, pa se samim time ti poremećaji ne mogu smatrati referentnim klasama.

Treće, ako prihvatimo ideju da reprodukcija predstavlja cilj svih bioloških organizama, onda se spol kao kriterij za referentnu klasu nameće sam po sebi, budući da dijeli organizme prema kriteriju njihova doprinosa reprodukciji, što nije slučaj s homoseksualnom orijentacijom. Zbog toga homoseksualna orijentacija ne može biti kriterij za referentnu klasu. Pozivanje na ciljeve koje biološki organizmi imaju kako bi se opravdala upotreba referentnih klasa dobi i spola ne predstavlja cirkularno objašnjenje, jednako kao što pozivanje na pojam zdravlja kako bismo razgraničili zdrava od bolesnih stanja također nije cirkularno.

Tvrdim da navedena argumentacija pokazuje kako je Boorseova naturalistička teorija najbolja od svih ponuđenih naturalističkih teorija. No, moglo bi se tvrditi da naturalističke teorije kao takve nisu adekvatne zato što ne uzimaju u obzir ulogu vrijednosti u definiciji mentalnih poremećaja. Primjerice, Američko društvo psihijatara (APA) od 1973. godine ne smatra homoseksualnost mentalnim poremećajem zato što homoseksualnost nije štetna za osobe koje je imaju. Ova činjenica motivira normativistička gledišta u pogledu definicije pojma mentalnog poremećaja koja ću razmotriti u idućem odjeljku.

4.5. NORMATIVISTIČKE TEORIJE MENTALNOG POREMEĆAJA

Normativisti smatraju da se pojam mentalne bolesti može i treba definirati isključivo u terminima odstupanja od određenih vrijednosti. Stoga je svaka normativistička teorija dužna opravdati vrijednosti koje se smatraju relevantnima pri određivanju toga koja stanja jesu poremećaji, a koja nisu. Neki autori smatraju da su sve činjenice o poremećajima vrijednosno obojene (vidi Bolton 2008; Fulford 1989). Često se smatra da su činjenice o mentalnim poremećajima po svojoj prirodi subjektivnije od činjenica o tjelesnim poremećajima kojima se bavi opća medicina. Stoga se stječe dojam da, iako možda ne možemo individuirati kriterije za mentalne bolesti na vrijednosno neutralan način, to je moguće u slučaju tjelesnih poremećaja. Naime, tjelesni se poremećaji mogu objektivno definirati navođenjem tjelesnih uzroka, bez pozivanja na vrijednosno obojene opise.

Nasuprot tome, Bill Fulford (1989) tvrdi da je netočna pretpostavka da su tjelesni poremećaji vrijednosno neutralni za razliku od mentalnih poremećaja. Tako Fulford tvrdi da će se ljudi više slagati u pogledu pitanja koje deskriptivne kriterije mora zadovoljiti dobra i jestiva jabuka, kao što je primjerice to da je sočna, čista i da nije trula, dok će se ljudi mnogo manje slagati u pogledu toga koje deskriptivne kriterije mora zadovoljiti lijepa slika. Poanta ovoga primjera jest pokazati da postoje vrijednosna pitanja koja su mnogo objektivnija od drugih (Malatesti i Jurjako 2016: 172). Konkretno, Fulford smatra da u općoj medicini vrijednosti igraju manju ulogu jer postoji veće slaganje oko toga koja su stanja, procesi i uzroci štetni, dok u psihijatriji postoji manje slaganja oko ovih pitanja, pa uloga vrijednosti više dolazi do izražaja.

Fulford et al. (2006) argumentiraju da bi pojam mentalnog poremećaja trebao biti utemeljen na dvama načelima. Prvo, snaga deskriptivnih konotacija koje su prisutne u evaluativnim terminima ovisi o tome u kojoj se mjeri ljudi slažu u pogledu deskriptivnih standarda za vrijednosne sudove koje izražavaju. Drugo, psihijatrija se bavi pitanjima ljudskog iskustva i ponašanja u kojima je postojanje različitih vrijednosti među ljudima posve opravdano i prihvatljivo (Malatesti i Jurjako 2016: 172 – 173).

Fulford et al. (2006: 129 – 134) tvrde da je prikladno definirati mentalni poremećaj kao neuspjeh svakodnevnog ili uobičajenog djelovanja (eng. *failure of ordinary doing*). Pod svakodnevnim djelovanjem smatraju se namjerne radnje, za razliku od radnji koje nam se samo događaju. Primjerice, u nekim situacijama nam je netko podigao ruku, dok je u drugim situacijama podizanje ruke rezultat naše namjere da to učinimo. Fulford (1989) se posebno bavi slučajevima u kojima izvodimo namjerne radnje koje nužno ne zahtijevaju usmjeravanje pažnje ili svjesno promišljanje, kao što je dohvaćanje predmeta – radnja koju izvodimo svakodnevno i bez napora. Naravno, postoje situacije u kojima zbog određenih prepreka kojih smo svjesni moramo uložiti više napora da bismo učinili to što želimo. No Fulford (1989) napominje da se situacije u kojima ne možemo činiti što želimo, a da nismo svjesni uzroka te nemogućnosti, mogu okvalificirati kao negativne s obzirom na to da ljudi visoko vrednuju sposobnost da čine što žele. Fulford (1989) stoga zaključuje da je bolest „neuspjeh uobičajenog djelovanja“ bez uočenih prepreka koje nas sprječavaju da činimo ono što želimo. S druge strane, namjerne radnje podrazumijevaju radnje koje ljudi smatraju pozitivnima i koje su u skladu s njihovim preferencijama.

Namjerno djelovanje je uvjetovano individualnim i kolektivnim standardima koje se tiču naših sposobnosti, mogućih prepreka za djelovanje i sl. Radnje koje nismo sposobni izvesti uslijed bolesti podrazumijevaju svijest o postojanju takvih radnji odnosno svijest o nesposobnosti uobičajenog djelovanja. Važno je napomenuti da su takvi neuspjesi u djelovanju izvan kontrole subjekta (Malatesti i Jurjako 2016: 173).

Fulford (1998: 135 – 136) napominje da su negativni osjećaji kao što su bol, slabost i mučnina sastavni dio mnogih bolesti, ali da se u podlozi tih osjećaja nalazi neuspjeh uobičajenog djelovanja. Ljudi ne mogu uvijek eliminirati bol poduzimanjem uobičajenih radnji. Primjerice, ljudi obično izbjegavaju bol uzrokovanu opeklinama tako što izbjegavaju snažne izvore topline, ali u situaciji u kojoj je bol uzrokovana ranom ova uobičajena radnja ne pomaže eliminirati ili reducirati bol. Na temelju prethodnih razmatranja, Fulford zaključuje da se bolesti mogu definirati kao (i) stanja koja izravno otežavaju ili onemogućavaju na neočekivane načine svakodnevno djelovanje ili (ii) stanja koja podrazumijevaju loše osjećaje kojih se ne možemo riješiti vlastitim sposobnostima, odnosno poduzimanjem uobičajenih radnji (Malatesti i Jurjako 2016: 174).

Međutim, Fulfordova teorija podložna je mnogobrojnim prigovorima. Cooper (2007: 35) argumentira da mnogi negativni osjećaji i iskustva kao što su depersonalizacija i perceptivne distorzije, nisu takva da nas potiču na to da ih pokušamo eliminirati izvođenjem uobičajenih radnji. Osim toga, mnoge poremećaje je nemoguće svesti na neuspjehe uobičajenog djelovanja, kao što su stanja koja izobličuju. Pod tim stanjima obično se podrazumijevaju tjelesna oštećenja uzrokovana bolešću, ranjavanjem ili urođenim defektom. Primjerice ako neka osoba ima tjelesno oštećenje zbog kojeg se kreće u invalidskim kolicima, to ne znači nužno da ta osoba nije sposobna izvesti određene radnje, nego znači da će ih izvesti na drukčiji način od osobe koja nema takva oštećenja.

Na kraju krajeva, Christopher Megone (1998) kritizira Fulforda tvrdeći da nije dao zadovoljavajući odgovor na pitanje zašto bi naša sposobnost djelovanja kako želimo trebala biti središnja vrijednost kojoj bismo trebali težiti (Malatesti i Jurjako 2016: 175).

Megone (1998), oslanjajući se na Aristotelov pojam funkcije, argumentira da je pri definiranju pojma zdravlja i bolesti ključno utvrditi funkciju organizma kojeg se kategorizira kao zdravog ili bolesnog. Aristotel nastoji odrediti funkciju nekog organizma na način da se pita što taj organizam čini dobrim primjerkom vrste kojoj pripada. U skladu s tim gledištem, Megone se pita što pojedinog čovjeka čini dobrim primjerkom ljudske vrste te s obzirom na to pitanje nastoji odrediti koja je funkcija čovjeka (Malatesti i Jurjako 2016: 175 – 176).

Megone (2000: 56) definira funkciju ljudi kao „život u potpunosti racionalne životinje”. Racionalnost u okviru ove teorije definirana je kao sposobnost zaključivanja i rasuđivanja, odnosno razumne upotrebe vjerovanja u djelovanju. Prema ovom gledištu, za uspješan ljudski život nužna je i sposobnost uočavanja ispravnih vrijednosti i življenja u skladu s njima. Prema Megoneu, zahvaljujući razumu moguć je dobar život, a bolest je stanje koje čovjeka sprječava u ostvarivanju dobrog života. No, Megone primjećuje da ove sposobnosti nisu dovoljne za život u skladu s razumom jer, primjerice, psihopat koji

je lišen emocija ne može imati kvalitetnu socijalnu interakciju s drugim pojedincima u društvu (vidi Međedović 2015, poglavlje 6). Nedostatak emocija pak može dovesti do toga da takva osoba ne prepozna vrijednost uvažavanja interesa drugih osoba, što u konačnici rezultira time da ne može činiti stvari koje osiguravaju kvalitetniji život (Malatesti i Jurjako 2016: 176).

Kao što primjećuje Rachel Cooper (2007: 36) Megoneova je teorija preširoka zato što bi prema njoj osoba koja odluči cijeli dan ostati ležati u krevetu bila mentalno bolesna jer takva odluka onemogućava njezin prosperitet. Megone može odgovoriti na ovaj prigovor tvrdnjom da su bolesti stanja koja sprječavaju normalno funkcioniranje osobe i tako umanjuju prosperitet u životu, što je različito od odluke osobe da ne radi ništa zbog lijenosti (Malatesti i Jurjako 2016: 177).

No, Cooper (2007: 37) uočava i to da postoje biološki nepodobna stanja, poput lošijeg fizičkog izgleda ili nižeg koeficijenta inteligencije, koja smanjuju vjerojatnost dobrog života, a pritom nisu bolesti. Isto tako, slučajevi slabog obrazovanja ili posjedovanja određenih vjerovanja također mogu negativno utjecati na prosperitet osobe, kao što je primjerice situacija kada žene vjeruju da su manje vrijedne od muškaraca i sl. Dakle, postoje razna stanja koja smanjuju dobrobit osobe, iako ih ne bismo smatrali bolestima. Međutim, prema Megoneovoj teoriji, takva stanja će često biti nemoguće razlikovati od stvarnih bolesti (Malatesti i Jurjako 2016: 177).

Osim toga, Cooper (2007: 37 – 38) tvrdi da postojanje poroka predstavlja problem za Megoneovu teoriju zato što poroci umanjuju prosperitet osobe, ali nisu nužno bolesti. Megone tvrdi da je poroke moguće razlikovati od bolesti po tome što smo za poroke sami odgovorni, dok za bolesti nismo. On se poziva na Aristotelovu ideju prema kojoj ljudi svojim postupcima formiraju vlastiti karakter, odnosno prema kojoj se poroci stječu navikavanjem. Međutim, Cooper tvrdi da stjecanje poroka navikavanjem nije nužno pod našom kontrolom. Na primjer, neki poroci mogu biti uzrokovani odgojem, pri čemu onda odgovornost za usvajanje poroka snosi odgajatelj osobe koja posjeduje porok. Cooper navodi primjer osobe koja je postala agresivni mizoginik zato što je odrasla u okolini koja je sustavno poticala i odobravala takvo ponašanje. U takvoj je situaciji upitno snosi li sama osoba odgovornost za svoj karakter i može li ga samo tako promijeniti.

Općenitiji prigovor koji se može uputiti Megoneovoj teoriji je da je utemeljena na aristotelovskoj slici svijeta u kojoj središnju ulogu igra nenaturalistički pojam svrhe koji je neprihvatljiv iz perspektive suvremene znanosti koja se oslanja na naturalistički definiran pojam biološke funkcije (vidi npr. Casebeer 2003). Nenaturalističko shvaćanje pojma svrhe iz znanstvene je perspektive problematično zato što se poziva na metafizičke tvrdnje koje je nemoguće empirijski provjeriti, poput tvrdnje da srce pumpa krv jer je tako stvoreno prema unaprijed određenoj prirodnoj svrsi. Nasuprot tome, suvremena znanost objašnjava funkciju srca temeljem njegove konstitucije, opisujući kako dijelovi srca omogućuju pumpanje krvi kao i tvrdnjom da organizmi posjeduju srce zahvaljujući prirodnoj selekciji zato što su organizmi koji imaju srce preživjeli i razmnožavali se.

Osim toga, na postavkama ove teorije ne mogu se temeljiti javne odluke vezane uz mentalne bolesti zato što odluke u ovome području imaju implikacije u pogledu prava pojedinaca koji imaju različite svjetonazore i koncepcije dobrog ljudskog života (Malatesti i Jurjako 2016: 178). Ovaj se prigovor temelji na ideji pravednosti Johna Rawlsa (1971) prema kojoj odluke u liberalnom demokratskom društvu treba „opravdati razlozima koji čine političke norme i vrijednosti oko kojih se može očekivati da će ih dijeliti razložni građani, bez obzira na to koje obuhvatne doktrine prihvaćaju“ (Martinić i Baccarini 2023: 496). Pod sveobuhvatnim doktrinama smatraju se različiti svjetonazori utemeljeni na vjerskim, moralnim i filozofskim uvjerenjima. Budući da javne odluke reguliraju prava svih članova društva i da u liberalnom demokratskom društvu postoji pluralizam sveobuhvatnih doktrina, javne se odluke ne mogu temeljiti na sveobuhvatnim doktrinama. Drugim riječima, budući da među pojedincima u društvu ne postoji univerzalno slaganje u pogledu svjetonazora, nije pravedno donositi javne odluke, koje se kao takve tiču svih, na temelju sveobuhvatnih doktrina, odnosno različitih svjetonazora. S obzirom na to da se Megoneova teorija temelji na aristotelijanskoj slici svijeta koju možemo smatrati sveobuhvatnom doktrinom, jasno je da dotična teorija mentalnog poremećaja ne može biti prihvaćena u kontekstu liberalnog demokratskog društva.

Na temelju iznesenih prigovora zaključujem da je Megoneova teorija izrazito problematična, odnosno da Fulfordova teorija najbolja od ponuđenih normativističkih teorija. Međutim, iako je prednost normativizma to što uvažava ulogu koju vrijednosti igraju u definiranju mentalnih poremećaja, njegov je nedostatak to što pri definiranju mentalnih poremećaja zanemaruje ulogu bioloških standarda koji nam pomažu da razlikujemo mentalne poremećaje od problema življenja. Stoga ću u idućem odjeljku izložiti hibridnu teoriju mentalnog poremećaja, koja, kao što njezin naziv sugerira, kombinira naturalističke i normativističke elemente.

4.6. HIBRIDNA TEORIJA MENTALNOG POREMEĆAJA

Jerome Wakefield (1992, 2007, 2014) razvio je vrlo značajnu teoriju mentalnog poremećaja koja definira mentalni poremećaj na sljedeći način:

Neko je stanje poremećaj ako i samo ako (a) to stanje uzrokuje neku štetu ili uskraćivanje koristi osobi sudeći prema standardima kulture u kojoj se osoba nalazi (vrijednosni kriterij), i (b) stanje rezultira iz nemogućnosti nekog unutrašnjeg mehanizma da obavlja svoju prirodnu funkciju, gdje je prirodna funkcija posljedica koja pripada evolucijskom objašnjenju postojanja i strukture mehanizma (eksplanatorni kriterij). (Wakefield 1992, 384)

Da bismo objasnili ove dvije komponente razmotrimo slučajeve homoseksualnosti i antisocijalnog poremećaja osobnosti. Čak i kada bi se pokazalo da je homoseksualnost uzrokovana disfunkcijom nekog mehanizma, to ne bi bilo dovoljno da bismo je proglasili bolešću jer sama po sebi nije štetna za osobu. Šteta koju trpe osobe homoseksualne orijentacije proizlazi iz predrasuda društva prema tim osobama. S druge strane, antisocijalna osobnost može biti štetna za osobu zato što je nedostatak empatije može dovesti u sukob sa zakonom. Unatoč tome, da bi se antisocijalna osobnost mogla smatrati poremećajem prema ovoj teoriji, ona mora biti utemeljena u disfunkciji nekog fizičkog ili psihološkog mehanizma (za daljnju raspravu, vidi Jurjako 2019). Pritom treba imati u vidu da se Wakefield oslanja na etiološku teoriju prirodne funkcije prema kojoj je prirodna funkcija nekog sustava određena njegovom evolucijskom poviješću, odnosno prirodnom selekcijom koja je dizajnirala neki sustav s ciljem da izvodi određenu funkciju. Primjerice, funkcija je srca pumpati krv zato što su organizmi koji su imali organ s takvom sposobnošću nadživjeli organizme koji ga nisu imali te su ostavili mnogo više potomaka od njih (za raspravu različitih teorija funkcije vidi Šustar i Brzović 2014; Garson 2016).

Dakle, prema Wakefieldovoj teoriji, da bi neko stanje bilo poremećaj ono istovremeno mora biti štetno stanje i uzrokovano disfunkcijom nekog fizičkog ili psihološkog mehanizma.

Postoje dva razloga zašto ima smisla prihvatiti neki oblik Wakefieldove hibridne teorije. Prvo, Wakefieldova teorija dobro opisuje ili objašnjava način na koji medicinari shvaćaju poremećaj u vodećim psihijatrijskim priručnicima poput DSM-a i MKB-a (Murphy 2006: 35; usp. Amoretti i Lalumera 2019). U DSM-u 5 mentalni poremećaj definiran je na sljedeći način:

Mentalni je poremećaj sindrom koji karakterizira klinički značajna smetnja u kogniciji, emocionalnoj regulaciji ili ponašanju pojedinca koja odražava disfunkciju u psihološkim, biološkim ili razvojnim procesima u podlozi mentalnog funkcioniranja. Mentalni poremećaji se uobičajeno povezuju sa značajnom smetnjom ili invaliditetom u socijalnim, radnim ili drugim važnim aktivnostima. Očekivan ili kulturalno prihvatljiv odgovor na uobičajeni stresor ili gubitak, kao što je smrt voljene osobe, nije mentalni poremećaj. Socijalno devijantno ponašanje (npr. političko, religijsko ili seksualno) nije mentalni poremećaj osim ako je devijacija ili konflikt rezultat disfunkcije u pojedincu, kao što je opisano iznad. (APA 2013: 20)

Iako se u gornjoj definiciji eksplicitno ne spominje šteta, jasno je da značajna smetnja ili invaliditet u socijalnim, radnim ili drugim aktivnostima predstavlja štetno stanje za osobu. Valja napomenuti da se prema DSM-u 5 mentalni poremećaji uobičajeno povezuju sa značajnom smetnjom ili invaliditetom u socijalnim, radnim ili drugim važnim aktivnostima, dok je prema DSM-u 4 ova vrsta smetnja nužan uvjet mentalnog poremećaja. U svakom slučaju, može se zaključiti da pojam štete igra važnu ulogu u

definiciji pojma mentalnog poremećaja. Isti zaključak proizlazi i iz sljedeće definicije mentalnog poremećaja u MKB-u 11:

Mentalni, bihevioralni ili neurorazvojni poremećaji su sindromi koje karakterizira klinički značajna smetnja u kogniciji, emocionalnoj regulaciji ili ponašanju pojedinca koja odražava disfunkciju u psihološkim, biološkim ili razvojnim procesima u podlozi mentalnog i bihevioralnog funkcioniranja. Ove smetnje se uobičajeno povezuju s poteškoćama ili oštećenjima u osobnim, obiteljskim, socijalnim, edukacijskim, radnim ili drugim područjima funkcioniranja. (WHO 2019: 385)

Drugo, činjenica da ova teorija uključuje pojam štete joj omogućava da poveže teorijski i praktični dio kako medicine općenito tako i psihijatrije kao medicinske poddiscipline (Biturajac i Jurjako 2022; Bošnjak 2023). Naime, ključna, ali ne i jedina, zadaća medicine jest liječiti poremećaje i ukoliko neko stanje nije poremećaj, utoliko *prima facie* nemamo razloga da ga smatramo poremećajem i stoga medicinski tretiramo. Naravno da postoje slučajevi u kojima medicinski tretiramo stanje koje nije poremećaj, kao što je trudnoća, ali čak i u tim slučajevima, početna je pretpostavka da nema razloga liječiti neko stanje ako ne postoji potencijalna disfunkcija koja potencijalno ili aktualno nanosi štetu osobi.

Unatoč pozitivnim aspektima Wakefieldove teorije štetne disfunkcije, obje su njezine komponente podložne mnogobrojnim prigovorima (vidi npr. McNally 2001; Bolton 2006; Murphy 2006). Postoje najmanje dva razloga zbog kojih je komponenta disfunkcije problematična. Na primjer, Justin Garson (2021) tvrdi da Wakefield griješi prihvaćajući teoriju štetne disfunkcije zato što postoje poremećaji čiji uzrok može biti rezultat adaptacije. Primjerice, osoba koja je odrasla u nasilnom okruženju može za posljedicu razviti antisocijalne crte ličnosti kao adaptaciju na takvo okruženje. No, takve osobine mogu biti štetne za osobu u nenasilnom i prijateljskom okruženju, što prema nekima pokazuje da osobine koje sačinjavaju određeno stanje mogu biti adaptivne i funkcionalne, a istovremeno ukazivati na poremećaj.

Drugo, Derek Bolton (2006) argumentira da je komponenta disfunkcije problematična zato što implicira da je nemoguće odrediti status poremećaja za neko stanje sve dok se ne otkrije evolucijska uloga mehanizama i organa. Ako prihvatimo etiološku teoriju funkcije koju Wakefield zastupa, onda će u praksi često biti nemoguće utvrditi je li neko stanje posljedica neuspjeha nekog mehanizma da vrši svoju evolucijski determiniranu funkciju zato što nam nije dostupna dokazna građa o povijesti tih mehanizama i najvjerojatnije nikad neće biti.

Komponenta štete jednako je tako problematična u Wakefieldovoj teoriji iz barem dva razloga. Prvo, Wakefieldov pojam štete sugerira kulturni relativizam u pogledu toga što je štetno stanje zato što Wakefield (1992) samo kaže kako je štetno ono što društvo u kojem pojedinac živi prosuđuje kao takvo. No, kako je primijetila Cooper, (2021) cijela

društva mogu biti u krivu u pogledu toga na koji način vrednuju određeno stanje. Postoje stanja, poput shizofrenije, koja dovode to tako niske kvalitete života da možemo sa sigurnošću reći da su štetna, bez obzira na prosudbe društva u kojem se pojavljuje.

Drugo, tvrdim da je mnogo veći problem Wakefieldove teorije što ne nudi jasan pojam štete koji se može primijeniti kako bi se odredilo je li neko stanje poremećaj u konkretnom slučaju (Bošnjak 2023).

Međutim, iako su prethodno izneseni prigovori uvjerljivi, tvrdim da je suština Wakefieldove teorije dobra i da se može očuvati tako što bismo tvrdili da je mentalni poremećaj stanje koje ima kauzalnu osnovu koja uzrokuje štetu (vidi npr. Stegenga 2023). Pritom nije relevantno na koji je način definiran pojam disfunkcije, pa je ovakva teorija otporna na prigovore upućene Wakefieldu, koji se tiču kriterija disfunkcije (Bošnjak 2023).

Iako su i prigovori relativizma i nedostatne specificiranosti pojma štete u Wakefieldovoj teoriji također uvjerljivi, smatram da se na iste može adekvatno odgovoriti usvajanjem gledišta koje nudi George Graham (2010). Tvrdim da popis osnovnih psiholoških sposobnosti koji nudi Graham (2010: 147 – 148) predstavlja dobru razradu pojma štete koja je prisutna u slučajevima mentalnih poremećaja (Bošnjak 2023). Graham argumentira da njegov popis sposobnosti predstavlja osnovne psihološke sposobnosti zato što prolaze test vela neznanja koji je formulirao John Rawls (1971). Veo neznanja hipotetska je situacija u kojoj slobodni, jednaki i racionalni građani biraju temeljne principe pravednosti, a da pritom ne znaju ništa o svom spolu, rasi i socioekonomskom statusu. Analogno tome, Graham (2010: 139 – 142) koristi veo neznanja kako bi utvrdio koje su psihološke sposobnosti potrebne svim ljudima bez obzira na specifične okolnosti pojedinaca. Sljedeći ovaj princip George Graham (2010: 147 – 149) ustanovio je niže navedenu listu osnovnih psiholoških sposobnosti²¹:

1. **Prostorna/tjelesna svijest o vlastitoj lokaciji.** Moramo biti svjesni vlastitog položaja u prostoru i položaja ostalih entiteta u prostoru kako bismo se mogli kretati, održavati ravnotežu i poduzimati druge radnje. Primjerice, svjestan sam toga da se nalazim za radnim stolom u sobi i da je ispred mene zaslon računala.
2. **Svijest o položaju u vremenu.** Moramo znati svoj sadašnji položaj u vremenu i pojmiti sebe kao individuu koja traje kroz vrijeme i može utjecati na budućnost.
3. **Poimanje sebe i svijeta.** Moramo biti svjesni sebe i svijeta oko sebe kako bismo mogli funkcionirati u njemu. Naravno da ponekad griješimo u procijeni ili znanju činjenica o svijetu, ali moramo razumjeti svijet oko sebe u dovoljnoj mjeri da bismo mogli funkcionirati, npr. moramo znati kome možemo vjerovati a kome ne ili da je opasno stavljati prste u utičnicu i slično.
4. **Komunikacija.** Da bismo se mogli međusobno sporazumijevati, moramo se služiti nekom vrstom jezika, kao i imati sposobnost slušanja i govorenja.

²¹ Sljedeći opis sposobnosti na hrvatskom koje navodi Graham preuzet je iz Bošnjak (2025).

5. **Briga, privrženost i emocionalna uključenost.** Ljudi se uobičajeno brinu za stvari i ljude koje smatraju važnima u životu i kao posljedica toga osjećaju se loše ako su stvari ili ljudi do kojih im je stalo na neki način ugroženi ili se osjećaju sretno ako nisu. Primjerice, meni je stalo do sreće mojih prijatelja, obitelji i do ovog rada koji upravo pišem.
6. **Odgovornost za sebe.** Ljudi su uobičajeno sposobni brinuti se za sebe, odnosno upravljati svojim ponašanjem. Konkretnije rečeno, sposobni su formirati namjere, vrednovati vlastita mentalna stanja kao dobra ili loša, kontrolirati svoje impulse, donositi praktične i promišljene odluke. Osobe koje se ponašaju bezglavo često se dovode u veliku opasnost.
7. **Prepoznavanje prilika.** Zamislite da ste genijalan maturant koji je položio maturu s izvrsnim ocjenama i morate odlučiti o tome koji ćete fakultet upisati. Svjesni ste mnoštva različitih mogućnosti koje vam se nude i bilo koja odluka će na neki način usmjeriti vaš život. Drugim riječima, razvijanje sposobnosti donošenja odluka i preuzimanje odgovornosti vrlo je važno.

Smatram da je Grahamova lista osnovnih psiholoških sposobnosti dobar alat za procjenu štete u slučajevima psihičkih poremećaja zato što ispunjava dva bitna cilja. Prvo, radi se o jedinstvenom popisu psiholoških sposobnosti unutar filozofije psihijatrije koji je stvoren kao alat da bi se procijenilo je li neko stanje mentalni poremećaj. Drugo, ovaj je popis ustanovljen na temelju pravedne etičke procedure koja nudi univerzalne standarde prihvatljive u različitim kulturama. Na taj je način opravdanje ove liste osnovnih psiholoških sposobnosti otporno na prigovor kulturnog relativizma zato što su te sposobnosti nužno potrebne svim ljudima kako bi mogli ostvariti zadovoljavajući život bez obzira na njihove specifične životne ciljeve i vrijednosti (Graham 2010: 147).

Iz navedenog zaključujem da je hibridna teorija koju sam izložio najbolja hibridna teorija mentalnog poremećaja. No, potrebno je prisjetiti se da cilj ovog poglavlja nije utvrditi koja je teorija mentalnog poremećaja najbolja *simpliciter*, nego koja je najbolja u kontekstu kaznenog prava. U prethodnim sam odjeljcima argumentirao da je Boorseova biostatistička teorija mentalnog poremećaja najbolja naturalistička teorija, dok je Fulfordova teorija najbolja normativistička teorija. Dakle, ostaju nam tri teorije kao kandidati za prihvatljivu teoriju mentalnog poremećaja u kaznenom pravu: Boorseova naturalistička teorija, modificirana Wakefieldova hibridna teorija i Fulfordova normativistička teorija.

4.7. RAZLIKE IZMEĐU KLINIČKO-TERAPIJSKOG I FORENZIČKOG KONTEKSTA

Kako bi se odgovorilo na pitanje koja je teorija mentalnog poremećaja adekvatna u kontekstu kaznenog prava, korisno je razmotriti generalne razlike u metodologiji između prava i psihijatrije o kojima je bilo riječi u odjeljku 1.3. Tada sam istaknuo da je zadaća

prava regulirati međuljudske odnose i život u zajednici s ciljem održavanja njezine stabilnosti i uređenosti. S druge strane, zadaća je medicine odnosno psihijatrije prevenirati, dijagnosticirati i liječiti mentalne poremećaje s ciljem podizanja kvalitete čovjekova života. Iz razlike u ciljevima proizlaze i razlike u metodologiji prava i psihijatrije. Pravne su kategorije krute i oštro odijeljene, zanemarujući pritom činjenicu da je život pun prijelaza i nijansi, dok su psihijatrijske kategorije fluidne kako bi uvažile individualne razlike među ljudima.

Uzimajući u obzir spomenute razlike u ciljevima i metodologiji između prava i psihijatrije tvrdim da postoje značajne razlike između forenzičkog i kliničko-terapijskog pristupa, pri čemu se pod kliničko-terapijskim pristupom smatra bilo koji oblik liječenja pacijenta i prevencije poremećaja, kao što je propisivanje lijekova i drugih preparata, psihoterapija i sl. Sukladno tome, pojam terapeuta obuhvaća različite vrste stručnjaka, kao što su psihijatri, psiholozi i psihoterapeuti, čija je zadaća pomoći klijentu odnosno pacijentu²². Pritom je važno napomenuti da psihijatri i psiholozi mogu raditi i u forenzičkom kontekstu, u kojem psihijatri obavljaju psihijatrijska, a psiholozi psihološka vještačenja za potrebe različitih pravnih postupaka. Razlikovanje između kliničko-terapijskog i forenzičkog konteksta očituje se već i u činjenici da se osobe koje su podvrgnute vještačenju nazivaju ispitanicima, dok se osobe koje sudjeluju u psihijatrijskom, psihoterapijskom ili psihološkom tretmanu nazivaju pacijentima ili klijentima. Melton et al. (2018) navode nekoliko relevantnih razlika između kliničko-terapijske i forenzičke procjene:

1. **Opseg.** U kliničko-terapijskom okruženju primarna su šira pitanja, kao što su dijagnoza, svakodnevno funkcioniranje osobe i liječenje s ciljem mijenjanja ponašanja pacijenta. Forenzičke procjene češće se bave usko definiranim događajima ili interakcijama nekliničke prirode pri čemu su klinička pitanja poput dijagnoze ili potrebe liječenja kao takva u drugom planu, odnosno o njima se govori u kontekstu objašnjenja psihičkog stanja počinitelja u vrijeme počinjenja kaznenog djela i eventualne forenzičke opasnosti počinitelja (Melton et al. 2018: 80).

²² Pritom treba imati u vidu da, iako psihijatri, psiholozi i psihoterapeuti mogu raditi zajedno u kliničko-terapijskom kontekstu, vrsta obrazovanja i uloga ovih stručnjaka značajno se razlikuju. Psihijatar je osoba koja je završila Medicinski fakultet i specijalizirala psihijatriju, te se kao takva bavi biološkim osnovama psihičkih poremećaja i kao liječnik ovlaštena je za dijagnosticiranje psihičkih poremećaja i propisivanje lijekova. Najčešće rade u bolnicama. S druge strane, psiholozi su stručnjaci koji su završili studij psihologije i posjeduju znanje o psihičkim procesima i ljudskom ponašanju i u kliničkom kontekstu provode psihologijska testiranja koja mogu pomoći psihijatrima u postavljanju dijagnoze, pri čemu psiholozi nisu ovlašteni za postavljanje dijagnoze i propisivanje lijekova. Konačno, psihoterapeuti su stručnjaci koji su nakon završenog studija psihologije, medicine, logopedije, pedagogije, socijalne pedagogije ili edukacijske rehabilitacije završili odgovarajuću edukaciju za psihoterapeuta u trajanju između tri i pet godina. Zadatak je psihoterapeuta u terapijskom procesu pomoći klijentu da dubljim upoznavanjem samoga sebe nadvlada vlastite psihološke poteškoće i na taj način poboljša kvalitetu života. Rad psihologa reguliran je Zakonom o psihološkoj djelatnosti (NN 98/19, 18/22), dok je rad psihoterapeuta reguliran Zakonom o djelatnosti psihoterapije (NN 18/22).

2. **Važnost perspektive klijenta.** Iako je točnost informacija važna i u forenzičkom i u kliničko-terapijskom kontekstu, da bi kliničar koji liječi pacijenta odnosno klijenta mogao postaviti ispravnu dijagnozu on pokušava razumjeti pacijentov jedinstveni pogled na situaciju ili problem, nastojeći procijeniti kako stanje u kojem se pacijent nalazi utječe na njegovu dobrobit, kao i na koji način pomoći pacijentu ukloniti negativne učinke njegova stanja. Drugim riječima, korisne kliničke interpretacije nekog psihičkog stanja dominantno se oslanjaju na ono što pacijent proživljava s ciljem poboljšanja kvalitete njegova života liječenjem. Nasuprot tome, u forenzičkom su kontekstu ispitanikova perspektiva i dobrobit sekundarni, ali ne i nevažni (Melton et al. 2018: 80). Forenzički psihijatri se, osim na perspektivu vještačene osobe oslanjaju i na sve ostale dostupne izvore, kao što su iskazi svjedoka i sl., kako bi dobili što objektivniju sliku psihičkog stanja okrivljenika u vrijeme počinjenja protupravnog djela.
3. **Dobrovoljnost.** Osobe koje posjećuju terapeuta obično to čine dobrovoljno dok s druge strane osobe koje su podvrgnute forenzičkoj procjeni uvijek to čine na zahtjev ili po uputi treće strane kao što je sud ili državno odvjetništvo (Melton et al. 2018: 80). Uzimajući u obzir činjenicu da forenzički ispitanici nisu dobrovoljno podvrgnuti psihijatrijskom vještačenju, forenzički vještaci često su suočeni s nekooperativnim ispitanicima koji se brane šutnjom, što u velikoj mjeri ograničava vještaka u izradi kvalitetne psihijatrijske ekspertize (Goreta 2015: 178).
4. **Autonomija.** Kao dobrovoljni korisnici terapijskih usluga, ljudi imaju veću autonomiju i daju veći doprinos u pogledu ciljeva procjene i odabira postupaka koji će se provoditi. S druge strane, ciljevi u forenzičkim procjenama određeni su relevantnim zakonima i nalogima za vještačenje koje izdaje sud (Melton et al. 2018: 80).
5. **Prijetnje valjanosti.** Terapeut i pacijent nastoje razviti zajednički plan utemeljen na pacijentovim potrebama liječenja, koje određuju njihovu interakciju. Iako nesvjesno iskrivljavanje informacija ugrožava valjanost dobivenih procjena i u kliničko-terapijskom i u forenzičkom konteksta, opasnost svjesnog i namjernog iskrivljavanja informacija znatno je veća u forenzičkom kontekstu uslijed mnogobrojnih faktora uvjetovanih važnošću sudske presude koja se treba donijeti i činjenicom da ispitanik ne pristaje dobrovoljno na vještačenje (Melton et al. 2018: 80). Primjerice, odvjetnici mogu sugerirati ispitanicima da namjerno daju netočne podatke ili budu nekooperativni koristeći zakonsko pravo na obranu šutnjom. Upravo iz dotičnog razloga, psihijatar Miroslav Goreta predlaže dopunu Zakona o kaznenom postupku „odredbom prema kojoj bi *kapacitet osumnjičenika za izbor takve obrane* također mogao biti predmetom psihijatrijske procjene“ (Goreta 2015: 177; kurziv u izvorniku). S druge strane, opasnost svjesnog i namjernog iskrivljavanja informacija mnogo je manja u kliničko-terapijskom kontekstu zato što ni pacijent niti njemu bliske osobe u dotičnom kontekstu

nemaju mnogo razloga biti svjesno i namjerno pristrani. Pristranost u kliničko-terapijskom kontekstu najčešće je uzrokovana sramežljivošću pacijenta, osjećajem srama, defenzivnošću, te manjkom samosvijesti i uvida u vlastita mentalna stanja i ponašanje (Melton et al. 2018: 82).

6. **Odnos i dinamika.** Interakcije usmjerene na liječenje naglašavaju brigu, povjerenje i empatijsko razumijevanje kao sastavne elemente odnosa između terapeuta i pacijenta. Nasuprot tome, forenzički psihijatri vještaci imaju mnogo veću emocionalnu distancu prema osobi koja je predmet vještačenja zbog toga što je primarni cilj vještačenja doći do istinitih informacija o psihičkom stanju počinitelja u vrijeme počinjenja djela, odnosno zadovoljiti informacijske potrebe suda u konkretnom pravnom predmetu (Melton et al. 2018: 80-81).
7. **Tempo i okolnosti.** U kliničko-terapijskim okruženju evaluacije se mogu odvijati ležernijim tempom nego u forenzičkom. Dijagnoze se mogu preispitati u tijeku liječenja i revidirati nakon početnih razgovora. U forenzičkom okruženju, različiti čimbenici, uključujući rokove koje odredi sud i ograničenost resursa, često ograničavaju prilike za kontakt vještaka s ispitanikom i postavljaju vremenska ograničenja za završetak evaluacije ili preispitivanje postavljene dijagnoze. Isto tako, u forenzičkom kontekstu važnost točnosti dijagnoze raste usporedno sa stupnjem presude koju sud treba donijeti.

Na temelju ovih razmatranja tvrdim da je hibridna teorija prihvatljiva u medicini, dok je Boorseova naturalistička teorija prihvatljiva u pravnom kontekstu. Hibridna teorija adekvatna je u kliničkom kontekstu zato što prema toj teoriji ključnu ulogu ima pitanje je li stanje koje neka osoba ima štetno za tu osobu. Hibridna teorija mentalnog poremećaja tako uzima u obzir subjektivne ciljeve, preferencije i potrebe pacijenata, a upravo u terapijskoj procjeni ključnu ulogu ima osobna perspektiva pacijenta i njegova autonomija. U terapijskoj procjeni važnu ulogu ima blizak emocionalni odnos između pacijenta i liječnika. Smatram da je takav odnos ključan da bi se na ispravan način procijenilo je li neko stanje štetno za osobu, a kao što je već rečeno, pitanje štete ključno je u okviru hibridne teorije. Jednako tako, procjena štetnosti nekog stanja zahtijeva razmatranje širih pitanja, kao što su dijagnoza, svakodnevno funkcioniranje osobe i liječenje, a razmatranje takvih pitanja karakteristično je za terapijsku procjenu. Konačno, terapijska procjena dopušta reviziju dijagnoze kroz vrijeme. Vjerujem da ova ideja ide ruku pod ruku s hibridnom teorijom, budući da hibridna teorija naglašava važnost subjektivnog aspekta štete, odnosno lokalni kontekst u kojem se pojedinac nalazi, njegove osobne preferencije i sociokulturne norme. Prema hibridnoj teoriji mentalnog poremećaja, promjena bilo kojeg od ovih čimbenika može dovesti do promjene u dijagnozi, čime ova teorija uvažava činjenicu da u terapijskom pristupu može doći do revizije dijagnoze kroz vrijeme.

S druge strane, Boorseova naturalistička teorija primjerena je u forenzičkom kontekstu. Cilj je forenzičkog vještačenja objektivno utvrditi činjenice, pritom ne uzimajući mnogo u obzir osobnu perspektivu osobe koju je potrebno ispitati. Tom cilju

od razmotrenih teorija najbolje odgovara Boorseova teorija jer se njome nastoji izbjeći bilo kakav oblik subjektivnosti u dijagnosticiranju mentalnih poremećaja. Nadalje, prilikom forenzičkog psihijatrijskog vještačenja prema ispitaniku se postupa kao prema predmetu ispitivanja, odnosno on nema visoku razinu autonomije. Tvrdim da je biostatistička teorija mentalnog poremećaja u skladu s ovakvim pristupom zato što ne uzima u obzir osobne ciljeve i preferencije osobe nego nastoji procijeniti je li neko stanje poremećaj unutar strogo određenih standarda preživljavanja i reprodukcije. Boorseova teorija također je kompatibilna s načelom koje zahtijeva emocionalnu distancu u odnosu vještaka i ispitanika, budući da Boorseova teorija nastoji definirati mentalni poremećaj na vrijednosno neutralan način. Upravo zato što nastoji definirati poremećaj na vrijednosno neutralan način, biostatistička teorija smanjuje šansu iskrivljavanja činjenica i samim tim je primjerenija za psihijatrijska vještačenja koja nastoje doći do objektivno istinitih činjenica. Konačno, primjena biostatističke teorije u forenzičkim vještačenjima zahtijevala bi manje vremena od hibridne teorije zato što ne uzima nužno u obzir subjektivnu perspektivu ispitanika nego nastoji utvrditi poremećaj primjenom parametara koje je moguće objektivno izmjeriti.

Pored gore navedenih, smatram da postoji još barem jedan razlog u prilog Boorseove biostatističke teorije mentalnog poremećaja u forenzičkom kontekstu. Predložio sam definiciju neubrojivosti prema kojoj je neubrojiva ona osoba koja u vrijeme počinjenja protupravnog djela nije mogla shvatiti značenje svog djela ili/i upravljati svojom voljom uslijed mentalnog poremećaja. Smatram da je pitanje je li osoba mogla shvatiti značenje svog djela ili/i upravljati svojom voljom normativno pitanje i svodi se na procjenu koju bi prema zakonu trebali donijeti suci na temelju nalaza i mišljenja vještaka i ostalih dokaza iznesenih u kaznenom postupku (vidi Šendula Jengiđ et al. 2022; Grozdanić i Grđan 2022). Budući da je pitanje je li osoba mogla shvatiti značenje svog djela ili/i upravljati svojom voljom normativno, onda pitanje ima li osoba mentalni poremećaj ne može biti normativno jer bi u protivnom bilo suvišno. Ako bi se mentalni poremećaj definirao normativno, izgubila bi se granica između pitanja ima li neka osoba poremećaj i pitanja utječe li takvo stanje na sposobnost osobe da shvati značenje svog djela ili/i upravlja svojom voljom jer bi se u takvom slučaju mentalni poremećaj mogao definirati upravo kao deficit potonjih sposobnosti. Primjerice, kao što sam već naveo, Fulford definira mentalni poremećaj u tom duhu, tvrdeći da je mentalni poremećaj neuspjeh uobičajenog djelovanja, pri čemu se pod uobičajenim djelovanjem smatraju radnje koje namjerno činimo. Međutim, pitanje ima li osoba mentalni poremećaj i pitanje utječe li takvo stanje na sposobnost osobe da shvati značenje svog djela ili/i upravlja svojom voljom međusobno su odvojeni zbog čega tvrdim da odgovor na svako od ovih pitanja zaslužuje zasebno odnosno neovisno opravdanje, pri čemu postojanje poremećaja treba opravdati u naturalističkim terminima, dok se pitanje utjecaja takva stanja na sposobnosti koje su relevantne za kaznenu odgovornost utvrđuje u normativnim terminima.

Ovom bi se argumentu moglo prigovoriti tvrdnjom da postoje normativističke teorije mentalnog poremećaja koje ne definiraju mentalni poremećaj u terminima izostanka pravno relevantnih sposobnosti, pa usvajanjem takvih normativističkih teorija u

kaznenopravnom kontekstu pojam mentalnog poremećaja ne bi bio suvišan u definiciji neubrojivosti. Na primjer, Rachel Cooper definira mentalni poremećaj kao „stvar koju je loše imati, koja je takva da smatramo da pogođena osoba nije imala sreće i koja potencijalno može biti medicinski tretirana“ (Cooper 2002: 271). Međutim, smatram da ovakvo gledište nije korisno u kontekstu kaznenog prava zato što obuhvaća i ona stanja koja sasvim sigurno ne bismo smatrali poremećajem, a još manje čimbenikom koji može biti relevantan u pogledu neubrojivosti okrivljenika. Primjerice, prema teoriji koju zastupa Cooper, fizička neatraktivnost medicinsko je stanje zato što može biti loše i nesretno za osobu, a i podložno je medicinskom tretmanu. Osim što je preširoka, teorija koju predlaže Cooper također je preuska zato što isključuje poremećaje koji mogu biti relevantni u pogledu neubrojivosti, kao što je mentalna retardacija. Prema Cooper, mentalnu retardaciju ne možemo smatrati poremećajem budući da se ne može medicinski liječiti. No mentalna retardacija može biti kaznenopravno relevantna u pogledu neubrojivosti (za prikaz slučajeva vidi Kozarić-Kovačić 2022b)²³.

Na kraju zaključujem da normativističke teorije ni u kojem slučaju nisu adekvatne u kaznenopravnom kontekstu. S jedne strane, normativističke teorije koje definiraju pojam mentalnog poremećaja u terminima izostanka određenih sposobnosti rezultiraju time da je pojam mentalnog poremećaja u definiciji neubrojivosti redundantan, dok ostale normativističke teorije ne obuhvaćaju poremećaje koji mogu biti kaznenopravno relevantni, odnosno ne daju jasni kriterij na temelju kojih bismo mogli tvrditi da pojedini poremećaj može utjecati na ubrojivost okrivljenika.

4.8. ZAKLJUČAK

U ovom sam poglavlju argumentirao u prilog tvrdnji da bi mentalni poremećaj trebao biti nužan uvjet neubrojivosti, odnosno bitno smanjene ubrojivosti i smanjene ubrojivosti. Slijedom navedene tvrdnje, bavio sam se pitanjem koja je teorija mentalnog poremećaja adekvatna u pravnom kontekstu. Izložio sam najznačajnije teorije mentalnog poremećaja iz filozofije psihijatrije. Na temelju razlika u metodologiji i ciljevima između prava i psihijatrije te razlika između terapijske i forenzičke procjene tvrdio sam da je hibridna teorija primjerena u terapijskom kontekstu dok je Boorseova biostatistička teorija adekvatna u forenzičkom kontekstu.

²³ Ovim problemom se detaljnije bavimo u radu Bošnjak i Jurjako (rukopis na recenziji).

5. MENTALNO UZROKOVANJE I KAZNENO PRAVO

5.1. UVOD

U prvom sam poglavlju naveo da namjera ili nehaj predstavljaju drugi sastojak krivnje, uz ubrojivost, svijest o protupravnosti ili mogućnost takve svijesti i nepostojanje ispričavajućih razloga. Namjera ili nehaj označavaju „dva temeljna oblika unutarnjeg odnosa počinitelja prema djelu“ (Grozđanić et al. 2013: 142). Iako se u Kaznenom zakonu ne nalazi definicija namjere, ona se može definirati kao „svijest o obilježjima kaznenog djela praćena voljom da se ta obilježja ostvare“ (Grozđanić et al. 2013: 143). Prethodna definicija sugerira da se kaznena odgovornost temelji na tzv. pučkoj psihologiji. Termin „pučka psihologija“ označava intuitivnu ljudsku sposobnost objašnjavanja i predviđanja ponašanja na temelju pretpostavke da su osobe čije ponašanje tumačimo racionalne, odnosno da posjeduju određena vjerovanja, želje i namjere na temelju kojih djeluju (Weiskopf i Adams 2015).

U filozofiji prava utjecajni autori smatraju da se kaznena odgovornost temelji na pretpostavci da mentalna stanja kao što su vjerovanja, želje i namjere objašnjavaju radnje time što ih uzrokuju (vidi Morse 2011a; Sifferd 2018). Primjerice, prema standardnom gledištu u filozofiji psihologije, ako je osoba X imala namjeru ubiti osobu Y, dotična je namjera utemeljena na želji osobe X da ubije osobu Y i instrumentalnom vjerovanju da to može efikasno, optimalno ili racionalno ostvariti tako da uzme pištolj i puca u osobu Y (vidi npr. Sušnik 2012). Na temelju prethodnih razmatranja neki filozofi prava stoga argumentiraju da kaznena odgovornost počiva na dvije pretpostavke: (1) entiteti pučke psihologije kao što su vjerovanja, želje i namjere zaista postoje i (2) entiteti pučke psihologije imaju uzročnu moć. Prema ovoj je koncepciji počinitelj kazneno odgovoran ako mu možemo na temelju dostupnih dokaza pripisati odgovarajuća mentalna stanja koja su uzrokovala zakonski kažnjivu radnju (vidi npr. Morse 2011a; Sifferd 2018). Cilj je ovog poglavlja ispitati navedene pretpostavke.

Preciznije govoreći, Kazneni zakon razlikuje pet vrsta različitih mentalnih stanja kojima počinitelj može biti povezan s počinjenim kaznenim djelom: (1) izravna namjera prvog stupnja, (2) izravna namjera drugog stupnja, (3) neizravna namjera, (4) svjesni nehaj i (5) nesvjesni nehaj (Kazneni zakon, čl. 28. i čl. 29; Grozđanić et al. 2013: 142 – 153).

Izravnu namjeru prvog stupnja posjeduje počinitelj koji je „svjestan obilježja kaznenog djela i hoće njihovo ostvarenje“ (Grozđanić et al. 2013: 145; usp. Kazneni zakon, čl. 28. st. 2.). Klasičan slučaj ove vrste jest situacija u kojoj počinitelj puca u žrtvu s ciljem da joj oduzme život (Grozđanić et al. 2013: 145). S izravnom namjerom drugog stupnja počinitelj postupa u slučaju u kojem je „svjestan obilježja kaznenog djela i siguran u njihovo ostvarenje“ (Grozđanić et al. 2013: 145; usp. Kazneni zakon, čl. 28. st. 2.). Paradigmatski primjer ovog slučaja je situacija atentatora koji postavlja eksploziv u zrakoplov s ciljem usmrćenja točno određene osobe, ali je pritom siguran da će

istovremeno poginuti i ostali putnici. S obzirom na osobu koju želi ubiti počinitelj postupa s namjerom prvog stupnja, dok u odnosu na ostale poginule putnike postupa s namjerom drugog stupnja (Grozđanić et al. 2013: 145). Neizravna namjera predstavlja slučaj u kojem je počinitelj „svjestan da može ostvariti obilježja kaznenog djela pa na to pristaje“ (Kazneni zakon, čl. 28. st. 3.; Grozđanić et al. 2013: 146). U ovakvoj situaciji počinitelj ne želi počinuti kazneno djelo i nije siguran hoće li doći do ostvarenja kaznenog djela, ali pristaje na to. Takav je slučaj u kojem počinitelj baci žrtvu s mentalnom retardacijom u ledenu i jaku rijeku zbog čega se ona utopi (Grozđanić et al. 2013: 146). Ovdje počinitelj ne želi usmrtniti žrtvu i nije siguran hoće li do smrtnog ishoda uopće doći, ali pristaje na tu mogućnost. Sa svjesnim nehajem postupa osoba koja je svjesna „da može ostvariti obilježja kaznenog djela, ali lakomisleno smatra da se to neće dogoditi ili da će to moći spriječiti“ (Kazneni zakon, čl. 29. st. 2.; Grozđanić et al. 2013: 148). Primjer svjesnog nehaja slučaj je u kojem vozač automobila prekoračuje dopuštenu brzinu vožnje na cesti, iako je svjestan toga da time može skriviti prometnu nesreću. S nesvjesnim nehajem postupa počinitelj koji „nije svjestan da može ostvariti obilježja kaznenog djela, iako je prema okolnostima bio dužan i prema svojim osobnim svojstvima mogao biti svjestan te mogućnosti“ (Kazneni zakon, čl. 29. st. 3.; Grozđanić et al. 2013: 148). Primjerice, sa nesvjesnim nehajem postupa osoba koja je prije izlaska iz kuće zaboravila isključiti štednjak, zbog čega u kući izbije požar.

Za razumijevanje kriterija i razloga kažnjivosti svjesnog i nesvjesnog nehaja važno je razumjeti pojmove objektivne i subjektivne dužne pažnje, budući da počinitelj koji postupa sa svjesnim i nesvjesnim nehajem krši standarde objektivne i subjektivne dužne pažnje. Pod pojmom objektivne dužne pažnje podrazumijeva se „pažnja koja se zahtijeva od svakog savjesnog čovjeka iz kruga kojem pripada i sam počinitelj“ (Grozđanić et al. 2013: 149). Standardi objektivne dužne pažnje utvrđuju se s obzirom na apstraktnog čovjeka koji je dužan predvidjeti moguće posljedice svoga ponašanja i razmotriti ih pri donošenju odluka o svom postupanju. Primjerice, nadzornik gradilišta koji ne osigura sve potrebne sigurnosne uvjete propisane pravilima struke i pravnim propisima krši standarde objektivne dužne pažnje. S druge strane, standardi subjektivne dužne pažnje određuju se s obzirom na počinitelja u konkretnom slučaju. Primjerice, standardi dužne pažnje nisu jednaki za mladog i neiskusnog liječnika na početku radnog vijeka i za starijeg liječnika koji posjeduje više znanja i iskustva (Grozđanić et al. 2013: 151).

Pritom treba imati u vidu nekoliko stvari. Na temelju prethodno navedenih definicija i primjera možemo uvidjeti da postoji razlika između slučajeva namjere i svjesnog nehaja na jednoj strani i nesvjesnog nehaja na drugoj strani. U slučajevima namjere počinitelj je kriv zato što je svjestan obilježja kaznenog djela i posjeduje volju za njihovim ostvarenjem. U slučajevima svjesnog nehaja, počinitelj je također kriv zato što posjeduje svijest o mogućnosti ostvarenja obilježja kaznenog djela, ali je lakomislen, unatoč tome što ne želi ostvariti obilježja kaznenog djela niti na njih pristaje. Drugim riječima, u slučajevima namjere i svjesnog nehaja počinitelj je kriv zato što je posjedovao određena mentalna stanja koja su uzrokovala počinjenje kaznenog djela. S druge strane, u slučajevima nesvjesnog nehaja počinitelj je kriv zato što nije bio svjestan toga da može

ostvariti obilježja kaznenog djela, iako se svijest o tome od njega očekuje sukladno standardima objektivne i subjektivne pažnje. Primjerice, da je osoba razmišljala o tome da pri izlasku iz kuće treba ugasiti štednjak, ne bi došlo do požara koji je ugrozio život ostalih stanara. Za razliku od slučajeva namjere i svjesnog nehaja, u slučajevima nesvjesnog nehaja, „počinitelj ne posjeduje ni svijest ni volju, tj. nema nikakav psihički odnos prema djelu“ (Grozđanić et al. 2013: 153). Drugim riječima, u slučajevima nesvjesnog nehaja, kaznena odgovornost ne temelji se na pretpostavci mentalnog uzrokovanja. No, budući da se prema čl. 27. Kaznenog zakona, nehaj kažnjava isključivo u slučajevima u kojima je to eksplicitno definirano zakonom, činjenica da nesvjesni nehaj ne podrazumijeva mentalno uzrokovanje *a priori* ne znači da se kaznena odgovornost u pravilu ne temelji na ideji mentalnog uzrokovanja, nego samo pokazuje da ideja mentalnog uzrokovanja ne obuhvaća sve slučajeve kaznene odgovornosti. Čini se da praksa pripisivanja kaznene odgovornosti pretpostavlja ideju mentalnog uzrokovanja u slučajevima namjere i svjesnog nehaja.

Naime, posjedovanje mentalnih stanja kao što su vjerovanje, želje i namjere samo po sebi nije dovoljno za pripisivanje kaznene odgovornosti, nego je nužno da su mentalna stanja počinitelja u (adekvatnoj) uzročnoj vezi s počinjenim djelom ili zakonski kažnjivom posljedicom. Kako bih objasnio potonju tvrdnju, navest ću tri paradigmatička primjera iz pravne literature. U prvom slučaju žena isplanira ubiti svoga muža, ali mu nehajno oduzme život u prometnoj nesreći. U dotičnoj situaciji žena neće biti kazneno odgovorna za ubojstvo svoga muža nego za izazivanje nesreće u cestovnom prometu zato što njezina namjera da ga ubije nema učinka jer u vrijeme počinjenja djela ne postoji uzročna veza između dotične namjere i počinjenog djela. U drugom slučaju počinitelj u lovu iz nehaja ubije susjeda s kojim je u sporu oko zemlje, nakon čega priželjkuje njegovu smrt. Budući da želja za susjedovom smrću ne postoji u vrijeme počinjenja djela, počinitelj nije odgovoran za ubojstvo nego za ubojstvo iz nehaja (Grozđanić et al. 2013: 147). U trećem slučaju osoba iz nehaja krši prometna pravila, ali njezine radnje ne rezultiraju prometnom nesrećom kao zabranjenom posljedicom, stoga počinitelj nije kriv za kazneno djelo izazivanja prometne nesreće u cestovnom prometu (Grozđanić et al. 2013: 150). Drugim riječima, počinitelj nije kriv jer njegova mentalna stanja (lakomislenost) nisu rezultirala prometnom nesrećom kao zakonski zabranjenom posljedicom.

Iako se čini da Kazneni zakon pretpostavlja da entiteti pučke psihologije postoje i imaju uzročnu moć, ove pretpostavke otvaraju nekoliko filozofskih problema. Prvo, neki autori, poput Paula M. Churchlanda (1981, 1999) i Patricije S. Churchland (1986) argumentiraju da entitete pučke psihologije poput vjerovanja, želja i namjera treba eliminirati iz objašnjenja ponašanja. No, ako mentalna stanja poput namjera, vjerovanja i želja ne postoje, onda nema smisla temeljiti kaznenu odgovornost na pučkoj psihologiji. Drugo, ako prihvatimo da mentalna stanja poput vjerovanja, želja i namjera postoje i uzrokuju radnje, onda se otvara pitanje koju bismo sliku ljudskog uma trebali prihvatiti u svjetlu pretpostavke da se kaznena odgovornost temelji na ideji mentalnog uzrokovanja.

Najutjecajnije je gledište antiredukcionizam²⁴, odnosno nereduktivni fizikalizam Stephena Morsea (2011a). Prednost je dotičnog gledišta to što uvažava raširenu intuiciju da se mentalna stanja fizički realiziraju u mozgu, ali da se mentalna stanja ne mogu reducirati na fizička stanja mozga. Međutim, Jaegwon Kimov (2005) argument uzročne isključivosti pokazuje da je nereduktivni fizikalizam problematična pozicija ako želimo očuvati ideju mentalnog uzrokovanja zato što pokazuje da mentalna stanja nemaju uzročne moći. Pod pretpostavkom mentalnog uzrokovanja, Kimov argument sugerira da smo prisiljeni prihvatiti neeliminativni redukcionizam koji zastupa Katrina Sifferd (2018). Prema neeliminativnom redukcionizmu, entitete pučke psihologije ne treba odbaciti iako su mentalna stanja identična fizičkim stanjima mozga, a mentalno uzrokovanje zapravo je uzrokovanje između fizičkih stanja u mozgu. No, navedeno je gledište također problematično zato što nedovoljno uvažava mogućnost višestruke ostvarljivosti mentalnih stanja (vidi Putnam 1995). Kritičari redukcionizma, koji prihvaćaju argument višestruke ostvarljivosti, zagovaraju antiredukcionizam koji je, kao što sam već rekao, također problematičan. Na neki način može se reći da se rasprava između antiredukcionizma i redukcionizma vrti u krug. U ovom poglavlju argumentiram da se ovaj problem može riješiti prihvaćanjem tvrdnje Parda i Pattersona (2017) da pretpostavka mentalnog uzrokovanja nije nužna za očuvanje prakse pripisivanja kaznene odgovornosti utemeljene na pučkoj psihologiji. Također argumentiram u prilog instrumentalizmu u pogledu pučke psihologije koji zagovara Daniel Dennett (1987, 2002), prema kojem pučku psihologiju treba shvatiti kao koristan alat za objašnjavanje, predviđanje ponašanja i kontrole. Tvrdim da je spomenuto gledište nužna i dovoljna pretpostavka prakse pripisivanja kaznene odgovornosti na temelju pučke psihologije.

Ovo je poglavlje strukturirano kako slijedi. U odjeljku 5.2. izlažem antiredukcionizam Stephena J. Morsea (2011a) koji predstavlja najutjecajnije gledište kaznene odgovornosti koje pretpostavlja pučku psihologiju. Nakon toga u odjeljku 5.3 kao prigovor antiredukcionizmu razmatram eliminativizam u pogledu pučke psihologije i argumentiram da ne postoje dobri razlozi za prihvaćanje eliminativizma. Potom u odjeljku 5.4. izlažem Kimov argument uzročne isključivosti koji, pod pretpostavkom mentalnog uzrokovanja, predstavlja ozbiljan problem za antiredukcioniste zato što pokazuje da mentalna stanja nemaju uzročne moći. U odjeljku 5.5. razmatram neeliminativni redukcionizam Katrine L. Sifferd (2018) prema kojem se mentalno uzrokovanje može razumjeti kao fizičko uzrokovanje, budući da su prema navedenoj teoriji mentalna stanja identična fizičkim stanjima mozga, i zaključujem da je navedeno gledište također problematično zato što nedovoljno uvažava plauzibilnu ideju višestruke realizacije mentalnih stanja. Konačno, u odjeljku 5.6. argumentiram u prilog tvrdnji Parda i Pattersona (2017) da pretpostavka mentalnog uzrokovanja nije nužna za funkcioniranje kaznenog prava i tvrdim da pučku psihologiju u kontekstu kaznenog prava možemo

²⁴ Iako su različite dualističke teorije također antiredukcionističke, rasprava o pitanju koju bismo sliku ljudskog uma trebali prihvatiti pod pretpostavkom mentalnog uzrokovanja odvija se u okviru fizikalističkog okvira, zbog čega neću razmatrati dualističke teorije. Iz navedenog razloga, pojam antiredukcionizam u ovom se poglavlju odnosi isključivo na nereduktivni fizikalizam.

razumjeti kao alat za objašnjavanje, predviđanje i kontrolu ponašanja, čime prihvaćam instrumentalizam u pogledu pučke psihologije koji u filozofiju psihologije uvodi Dennett (1987, 2002).

5.2. ANTIREDUKCIONIZAM U FILOZOFIJI UMA: STEPHEN MORSE I DONALD DAVIDSON

Morse (2011a: 530) argumentira da kazneno pravo pretpostavlja pučko-psihološko gledište na osobu i ljudsko ponašanje. Prema dotičnom gledištu, „ljudi su sposobni ponašati se na temelju razloga i sposobni su za minimalnu racionalnost sukladno prevladavajućim, društveno konstruiranim, standardima“ (Morse 2011a: 530). Ljudske radnje mogu se objasniti pozivanjem na razloge zbog kojih je osoba nešto učinila, a razloge zbog kojih je osoba nešto učinila moguće je razumjeti ako se identificiraju mentalna stanja osobe kao što su želje, vjerovanja, namjere i sl. Primjerice, pučko-psihološko objašnjenje koje objašnjava zbog čega čitam članak Stephena Morsea poziva se na moju želju da uspješno završim ovo poglavlje doktorske disertacije. Prema Morseu, pučko-psihološka su objašnjenja po svojoj prirodi kauzalna zato što se pozivaju na razloge koji su stvarno uzrokovali počinjenu radnju. Primjerice, moja želja da uspješno završim ovo poglavlje disertacije objašnjava zbog čega čitam članak Stephena Morsea, ali je ona ujedno i uzrokuje.

Morse (2011a: 532) tvrdi da uzročna objašnjenja predstavljaju temelj za pripisivanje kaznene odgovornosti, odnosno da su sve radnje za koje zaslužujemo pohvalu, pokudu, nagradu i kaznu zapravo produkt mentalnog uzrokovanja. Štoviše, Morse (2011a: 534 – 536) argumentira da bi temelji na kojima počiva kaznena odgovornost bili ugroženi kada bi neuroznanost ili neka druga znanost utvrdila da su naša mentalna stanja uzročno inertna, što prema dosadašnjim znanstvenim spoznajama (još) nije utvrđeno.

Valja napomenuti da Morse tvrdi da se „mentalna stanja u potpunosti produciraju i ostvaruju u mozgu“ (Morse 2011a: 532). Pritom treba napomenuti da Morse smatra da se mentalna stanja ne mogu u potpunosti reducirati na fizička stanja mozga, odnosno znanost do sada nije uspjela utvrditi na koji se način mentalna stanja mogu reducirati na fizička stanja mozga (Morse 2008: 33). Upravo zato što tvrdi da mentalna stanja u osnovi jesu fizički realizirana u mozgu, ali se ne mogu u potpunosti reducirati na fizička stanja mozga ova se pozicija naziva antiredukcionizam ili nereduktivni fizikalizam. U nastavku ću izložiti jedan argument u prilog antiredukcionizmu, odnosno nereduktivnom fizikalizmu.

Plauzibilnost nereduktivnog fizikalizma počiva na ideji psihofizičkog anomalizma koju uvodi Donald Davidson (2001b). Prema psihofizičkom anomalizmu, ne postoje strogi zakoni prirode koji povezuju mentalne i fizičke fenomene. Davidson je argumentirao da su pojave koje objašnjavamo u terminima fizike podložne kauzalnim determinističkim zakonima, dok u slučaju pojava koje opisujemo vokabularom

psihologije nije riječ o determinističkim zakonima. Primjerice, slobodni pad u fizici vrsta je jednolikog ubrzanog gibanja pod uvjetom da nema trenja. U uvjetima trenja slobodni pad ne predstavlja vrstu jednolikog ubrzanog gibanja. Fizikalni se zakoni na ovaj način mogu proširiti i specificirati sve uvjete pod kojima nešto jest ili nije slučaj, dok to ne vrijedi za psihološke zakone. Primjerice, ne postoji strogi kauzalni zakon prema kojem svaki put kada osjetimo glad odmah uzimamo nešto za jelo. Postoji toliko nepredvidivih okolnosti koje mogu spriječiti da jedemo kada smo gladni da takav zakon ne možemo učiniti strogim. Primjerice, možemo osjetiti glad dok smo na nastavi na fakultetu, pa ćemo odlučiti jesti nakon što nastava završi, ili u javnom prijevozu pa ćemo zaključiti da u javnom prijevozu nije primjereno jesti itd.

Pučko-psihološka objašnjenja referiraju na razloge i samim time razlikuju se od objašnjenja čisto fizičkih događaja zato što se odnose na pripisivanje mentalnih stanja koji imaju sadržaje, odnosno obilježena su racionalnošću i holizmom, dok objašnjenja u fizici nemaju ta svojstva. Upravo zato što su mentalna stanja obilježena racionalnošću i holizmom, ne možemo formirati stroge zakone u psihologiji kao ni u potpunosti reducirati mentalna svojstva na fizička svojstva (Davidson 2001b). Primjerice, zamislimo da neka osoba koja radi kao nastavnik na fakultetu želi napredovati na više znanstveno-nastavno radno mjesto. Da bi postigla navedeni cilj osoba morati imati određen broj objavljenih znanstvenih radova, broj sati održane nastave, kao i ispuniti ostale propisane uvjete. Ponašanje dotične osobe moguće je objasniti jedino ako pretpostavimo da je navedena osoba barem minimalno racionalna. Ako nam je poznato da ta osoba želi napredovati u više znanstveno-nastavno radno mjesto i svjesna je da će joj određeni broj znanstvenih radova, broj sati održane nastave i ispunjavanje drugih traženih uvjeta osigurati napredovanje, onda ona mora biti sposobna povezati svoju želju za napredovanjem u akademskoj karijeri s vjerovanjem da će objavljivanjem znanstvenih radova, držanjem nastave i ispunjavanjem ostalih uvjeta ostvariti svoj cilj. Ovaj primjer ukazuje na to da su objašnjenja ljudskog ponašanja po svojoj naravi holistička, što znači da se objašnjenja ljudskog ponašanja u terminima mentalnih stanja mogu razumjeti samo ako se promatraju u odnosu s drugim mentalnim stanjima, odnosno u određenom kontekstu u kojem se nalazi osoba čije ponašanje nastojimo objasniti i predvidjeti. S druge strane, da bismo razumjeli fizikalna objašnjenja, ne moramo znati zašto se određene stvari događaju, primjerice zašto se određeno tijelo giba, nego je dovoljno znati precizne vrijednosti određenih varijabli, kao što su masa, otpor zraka, ukupna sila koja utječe na tijelo itd.

Već sam spomenuo da prema antiredukcionizmu mentalna stanja jesu fizička stanja, ali se ne mogu u potpunosti reducirati na fizička stanja mozga. Odnos mentalnog i fizičkog u okviru antiredukcionizma definiran je principom supervenijencije mentalnih stanja nad fizičkim koji kaže da:

(...) ne mogu postojati dva događaja koja su ista u svim fizičkim aspektima, ali različita u nekom mentalnom aspektu, ili da se predmet ne može

promijeniti u nekom mentalnom aspektu bez promjene u nekom fizičkom aspektu. (Davidson 2001b: 214, citirano u Jurjako i Malatesti 2022: 165)

Da bismo razumjeli princip supervenijencije, zamislimo da Ivica i Marica osjećaju tugu. Njihovo mentalno stanje – tuga – supervenira nad njihovim fizičkim stanjima poput aktivnosti mozga i razine hormona. To znači da ne može doći do promjene mentalnog stanja bez promjene fizičkog stanja. Ako je Ivica prestao osjećati tugu i počeo osjećati radost, to znači da se nešto moralo promijeniti u njegovim fizičkim stanjima, kao što su aktivnost mozga i razina hormona. No, važno je uočiti da obrnuto ne vrijedi, odnosno moguće je da različita fizička stanja u slučaju Ivice i Marice, poput male razlike u moždanoj aktivnosti, rezultiraju istim mentalnim stanjem. Drugim riječima, prema antiredukcionistima, isto mentalno stanje može biti višestruko ostvarljivo (vidi Putnam 1965). Dakle, prema ovoj su teoriji mentalna stanja ovisna o fizičkim stanjima, ali nisu reducibilna na fizička stanja, odnosno nisu identična fizičkim stanjima.

Iako antiredukcionizam, odnosno nereduktivni fizikalizam koji zastupaju Davidson (2001b) i Morse (2011a) izgleda kao intuitivno i zdravorazumsko, uvjerljivo gledište, ono je podložno mnogobrojnim prigovorima (vidi Pardo i Patterson 2017). Prvo, aniredukcionizam počiva na spornoj tezi o radikalnoj razlici između psiholoških i fizikalnih zakona koja je uglavnom odbačena (Weiskopf i Adams 2015; Miščević 1990). Drugo, antiredukcionizam se suočava s prigovorom eliminativizma u pogledu pučke psihologije. Treće, nereduktivno mentalno uzrokovanje podložno je kritici koju nudi Kim (2005). U idućem ću se odjeljku baviti problemom eliminativizma u pogledu pučke psihologije, budući da nema smisla temeljiti kaznenu odgovornost na pučkoj psihologiji ako je eliminativizam u pogledu pučke psihologije istinit.

5.3. ELIMINATIVIZAM U POGLEDU PUČKE PSIHOLOGIJE

Za razumijevanje eliminativističke pozicije, potrebno je razumjeti još neke karakteristike pučke psihologije. Prvo, obično se tvrdi da se pučka psihologija sastoji od jedinstvene taksonomije mentalnih stanja za koje se tvrdi da imaju formu propozicijskih stavova (Bermúdez 2005: 34; Jerolimov i Jurjako 2023: 572). Najjednostavnije rečeno, propozicijski stavovi označavaju mentalna stanja koja imaju određeni sadržaj koji se može eksplicirati u terminima propozicija. Propozicija je sadržaj izjavne rečenice koji reprezentira neko stanje stvari, primjerice, „Snijeg je bijel“. Pritom je važno uočiti da propozicije nisu rečenice same po sebi budući da isti sadržaj može biti izrečen različitim rečenicama. Primjerice, činjenica da je snijeg bijel može biti izrečena rečenicom “Snijeg je bijel” , “Der Schnee ist weiß”, “Snow is white” itd. Međutim, radi se o istim propozicijama, budući da izriču isti propozicijski sadržaj, upravo to da snijeg jest bijel (Čuljak 2015: 8). Propozicijski stav vrsta je stava prema sadržaju određene propozicije, kao što je primjerice, znanje, vjerovanje ili sumnja. Tako ja mogu vjerovati da je snijeg

bijel, mogu znati da je snijeg bijel, mogu sumnjati da je snijeg bijel itd. Općeniti oblik propozicijskih stavova jest sljedeći: *S* vjeruje/zna/želi... da *p*.

Drugo, pučka psihologija sastoji se od generalizacija koje u svojoj strukturi sadržavaju propozicijske stavove (Bermúdez 2005: 34; Jerolimov i Jurjako 2023: 572). Primjerice, ako vidimo osobu kako vježba u teretani, pripisat ćemo toj osobi želju da bude zdrava i vjerovanje da će to postići vježbanjem jer smo na temelju prethodnih iskustava u takvim situacijama došli do generalizacije da svi koji vježbaju u teretani žele biti zdravi i vjeruju da će to postići vježbanjem. Ovakvo je zaključivanje po vrsti istovjetno zaključivanju koje karakterizira znanstvene teorije koje na temelju pojedinačnih slučajeva izvode induktivne generalizacije. Primjerice, biolog će na temelju određenog broja već opaženih gavranova zaključiti da će i svaki idući gavran kojeg opazi biti crn, odnosno da su svi gavranovi crni.

Treće, kao što je već rečeno, pučka psihologija pretpostavlja racionalnost. Upotreba pučke psihologije u svakodnevnom životu podrazumijeva tezu da ljudi barem u nekoj mjeri posjeduju koherentan, odnosno neproturječan skup vjerovanja i da su njihova vjerovanja, želje, namjere, a onda i njihovi postupci utemeljeni na nekim pravilima logički valjanog zaključivanja (vidi Davidson 2001b, 2001c; Dennett 1981; Jerolimov i Jurjako 2023: 575). Primjerice, ako vidimo osobu u rano jutro kako trči prema autobusnoj stanici i ako znamo da autobus uskoro stiže na autobusnu stanicu, zaključit ćemo da osoba trči prema autobusnoj stanici kako bi na vrijeme stigla na autobus. Drugim riječima, pretpostavit ćemo da je osoba racionalna, odnosno da postoji razlog zbog kojeg čini to što čini. Pretpostavit ćemo da osoba trči prema autobusnoj stanici zato što želi stići na autobus, zna da autobus uskoro stiže na stanicu i vjeruje da će trčanjem najbrže stići na autobusnu stanicu.

Nakon što sam opisao temeljne karakteristike pučke psihologije, u nastavku ću razmotriti argumente u prilog eliminaciji iste. Najpoznatiji su zastupnici eliminativizma u pogledu pučke psihologije Paul M. Churchland (1981, 1999) i Patricia S. Churchland (1986). Oni tvrde da kada pučku psihologiju shvatimo kao (proto)znanstvenu teoriju uvidjet ćemo da je ona zapravo loša i da ne treba graditi znanstvenu psihologiju na temelju njezinih postulata. Odbacivanje pučke psihologije ne bi bilo toliko neintuitivno kada ono ne bi impliciralo i odbacivanje entiteta koja ona pretpostavlja, kao što su propozicijski stavovi poput vjerovanja, želja, namjera i sl. Ako je eliminativizam u pogledu pučke psihologije u suštini točan to bi značilo da moramo odbaciti pojmove mentalnih stanja na kojima počiva kazneno pravo, a time i samu ideju kaznene odgovornosti (Sifferd 2018). Da bih objasnio kako neki dolaze do ovakvog neintuitivnog gledišta, razmotrit ću tri razloga koje Paul M. Churchland (1981) navodi u prilog ovoj tezi.

Prvo, pučka psihologija eksplanatorno je ograničena zato što ne može objasniti ponašanje osobe koja ima psihički poremećaj, kao ni sposobnost pamćenja, učenja te narav i ulogu sna. Drugim riječima, pučka psihologija dobro funkcionira kada treba objasniti jednostavnije, svakodnevne fenomene poput predviđanja radnji pojedinih osoba, no ne može se primijeniti u objašnjavanju složenijih fenomena.

Drugo, pučka psihologija kao teorija ne napreduje, nego stagnira ili čak nazaduje. Od znanstvenih se teorija očekuje plodnost, odnosno da se s vremenom mijenjaju na način da mogu objasniti sve veći i veći broj fenomena. S druge strane, eksplanatorna moć pučke psihologije uvijek je ista, dok se područje njezine primjene konstantno sužava. Primjerice, više ne objašnjavamo ponašanje prirodnih pojava na način da su munja i grom ljuti na nas, nego umjesto toga koristimo fizikalna objašnjenja, poput toga da je munja posljedica električnog pražnjenja oblaka.

Treće, pučku psihologiju kao teoriju nemoguće je integrirati s ostalim znanstvenim teorijama. Znanstvene teorije uobičajeno su međusobno koherentne u nastojanju da nam pruže što cjelovitiju sliku svijeta. Primjerice, teorija prirodne selekcije koherentna je s teorijom kretanja kontinenata zato što objašnjava raspodjelu vrsta kroz povijest dok suvremena genetika objašnjava opstanak tih vrsta prenošenjem gena, a biokemija objašnjava osnove genetike i sl. (Biondić 2017: 565). Pučka psihologija u tom smislu nije koherentna s ostalim znanstvenim teorijama, jednako kao što se alkemija ne može integrirati sa spoznajama suvremene kemije (Churchland 1981: 572; vidi Biondić 2017: 565).

Na temelju prethodnih razmatranja Paul M. Churchland (1981, 1999) i Patricia S. Churchland (1986) zaključuju da pučka psihologija nije dobra teorija i da je treba odbaciti. Oni tvrde da postulate pučke psihologije treba zamijeniti postulatima neuroznanosti.

Iako argumenti Churchlandovih pokazuju određene nedostatke u pučko-psihološkim objašnjenjima, smatram da iz njih ipak ne proizlazi da ne postoje vjerovanja, namjere i ostala mentalna stanja koja tipično karakteriziraju racionalne osobe. U nastavku ću navesti neke od razloga zašto taj zaključak ne slijedi.

Prvo, čak i eliminativisti poput Paula M. Churchlanda i Patricije S. Churchland prihvaćaju da se pučku psihologiju može uspješno koristiti za objašnjenje ponašanja u svakodnevnim situacijama. Dotična činjenica zahtijeva objašnjenje. Zastupnik ideje mentalnog uzrokovanja mogao bi tvrditi da pučko-psihološki termini referiraju na stanja i procese u mozgu koji imaju uzročne moći (vidi Hirstein i Sifferd 2011). Kada naši pojmovi o mentalnim stanjima u konačnici ne bi referirali na entitete u mozgu koji imaju uzročne učinke, tada ti pojmovi ne bi mogli biti uspješno korišteni za predviđanje ljudskog ponašanja. Primjerice, ako moje vjerovanje da je večeras rukometna utakmica i moja želja da pratim rukomet ne referiraju na mentalna stanja koja imaju uzročnu moć, onda ne možemo pouzdano predvidjeti da ću, *ceteris paribus*, gledati rukometnu utakmicu. Povrh toga, znanstvena psihologija opravdava postojanje pučko-psiholoških stanja kao što su bol, strah, ljutnja za koje se može reći da ih suvremena neuroznanost tretira kao da referiraju na stanja ili događaje u mozgu (Sifferd 2018: 79). No, treba imati u vidu da postoji gledište prema kojem entiteti pučke psihologije mogu imati ulogu u objašnjavanju i predviđanju ponašanja bez pretpostavke mentalnog uzrokovanja (vidi Pardo i Patterson 2017). Koje bismo od navedenih gledišta trebali prihvatiti u kontekstu kaznenog prava, pitanje je kojim ću se baviti u odjeljku 5.6.

Drugo, unatoč tome što se pučka psihologija sastoji od generalizacija koje su svojstvene znanstvenim teorijama, ona ne pretendira biti znanstvenom teorijom (Sifferd 2018: 80). Za realista u pogledu pučke psihologije važno je da je pučka psihologija uspješna u objašnjavanju i predviđanju ljudskog ponašanja jer nam upravo njezina uspješnost daje razloga vjerovati da entiteti pučke psihologije doista postoje. Budući da zadaća pučke psihologije nije objasniti složene fenomene poput psihičke bolesti, sposobnosti pamćenja i sl., činjenica da pučka psihologija ne može objasniti navedene fenomene ne može biti dobar argument za njezinu eliminaciju.

Na kraju ovog odjeljka zaključujem da eliminativizam u pogledu pučke psihologije nije uvjerljiva filozofska teorija. No, kao što sam već rekao, zastupnik nereduktivnog mentalnog uzrokovanja također se suočava s Kimovim (2005) argumentom uzročne isključivosti koji predstavlja vrlo ozbiljan prigovor protiv nereduktivnog fizikalizma. Stoga ću u idućem odjeljku izložiti dotični argument i razmotriti njegove implikacije.

5.4. JAEGWON KIMOV ARGUMENT UZROČNE ISKLJUČIVOSTI PROTIV NEREDUKTIVNOG MENTALNOG UZROKOVANJA

Kimov argument uzročne isključivosti počiva na četiri pretpostavke: 1) Supervenijencija mentalnih stanja nad fizičkim, 2) uzročna zatvorenost fizičkog svijeta, 3) uzročna isključivost i 4) princip generativne isključivosti.

Kao što je već rečeno, prema principu supervenijencije mentalnih stanja nad fizičkim:

(...) ne mogu postojati dva događaja koja su ista u svim fizičkim aspektima, ali različita u nekom mentalnom aspektu, ili da se predmet ne može promijeniti u nekom mentalnom aspektu bez promjene u nekom fizičkom aspektu. (Davidson 2001b: 214, citirano u Jurjako i Malatesti 2022: 165)

Kao što sam već rekao, prema principu supervenijencije, ne može doći do promjene mentalnog stanja bez promjene fizičkog stanja. Ako je Ivica prestao osjećati tugu i počeo osjećati radost, to znači da se nešto moralo promijeniti u njegovim fizičkim stanjima, kao što su aktivnost mozga i razina hormona. Drugim riječima, mentalna stanja ovisna su o fizičkim stanjima, ali nisu istovjetna fizičkim stanjima.

Prema principu uzročne zatvorenosti:

Ako fizički događaj ima dovoljan uzrok u vremenu t , onda ima dovoljan fizički uzrok u vremenu t . (Kim 2005: 15, citirano u Jurjako i Malatesti 2022: 176)

Drugim riječima, za objašnjenje fizičkog događaja dovoljno je pozvati se na neki drugi fizički događaj kao njegov uzrok jer je fizički svijet uzročno zatvoren. Prema principu uzročne isključivosti:

Ako događaj d ima dovoljan uzrok u u t , nijedan događaj u t koji je različit od u ne može biti uzrok od d (osim ako se ne radi o pravom slučaju preodređenosti). (Kim 2005: 17, citirano u Jurjako i Malatesti 2022: 176)

Principom uzročne isključivosti isključuje se mogućnost da svaki tjelesni pokret ima dva dovoljna istodobna uzroka (Jurjako i Malatesti 2022: 176). Za razumijevanje ovog principa ključan je pojam preodređenosti koji se može objasniti sljedećim primjerom:

Zamislimo da imamo dva pucača koji ciljaju na zatvorenika osuđenog na smrt. Pretpostavimo da su oba pucača izvrsni strijelci te da je samo jedan hitac bilo kojeg pucača dovoljan da usmrti zatvorenika. Pretpostavimo da obojica pucaju na zatvorenika i ubiju ga. U tom slučaju ubojstvo zatvorenika ima dva dovoljna uzroka te možemo reći da je taj događaj uzročno preodređen. Preodređenost ovdje uključuje pretpostavku da čak i da prvi pucač nije pucao, hitac drugog pucača bi ubio zatvorenika i obrnuto; da drugi pucač nije pucao, hitac prvog pucača bi bio dovoljan da ubije zatvorenika. (Jurjako i Malatesti 2022: 37)

Ova vrsta preodređenosti nije problematična zato što je kontingentna. Kao što nam primjer s dva pucača pokazuje, nije sasvim nečuveno da neki događaj ima dva neovisna i dovoljna uzroka. Međutim, to ne bi bio slučaj kada bi postojala sustavna preodređenost. Kada bi postojala sustavna preodređenost to bi značilo da „je jedan događaj sistematski ili nužno preodređen dvama ili više drugih događaja“ što znači da je nužno da za svaki događaj istodobno postoje dva uzroka od koji je svaki za sebe dovoljan da ga proizvede (Jurjako i Malatesti 2022: 37). Izgleda vrlo neuvjerljivo pretpostaviti da postoji sustavna preodređenost u prirodi. To bi bilo kao da postoji bolest koja dovodi do smrti i koja je uvijek uzrokovana upalom pluća i srčanim zastojem, pri čemu je svaki od ta dva uzroka sam za sebe dovoljan da prouzrokuje smrt pacijenta. Ta vrsta sustavne preodređenosti izgleda potpuno neuvjerljivo, zbog čega je teško zamisliti postojanje sustavno preodređenih događaja u prirodi.

Nakon što sam na gornjem primjeru objasnio i evaluirao sustavnu preodređenost, u nastavku ću razmotriti implikacije sustavne preodređenosti u pogledu ideje mentalnog uzrokovanja. Sustavna preodređenost predstavlja problem za ideju mentalnog uzrokovanja zato što implicira da naša mentalna stanja nisu nužno, nego samo kontingentno odgovorna za naše djelovanje. Intuitivno nam se čini da naša mentalna stanja uzrokuju fizičke radnje. Primjerice, naša želja za sladoledom uzrokuje fizičku

radnju odlaska u trgovinu i kupovanja sladoleda. Međutim, ako je načelo preodređenosti fizičkog i mentalnog istinito, kupili bismo sladoled čak i u situaciji u kojoj ne bismo imali želju za njime zato što bi postojao neki fizički događaj koji je sam po sebi dovoljan da uzrokuje radnju kupovanja sladoleda. Ako postoji sustavna preodređenost, za objašnjenje naših radnji dovoljno bi bilo osloniti se na druge fizičke događaje, pa bi pozivanje na mentalna stanja kao objašnjenje ponašanja bilo eksplanatorno suvišno. Drugim riječima, princip preodređenosti fizičkog i mentalnog nije uvjerljiv zato što ne uvažava načelo Ockhamove britve koje nam kaže da u svojim teorijama ne smijemo pretpostavljati postojanje entiteta koji nisu nužni da bi se neki fenomen objasnio. S obzirom na sve navedeno, plauzibilno je tvrditi da jedna vrsta događaja sustavno ne može imati dva ili više dovoljnih uzroka. Spomenuti se princip naziva princip nepreodređenosti. Sukladno navedenom principu:

Nije moguće da jedan fizički događaj uvijek ima istodobno dva različita dovoljna uzroka. (Jurjako i Malatesti 2022: 37)

Prema principu generativne isključivosti:

Ako je događaj d , ili instanca svojstva P , određen/generiran događajem u – uzročno ili na neki drugi način – tada događaj d nije određen/generiran od strane nekog događaja koji se u potpunosti razlikuje ili je neovisan o događaju u – osim ako se ne radi o pravom slučaju preodređenosti. (Kim 2005, 17, citirano u Jurjako i Malatesti 2022: 176)

Ovaj princip sugerira da ako nam se čini da postoje dva ili više događaja koja sustavno preodređuju neki učinak, onda oni nisu zapravo dva neovisna i u potpunosti različita događaja. Štoviše, u tom slučaju bismo imali osnove za tvrdnju da se radi o istovjetnim događajima (Jurjako i Malatesti 2022: 179).

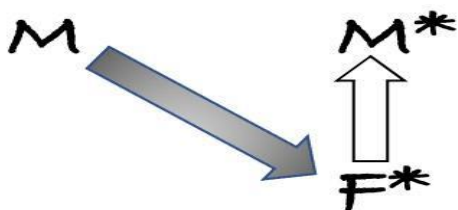
Ključni su principi za razumijevanje Kimova argumenta princip supervenijencije i princip uzročne zatvorenosti. Ako prihvatimo ova dva principa dolazimo do zaključka da primjerice, naš osjet boli ne može uzrokovati našu želju da eliminiramo uzrok boli, odnosno mentalna stanja ne mogu uzrokovati druga mentalna stanja. Jedino supervenijentne fizičke baze mentalnih stanja mogu imati uzročnu moć. Dakle, prema Kimovu argumentu, nereduktivno mentalno uzrokovanje nije moguće, a ono što zastupnici nereduktivnog mentalnog uzrokovanja nazivaju mentalnim uzrokovanjem zapravo je fizičko uzrokovanje zato što su mentalna stanja istovjetna fizičkim stanjima mozga. Zastupnik redukcionističke pozicije koju sam upravo opisao tvrdi da jedno fizičko stanje mozga uzrokuje drugo fizičko stanje mozga.

Da bismo razumjeli Kimov argument, poslužimo se sljedećim primjerom. Zamislimo da smo se opekli i da mentalno svojstvo M predstavlja osjet boli prouzrokovan

opeklinom, dok je M^* želja za izbjegavanjem uzroka boli. Jednako tako, zamislimo da fizičko svojstvo F predstavlja supervenijentnu osnovu za M dok fizičko svojstvo F^* predstavlja supervenijentnu osnovu za M^* . Fizička svojstva F i F^* u ovom slučaju mogu predstavljati određene fizičke reakcije u našem živčanom sustavu (usp. Jurjako i Malatesti 2022: 177).

Važno je uočiti da mentalno svojstvo želje za izbjegavanjem uzroka boli M^* isto tako supervenira nad nekim fizičkim svojstvom F^* koje predstavlja neku fizičku reakciju u živčanom sustavu. S obzirom na relaciju supervenijencije, reakcija u našem živčanom sustavu F^* determinira pojavu želje za izbjegavanjem boli M^* i samo po sebi predstavlja dostatan uvjet za pojavljivanje želje za izbjegavanjem boli M^* . Uzimajući u obzir da je reakcija u našem živčanom sustavu F^* dovoljna za pojavu želje za izbjegavanjem boli M^* i imajući u vidu princip generativne isključivosti, možemo zaključiti da mentalno svojstvo osjeta boli M ne može biti dostatan uvjet za pojavljivanje želje za izbjegavanjem boli M^* . U protivnom bismo imali slučaj preodređenosti u kojoj su fizička reakcija u našem živčanom sustavu F^* i osjet boli M svaki pojedinačno dovoljni da proizvedu želju za izbjegavanjem uzroka boli M^* . Kimov nas argument dovodi do neobičnog zaključka da, pod pretpostavkom nereduktivnog fizikalizma, osjet boli ne može uzrokovati želju za izbjegavanjem uzroka boli. No, ovaj je zaključak neizbježan ako prihvatimo princip supervenijencije mentalnog nad fizičkim i načelo isključivosti prema kojem jedan događaj ne može biti u cijelosti determiniran s dva ili više različitih i neovisnih događaja (usp. Jurjako i Malatesti 2022: 177).

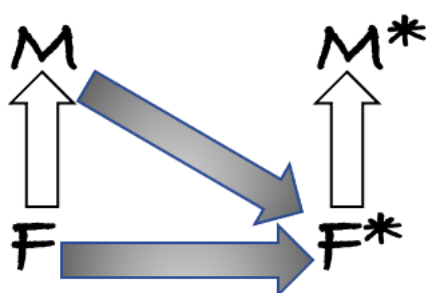
Na Kimov argument moglo bi se prigovoriti tvrdnjom da osjet boli M može neizravno uzrokovati želju da se odmaknemo od uzroka boli M^* na način da M uzrokuje odgovarajuću aktivnost u mozgu F^* koja potom na temelju odnosa supervenijencije uzrokuje M^* kao što je prikazano na donjoj slici. Bijelom je strelicom prikazana uzročna relacija između F^* i M^* , a sivom uzročni odnos između M i F^* .

Slika 1 (preuzeto iz Jurjako i Malatesti 2022: 177)

Međutim, Kim argumentira da ovaj odgovor nije uvjerljiv zato što ako prihvatimo relaciju supervenijencije, onda moramo prihvatiti i to da mentalno svojstvo M (u ovom slučaju osjet boli) posjeduje svoju supervenijentnu osnovu (u ovom slučaju moždana aktivnost F). Uzimajući u obzir navedeno, dolazimo do zaključka da je pojava svojstva F (moždana aktivnost) dostatan uvjet kako bi se pojavilo svojstvo M (osjet boli). Prema principu uzročne zatvorenosti fizičkog svijeta, F^* mora imati dovoljan fizički uzrok, što

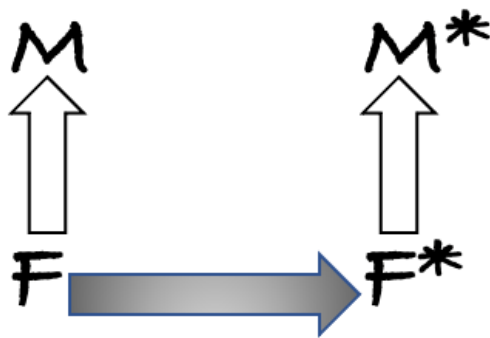
je u ovom slučaju F. Drugim riječima, princip uzročne zatvorenosti opravdava da F, kao i M, mora biti dovoljan uzrok za F*. Međutim, princip uzročne zatvorenosti zajedno s principom nepredodređenosti implicira da F uzročno isključuje M kao uzrok od F*, budući da je prema navedenim principima fizički događaj F dovoljan uzrok za događaj F*, te F* ne može biti sustavno predodređen. Radi ilustracije argumenta, prihvatimo pretpostavku da je aktivacija C-vlakana²⁵ supervenijentna osnova osjeta boli. Ako osjet boli dovodi do aktivacije dijelova mozga koji predstavljaju supervenijentnu osnovu želje za izbjegavanjem boli, onda je aktivacija C-vlakana sama za sebe dovoljna da se aktiviraju dijelovi mozga odgovorni za želju za izbjegavanjem boli kao što je prikazano na donjoj slici (usp. Jurjako i Malatesti 2022: 178).

Slika 2 (preuzeto iz Jurjako i Malatesti 2022: 178)

Prema grafičkom prikazu, primjećujemo da je u ovom slučaju moždana aktivnost F* uzrokovana mentalnim svojstvom M koje predstavlja osjet boli, ali i fizičkim svojstvom F odnosno aktivacijom C-vlakana koja predstavlja supervenijentnu osnovu osjeta boli M. Drugim riječima, u ovoj situaciji i F i M istovremeno jesu dovoljan uzrok za F*. Ovakva je konkluzija problematična za antiredukcioniste zato što prema principu generativne isključivosti moramo eliminirati ili F ili M kao mogući uzrok svojstva F*. Eliminacija svojstva F kao mogućeg uzroka svojstva F* rezultira kršenjem načela uzročne zatvorenosti fizičkog svijeta koji nam kaže da svojstvo F predstavlja dovoljan fizički uzrok svojstva F* (usp. Jurjako i Malatesti 2022: 178). Izgleda da smo prisiljeni eliminirati M kao dostatan uzrok za F* kao što je prikazano na slici 3. Odnosno, Kim bi rekao da uzročna moć supervenijentne baze *isključuje* mentalna svojstva iz uzročnog poretka fizičkog svijeta.

²⁵ Filozofi često koriste primjer C-vlakana kao model za objašnjenje teorije identiteta prema kojoj su mentalna stanja identična fizičkim stanjima u mozgu. Budući da je mentalno stanje boli znatno složenije od aktivacije C-vlakana, ovaj primjer ne treba tumačiti u doslovnom smislu, nego samo kao primjer uz pomoć kojega se objašnjava teza reduktivnog fizikalizma, odnosno teorije identiteta. Dapače, znanstvena istraživanja pokazuju da je uloga C vlakana reagirati na nepoželjne podražaje i slati impulse u leđnu moždinu (Jurjako i Malatesti 2022: 82; vidi također Aranyosi 2013, 41–44; Polger 2009).

Slika 3 (preuzeto iz Jurjako i Malatesti 2022: 178)

Smatram da Kimov argument uvjerljivo pokazuje da pod pretpostavkom antiredukcionizma, mentalna stanja ne mogu uzrokovati druga mentalna stanja. Samo fizička stanja kao što su procesi u tijelu i mozgu koji se nalaze u podlozi mentalnih stanja imaju uzročnu moć, a mentalna nam stanja u najboljem slučaju pomažu objasniti i predvidjeti ponašanje ljudi. Primjerice, naš osjet boli zato što smo se opekli ne može uzrokovati našu želju za izbjegavanjem uzroka boli, ali nam pomaže objasniti da ljudi odmiču ruku od jakog izvora topline zato što žele izbjeći bol. Kim zaključuje sljedeće:

Ove uočene korelacije ostavljaju dojam uzročnosti; međutim, to je samo privid, i ovdje nema više uzročnosti nego između dvije uzastopne sjene koje baca isti automobil u pokretu, ili dva uzastopna simptoma patologije u razvoju. (Kim 2005: 21; citirano u Jurjako i Malatesti 2022: 179)

Dakle, Kimov argument predstavlja problem za antiredukcioniste zato što osporava njihovu pretpostavku da mentalna stanja mogu imati uzročne moći. No, u kontekstu rasprave o ulozi mentalnog uzrokovanja u kaznenom pravu Kimov argument nam pokazuje da ako želimo očuvati pretpostavku mentalnog uzrokovanja na kojoj se temelji kazneno pravo, moramo odbaciti antiredukcionizam u pogledu mentalnih stanja. Upravo do takvog zaključka dolazi Sifferd (2018) koja svoje gledište na odnos mentalnog uzrokovanja i kaznene odgovornosti naziva neeliminativni redukcionizam. U idućem ću odjeljku iznijeti osnovne postavke neeliminativnog redukcionizma u pogledu mentalnih stanja i razmotriti pitanje je li dotična teorija kompatibilna s idejom mentalnog uzrokovanja na kojoj se temelji kazneno pravo kakvo poznajemo.

5.5. NEELIMINATIVNI REDUKCIONIZAM KATRINE L. SIFFERD

Sifferd (2018: 97) zastupa tezu neeliminativnog reduktivnog fizikalizma. Radi se o teoriji koja uključuje dvije teze: (1) mentalna su stanja fizička stanja mozga i (2) pučko-psihološke pojmove poput vjerovanja i želja ne treba eliminirati. Budući da neeliminativni redukcionisti izjednačavaju mentalna stanja sa stanjima i procesima u mozgu, ova se teorija može svrstati u skupinu filozofskih teorija o prirodi uma koje se nazivaju teorije identiteta. Prema neeliminativnom redukcionizmu, odnos između pučko-psiholoških mentalnih stanja poput žeđi i radnji kao što je uzimanje pića može se razumjeti na različitim razinama. Tako ovaj fenomen možemo objasniti u terminima pučke psihologije, ali i u terminima neuroznanosti. Jedna vrsta objašnjenja ne isključuje drugu vrstu objašnjenja. Možemo napraviti analogiju s otkrićem molekularne strukture vode, naime činjenica da smo otkrili da je voda H₂O nije dovela do eliminacije termina „voda” iz upotrebe. Sifferd (2018: 98) argumentira da, analogno tome, pučko-psihološke termine ne treba odbaciti budući da ih možemo razumjeti kao da referiraju na stanja u mozgu koja se nalaze u podlozi naših reprezentacijskih sposobnosti i motivacijskih stanja.

Ova je teorija kompatibilna s Kimovim argumentom zato što je Kimov argument usmjeren protiv nereduktivnog fizikalizma. Prema Kimovu argumentu, ono što ima uzročnu moć jesu supervenijentne fizičke baze mentalnih stanja, a upravo neeliminativni reduktivni fizikalizam tvrdi da su mentalna stanja istovjetna fizičkim stanjima mozga. Dakle, ono što smo navikli nazivati mentalnim uzrokovanjem ustvari je fizičko uzrokovanje, a mentalna stanja „samo na neki način zrcale prave uzročne veze koje se nalaze u njihovim fizičkim podlogama“ (Jurjako i Malatesti 2022: 179).

Međutim, ovakvo redukcionističko gledište mora se suočiti s klasičnim prigovorom koji se poziva na višestruku ostvarljivost mentalnih stanja. Hilary Putnam (1995) među prvima je uputio ovaj prigovor redukcionističkim teorijama uma. Riječ je o ideji da isto mentalno stanje, kao što je na primjer mentalno stanje boli, može biti ostvaren odnosno realizirano u različitim vrstama fizičkih stanja. Drugim riječima, različita bića sposobna su osjećati bol, iako posjeduju drukčiju fizičku građu od ljudi. Na primjer, za potrebe rasprave možemo pretpostaviti da je bol u ljudi identična aktivaciji C-vlakana, a da hobotnice, iako ne posjeduju C-vlakna također mogu osjećati bol. Međutim, ako hobotnice mogu osjećati bol iako nemaju C-vlakna, onda mentalno stanje boli ne može biti identično aktivaciji C-vlakana, odnosno ne može biti identično jednom tipu fizičkih stanja, što znači da teorija identiteta nije uvjerljiva (usp. Jurjako i Malatesti 2022: 99). Ovaj se paradigmatički primjer može po analogiji primijeniti i na sva druga mentalna stanja.

Zastupnik teorije identiteta može se braniti tvrdnjom da je bol u različitim vrsta organizama identična različitom tipu fizičkih stanja. Na primjer, bol u ljudi može biti identična aktivaciji C-vlakana, dok je u hobotnica bol identična aktivaciji nekih drugih živčanih stanica. Međutim, to zapravo znači da bol u ljudi i bol u hobotnica ne predstavljaju isto mentalno stanje realizirano u različitim fizičkim stanjima, nego je riječ o zasebnim vrstama mentalnih stanja koje se vezuju uz vrste organizama. Drugim riječima, bol u ljudi nije ista vrsta boli kao bol u hobotnica.

Međutim, postoje znanstvena istraživanja koja pokazuju da neuroplastičnost mozga ukazuje na to da je malo vjerojatno da će vrste mentalnih stanja biti istovjetne vrstama fizičkih stanja. Primjerice, David Barrett (2013, odjeljak 2.1) navodi istraživanje u kojem su znanstvenici upotrijebili četiri skupine štakora kojima su u različitim vremenskim razmacima i fazama odstranili hemisfere frontalnog režnja čija je funkcija inhibicija i selekcija radnji, planiranje radnji, komparacija ciljeva i posljedica radnji i sl. Štakorima u prvoj skupini prvo je odstranjenja jedna hemisfera, pa druga nakon deset dana, štakorima u drugoj skupini je druga hemisfera uklonjena nakon dvadeset dana, štakorima u trećoj nakon trideset dana, dok su štakorima u četvrtoj skupini obje hemisfere uklonjene istovremeno. Nakon toga, štakori su dobili zadatak proći kroz labirint i pronaći nagradu, a onda u drugom krugu shvatiti da se nagrada nalazi na drugom mjestu u labirintu. Rezultati istraživanja pokazuju da su štakori kojima je hemisfera odstranjena nakon 20 i 30 dana pokazivali jednake rezultate kao i kontrolni štakori koji nisu imali nikakvih oštećenja. Ovi rezultati navode nas na zaključak da su drugi dijelovi mozga preuzeli funkciju odstranjenih dijelova mozga, odnosno da je barem jedan dio psiholoških funkcija u štakora višestruko ostvarljiv. Neka znanstvena istraživanja pokazuju da se slično može zaključiti i u pogledu ljudi (vidi Strappini et al. 2020).

Prethodna razmatranja pokazuju da je i neeliminativni redukcionizam također problematična pozicija. No, treba imati u vidu da cilj rasprave u ovom poglavlju nije pronaći teoriju mentalnog uzrokovanja koja je najuvjerljivija *simpliciter*, nego je cilj pronaći teoriju mentalnog uzrokovanja koja bi ispunjavala ciljeve kaznenog prava, a to je u prvom redu pripisivanje kaznene odgovornosti pojedincima koji su prekršili zakonom propisane društvene norme i time narušili stabilnost zajednice. Dosadašnja je rasprava polazila od pretpostavke da kazneno pravo počiva na ideji mentalnog uzrokovanja. Započeo sam raspravu izlaganjem Morseovog (2011a) antiredukcionizma ili nereduktivnog fizikalizma. Ustvrdio sam da je prednost navedenog gledišta to što uvažava raširenu intuiciju da se mentalna stanja ne mogu reducirati na fizička stanja mozga, kao i višestruku ostvarljivost mentalnih stanja, koja je potkrijepljena nekim znanstvenim istraživanjima. Međutim, pod pretpostavkom mentalnog uzrokovanja ustanovio sam da Kimov argument uzročne isključivosti predstavlja nepremostiv problem za antiredukcioniste zato što pokazuje da mentalna stanja nemaju uzročnu moć. Razmotrio sam neeliminativni redukcionizam koji zastupa Sifferd (2011), prema kojem se mentalno uzrokovanje reducira na fizičko uzrokovanje i zaključio da je takvo gledište neprihvatljivo s obzirom na već spomenutu ideju višestruke ostvarljivosti mentalnih stanja koju mnogi filozofi i dalje prihvaćaju (vidi Putnam 1995). Rasprava između antiredukcionizma i redukcionizma vrti se u krug i otvara se pitanje na koji način riješiti taj problem. U idućem ću odjeljku argumentirati da bi se spomenuti problem mogao riješiti prihvaćanjem gledišta koje nude Pardo i Patterson (2017) i prema kojem pretpostavka mentalnog uzrokovanja nije potrebna za pripisivanje kaznene odgovornosti na temelju pučke psihologije.

5.6. RACIONALNO-TELEOLOŠKO OBJAŠNENJE U KONTEKSTU KAZNENOG PRAVA

Pardo i Patterson (2017) zagovaraju racionalno-teleološko objašnjenje kaznene odgovornosti. Prema dotičnoj teoriji, objašnjenja poduzimanja i nepoduzimanja radnji u terminima razloga racionalna su objašnjenja koja imaju teleološku strukturu. Primjerice, da bismo objasnili ponašanje igrača rukometa tijekom utakmice, pozivat ćemo se na pravila rukometne igre i strategije za postizanje pogotka umjesto na to na koji su način događaji u mozgu igrača uzrokovali njegove radnje. Budući da se u ovakvoj vrsti objašnjenja navodi razlog zbog kojeg je neka radnja poduzeta ili nije, takvo je objašnjenje po svojoj naravi normativno objašnjenje. Racionalno-teleološka objašnjenja mogu sadržavati različite vrste razloga kao što su norme, pravila ili razne vrste standarda. Nadalje, budući da se pozivaju na svrhu, odnosno praktične razloge zbog kojih je neka radnja poduzeta, dotična su objašnjenja ujedno i teleološka. Primjerice, ako želite objasniti zbog čega sam uzeo kruh, salamu i sir iz hladnjaka, mogli biste tvrditi da sam to učinio da bih si napravio sendvič jer osjećam glad. Objašnjenja ponašanja u terminima razloga također su i hermeneutička zato što nam omogućavaju da interpretiramo ponašanje drugih osoba.

Na ovom mjestu važno je primijetiti da je racionalno-teleološko objašnjenje isto što i pučko-psihološko objašnjenje o kojem je bilo riječi na početku poglavlja i na kojem se temelji kazneno pravo, budući da se pučka psihologija temelji na pripisivanju razloga i mentalnih stanja, odnosno ima racionalno-teleološku strukturu. Međutim, iako se Morse (2011a) i Pardo i Patterson (2017) slažu da se kaznena odgovornost temelji na pučkoj psihologiji, navedeni se autori ne slažu podrazumijeva li pripisivanje kaznene odgovornosti na temelju pučke psihologije ideju mentalnog uzrokovanja. S jedne strane, Morse (2011a) smatra da se kaznena odgovornost temelji na pretpostavci da razlozi, odnosno mentalna stanja, djelatno uzrokuju radnje, što znači da razlozi, odnosno mentalna stanja, fizički uzrokuju radnje na isti način na koji udarac jedne biljarske kugle u drugu uzrokuje gibanje druge kugle. S druge strane, Pardo i Patterson (2017) tvrde da mentalna stanja i razlozi djelatno ne uzrokuju radnje, nego ih samo objašnjavaju. Prema Pardo i Pattersonu (2017), dotična je pretpostavka dovoljna za utemeljenje kaznene odgovornosti na pučkoj psihologiji. Pritom treba imati u vidu da su navedeni autori ravnodušni u pogledu pitanja kako bi se trebala karakterizirati teorija koju zastupaju, navodeći da je možemo smatrati ili zasebnom vrstom uzročnog objašnjenja ili neuzročnim objašnjenjem. U svakom slučaju, valja imati u vidu da dotična teorija ne podrazumijeva postojanje djelatne uzročnosti mentalnih stanja, kao što sam već opisao.

No, ako je tomu doista tako, postavlja se pitanje postoje li dobri razlozi zbog kojih bi se moglo tvrditi da je pretpostavka mentalnog uzrokovanja nužna za pripisivanje kaznene odgovornosti. Glavni argument u prilog tvrdnji da razlozi zbog kojih je netko učinio neku radnju jesu ujedno i uzroci dotične radnje sastoji se u činjenici da više različitih razloga može predstavljati objašnjenje neke radnje, ali ujedno ne biti uzrokom te radnje (Davidson 2001b). Zastupnici ideje mentalnog uzrokovanja tvrde da neku radnju

objašnjava upravo onaj razlog koji ju je uzrokovao. Drugim riječima, prema Davidsonu (2001b), da bi objašnjavali radnje, razlozi moraju biti uzroci. Primjerice, ponašanje osobe koja u ranu zoru trči prema autobusnoj stanici možemo objasniti pozivanjem na različite razloge. Možemo pretpostaviti da osoba trči prema autobusnoj stanici zato što želi stići na autobus, zato što voli džogirati u tom dijelu grada ili zato što bježi od napadača koji je proganja. No na kraju se ispostavi da osoba trči prema autobusnoj stanici zato što želi stići na autobus. Dakle, unatoč tome što svi navedeni razlozi racionaliziraju radnju, samo želja osobe da stigne na autobus predstavlja razlog *zbog* kojeg je radnja poduzeta, pa jedino dotični razlog zaista objašnjava radnju. Tvrdnjom da je upravo taj razlog uzrokovao radnju, obrazlaže se što taj razlog čini točnim objašnjenjem radnje.

Međutim, Pardo i Patterson (2017: 118 – 119) kritiziraju Davidsona tvrdnjom da ne nudi dovoljno jasno razlikovanje između djelovanja radi nekog razloga i djelovanja zbog razloga (ali ne radi razloga)²⁶. Davidson je također bio svjestan ovog problema vlastitog gledišta, navodeći sljedeći primjer:

Penjač može poželjeti osloboditi se težine i opasnosti držanja drugog čovjeka na užetu, i može znati da bi popuštanjem užeta to postigao. Ta želja i uvjerenje mogu ga toliko uznemiriti da nenamjerno popusti uže. Ipak, moglo bi biti da on nikada nije odlučio popustiti uže, niti je to učinio namjerno. (Davidson 2001a: 79)

Bit je ovoga primjera pokazati da mogu postojati situacije u kojima razlozi uzrokuju radnju, ali je ne racionaliziraju. U ovom primjeru želja penjača da se oslobodi tereta i riješi se opasne situacije u kojoj drži drugog čovjeka na užetu i znanje da će to postići popuštanjem užeta uzrokuju radnju popuštanja užeta, ali je ne objašnjavaju, odnosno ne racionaliziraju, budući da penjač nije popustio uže sa željom da se oslobodi čovjeka kojeg drži na užetu. Drugim riječima, budući da navedeni razlozi uzrokuju radnju popuštanja užeta, možemo reći da je penjač djelovao zbog navedenih razloga, ali s obzirom na to da je njegova radnja nenamjerna, isto tako možemo reći da penjač nije postupao radi navedenih razloga. Dakle, mogu postojati barem neke situacije u kojima onaj razlog koji je uzrokovao radnju ujedno ne objašnjava tu radnju.

Zaključno, slažem se s Pardom i Pattersonom (2017: 119) da ovaj slučaj pokazuje da je teorija kaznene odgovornosti koja se temelji na ideji mentalnog uzrokovanja nepotpuna zato što postoje slučajevi u kojima mentalna stanja uzrokuju radnje, ali ne predstavljaju razlog dotičnih radnji. Drugim riječima, Davidsonova tvrdnja da razlozi moraju uzrokovati radnju da bi je mogli objasniti barem u nekim slučajevima nije točna, što otvara prostor za ideju da pretpostavka mentalnog uzrokovanja možda uopće nije nužna za funkcioniranje kaznenog prava. Da bi potkrijepili tvrdnju da pretpostavka mentalnog

²⁶ Djelovanje radi razloga u engleskom se izvorniku navodi kao *acting for a reason*, dok se djelovanje zbog razloga navodi kao *acting because of reason*.

uzrokovanja nije nužna za pripisivanje kaznene odgovornosti, Pardo i Patterson (2017: 125) navode sljedeći primjer.

Zamislimo da je osoba X odlučila pokrasti neku osobu na ulici uperivši pištolj u nju, zahtijevajući njezin novčanik. Plauzibilno je pretpostaviti da je osoba X to učinila zato što je željela novac i vjerovala da osoba u koju je uperila pištolj posjeduje novac. Pritom ne postoje dokazi koji upućuju na to da je počinitelj u vrijeme počinjenja djela mjesečario, patio od nekog mentalnog poremećaja ili bio pod fizičkom prisilom. Pardo i Patterson (2017: 125) tvrde da se odgovornost počinitelja može utemeljiti bez pretpostavke mentalnog uzrokovanja na jednak način kao i s pretpostavkom mentalnog uzrokovanja zato što i u jednom i u drugom slučaju možemo adekvatno objasniti razloge zbog kojih je počinitelj počinio navedeno kazneno djelo. U oba slučaja možemo pretpostaviti da je počinitelj želio doći do novca i vjerovao da ga žrtva posjeduje pa je stoga uperio pištolj u nju, zahtijevajući novčanik. Na temelju ovog primjera tvrdim da pretpostavka mentalnog uzrokovanja nije nužna za funkcioniranje kaznenog prava.

Ako pretpostavka mentalnog uzrokovanja nije nužna za funkcioniranje kaznenog prava, argumentiram da, slijedeći princip Ockhamove britve, postoji dobar razlog za prihvaćanje racionalno-teleološkog objašnjenja koje ne uključuje pretpostavku mentalnog uzrokovanja. Kao što je već rečeno, princip Ockhamove britve nalaže da u svojim teorijama ne smijemo pretpostavljati postojanje entiteta koji nisu nužni da bismo objasnili neki fenomen. Budući da sam ustanovio da praksa pripisivanja kaznene odgovornosti može funkcionirati bez pretpostavke mentalnog uzrokovanja, prema principu Ockhamove britve, ne bismo trebali tvrditi da je za kaznenu odgovornost nužno da mentalna stanja uzrokuju zakonski kažnjivu radnju počinitelja.

Nakon što sam prihvatio tvrdnju da pretpostavka mentalnog uzrokovanja nije nužna za pripisivanje kaznene odgovornosti i prihvatio utemeljenje kaznene odgovornosti na racionalno-teleološkom objašnjenju, ostaje odgovoriti na pitanje statusa pučke psihologije u svjetlu dotične činjenice. Budući da sam argumentirao da za pripisivanje kaznene odgovornosti nije nužno pretpostaviti da mentalna stanja kao što su vjerovanja, želje i namjere uzrokuju radnje, otvara se pitanje uloge spomenutih pučko-psiholoških entiteta u praksi pripisivanja kaznene odgovornosti.

U dosadašnjem sam tijekom rasprave o statusu pučke psihologije odbacio eliminativizam. Budući da kaznena odgovornost u svakom slučaju počiva na entitetima pučke psihologije, odnosno mentalnim stanjima, od adekvatne teorije pučke psihologije očekuje se da prepozna pučku psihologiju kao uspješnu strategiju za objašnjavanje ponašanja, ali da ujedno i uvažava princip Ockhamove britve. Upravo takvu teoriju nudi Dennett.

Dennett (1987) argumentira da pučko-psihološki termini poput vjerovanja, želja i namjera ne referiraju nužno na entitete koji realno postoje, nego služe isključivo kao alat za objašnjavanje ponašanja nekog entiteta. On tvrdi da se pučko-psihološki entiteti ne mogu reducirati na svoje neurološke korelate, ali za razliku od eliminativista tvrdi da ih u strogo ontološkom smislu ne treba eliminirati zato što se pučka psihologija ne bavi

opisivanjem internalnih stanja koji imaju uzročnu moć, nego se bavi pripisivanjem mentalnih stanja kako bismo objasnili i predvidjeli ponašanje nekog sustava. Pučko-psihološki entiteti, poput želja i vjerovanja, tako su potencijalno samo logički konstrukti koje su ljudi stvorili kako bi ispunili svoje ciljeve, jednako kao što meridijani i paralele ne postoje stvarno na zemaljskoj kugli nego su ih ljudi stvorili kako bi se bolje snalazili u prostoru. Međutim, još jednom valja naglasiti da Dennett nije nužno protiv ideje neuroloških korelata pučko-psiholoških entiteta, nego samo tvrdi da u strogo ontološkom smislu ne moramo nužno pretpostaviti postojanje takvih korelata kako bismo objasnili i predvidjeli ponašanje neke osobe.

Dennett (1987: 16 – 19) razlikuje tri vrste stava koje možemo zauzeti prema objektima kako bismo objasnili njihovo ponašanje: 1) fizički stav, 2) stav dizajna, i 3) intencionalni stav. Fizički stav objašnjava i predviđa ponašanje objekta na temelju njegove fizičke odnosno internalne konstitucije i fizikalnih zakona, dok se s druge strane stav dizajna poziva na funkciju i cilj objekta čije ponašanje nastojimo predvidjeti. Konačno, intencionalni se stav poziva na racionalnost odnosno na mentalna stanja poput vjerovanja i želja kako bismo objasnili ponašanje nekog objekta. Primjerice, ponašanje automobila možemo objasniti pozivanjem na njegova fizikalna stanja i zakone koji njima upravljaju, poput izgaranja goriva i prijenosa sile na kotače i sl. (fizički stav); time da je auto *dizajniran* da se njime možemo voziti s jednog mjesta na drugo (stav dizajna); ili možemo reći da se auto ne *želi* upaliti (intencionalni stav). Koji od navedenih stavova ćemo zauzeti ovisi o tome kakvi su naši ciljevi i o tome koje su nam činjenice poznate o objektu čije ponašanje nastojimo predvidjeti. Primjerice, ne možemo se osloniti na fizički stav ako nismo u stanju odrediti fizička stanja i prirodne sile koje djeluju na određeni predmet, niti na stav dizajna ako ne znamo čemu predmet služi. U tom kontekstu, Dennett (1987) tvrdi da intencionalni stav možemo primijeniti na sve predmete ako si time omogućavamo poboljšanje predviđanja njegovog ponašanja. Tako primjerice možemo primijeniti intencionalni stav na ljude, zajednice poput država, životinje, biljke, mikroskopske organizme, artefakte i sl. Važno je imati u vidu da prema Dennettu bilo koji sustav kojem možemo pripisati mentalna stanja kako bismo uspješno predvidjeli njegovo ponašanje ima mentalna stanja, odnosno možemo ga smatrati pravim vjerovateljem.

Međutim, treba imati u vidu da Dennett ne smatra da je uvijek moguće zauzeti intencionalni stav. Da bi objasnio svoju tvrdnju, on navodi sljedeći primjer:

(...) čini se da se katedra u ovoj predavaonici može razumjeti kao intencionalni sustav, potpuno racionalan, vjerujući da se trenutačno nalazi u središtu civiliziranog svijeta (kao što neki od vas možda također misle) i želeći iznad svega ostati u tom središtu. (Dennett 2002: 560)

Dennett (2002) primjerom katedre želi pokazati da nije korisno primijeniti intencionalni stav na sve skupine entiteta, budući da u nekim slučajevima intencionalni stav ne pomaže predvidjeti ponašanje entiteta koje nastojimo objasniti.

Dennettovo se gledište naziva instrumentalizam u pogledu pučke psihologije zato što prema navedenom gledištu entitete pučke psihologije treba razumjeti isključivo kao alat za objašnjavanje i predviđanje ponašanja. Pritom se valja prisjetiti da tipična pučko-psihološka objašnjenja, koja se temelje na pripisivanju mentalnih stanja, razloga za djelovanje i osobina ličnosti, imaju strukturu racionalno-teleološkog objašnjenja. U prethodno navedenom primjeru osobe koja u ranu zoru trči prema autobusnoj stanici njezino se ponašanje može objasniti pripisivanjem želje da osoba stigne na autobus i vjerovanjem da će to najracionalnije ili najjednostavnije ostvariti trčanjem prema autobusnoj stanici. Ključno je uočiti da je pretpostavka prema kojoj su entiteti pučke psihologije, poput vjerovanja, želja i namjera, samo alati ili instrumenti za objašnjenje ponašanja dovoljna da bismo uspješno objasnili ponašanje osobe. Pritom pretpostavke o postojanju neuroloških korelata pučko-psiholoških entiteta i djelatnoj uzročnosti mentalnih stanja nisu nužno potrebne jer ne doprinose objašnjenju ponašanja i samim time predstavljaju suvišnu ontološku obvezu, uzimajući u obzir princip Ockhamove britve. Analogno tome, da bismo održali praksu pripisivanja kaznene odgovornosti na temelju pučke psihologije, dovoljno je pretpostaviti da su entiteti pučke psihologije alati koje koristimo kako bismo adekvatno objasnili i predvidjeli ponašanje počinitelja. Upravo zbog toga što ispunjava cilj kaznenopravnog sustava, a ujedno predstavlja ontološki minimalno gledište, tvrdim da je instrumentalizam u pogledu pučke psihologije prihvatljivije gledište u kontekstu kaznenog prava u odnosu na teoriju koja pretpostavlja mentalno uzrokovanje.

Također treba imati na umu da zauzimanje intencionalnog stava neće uvijek rezultirati jednostavnim objašnjenjem ponašanja, primjerice u slučaju osoba upućenih na psihijatrijsko vještačenje zbog osnovane sumnje u njihovu ubrojivost. U navedenim je slučajevima objašnjenje ponašanja u terminima intencionalnog stava mnogo složenije zato što ponašanje osoba s mentalnim poremećajima može odstupati od normi racionalnosti. Forenzički psihijatri u procesu vještačenja oslanjaju se na objašnjenja koja su u osnovi pučko-psihološka, zato što referiraju na razloge za djelovanje, mentalna stanja i osobine ličnosti poput zdravorazumskih objašnjenja, ali koja na neki način nadilaze zdravorazumska objašnjenja zato što su, za razliku od zdravorazumskih objašnjenja, izrazito sofisticirana i proširena znanstvenim spoznajama psihijatrije, psihologije, neuroznanosti i drugih srodnih disciplina, pa ćemo ih zvati znanstvenim psihološkim objašnjenjima. Tako možemo reći da forenzički psihijatri u procesu vještačenja primjenjuju vrlo složene intencionalne stavove, no oni također primjenjuju i fizički stav i stav dizajna zato što se bave relevantnim disfunkcijama organa i tjelesnim, posebice neurološkim, oštećenjima. Naime, kako bi se dobila što jasnija i sveobuhvatnija slika počiniteljeva psihičkog stanja *tempore criminis*, vlastito ispitivanje psihijatrijskog vještaka uključuje detaljnu anamnezu, po potrebi heteronamnezu, detaljan tjelesni, neurološki i psihijatrijski pregled, psihologijsku obradu, laboratorijske nalaze i preglede drugih specijalista u slučaju potrebe (Kozarić-Kovačić 2022c: 438). Na taj način, Dennettovo razlikovanje između fizičkog stava, stava dizajna i intencionalnog stava dobro opisuje ili objašnjava praksu forenzičko-psihijatrijskih vještačenja u kojoj se

koriste različite razine i vrste objašnjenja, što predstavlja još jednu važnu prednost Dennettova gledišta. Budući da se forenzički psihijatri u objašnjenjima ponašanja oslanjaju na različite razine objašnjenja, otvara se pitanje odnosa između psiholoških objašnjenja ponašanja i objašnjenja na nižim razinama, kao što su neurološka objašnjenja, rezultati laboratorijskih pretraga, i sl. Navedenim ću se pitanjem baviti u sedmom poglavlju disertacije.

5.7. ZAKLJUČAK

U ovom sam se poglavlju bavio pitanjem mentalnog uzrokovanja i statusa pučke psihologije u kontekstu pripisivanja kaznene odgovornosti. Započeo sam raspravu izlaganjem Morseovog (2011a) antiredukcionizma i tvrdio sam da eliminativizam u pogledu pučke psihologije nije uvjerljiv prigovor antiredukcionizmu. Međutim, kritizirao sam navedenu poziciju oslanjajući se na Kimov argument uzročne zatvorenosti. Potom sam izložio gledište neeliminativnog redukcionizma koje zagovara Sifferd (2018) i odbacio navedeno gledište pozivajući se na argument višestruke ostvarljivosti mentalnih stanja. Kritizirao sam Morseu i Sifferd argumentirajući da pretpostavljaju ideju mentalnog uzrokovanja u kaznenom pravu bez adekvatnog opravdanja. Argumentirao sam u prilog tvrdnji Parda i Pattersona (2017) da pretpostavka mentalnog uzrokovanja nije nužna za funkcioniranje kaznenog prava i tvrdio sam da pučku psihologiju u kontekstu kaznenog prava možemo shvatiti kao ontološki neutralan alat koji nam pruža racionalno-teleološka objašnjenja ljudskog ponašanja.

6. ZNANSTVENO OBJAŠNENJE U FORENZIČKOJ PSIHIJATRIJI

6.1. UVOD

Na kraju prvog poglavlja spomenuo sam da u Hrvatskoj postoji uvriježena praksa da suci automatski prihvaćaju nalaz i mišljenje vještaka psihijatra. U trećem sam poglavlju na slučaju Marka Franciškovića ukazao na dalekosežne negativne posljedice do kojih dolazi uslijed pogrešaka forenzičkih psihijatara vještaka. Navedene činjenice ukazuju na iznimnu važnost nalaza i mišljenja forenzičkih psihijatara vještaka u kaznenom postupku. S druge strane, u četvrtom sam poglavlju u raspravi o prikladnoj teoriji mentalnog poremećaja u kontekstu kaznenog prava istaknuo razlike u ciljevima i metodologiji između medicine i prava. Cilj je medicine liječiti i prevenirati nastanak poremećaja s ciljem podizanja kvalitete čovjekova života, dok je cilj (kaznenog) prava urediti međuljudske odnose, kažnjavati prekršitelje društvenih normi i na taj način osigurati stabilnost zajednice. Medicinske su kategorije fluidne kako bi zahvatile individualne razlike među ljudima, dok su pravne kategorije krute i jasno omeđene kako bi omogućile što jednostavniju i transparentniju primjenu na pojedinačne slučajeve. Upravo navedene razlike u ciljevima i metodologiji između (kaznenog) prava i psihijatrije, kao i već spomenuta važnost nalaza i mišljenja forenzičkih psihijatara vještaka otvaraju pitanje prirode objašnjenja koje forenzički psihijatri koriste prilikom forenzičkih psihijatrijskih vještačenja i izrade nalaza i mišljenja. Postavlja se pitanje kako definirati znanstveno objašnjenje u području forenzičke psihijatrije i koje su nužne osobine adekvatnog znanstvenog objašnjenja u forenzičkoj psihijatriji.

U filozofiji postoje opće rasprave o znanstvenom objašnjenju koje se primjenjuju na objašnjenja u psihijatriji (vidi Cooper 2007, poglavlja 4 i 5; Campbell 2008; Murphy 2010; Thornton 2010). Na primjer, unutar psihijatrije postoji nekoliko vrsta znanstvenog objašnjenja kao što je psihološko, kognitivno, genetičko i sl. Rasprava se vodi oko pitanja koju vrstu objašnjenja treba koristiti. Primjerice, neki autori argumentiraju da se trebamo oslanjati na kognitivno objašnjenje (vidi Firth 1979), dok neki tvrde da se ne možemo odreći pučko-psiholoških objašnjenja koja se pozivaju na racionalnost (vidi Thornton 2010). Konačno, neki argumentiraju da nemamo razloga preferirati jednu razinu objašnjenja u odnosu na druge razine objašnjenja (vidi Campbell 2008).

Međutim, nedostaje rasprava o pitanju kako definirati znanstveno objašnjenje u području forenzičke psihijatrije i koje su nužne osobine adekvatnog znanstvenog objašnjenja u forenzičkoj psihijatriji. Stoga se u ovom poglavlju bavim pitanjem generalnog okvira znanstvenih objašnjenja u forenzičkoj psihijatriji. U odjeljku 6.2., objašnjavam u čemu se znanstvena objašnjenja razlikuju od svakodnevnih objašnjenja i ekspliciram pitanje nužnih osobina znanstvenog objašnjenja u forenzičkoj psihijatriji. Potom u odjeljcima 6.3., 6.4. i 6.5. izlažem tri različita gledišta o naravi znanstvenog

objašnjenja: (1) formalno-logičko gledište, (2) ontološko gledište i (3) pragmatičko gledište. Argumentiram u prilog pragmatičkog gledišta u kontekstu forenzičko-psihijatrijskih vještačenja.

6.2. O ZNANSTVENOM OBJAŠNENJU OPĆENITO

Svakodnevno tražimo objašnjenje stvari oko sebe. Primjerice, mogu se pitati zašto je Dinamo jučer izgubio utakmicu protiv Hajduka, zašto je moja sestrična danas ljuta na mene, zašto je autobus jutros zakasnio itd. No, kao što sam već rekao u poglavlju o mentalnom uzrokovanju, znanstvena se objašnjenja temelje na generalizacijama. Drugim riječima, znanstvena objašnjenja ne objašnjavaju fenomene od slučaja do slučaja za razliku od svakodnevnih objašnjenja koja koristimo kako bismo objasnili Dinamov poraz, ljutnju moje sestrične i kašnjenje autobusa. Znanstvena objašnjenja u egzaktnim znanostima, kao što su fizika i kemija, mogu se iznova i iznova testirati i potvrditi pokusima na temelju kojih možemo stvoriti generalizacije i predviđanja. Primjerice, činjenica da je voda najgušća pri temperaturi od 4 °C može se iznova dokazati eksperimentom i mjerenjem njezine gustoće.

Kada je riječ o forenzičkoj psihijatriji, naočigled je jasno da stvari funkcioniraju drukčije. Forenzička se psihijatrija nalazi na razmeđu medicine i prava. Zadaća je forenzičkih psihijatara vještaka pomoći sudu ili državnom odvjetništvu utvrditi činjenice izvan pravnog područja. Dakle, treba imati u vidu da su forenzički psihijatri vještaci u kaznenom postupku u službi prava. Budući da se pri utvrđivanju kaznene odgovornosti bavimo svakim slučajem pojedinačno, čini se da generalizacije u forenzičkoj psihijatriji nisu moguće, barem ne na način koji je karakterističan za prirodne znanosti kao što su fizika i kemija. Dotična činjenica predstavlja važno ograničenje za razmišljanje o tome koje je gledište o objašnjenju prihvatljivo u kontekstu forenzičke psihijatrije.

Prethodna razmatranja otvaraju pitanje o prirodi objašnjenja u forenzičkoj psihijatriji. Različite teorije o naravi objašnjenja bave se sljedećim pitanjima:

- 1) Koja vrsta stvari sačinjava objašnjenja? Kad kažemo da X objašnjava Y, što zapravo mislimo pod varijablama X i Y?
- 2) Koje osobine X mora imati da bi objasnio Y? (Wilkinson 2023: 115)

Postoji nekoliko klasifikacija teorija o naravi znanstvenog objašnjenja, no za potrebe rasprave o prirodi objašnjenja u forenzičkoj psihijatriji oslonit ću se na klasifikaciju Jana Faye (2007), koji uvodi razliku između (1) formalno-logičkog, (2) ontološkog i (3) pragmatičkog gledišta na pitanje o naravi objašnjenja. Raspravu o naravi znanstvenih objašnjenja u forenzičkoj psihijatriji započet ću izlaganjem formalno-logičkog gledišta.

6.3. FORMALNO-LOGIČKO GLEDIŠTE

Najpoznatiju varijantu formalno-logičkog gledišta formulirali su Carl Gustav Hempel i Paul Oppenheim (1948) u svom članku „Studies in the Logic of Explanation“. Hempel i Oppenheim (1948) zagovaraju gledište prema kojem se objašnjenje definira kao logički valjan deduktivni argument sastavljen od niza propozicija koje imaju istinosnu vrijednost i nalaze se u inferencijskom odnosu. Prema Hempelu i Oppenheimu (1948), eksplanandum, odnosno stvar koju nastojimo objasniti, je propozicija koja deduktivno slijedi iz eksplanansa, odnosno propozicija koje objašnjavaju eksplanandum. Hempel (1965) navodi primjer pucanja hladnjaka u automobilu. Hladnjak je puknuo zato što je bio napunjen vodom do vrha, temperatura je bila ispod ništice, zaboravili smo staviti antifriz i postoji prirodni zakon da se voda pri smrzavanju širi. Pucanje hladnjaka predstavlja eksplanandum, odnosno pojavu koju nastojimo objasniti. Napunjenost hladnjaka do vrha, zaboravljanje antifrizu i temperatura ispod ništice predstavljaju početne uvjete, dok širenje vode pri smrzavanju predstavlja prirodni zakon. Navedeni početni uvjeti i prirodni zakon predstavljaju eksplanans zato što objašnjavaju pucanje hladnjaka. Početni uvjeti (hladnjak napunjen vodom, nedostatak antifrizu i temperatura ispod ništice) i prirodni zakon (širenje vode pri smrzavanju) nalaze se u premisama zaključka, dok se pojava koju nastojimo objasniti (pucanje hladnjaka) navodi u konkluziji zato što se objašnjava kao logička posljedica početnih uvjeta i prirodnog zakona. Pucanje hladnjaka logički je deducibilno iz prirodnog zakona da se voda širi smrzavanjem i iz činjenica da je temperatura bila ispod ništice, da nismo stavili antifriz i da je hladnjak bio do vrha napunjen vodom.

Prema Hempelu (1965), primjeri poput ovog predstavljaju tipičan primjer deduktivno-nomološkog modela zaključivanja (grč. *nomos* – zakon) koji nam omogućuje da na temelju prirodnih zakona iznosimo generalizacije i predviđanja, budući da dotični model nastoji objasniti pojave podvodeći ih pod opće zakone.

Faye (2007: 43) primjećuje dvije osobine znanstvenih objašnjenja prema formalno-logičkom gledištu. Prvo, znanstvena su objašnjenja potpuno različita od svakodnevnih objašnjenja. Drugo, formalno-logičko gledište preskriptivna je teorija znanstvenog objašnjenja zato što propisuje objektivna nužna svojstva znanstvenog objašnjenja po kojima se znanstveno objašnjenje razlikuje od ostalih vrsta objašnjenja. Kao što smo vidjeli, znanstveno objašnjenje mora zadovoljiti formalne uvjete valjanog argumenta.

Međutim, postavlja se pitanje koliko je formalno-logičko gledište o naravi objašnjenja primjenjivo u procesu vještačenja. Pitanje je možemo li uopće formulirati prirodne zakone ili zakonolike generalizacije koje bi bile adekvatne u kontekstu forenzičke psihijatrije. Treba imati u vidu da se u pravu svakom slučaju pristupa zasebno odnosno kaznena odgovornost određuje se individualno. Budući da se psihijatrijsko vještačenje provodi za potrebe kaznenog postupka, u procesu vještačenja svakom se slučaju pristupa zasebno uzimajući u obzir specifične okolnosti pojedinog slučaja, uključujući sveobuhvatne medicinske pretrage i cjelokupnu životnu povijest, pa stoga primjena

strogih prirodnih zakona i zakonolikih generalizacija na pojedinačne slučajeve nije moguća. Istinitost dotične tvrdnje postaje jasna u svjetlu sljedeće primjedbe Miroslava Goreta (2015: 28) o psihijatrijskoj dijagnostici:

Budući da suvremena psihijatrijska dijagnostika sve češće koristi i po nekoliko dijagnoza kod jedno te istog pacijenta, njihova se forenzička relevantnost neće uvijek moći precizno vezati samo uz simptomatiku jedne izdvojene dijagnoze već će se sve češće temeljiti na kombinaciji simptoma iz više dijagnostičkih kategorija. Pritom se konačna forenzička ocjena neće formirati na temelju njihova *mehaničkog zbrajanja*, već će uvijek sadržavati što je moguće preciznije vrednovanje njihovih, i *kvantitativnih*, i *kvalitativnih* dimenzija. (Goreta 2015: 28; kurziv u izvorniku)

U prethodnom citatu vrijedi istaknuti nekoliko stvari. Prvo, jedno te isti pacijent može imati nekoliko dijagnoza koje se međusobno ne isključuju, kao što je npr. psihoza i poremećaj ličnosti (Goreta 2015: 28). Drugo, kvalitativne i kvantitativne dimenzije odnose se na vrstu, stupanj, narav i trajanje psihičkog stanja. Treće, forenzička se ocjena ne može donijeti pukim zbrajanjem svih činjenica, nego je važno procijeniti relevantnost svake činjenice dobivene u procesu vještačenja.

Uzimajući u obzir sve navedeno, postaje jasno da je formalno-logičko gledište teško primjenjivo u kontekstu forenzičke psihijatrije. Kvantitativne i kvalitativne dimenzije psihičkog stanja teško je precizno opisati u premisama deduktivnog argumenta, budući da ne postoji jednostavna i sasvim precizna skala za ocjenu spomenutih dimenzija. No, čak i kada bismo mogli sasvim precizno izmjeriti sve parametre i nabrojati sve činjenice, i dalje ostaje pitanje u kojoj je mjeri relevantna svaka činjenica navedena u premisama argumenta psihijatrijskog vještaka, pa možemo reći da argument psihijatrijskog vještaka nije konkluzivan što znači da konkluzija argumentacije u psihijatrijskim ekspertizama ne slijedi nužno iz premisa. Dotičnu činjenicu napominje Goreta (2015: 214) u sljedećem odlomku:

Pritom bi sud posebno trebao uzimati u obzir, i stručnu, i etičku, neprimjerenost inzistiranja pojedinih sudionika postupka da od vještaka dobiju 100% sigurne odgovore ili odgovore koji se reduciraju na najčešće apsolutno nerealnu *da* ili *ne* alternativu, iako su oni sami režirali ograničenja koja najizravnije ugrožavaju vještakove mogućnosti davanja tako točnih i tako objektivnih odgovora. (Goreta 2015: 214; kurziv u izvorniku)

Ograničenja o kojima Goreta ovdje govori odnose se na raširenu praksu obrane šutnjom. Obrana šutnjom predstavlja jedan od najvećih izazova u procesu izrade kvalitetne psihijatrijske ekspertize. U slučaju obrane šutnjom vještak psihijatar sastavlja ekspertizu

koristeći se uobičajenim metodama forenzičke i kliničke obrade i oslanjajući se na informacije koje su mu dostupne u danim okolnostima. Važno je naglasiti da je pouzdanost vještakove ekspertize proporcionalna kvaliteti i kvantiteti dostupnih informacija (Goreta 2015: 214). U slučaju obrane šutnjom vještakove su tvrdnje uvijek kondicionalne i podložne reviziji u svjetlu novih činjenica (Goreta 2015: 178). Nakon što okrivljenik prekine obranu šutnjom, sud obično od vještaka zahtijeva izradu dopunske ekspertize koja se sastoji od svih relevantnih informacija iz sudskog spisa dobivenih od trenutka izrade prvog nalaza i mišljenja što uključuje anamnestičke podatke o dotičnom razdoblju, okolnostima počinjenja djela, kao i sve druge podatke koje ispitanik nije pružio prilikom prvog vještačenja ili se razlikuju od ranije danih podataka. Nova ekspertiza također uključuje i podatke iz aktualnog somatskog, neurološkog i psihičkog statusa, kao i rezultate psihologijske obrade i, po potrebi, drugih pretraga. U slučaju da se nova forenzička procjena razlikuje od prethodne, u nalaz i mišljenje uvrstavaju se svi novi argumenti na kojima se temelji takva ocjena (Goreta 2015: 179).

Na temelju svega iznesenog jasno je da formalno-logičko gledište nije adekvatno u kontekstu forenzičke psihijatrije. Prema Hempelu (1965) objašnjenje ima oblik deduktivno valjanog zaključka koji sadržava opće zakone i početne uvjete. No kao što sam pokazao, argumenti psihijatrijskih vještaka nisu deduktivni, budući da konkluzija njihovih argumenata ne slijedi nužno iz premisa, ali također ne sadržavaju opće zakone, budući da se u pravu svakom slučaju pristupa zasebno, uzimajući u obzir njegove specifičnosti.

Nakon što sam pokazao da formalno-logičko gledište o naravi objašnjenja nije prihvatljivo u kontekstu forenzičke psihijatrije, u nastavku ću razmotriti ontološko gledište o naravi objašnjenja u kontekstu forenzičke psihijatrije.

6.4. ONTOLOŠKO GLEDIŠTE

Prema ontološkom gledištu, znanstvena se objašnjenja sastoje od entiteta kao što su stanja stvari, predmeti ili događaji. Konkretnije rečeno, događaji i stanja stvari mogu se objasniti pozivanjem na druge događaje i stanja stvari koja stoje u zakonolikim uzročnim relacijama. Obično se smatra da uzroci objašnjavaju svoje posljedice tako što ih uzrokuju (Psillos 2002). Primjerice, vatra objašnjava dim zato što pojava vatre uzrokuje pojavu dima. Vatra je uzrok dima odnosno dim je posljedica vatre. Dakle, znanstvena objašnjenja objašnjavaju događaje pozivajući se na uzroke koji postoje neovisno o nama i koje trebamo otkriti. Prema ontološkom gledištu, znanstvena su objašnjenja fundamentalno različita od svakodnevnih objašnjenja zato što se temelje na zakonolikim uzročnim relacijama među fizičkim događajima. Primjerice, paljenje vatre stoji u predvidljivoj zakonolikoj uzročnoj relaciji s pojavom dima, budući da se dim pojavljuje pri svakom paljenju vatre, odnosno dim ne može nastati bez vatre. Paljenje vatre nužan je preduvjet pojave dima. Dotična se činjenica može svaki put iznova provjeriti eksperimentom koji potvrđuje da pojava dima nakon paljenja vatre nije tek slučajna pravilnost, nego da vatra

doista uzrokuje dim, na temelju čega možemo ustanoviti spomenutu činjenicu kao prirodni zakon. Dakle, ostavljajući po strani složena pitanja o metafizici uzrokovanja, ugrubo možemo reći da objasniti neki fenomen znači identificirati njegove uzroke zato što postoje objektivne zakonolike relacije između uzroka i posljedice. Drugim riječima, prema ontološkom gledištu, adekvatnost objašnjenja u potpunosti je neovisna o nama kao spoznavateljima, budući da prirodni zakoni postoje neovisno o nama i trebamo ih otkriti koristeći znanstvene metode poput mjerenja i pokusa.

Budući da zakonolike uzročne relacije među fizičkim događajima igraju središnju ulogu u objašnjenjima, ontološko gledište može se činiti sličnim formalno logičkom gledištu jer se oba navedena gledišta pozivaju na prirodne zakone. No, u slučaju formalno-logičkog gledišta apstraktne propozicije imaju eksplanatornu ulogu, dok u slučaju ontološkog gledišta aktualne konkretne stvari u svijetu imaju dotičnu ulogu. Pozivanje na prirodne zakone omogućuje predviđanje, a predviđanje nam omogućuje stvaranje znanstvenih teorija koje su empirijski adekvatne. Primjerice, prirodni zakon da voda ima najveću gustoću i najmanji volumen pri 4 °C omogućuje nam predviđanje o tome kako se voda uobičajeno ponaša pri navedenoj temperaturi. Nadalje, manja gustoća vode u krutom nego u tekućem agregatnom stanju uzrokuje veći razmak među molekulama vode u krutom stanju, što uzrokuje preživljavanje organizama ispod zaleđene površine vode. Ovaj slučaj pokazuje da pozivanje na prirodne zakone omogućuje stvaranje empirijski adekvatne teorije o konkretnom znanstvenom pitanju, budući da se njezine tvrdnje mogu dokazati eksperimentom i mjerenjem.

Ovdje valja spomenuti i mehanicistička objašnjenja kao posebnu podvrstu objašnjenja unutar ontološkog gledišta. Sam Wilkinson (2023: 127 – 128) služi se primjerom pušenja i karcinoma kako bi objasnio razliku između jednostavnih uzročnih i mehanicističkih objašnjenja. Ako kažemo da je neka osoba dobila karcinom zbog pušenja, pružili smo jednostavno uzročno objašnjenje koje odgovara na pitanje zašto je osoba dobila karcinom. S druge strane mehanicističko objašnjenje objašnjava na koji način pušenje uzrokuje rak, opisujući procese u organizmu koji su doveli do nastanka raka. Prema Craveru (2006), razumijevanje mehanizma zahtijeva dinamički prikaz koji pokazuje na koji način stvari funkcioniraju, zbog čega se u mehanicističkim objašnjenjima često koriste dijagrami. Mehanicistička objašnjenja pretpostavljaju da se sustav koji proizvodi određeni fenomen može podijeliti na dijelove i da se fenomen može objasniti analizirajući na koji način dijelovi sustava u međusobnoj interakciji proizvode taj fenomen (Bechtel i Abrahamsen 2005). Stoga se može reći da je mehanicističko objašnjenje razrađena varijanta uzročnog objašnjenja, budući da se ne zaustavlja na pukom navođenju uzroka nego objašnjava na koji su način uzroci djelatni. Nakon što sam objasnio temeljne postavke ontološkog okvira objašnjenja, u nastavku ću razmotriti prednosti i nedostatke navedenog okvira u kontekstu forenzičko-psihijatrijskih vještačenja ubroјivosti. Razmotrit ću relevantnost uzročnih i mehanicističkih objašnjenja u kontekstu forenzičko-psihijatrijskih vještačenja.

Već sam u prvom poglavlju naveo da se u procesu vještačenja obavljaju detaljni tjelesni, neurološki i psihijatrijski pregledi, psihologijska obrada, laboratorijski pregledi i

pregledi drugih specijalista u slučaju potrebe (vidi Kozarić-Kovačić 2022c: 438). Osim toga, uzimaju se anamnestički i po potrebi heteroanamnestički podaci. Navedeni pregledi važni su u otkrivanju različitih poremećaja koji mogu biti relevantni u pogledu kaznene odgovornosti, pa svakako možemo reći da uzročno objašnjenje ima važnu ulogu u psihijatrijskom vještačenju. Paradigmatski slučajevi koji ukazuju na važnost uzročnog objašnjenja jesu slučajevi protupravnih djela počinjenih pod utjecajem psihoaktivnih tvari. Prisutnost psihoaktivnih tvari u organizmu dokazuje se laboratorijskim nalazima krvi i/ili urina. Pozitivan nalaz na psihoaktivne tvari može ukazivati na utjecaj navedenih tvari na kognitivne i/ili volicijske sposobnosti počinitelja te na ovisnost počinitelja o psihoaktivnim tvarima. Primjerice, u slučaju Karla L., optuženog za matricid, vještačenjem je dobiven pozitivan nalaz na metadon i benzodiazepine (Bagarić i Goreta 2015a: 15). Navedena činjenica može biti relevantna za donošenje forenzičkih procjena psihičkog stanja okrivljenika *tempore criminis*, što pokazuje sljedeći odlomak iz psihijatrijske ekspertize dotičnog vještačenja:

(...) s obzirom na navedene psihičke poremećaje i smetnje koje su posljedica tih poremećaja, a koje je ispitanik pokazivao *tempore criminis* (disocijalni poremećaj ličnosti, ovisnost o više različitih psihoaktivnih tvari, psihoorganski sindrom uzrokovan uzimanjem više različitih psihoaktivnih tvari, posebno afektivno stanje), te s obzirom na činjenicu da je djelo u vezi s tim poremećajima i smetnjama, ispitanikove sposobnosti shvaćanja značenja vlastitih postupaka i mogućnosti vladanja vlastitom voljom, *tempore criminis*, bile su smanjene. S obzirom na težinu navedenih poremećaja, te posljedično oštećenje funkcioniranja ovo smanjenje je na razini teškog stupnja. (Bagarić i Goreta 2015a: 20)

Uzročno (neuro)biološko objašnjenje koje povezuje fiziološka stanja i procese u organizmu s ponašanjem može biti važno u psihijatrijskim vještačenjima ne samo u slučajevima ovisnosti počinitelja o psihoaktivnim tvarima, nego i u slučajevima drugih poremećaja, kao što je npr. pasivno-agresivni poremećaj ličnosti okrivljenika Petra Š. optuženog za kazneno djelo teškog ubojstva:

Iako ne možemo s većom sigurnošću označiti početak ispitanikove organske cerebralne disfunkcije koja je, po svemu sudeći, posttraumatskog karaktera, i koja - s obzirom na anamnestičke podatke o pretrpljenim traumama glave koje bi mogle biti glavni uzrok njezinog nastanka - traje barem nekoliko godina, ona je očigledno predstavljala dodatnu psihopatološku dimenziju u determiniranju ispitanikovog ponašanja i doživljavanja u preddeliktnom periodu i u samoj deliktnoj situaciji. Uz naše kliničko-psihijatrijske opise poremećaja ispitanikove ličnosti i ponašanja, tu dimenziju dodatno potenciraju ocjene konzilijarnog neurologa-epileptologa koje jasno potvrđuju

da se kod ispitanika radi o epileptično promijenjenom elektroencefalografskom nalazu čije se forenzičko značenje prvenstveno vezuje za niski frustracijski prag i reduciranu kontrolu agresivnog reagiranja. (Goreta i Haid 2015: 266)

Iako ovi primjeri pokazuju da uzročno (neuro)biološko objašnjenje koje povezuje fiziološka stanja i procese u organizmu s ponašanjem može biti relevantno u procesu vještačenja i donošenju forenzičkih procjena psihičkog stanja u vrijeme počinjenja protupravnog djela, postoje slučajevi u kojima takva vrsta (neuro)biološkog uzročnog objašnjenja nije od pomoći, iako postoje pokazatelji koji upućuju na potencijalnu patologiju počinitelja:

Od rezultata dopunske konzilijarne obrade posebno izdvajamo nalaze elektroencefalografskih snimanja koji “pod opterećenjem” upućuju na sklonost javljanju patoloških, epileptičkih valova koja, sama po sebi, bez jasnih kliničkih manifestacija nije dostatna za postavljanje dijagnoze epilepsije. To ujedno znači da takav nalaz ne može predstavljati osnovu za bilo kakva daljnja forenzičko-psihijatrijska zaključivanja (ubrojivost, opasnost, forenzički tretman i dr.). (Goreta i Jukić 2015a: 310)

Prethodno citirani odlomak iz psihijatrijske ekspertize vještačenja okrivljenika Dalibora M. ukazuje na to da samo postojanje potencijalnih neuroloških i drugih fizioloških oštećenja ili odstupanja nije dovoljno za donošenje forenzičkih ocjena ponašanja okrivljenika *tempore criminis*, nego je potrebno utvrditi jasnu uzročnu vezu između mogućeg neurološkog odnosno fiziološkog oštećenja i ponašanja. Općenito postoje praktične poteškoće u povezivanju konkretnog oštećenja mozga s ponašanjem (Nakić 2015: 1198).

Iako (neuro)biološko objašnjenje koje povezuje fiziološka stanja s ponašanjem može imati vrlo važnu ulogu u forenzičko-psihijatrijskim zaključcima, važno je prisjetiti se da se kaznena odgovornost temelji na pučkoj psihologiji. Drugim riječima, da bismo nekoj osobi pripisali kaznenu odgovornost, nužno nam je objašnjenje koje nadilazi zakonolike uzročne relacije među fizičkim događajima. Budući da forenzički psihijatri u kaznenim postupcima obavljaju vještačenje kako bi se utvrdilo psihičko stanje okrivljenika *tempore criminis* koje može biti relevantno za kaznenu odgovornost, objašnjenja ponašanja koja se koriste u forenzičko-psihijatrijskim vještačenjima ne zaustavljaju se na opisu neurobioloških osnova ponašanja nego se također baziraju i na sofisticiranom i znanstveno utemeljenom psihološkom objašnjenju koje je, iako nadilazi pučko-psihološko objašnjenje ponašanja, u osnovi istovrsno pučko-psihološkom objašnjenju ponašanja zato što referira na mentalna stanja, razloge za djelovanje i osobine ličnosti, jednako kao i pučko-psihološko objašnjenje, što jasno pokazuje sljedeći odlomak iz već citirane psihijatrijske ekspertize vještačenja okrivljenika Petra Š.:

Sumirajući sve prethodno navedene kliničke i forenzičke ocjene, možemo zaključiti da se kod ispitanika radi o (dominantno) pasivno-agresivnom poremećaju ličnosti koji je dodatno karakteriziran i nekim narcističkim obilježjima, te organskoj cerebralnoj disfunkciji koja je, najvjerojatnije, posttraumatskog karaktera i u koju je uključen i specifični epileptogeni elektroencefalografski nalaz. Uz te (sada već) trajno prisutne psihopatološke determinante ispitanikovog cjelokupnog osobnog i socijalnog funkcioniranja u preddelikatnom su razdoblju na ispitanikovo psihičko stanje dodatno utjecali i iznimno opterećujući „okolinski” faktori od kojih dominantno mjesto imaju njegovi bračni problemi, kao i problemi vezani za zdravstveno stanje i problematično ponašanje djece. (Goreta i Haid 2015: 267)

Protupravno djelo teškog ubojstva u ovom je slučaju objašnjeno pozivanjem na osobine ličnosti (pasivno-agresivna ličnost s nekim narcističkim obilježjima i pozivanjem na razloge koji objašnjavaju radnju okrivljenika (problemi sa zdravstvenim stanjem i ponašanjem djece, bračni problemi). Ovaj primjer jasno pokazuje da postojanje patoloških fizioloških stanja i njihove uzročne veze s ponašanjem može biti relevantno, ali samo po sebi nije dovoljno za adekvatnu forenzičku evaluaciju ponašanja okrivljenika, nego je nužno adekvatno objasniti njegovo ponašanje u terminima razloga i osobina ličnosti, odnosno nužno je pružiti adekvatno psihološko objašnjenje ponašanja utemeljeno na znanstvenim spoznajama psihijatrije, psihologije, neuroznanosti i drugih srodnih disciplina.

Nadalje, u nekim je slučajevima spomenuto znanstveno utemeljeno psihološko objašnjenje ne samo nužno nego ujedno i dovoljno za donošenje adekvatne forenzičke procjene psihičkog stanja okrivljenika *tempore criminis*. Radi se o već spomenutim slučajevima u kojima nije moguće pouzdano utvrditi uzročnu vezu između patoloških fizioloških stanja i ponašanja kao što je ranije navedeni slučaj okrivljenika Dalibora M. koji je optužen za poticanje na terorizam putem Interneta (Goreta i Jukić 2015a). U tom se slučaju forenzička procjena psihičkog stanja okrivljenika u vrijeme ostvarenja protupravnog djela temelji isključivo na znanstvenom psihološkom objašnjenju, što pokazuje zaključak ekspertize vještačenja dotičnog okrivljenika (Goreta i Jukić 2015a: 310 – 311):

Rezimirajući sve prethodno navedene dijagnostičke ocjene možemo bez ikakve dvojbe zaključiti da se kod ispitanika radi o trajnom poremećaju ličnosti narcističnog tipa čija je struktura i dinamika značajnim dijelom povezana s njegovim ponašanjem i doživljavanjem u vrijeme počinjenja kaznenog djela koje mu se stavlja na teret u ovom postupku. U istu se ocjenu mogu uklopiti i prije aktualnog vještačenja dijagnosticirane neurotske

smetnje, posebno one anksiozno-fobičnog tipa. Utjecaj narcistične komponente najviše je uočljiv u ispitanikovom nekritičnom zadovoljavanju grandioznih potreba za divljenjem, priznanjem, za osjećajem moći i upravljanja velikim brojem drugih ljudi uz istodobno ozbiljno „zanemarivanje” stvarnog značenja sadržaja spornog „facebook-manifesta”, kako u odnosu na njegovu krajnje ugrožavajuću dimenziju za samog ispitanika, tako i u odnosu na njezino potencijalno ugrožavajuće djelovanje i na širi krug drugih osoba. Udio ispitanikovih (stvarnih) neurotskih poremećaja u toj se dinamici ponajprije otkriva u obrambeno-kompenzatornom poricanju vlastitih strahova i nesigurnosti i njihovom pretvaranju u (virtualnu) herojsku ulogu glavnog „revolucionara” koji bez ikakvih samo-zaštitnih mehanizama otvoreno izražava podršku nekim već počinjenim terorističkim aktima i zatim daje sasvim konkretne instrukcije za počinjenje cijelog niza novih, još puno težih i ozbiljnijih akcija identičnog ili sličnog tipa. (Goreta i Jukić 2015a: 310 – 311)

Druga kategorija slučajeva u kojima se objašnjenje ponašanja okrivljenika *tempore criminis* temelji isključivo na znanstvenom psihološkom objašnjenju jesu slučajevi u kojima u somatskom i neurološkom statusu nije utvrđena nikakva fiziološka patologija. Dotičnu tezu potkrepljuje slučaj Dražena V., optuženog za ubojstvo u pokušaju, a koje je motivirano pokušajem zauzimanja parkirnog mjesta. Budući da u navedenom slučaju nije utvrđena nikakva fiziološka patologija okrivljenika (Beus 2015: 253), forenzička se evaluacija okrivljenikova ponašanja temeljila na znanstvenom psihološkom objašnjenju, kao što pokazuje sljedeći odlomak iz psihijatrijske ekspertize:

Prema raspoloživim podacima, ispitanik i oštećenik se nisu poznavali. Konfliktna situacija između ispitanika i oštećenika je postojala, do nje je došlo naglo, neočekivano. Prema podacima ispitanika, radilo se o verbalnoj provokaciji koja je između ostalog sadržavala i poruke koje je ispitanik mogao doživjeti kao narcističku povredu, te o fizičkom napadu oštećenika na njega pri čemu se kod ispitanika javio strah, te osjećaj ugroženosti zbog čega se ispitanik zabrinuo ne samo za svoj život, nego i za život svoje supruge koja se u kritično vrijeme nalazila s njim u automobilu.

S druge strane, opisi realnog ponašanja oštećenika od strane drugih svjedoka (osim ispitanikove supruge) nikako ne izgledaju adekvatni i proporcionalni ispitanikovom reagiranju. Smatramo stoga [da] je u tom reagiranju imao utjecaj ispitanikov strah i osjećaj ugroženosti koji je doveo do deformiranog percipiranja situacije *tempore criminis*, te afektivno-motoričke akcije i njene zakašnjele intelektualne elaboracije (jer da toga nije bilo jedna banalna situacija u prometu mogla se riješiti na neki drugi, manje agresivan način). (Beus 2015: 255 - 256)

Posljednja dva primjera pokazuju da uzročno (neuro)biološko objašnjenje koje povezuje fiziološka stanja s ponašanjem nije uvijek adekvatno ili dostupno u kontekstu forenzičko-psihijatrijskih vještačenja. Za objašnjenje ponašanja okrivljenika i procjenu njegova psihičkog stanja *tempore criminis* potrebno je pokušati razumjeti razloge koji objašnjavaju zašto je osoba postupila na određeni način. Pozivanje na uzročne relacije među fizičkim događajima ne pomaže uvijek u razumijevanju razloga koji objašnjavaju postupke osobe. Štoviše, kao što sam već pokazao, u nekim slučajevima nije moguće povezati patološka fiziološka stanja s ponašanjem, dok u drugim slučajevima nije moguće utvrditi postojanje fiziološke patologije. U dotičnim se slučajevima ponašanje počinitelja objašnjava pozivanjem na mentalna stanja, razloge za djelovanje i osobine ličnosti, odnosno forenzička se evaluacija donosi na temelju znanstvenog psihološkog objašnjenja. Pritom treba imati u vidu da pozivanje na razloge za djelovanje, mentalna stanja i osobine ličnosti u objašnjenju ponašanja nužno ne implicira tvrdnju da objašnjenje utemeljeno na razlozima, mentalnim stanjima i osobinama ličnosti nije uzročno, već samo pokazuje da je dotična vrsta uzročnog objašnjenja različita vrsta objašnjenja u odnosu na uzročno objašnjenje između fizičkih stanja i procesa u organizmu i ponašanja. Štoviše, zastupnici ontološkog okvira objašnjenja mogu prihvatiti da je psihološko objašnjenje također uzročno, jednako kao i (neuro)biološko objašnjenje koje povezuje fizičku patologiju ili proces u organizmu s ponašanjem.

Kada je riječ o ulozi mehanicističkog objašnjenja u forenzičko-psihijatrijskim vještačenjima ubrojivosti, valja primijetiti da prethodno citirani odlomci iz psihijatrijskih ekspertiza pokazuju da mehanicističko objašnjenje nema značajnu ulogu u psihijatrijskim ekspertizama, budući da nedostaje opis na koji način dijelovi mozga u međusobnoj interakciji proizvode ponašanje. No, treba imati u vidu da s obzirom na kompleksnost građe mozga i sposobnost neurona da vrše različite funkcije, kao i sposobnost mozga za promjenu i učenje, nije moguće jasno povezati specifična mentalna stanja s točno određenom skupinom neurona (Nakić 2015: 1197). Iz dotičnog je razloga korisnost mehanicističkih objašnjenja trenutačno ograničena u forenzičkom kontekstu.

Nakon što sam ukazao na važnost različitih vrsta uzročnih objašnjenja u forenzičkoj psihijatriji, kao i na sporednu ulogu mehanicističkih objašnjenja, u nastavku ću razmotriti specifične nedostatke uzročnog objašnjenja unutar ontološkog gledišta, kao i generalni prigovor koji se može uputiti ontološkom okviru objašnjenja.

Već sam rekao da se uzročno objašnjenje temelji na zakonolikim relacijama među događajima. Međutim, smatram da je utemeljenje uzročnog objašnjenja na zakonolikim relacijama problematično u kontekstu forenzičke psihijatrije iz dva razloga.

Prvo, kada sam komentirao formalno-logičko gledište u kontekstu forenzičke psihijatrije već sam rekao da se u forenzičko-psihijatrijskim vještačenjima svakom slučaju pristupa individualno, budući da forenzički psihijatri obavljaju vještačenje ubrojivosti za potrebe pravnih postupaka u kojima su angažirani i da se u pravu svakom slučaju pristupa individualno, uzimajući u obzir njegove specifičnosti. Važno je

primijetiti da općeprihvaćena pravna norma nalaže da je isključivo ubrojivost u vrijeme počinjenja djela pravno relevantna, što znači da iz perspektive pravne norme ne možemo izvesti generalan zaključak ili prirodni zakon o ubrojivosti različitih počinitelja koji imaju istu dijagnozu, kao ni generalan zaključak o ubrojivosti istog okrivljenika u različitim razdobljima. U prilog navedenoj tvrdnji možemo navesti slučaj Jurice Š. koji je u dva navrata bio vještačen (Buzina i Jukić 2015). U prvom se slučaju radilo o kaznenom djelu dvostrukog ubojstva, a u dugom slučaju o ubojstvu u pokušaju. U prvom je slučaju ocjenjeno da je dotični bitno smanjeno ubrojiv uslijed „intenzivnog afektivnog reagiranja u stanju jače alkoholne intoksikacije“ (Buzina i Jukić 2015: 269). U drugom je slučaju proglašen potpuno ubrojivim, pri čemu je u procesu vještačenja uzeta u obzir njegova cjelokupna životna povijest, struktura ličnosti, odnos sa suoptuženim, kao i okolnosti počinjenja kaznenog djela (Buzina i Jukić 2015: 269). Ovaj primjer iznova ukazuje na važnost načela individualizacije prilikom donošenja bilo kakvih forenzičkih i pravnih ocjena. Forenzički psihijatri također upozoravaju da samo postojanje određene dijagnoze mentalnog poremećaja *a priori* nema nikakve implikacije u pogledu psihičkog stanja okrivljenika u vrijeme počinjenja djela, kao ni u pogledu njegove ubrojivosti, iako predstavlja prvi korak u utvrđivanju psihičkog stanja okrivljenika *tempore criminis* (vidi Šendula-Jengić et. al. 2022: 68 – 69; Goreta 2015: 210 – 211). Važno je imati u vidu da se vještaci prilikom vještačenja oslanjaju na sadržaj sudskog spisa koji obuhvaća prethodnu medicinsku dokumentaciju ispitanika, iskaze vještačene osobe, iskaze svjedoka, kao i drugu dokumentaciju koja opisuje konkretnu forenzičku situaciju. Budući da dijagnoza sama po sebi ne implicira nikakav forenzički zaključak o psihičkom stanju okrivljenika u vrijeme počinjenja djela i da se forenzički psihijatri oslanjaju na različite izvore informacija koje sam upravo spomenuo, a čija kvantiteta i kvaliteta variraju od slučaja do slučaja, utemeljenje znanstvenog objašnjenja na prirodnim zakonima čini se neuvjerljivim u kontekstu forenzičko-psihijatrijskih vještačenja ubrojivosti.

Drugo, u poglavlju o mentalnom uzrokovanju spomenuo sam ideju psihofizičkog anomalizma koju zagovara Donald Davidson (2001b). Prema tom gledištu, zakoni u psihologiji nisu deterministički, budući da su psihološka objašnjenja obilježena racionalnošću i holizmom, zbog čega u psihologiji ne postoje strogi prirodni zakoni. Dotičnu činjenicu primjećuje i psihijatrica Nadica Buzina u kontekstu procjene forenzičke opasnosti okrivljenika, koja je nužan dio psihijatrijske ekspertize u slučajevima u kojima vještak procjeni da su u vrijeme ostvarenja protupravnog djela nije mogao shvatiti značenje svog postupanja i/ili upravljati svojom voljom, kao i u slučajevima u kojima smatra da su navedene sposobnosti okrivljenika bile bitno smanjene:

Svi instrumenti pomažu u objektivizaciji rizika, no važno je pri tome uzeti u obzir da nijedan instrument ne osigurava stopostotnu sigurnost u procjeni rizika, jer na rizično ponašanje utječe čitav niz drugih okolnosti koje nisu obuhvaćene instrumentima. To se posebno odnosi na specifičnu

interpersonalnu dinamiku o kojoj će se najčešće dobiti podaci u iscrpnom kliničkom radu. (Buzina 2015: 1171)

Buzina u prethodnom odlomku navodi da je cilj instrumenata procjene rizika donijeti što objektivniju individualnu procjenu budućeg rizičnog ponašanja počinitelja koja je ujedno determinirana mnogobrojnim čimbenicima koji su nemjerljivi instrumentima, zbog čega ne možemo sa sigurnošću predvidjeti buduće ponašanje počinitelja s određenim mentalnim poremećajem. Navedena činjenica pokazuje da prirodni zakoni koji nam omogućuju jednoznačne zaključke o utjecaju određenog poremećaja na kognitivne i volicijske sposobnosti u najvećem broju slučajeva nisu dostupni, kao ni prirodni zakoni koji bi nam omogućili sasvim pouzdana predviđanja ponašanja počinitelja, odnosno sasvim pouzdane procjene forenzičke opasnosti počinitelja s dijagnozom određenog mentalnog poremećaja. Buzina (2015: 1171) napominje da procjena forenzičke opasnosti i upravljanje rizicima predstavlja jedno od najzahtjevnijih pitanja u forenzičkoj psihijatriji, dok Goreta (2015: 105) naglašava da je procjena forenzičke opasnosti proces koji traje od nekoliko mjeseci do nekoliko godina tijekom kojih se višekratno procjenjuju mnogobrojni čimbenici, od same psihičke bolesti okrivljenika do čimbenika iz okoline koji povećavaju ili smanjuju rizik počinjenja težeg kaznenog djela.

Međutim, smatram da oslanjanje na prirodne zakone u slučaju uzročnih objašnjenja nije najveći problem ontološkog gledišta iz perspektive forenzičke psihijatrije. Ontološkom se gledištu može uputiti i generalni prigovor, budući da prema navedenom gledištu adekvatna znanstvena objašnjenja postoje neovisno o nama kao spoznavateljima i trebamo ih otkriti. Ova je tvrdnja ontološkog gledišta problematična iz perspektive kaznenog prava budući da suci u kaznenom postupku trebaju procijeniti adekvatnost nalaza i mišljenja vještaka psihijatra, kao i adekvatnost ostalih dokaza iznesenih u kaznenom postupku, pri čemu suci nisu ograničeni ili vezani bilo kojim formalnim ili dokaznim standardom procjene dokaza, osim općim pravilima logički valjanog zaključivanja i ljudskog iskustva (Grozđanić i Grđan 2022: 39). To znači da adekvatnost objašnjenja u kaznenom postupku nije neovisna o sucima kao spoznavateljima, uzimajući u obzir činjenicu da sudsko vijeće ima pravo odbiti nalaz i mišljenje vještaka koje smatra nezadovoljavajućim i tražiti novo vještačenje s istim ili drugim vještakom. Jednako tako, budući da se u pravu svakom slučaju pristupa individualno, plauzibilno je tvrditi da adekvatnost objašnjenja ovisi o kontekstu svakog pojedinog slučaja i zahtjevima koje sudsko vijeće postavi vještaku u nalogu za vještačenje. Spomenute nas primjedbe navode na zaključak da ontološko gledište nije adekvatno u kontekstu forenzičke psihijatrije jer ne može opisati ili objasniti sudsku praksu na odgovarajući način, i u konačnici nas dovode do pragmatičkog gledišta o naravi znanstvenog objašnjenja.

6.5. PRAGMATIČKO GLEDIŠTE

Najpoznatiji su zastupnici pragmatičkog gledišta o naravi objašnjenja Bas C. Van Frassen (1980), Peter Achinstein (1983) i Jan Faye (2007). U nastavku ću iznijeti zajedničke

elemente svih navedenih varijanti pragmatičkog gledišta. Prema pragmatičkom gledištu, objašnjenje je dobar odgovor na pitanje koje zahtijeva objašnjenje, pri čemu treba imati u vidu da ne zahtijevaju sva pitanja objašnjenje. Neka pitanja predstavljaju isključivo zahtjev za određenom informacijom ili uslugom, kao što su primjerice pitanja “Koji je danas dan?” i “Možeš li mi dodati knjigu s police?”. Pitanja koja zahtijevaju objašnjenje obično započinju upitnim zamjenicama “Zašto?” i “Kako?”. Objašnjenja su rezultat komunikacijskog čina. Drugim riječima, objašnjenja se sastoje od iskaza, odnosno govornih činova koji snažno ovise o kontekstu²⁷.

Kontekstualni faktori koji determiniraju odgovor na pitanje adekvatnosti nekog znanstvenog objašnjenja odnose se na epistemički status osobe koja zahtijeva objašnjenje i na konverzacijski kontekst. Primjerice, zamislimo da dvije osobe moraju na operaciju kuka i da zahtijevaju od liječnika ortopeda da objasni razloge operacije i njezin tijek. Prva je osoba liječnik opće prakse, dok druga osoba nema nikakve veze s medicinskom strukom. Plauzibilno je zaključiti da će prva osoba, budući da je i sama medicinar, tražiti detaljna stručna objašnjenja koja može razumjeti, zato što i sama posjeduje određena znanja iz ortopedije, dok će se druga osoba zadovoljiti vrlo generalnim objašnjenjima, budući da je laik u području medicine, pa samim time može razumjeti samo generalna i jednostavna objašnjenja. Nadalje, zamislimo da je operacija kuka u slučaju prve osobe planirana mjesecima unaprijed, dok je u slučaju druge osobe riječ o hitnoj operaciji. U prvom slučaju okolnosti dopuštaju duga i detaljna objašnjenja, dok u drugom slučaju okolnosti zahtijevaju vrlo kratka i općenita objašnjenja. Ovi primjeri pokazuju da se isključivo objašnjenje koje zadovoljava epistemičke potrebe primatelja smatra adekvatnim. Drugim riječima, osoba koja prima objašnjenje mora ga razumjeti i biti zadovoljna istim kako bi se dotično objašnjenje moglo smatrati adekvatnim. Pritom treba imati u vidu da je subjektivno zadovoljstvo objašnjenjem nužno, ali nije dovoljno za adekvatno objašnjenje, budući da postoje objektivno loša objašnjenja, kao što je objašnjenje koje se poziva isključivo na autoritet osobe koja ga iznosi (Van Frassen 1980; Achinstein 1983; Faye 2007).

Važno je također uočiti da primatelj objašnjenja ne mora nužno biti pojedinac, nego može biti i kolektiv, što je najčešće slučaj prilikom znanstvenih objašnjenja. Osim toga, pitanje na koje se traži odgovor ne mora nužno biti eksplicitno postavljeno i formulirano u prirodnom jeziku. Jednako tako, valja uočiti da prema pragmatičkom gledištu, osobe pružaju objašnjenje fenomena koji nastojimo objasniti. Kada govorimo da neki događaj objašnjava drugi događaj, primjerice kao što kažemo da pušenje objašnjava pojavu karcinoma pluća, zapravo želimo reći da ljudi objašnjavaju rak pluća pozivajući se na pušenje. Dakle, jedan događaj ne objašnjava drugi, nego ljudi objašnjavaju jedan događaj pozivajući se na drugi. Dotična je konstatacija važna zato što pokazuje da objašnjenje kao takvo nije izolirano i neovisno od ljudi koji ga primaju i proizvode u različitim i

²⁷ Teoriju govornih činova prvi je u filozofiju uveo John Langshaw Austin (1962) koji nudi taksonomiju govornih činova i sociopsiholoških uvjeta koji su nužni da bi se nešto moglo klasificirati kao određena vrsta govornog čina. Primjeri su govornih činova tvrđenje, zahtijevanje, propitivanje, imenovanje i možda, objašnjenje.

konkretnim kontekstima, kao što je svakodnevni zdravorazumski kontekst, sudski kontekst, klinički kontekst itd. Naravno da se objašnjenja pozivaju na objektivne činjenice o svijetu, ali nisu neovisna o subjektima koji ih primaju i proizvode, zbog čega možemo reći da objašnjenje nikada nije u potpunosti dovršeno, nego je ponajprije selektivno i oprezno formulirano. Konačno, pragmatičko gledište implicira da nema suštinske razlike između zdravorazumskih, svakodnevnih objašnjenja i znanstvenih objašnjenja unatoč činjenici da znanstveno objašnjenje nastaje u složenijem i strožem kontekstu znanstvene zajednice koja dijeli zajedničke eksplanatorne interese (Van Frassen 1980; Achinstein 1983; Faye 2007).

Wilkinson (2023: 121 – 122) objašnjava prethodne tvrdnje na primjeru pada zrakoplova koji otvara različita pitanja. Primjerice, policijski inspektori koji istražuju okolnosti nesreće analizirat će odluke pilota i kontrole leta dok će aeronautičar analizirati vremenske uvjete i njihov utjecaj na let zrakoplova. S druge strane, neke informacije mogu biti nedostupne zbog prirode same nesreće. U tom je slučaju osoba prisiljena postaviti drugo pitanje, budući da na prvotno postavljeno pitanje nema odgovora. Primjerice, zamislimo da su vremenski uvjeti bili toliko nepredvidivi da se nitko uistinu ne može smatrati odgovornim za nesreću. U tom je slučaju pitanje tko je kriv za nesreću pogrešno pitanje.

Već sam ustvrdio da se u okviru pragmatičkog gledišta objašnjenje smatra adekvatnim ako dobro odgovara na pitanje osobe koja traži objašnjenje. Iz dotičnog je razloga korisno razmotriti na koji se način pitanja individuiraju odnosno po čemu se jedno pitanje razlikuje od drugog. Da bi objasnio u čemu se sastoji navedeni problem, Wilkinson (2023: 122) se služi sljedećim primjerom:

P: Zašto ptice lete na jug?

Ovo se pitanje naizgled čini jednostavnim i jednoznačnim, ali je višeznačno. Pogledajmo tri različita značenja ovog pitanja u nastavku:

P₁: Zašto *ptice* lete na jug?

P₂: Zašto ptice *lete* na jug?

P₃: Zašto ptice lete *na jug*? (Wilkinson 2023: 122; kurziv u izvorniku)

Kurziv u ovim pitanjima naglašava relevantnu razliku u značenju između ovih pitanja. Prvo pitanje zahtijeva objašnjenje zašto baš ptice, za razliku od drugih životinja, lete na jug. Drugo pitanje traži razloge zbog kojih ptice lete na jug umjesto da, primjerice, hodaju ili plivaju, dok treće pitanje propituje zašto ptice lete na jug, a ne na neku drugu stranu svijeta. Ovi primjeri ujedno ukazuju da za kvalitetno objašnjenje nije dovoljno ponuditi samo točan odgovor na postavljeno pitanje, nego se traže i argumenti zašto je ponuđeni odgovor točan. Primjerice, ako osoba pita kamo ptice lete, nije dovoljno reći da lete na

jug, nego je potrebno dati objašnjenje koje na adekvatan način eliminira alternativne odgovore na dotično pitanje. Drugim riječima, traži se obrazloženje zašto ptice lete baš na jug, a ne na sjever, istok ili zapad.

Wilkinson (2023: 123) nadalje primjećuje da je pluralizam objašnjenja važna posljedica pragmatičkog gledišta, budući da je unutar dotičnog gledišta ključno da objašnjenje zadovoljava epistemičke i praktične potrebe primatelja. Pragmatičko gledište na taj način ne isključuje ni deduktivna, niti uzročno-mehanicistička objašnjenja ako su dotična objašnjenja razumljiva primatelju i zadovoljavaju njegove epistemičke i praktične potrebe. Wilkinson (2023: 123) navodi primjer karcinoma i pušenja iz perspektive znanstvenika istraživača i laika koji svakodnevno konzumira duhanske proizvode. Znanstvenik istraživač i laik koji konzumira duhanske proizvode imat će različite epistemičke i praktične interese i ciljeve, pa će se samim time zadovoljiti i različitim vrstama objašnjenja. Svakodnevni će konzument duhanskih proizvoda htjeti znati uzrokuje li pušenje rak, dok će liječnik istraživač detaljno proučavati koje tvari iz dima cigarete dovode do razvoja stanica raka. Pluralizam epistemičkih i praktičnih potreba i ciljeva različitih primatelja objašnjenja nužno dovodi i do različitih vrsta objašnjenja koje se međusobno ne isključuju, niti se međusobno natječu za status generalno najbolje vrste objašnjenja.

Postoji nekoliko razloga zbog kojih je pragmatičko gledište o naravi objašnjenja adekvatno u kontekstu kaznenog prava i forenzičko-psihijatrijskih vještačenja ubrojivosti. Najvažniji je razlog činjenica da prema pragmatičkom gledištu adekvatnost objašnjenja ovisi o kontekstualnim faktorima. U duhu pragmatičkog gledišta, adekvatnost objašnjenja u kontekstu forenzičko-psihijatrijskih vještačenja ovisi o specifičnostima svakog pojedinog sudskog predmeta u okviru kojeg se vještačenje provodi odnosno o informacijskim potrebama suda koje variraju od slučaja do slučaja. Dotičnu tvrdnju potkrjepljuje činjenica da su vrsta i opseg vještačenja određeni nalogom za vještačenje koji izdaje sud ili državno odvjetništvo. Najčešće sud u nalogu za vještačenje zahtijeva od vještaka da utvrdi postojanje duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti, nedovoljnog duševnog razvitka ili druge teže duševne smetnje i eventualni utjecaj tog stanja na sposobnost osobe da shvati značenje svog djela ili upravlja svojom voljom (Buzina et al. 2018: 331). U slučaju sumnje na ovisnost počinitelja o psihoaktivnim tvarima, od vještaka se zahtijeva da utvrdi eventualno postojanje iste i je li kazneno djelo počinjeno pod utjecajem ovisnosti. Osim toga, sudovi obično zahtijevaju utvrđivanje eventualne opasnosti od ponavljanja kaznenog djela i opasnosti počinitelja za okolinu. Pritom je važno imati u vidu da nalog za vještačenje može sadržavati mnogo specifičnija pitanja od prethodno navedenih. Primjerice, u slučaju Karla L., optuženog za matricid, sud je, osim temeljnog zahtjeva za utvrđivanjem ubrojivosti, zahtijevao i analizu iskaza okrivljenika i njegove cjelokupne osobnosti s posebnim osvrtom na postojeću seksualnu devijaciju, kao i analizu prethodnog nalaza i mišljenja vještaka (Bagarić i Goreta 2015a).

Navedeni primjeri pokazuju da adekvatnost objašnjenja u kontekstu forenzičko-psihijatrijskih vještačenja ubrojivosti ovisi o konkretnim pitanjima koja sud postavi

vještaku u nalogu za vještačenje što ukazuje na uvjerljivost pragmatičkog gledišta o naravi objašnjenja u kontekstu forenzičko-psihijatrijskih vještačenja ubrojivosti.

Drugi razlog u prilog pragmatičkog gledišta u kontekstu forenzičko-psihijatrijskih vještačenja ubrojivosti sastoji se u tome da prema pragmatičkom gledištu objašnjenje nije adekvatno ako osoba koja traži objašnjenje nije zadovoljna njime. Na taj način pragmatičko gledište o naravi objašnjenja ide ruku pod ruku s pravom suca da u kaznenom postupku odbije nalaz i mišljenje vještaka ako ga smatra nezadovoljavajućim. Na ovom mjestu valja se prisjetiti da prema načelu slobodne ocjene dokaza, sud nije ograničen ili vezan bilo kojim formalnim pravilom vrednovanja dokaza, nego je ograničen općim pravilima zdravorazumskog ljudskog mišljenja i ljudskog iskustva (Grozđanić i Grđan 2022: 39). To znači da sudac može po svojoj procjeni odbiti nalaz i mišljenje vještaka, ali i da s druge strane za takvu odluku moraju postojati objektivni razlozi u vidu formalno-logičkih ili pravnih nedostataka. Na taj način, sudska je praksa kompatibilna s pragmatičkim gledištem, budući da je prema pragmatičkom gledištu subjektivno zadovoljstvo objašnjenjem nužno, ali nije dovoljno za adekvatno objašnjenje, jer dotično gledište priznaje postojanje objektivno loših objašnjenja, kao što je objašnjenje koje se poziva isključivo na autoritet osobe koja ga iznosi i objašnjenje koje se temelji na neistinitim tvrdnjama.

Treće, već sam rekao da u okviru pragmatičnog gledišta, nije dovoljno ponuditi samo točan odgovor na postavljeno pitanje, nego se traže i argumenti zašto je ponuđeni odgovor točan. Potrebno je dati objašnjenje koje na adekvatan način eliminira alternativne odgovore na dotično pitanje. Ova je osobina pragmatičkog gledišta također relevantna u kaznenopravnom kontekstu, posebno u slučajevima u kojima sud traži od vještaka da analizira prethodni nalaz i mišljenje drugog vještaka (vidi Bagarić i Goreta 2015a), kao i u slučajevima u kojima okrivljenik angažira vještaka s ciljem pobijanja nalaza i mišljenja vještaka kojeg je angažirao sud. U dotičnim je situacijama vještak dužan ponuditi ne samo razloge kojima bi potkrijepio svoje tvrdnje, nego i argumente kojima pokazuje zbog čega tvrdnje drugog vještaka nisu utemeljene.

Četvrto, prema pragmatičkom gledištu, objašnjenje nikad nije dovršeno, nego je selektivno i oprezno formulirano. U tom pogledu pragmatičko je gledište kompatibilno sa sudskom praksom, budući da sud može zatražiti dopunska vještačenja ako se pojave nove činjenice i dokazi, ili ako je od zadnjeg vještačenja proteklo mnogo vremena, ako se profesionalna odgovornost psihijatra dovede u pitanje (vidi npr. Bagarić i Goreta 2015b; Goreta i Jukić 2015b; Bojić i Goreta 2015). Osim toga, forenzički psihijatri često u ekspertizama naglašavaju da su njihovi zaključci izvedeni na temelju trenutačno dostupnih informacija (vidi npr. Bagarić i Goreta 2015b; Goreta i Jukić 2015b).

Peto, pragmatičko gledište dopušta pluralizam različitih vrsta objašnjenja, budući da je osnovni kriterij adekvatnosti objašnjenja ispunjenje epistemičkih i praktičnih potreba i ciljeva osobe koja zahtijeva objašnjenje. Pluralizam različitih vrsta objašnjenja također je karakterističan za kaznenopravni kontekst unutar kojeg se obavljaju psihijatrijska vještačenja ubrojivosti, budući da se sud i psihijatrijski vještaci oslanjaju na sve moguće

izvore informacija, kao što su rezultati medicinskih pretraga i pregleda, iskazi svjedoka, cjelokupna životna povijest pojedinca itd.

Šesto, budući da dijagnostičke kategorije upotrijebljene u kontekstu forenzičko-psihijatrijskih vještačenja pomažu u utvrđivanju ubrojivosti, možemo ih smatrati pragmatičnim vrstama. Pragmatične su vrste kategorije koje najbolje ispunjavaju naše praktične potrebe i ciljeve (vidi Brzović et al. 2017). Cilj dijagnostičkih kategorija koje se koriste prilikom forenzičko-psihijatrijskog vještačenja jest opisati i objasniti ponašanje počinitelja u konkretnom slučaju i tako pomoći sudu u utvrđivanju eventualne kaznene odgovornosti okrivljenika. U prilog pragmatičkom shvaćanju psihijatrijskih klasifikacija govori i činjenica da je u procesu vještačenja dopušteno koristiti bilo koju međunarodno priznatu klasifikaciju mentalnih poremećaja, kao što su Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje – DSM 5 (2013) i Međunarodna klasifikacija bolesti – MKB 11 (2019)²⁸. Osnovni kriterij izbora jest „*kvaliteta opisa* određene dijagnostičke kategorije, te posebno, *njezina forenzičko-psihijatrijska relevantnost*“ (Goreta 2015: 27; kurziv u izvorniku). Neke dijagnostičke kategorije ne postoje u jednoj od navedenih klasifikacija. Primjerice, DSM-5 ne poznaje dijagnozu trajnih promjena ličnosti nakon katastrofalnog doživljaja, a MKB 10 ne sadržava kriterije za dijagnozu narcističkog poremećaja (Goreta 2015: 27). Jednako tako, kriteriji za granični poremećaj ličnosti kvalitetnije su elaborirani u DSM-u 5 nego u MKB 10²⁹ (Goreta 2015: 36).

Na temelju svega navedenog zaključujem da pragmatičko gledište odlično opisuje ili objašnjava sudsku praksu u slučajevima vještačenja ubrojivosti počinitelja, kao i samu praksu vještačenja. Pragmatičko se gledište dobro poklapa i čini koherentnu cjelinu s tvrdnjama koje sam iznio u kontekstu rasprave o epistemičkom odnosu između vještaka i suca, gdje sam naglasio da je sudac dužan evaluirati nalaz i mišljenje vještaka uzimajući u obzir ponuđene argumente i dokaze, kao i da je vještak dužan napisati nalaz i mišljenje na način koji je razumljiv sucu, budući da je sudac laik u području forenzičke psihijatrije. U navedenoj sam raspravi također iznio da se neka činjenica u konkretnom pravnom predmetu smatra utvrđenom u trenutku u kojem su razriješene sve sumnje i pitanja suca, što se također dobro poklapa s pragmatičkim gledištem, budući da se u okviru pragmatičkog gledišta objašnjenje smatra adekvatnim jedino ako zadovoljava epistemičke potrebe suca u konkretnom pravnom predmetu.

6.6. ZAKLJUČAK

²⁸ Upotreba MKB-a obvezna je „u svim statističkim, financijskim, pravnim i drugim komunikacijama na razini državnih tijela i institucija u RH“, ali to „uopće ne znači da bi se ta obveza odnosila i na sve ostale kliničke, istraživačke, forenzičke i druge aktivnosti“ (Goreta 2015: 26 – 27).

²⁹ Od 1. siječnja 2022. u Hrvatskoj se primjenjuje MKB 11, no ta činjenica ne umanjuje relevantnost navedenih primjera, budući da napuštanje određene dijagnostičke kategorije u novom izdanju bilo koje međunarodne priznate klasifikacije ne znači da bi dotičnu dijagnozu trebalo potpuno izbrisati iz povijesti bolesti osobe, nego se „i nadalje treba uvažavati kao objektivna medicinska činjenica vezana uz razdoblje u kojem je postavljena, ali također i kao značajna informacija za njezino kasnije eventualno integriranje u aktualno važeće klasifikacijske sustave – u neku novu kategoriju koja najviše odgovara trenutačnom psihičkom statusu tog pacijenta“ (Goreta 2015: 27).

U ovom sam se poglavlju bavio pitanjem vrste znanstvenog objašnjenja koje se koristi prilikom forenzičko-psihijatrijskog vještačenja ubroјivosti. Argumentirao sam da je pragmatički okvir objašnjenja najprimjereniji u danom kontekstu zato što uvažava činjenicu da se u pravnom kontekstu adekvatnost objašnjenja procjenjuje od slučaja do slučaja, ovisno o informacijskim potrebama sudskog vijeća. Tvrdio sam da su sofisticirana, znanstveno utemeljena psihološka objašnjenja nužan dio forenzičkih psihijatrijskih evaluacija, kao i da uzročna neurobiološka objašnjenja, koja povezuju fiziološka stanja i procese u organizmu s ponašanjem barem u nekim slučajevima mogu imati važnu ulogu u forenzičko-psihijatrijskim vještačenjima. Također sam pokazao da postoje slučajevi u kojima potonja vrsta uzročnih neurobioloških objašnjenja nije od pomoći zato što ili nije utvrđena fizička patologija ili patološki proces u organizmu, ili ne postoji jasna veza između fizičke patologije ili patološkog procesa u organizmu i ponašanja, pa se u takvim slučajevima forenzičke ocjene temelje isključivo na sofisticiranim, znanstveno utemeljenim psihološkim objašnjenjima. Međutim, budući da se barem u nekim slučajevima forenzičke ocjene temelje i na (neuro)biološkim i na psihološkim objašnjenjima, postavlja se pitanje odnosa između znanstveno utemeljenih psiholoških i (neuro)bioloških objašnjenja ponašanja, posebice u svjetlu činjenice da se kazneno pravo temelji na pučkoj psihologiji i da se forenzičko-psihijatrijska vještačenja obavljaju za potrebe kaznenopravnih postupaka. Ovim ću se problemom baviti u idućem poglavlju.

7. PROBLEM SUČELJAVANJA U FORENZIČKOJ PSIHIJATRIJI

7.1. UVOD

U prethodnom sam poglavlju ustanovio da su znanstveno utemeljena psihološka objašnjenja ponašanja nužan element forenzičko-psihijatrijskih ekspertiza, ali da uzročna neurobiološka objašnjenja ponašanja također mogu imati važnu ulogu u psihijatrijskim vještačenjima. Slijedom navedenog, u kontekstu forenzičke psihijatrije otvara se pitanje kako povezati spomenuta psihološka objašnjenja ponašanja s uzročnim (neuro)biološkim objašnjenjima ponašanja, posebice uzimajući u obzir činjenicu da se praksa pripisivanja kaznene odgovornosti temelji na pučkoj psihologiji. Navedeno pitanje predstavlja instancu problema koji je u filozofiji psihologije općenito poznat kao problem sučeljavanja ili integracije (Bermúdez 2005, poglavlje 2)³⁰.

Kako bih razmotrio različite perspektive na problem sučeljavanja, oslanjam se na teorijski okvir koji je najjasnije formulirao José Luis Bermúdez (2005, poglavlje 2). On u literaturi identificira tri moguća rješenja problema sučeljavanja: (1) autonomizam, (2) funkcionalizam i (3) koevolucijski model. U ovom poglavlju razmatram koje je od tih rješenja najprimjerenije u kontekstu forenzičke psihijatrije i argumentiram da koevolucijski model Mattea Colomba (2013) predstavlja najadekvatniji pristup u forenzičko-psihijatrijskim vještačenjima.

Ovo je poglavlje strukturirano kako slijedi. U odjeljku 7.2 ekspliciram problem sučeljavanja u kontekstu forenzičko-psihijatrijskih vještačenja ubrojivosti, i dajem kratki pregled mogućih rješenja tog problema. Odbacujem funkcionalizam zato što prihvaća pretpostavku mentalnog uzrokovanja koja nije nužna za funkcioniranje kaznenog prava. Potom u odjeljku 7.3. odbacujem autonomizam zato što zanemaruje činjenicu da (neuro)biološka objašnjenja mogu imati važnu ulogu u psihijatrijskim vještačenjima ubrojivosti. Konačno, u odjeljku 7.4. argumentiram da koevolucijsko gledište Mattea Colomba (2013) predstavlja najprimjerenije rješenje problema sučeljavanja u kontekstu forenzičko-psihijatrijskih vještačenja ubrojivosti.

7.2. EKSPLIKACIJA PROBLEMA SUČELJAVANJA U KONTEKSTU FORENZIČKO-PSIHIJATRIJSKIH VJEŠTAČENJA UBROJIVOSTI

³⁰ Za razumijevanje problema odnosa između neurobioloških i psiholoških objašnjenja nije nužno zauzeti stav o pitanju jesu li psihološka objašnjenja u terminima razloga, mentalnih stanja i osobina ličnosti uzročna ili nisu. Dok je sasvim jasno da (neuro)biološka objašnjenja jesu uzročna, pitanje jesu li psihološka objašnjenja uzročna predmet je rasprave u kojoj zauzimam neutralan stav budući da je dotično pitanje irelevantno za razumijevanje problema sučeljavanja. Naglašavanjem činjenice da su neurobiološka objašnjenja kauzalna ne impliciram da psihološka objašnjenja nisu kauzalna, nego želim naglasiti da je za relevantnost (neuro)bioloških činjenica u kontekstu forenzičke psihijatrije ključna uzročna veza između dotičnih činjenica i ponašanja, kao što sam pokazao u odjeljku 6.4.

Da bismo razumjeli problem sučeljavanja, potrebno je razumjeti razlikovanja između horizontalnih i vertikalnih objašnjenja o kojoj govori Bermúdez (2005) i između osobne i podosobne razine objašnjenja koju uvodi Dennett (1969, poglavlje 11).

Svrha je horizontalnih objašnjenja objasniti zbog čega se nešto dogodilo referirajući na prethodne događaje. Primjerice, kauzalno objašnjenje „uzimanje Dramine prevenira mučninu na putovanju” paradigmatički je primjer horizontalnog objašnjenja zato što je jedan događaj (izostanak mučnine) objašnjen pozivanjem na prošli događaj (uzimanje Dramine). Horizontalna objašnjenja stavljaju naglasak na niz događaja od kojih vremenski prethodni događaj na neki način objašnjava ili uzrokuje kasniji događaj. S druge strane, ako želimo objasniti zašto uzimanje Dramine sprječava mučninu, moramo se spustiti na razinu ispod horizontalnih objašnjenja, odnosno na vertikalnu razinu objašnjenja, koja se fokusira na pitanje koja molekularna svojstva Dramine u interakciji s fiziološkim procesima u organizmu konzumenta sprječavaju mučninu. Pitanje odnosa između osobne i podosobne razine objašnjenja kojim ću se baviti u nastavku predstavlja instancu odnosa između horizontalnih i vertikalnih objašnjenja (Bermúdez 2005: 32; Jerolimov i Jurjako 2023: 568 – 569).

Paradigmatska osobna objašnjenja referiraju na mentalna stanja koja pripisujemo osobama kao što su vjerovanja, želje, namjere, osjet boli, ugone i razna emocionalna stanja. Osobna razina objašnjenja tako obuhvaća pučko-psihološka objašnjenja ponašanja u terminima mentalnih stanja i osobina ličnosti, ali i sofisticirana znanstvena objašnjenja koja su istovrsna pučko-psihološkim objašnjenjima zato što također referiraju na mentalna stanja i osobine ličnosti, ali su mnogo složenija od pučko-psiholoških objašnjenja. S druge strane, paradigmatička podosobna objašnjenja referiraju na stanja i procese u mozgu, živčanom sustavu i sl. zbog čega ih možemo smatrati (neuro)biološkim objašnjenjima. Dennett se oslanja na primjer boli kako bi objasnio razliku između osobne i podosobne razine objašnjenja:

Kad smo rekli da osoba ima osjet boli, locira je i potaknuta je reagirati na određeni način, rekli smo sve što se ima za reći, a da je u doseg ovog vokabulara. Možemo zahtijevati daljnje objašnjenje kako osoba miče ruku s vrućeg štednjaka, ali ne možemo zahtijevati daljnje objašnjenje u terminima ‘mentalnih procesa’. (Dennett 1996: 93, citirano u Jerolimov i Jurjako 2023: 570)

Poanta je ovog primjera pokazati da se osjet boli može opisati isključivo u terminima mentalnih stanja, odnosno isključivo na osobnoj razini objašnjenja. S druge strane, tjelesne procese u mozgu i neuronima ne možemo opisati na razini osobe jer se radi o podsvjesnim procesima koje pripisujemo dijelovima osobe, što znači da se spuštamo na tzv. podosobnu razinu objašnjenja. Drugim riječima, na podosobnoj razini objašnjenja ne možemo govoriti o mentalnim stanjima kao što su bol, vjerovanja, želje, namjere i sl. Ne možemo reći da neuroni i mozak posjeduju mentalna stanja odnosno da neuroni i mozak

posjeduju vjerovanja, želje i namjere, osjećaju bol i sl. Isključivo osobe mogu posjedovati mentalna stanja. Pripisivanje mentalnih stanja nekom dijelu osobe, kao što su neuroni i mozak, umjesto osobi u cjelini neki nazivaju mereološkom pogreškom, jer se dijelovima osobe pripisuje ono što u pravom smislu jedino pripada osobi u cjelini (usp. Bennett i Hacker 2022, poglavlje 3; Jerolimov i Jurjako 2023: 571). Neki autori ovu pogrešku također nazivaju pogreškom homunkulusa zato što pripisivanje mentalnih stanja neuronima u mozgu implicira da se u neuronima nalazi mala osoba koja posjeduje mentalna stanja, budući da mentalna stanja možemo pripisivati samo osobama u cjelini (vidi Drayson 2012).

Treba imati u vidu da kao što ne možemo nekom dijelu osobe pripisati mentalna stanja također ne možemo osobi pripisati kaznenu odgovornost na temelju fizičkih stanja i procesa u tijelu. Primjerice, iako može biti istinito da je počinitelj u vrijeme počinjenja kaznenog djela ubojstva pod utjecajem opojnog sredstva imao povišenu razinu dopamina u mozgu, teško je zamisliti scenarij u kojem bismo rekli da je osoba kazneno odgovorna jer je imala povišenu razinu dopamina. Ovdje je riječ o tjelesnom procesu koji se odvija na podsvjesnoj razini, odnosno ispod razine osobe pa samim time ne možemo govoriti da je osoba kazneno odgovorna zbog tog procesa. Mogli bismo istragom utvrditi da je osoba namjerno uzela opojno sredstvo koje je uzrokovalo povišenu razinu dopamina, što u konačnici objašnjava radnju ubojstva, no tada već dolazimo do razine osobe jer govorimo o tome iz kojih je razloga osoba uzela to sredstvo. Osoba može biti odgovorna samo za radnju, odnosno za uzimanje sredstva koje je uzrokovalo fizički proces u tijelu. Da bismo objasnili ovu tvrdnju, zamislimo da osoba iz ovog primjera nije namjerno uzela opojno sredstvo, nego da joj ga je netko stavio u piće bez njezina znanja i bez mogućnosti da otkrije prisutnost opojnog sredstva u piću. U tom je slučaju ne bismo smatrali odgovornom, iako je imala povišenu razinu dopamina, jednako kao i u slučaju namjernog uzimanja. Dakle, iako je osoba u oba slučaja pod utjecajem opojnog sredstva imala povišenu razinu dopamina i u takvom stanju počinila kazneno djelo ubojstva, u prvom ćemo je slučaju smatrati kazneno odgovornom jer je namjerno uzela dotično sredstvo, dok je u drugom slučaju bez obzira na povišenu razinu dopamina nećemo smatrati kazneno odgovornom zato što nije namjerno uzela opojno sredstvo, niti je na bilo koji način mogla otkriti da se u piću nalazi opojno sredstvo. Ovi primjeri pokazuju da o kaznenoj odgovornosti ne možemo govoriti na podosobnoj razini, odnosno u terminima kauzalnih fizičkih stanja i procesa nego jedino na osobnoj razini, odnosno u terminima mentalnih stanja koji objašnjavaju radnje³¹. Govor o kaznenoj odgovornosti u terminima fizičkih procesa predstavlja kategorijalnu pogrešku zato što navedeni pojmovi i procesi pripadaju podosobnoj razini objašnjenja, dok se kaznena odgovornost temelji na

³¹ U skladu s primjedbama iznesenim u prethodnoj fusnoti, napominjem da naglašavanjem neosporne činjenice da su (neuro)biološka fizička stanja, koja pripadaju podosobnoj razini objašnjenja, kauzalna ne impliciram da objašnjenja u terminima razloga i mentalnih stanja, koja pripadaju osobnoj razini objašnjenja, nisu kauzalna. U kontekstu problema sučeljavanja važno je uočiti da osobna objašnjenja objašnjavaju radnje u terminima razloga, mentalnih stanja i osobina ličnosti, dok podosobna objašnjenja to čine u terminima (neuro)bioloških fizičkih stanja. Pritom nije relevantno jesu li osobna objašnjenja uzročna ili nisu.

razlozima koji objašnjavaju radnju time što joj daju značenje i svrhu. Naravno, dotične tvrdnje ne impliciraju da su činjenice na podosobnoj razini nevažne u kontekstu pripisivanja kaznene odgovornosti, nego samo ukazuju na to da se kaznena odgovornost temelji na osobnoj razini objašnjenja, odnosno na pripisivanju odgovarajućih mentalnih stanja, osobina ličnosti i razloga za djelovanje³².

Nakon što sam objasnio razlikovanje između osobne i podobne razine objašnjenja i eksplicirao ga u kontekstu kaznenog prava i forenzičke psihijatrije, u nastavku ću objasniti problem sučeljavanja u kontekstu forenzičko-psihijatrijskih vještačenja ubrojivosti. Riječ je o pitanju odnosa između osobne i podosobne razine objašnjenja. Već sam ustanovio da se kazneno pravo temelji na pučkoj psihologiji, zbog čega se forenzički psihijatri u svojim ekspertizama oslanjaju na znanstveno utemeljeno psihološko objašnjenje u terminima, mentalnih stanja, razloga za djelovanje i osobina ličnosti, ali i da se s druge strane barem u nekim slučajevima vještačenja također oslanjaju i na kauzalna objašnjenja koja uključuju širok raspon fizioloških, odnosno (neuro)bioloških procesa u organizmu. S obzirom na navedeno, otvara se pitanje koje su fiziološke, odnosno (neuro)biološke činjenice relevantne u kontekstu forenzičko-psihijatrijskih vještačenja i na koji način prevesti i povezati (neuro)biološka objašnjenja s psihološkim objašnjenjima u dotičnom kontekstu uzimajući u obzir da se psihijatrijska vještačenja obavljaju za potrebe kaznenih postupaka i da se praksa pripisivanja kaznene odgovornosti temelji na pučkoj psihologiji (vidi Francken i Slors 2018).

Da bih odgovorio na navedeno pitanje, u nastavku ću predstaviti tri generalna rješenja problema sučeljavanja koja nudi Bermúdez (2005, poglavlje 2): (1) autonomizam, (2) funkcionalizam i (3) koevolucijski model.

Prema autonomizmu, problem sučeljavanja ne postoji zbog diskontinuiteta između podosobnih i osobnih objašnjenja, budući da osobna i podosobna objašnjenja opisuju stvarnost u različitim terminima. Podosobna objašnjenja svojstvena kognitivnoj neuroznanosti po svojoj su naravi uzročna i mehanicistička te podrazumijevaju zakonolike regularnosti dok osobna objašnjenja nisu ni mehanicistička niti zakonolika budući da se pozivaju na razloge koji objašnjavaju nečije radnje i mentalna stanja.

³² Valja uočiti da postoji razlikovanje između pitanja što konstituira kaznenu odgovornost (što neku osobu čini kazneno odgovornom, odnosno zašto je kazneno odgovorna) i pitanja na temelju kojih smo činjenica utvrdili da je osoba kazneno odgovorna. Osoba je kazneno odgovorna ako posjeduje određena mentalna stanja koja objašnjavaju njezinu protupravnu radnju. Međutim, to *a priori* ne znači da se ne smijemo pozivati na podosobne činjenice kako bismo utvrdili eventualnu kaznenu odgovornost osobe. Distinkcija među ovim pitanjima vrijedi i u kontekstu psihijatrijskih vještačenja ubrojivosti u kojima vještak daje procjenu okrivljenikova psihičkog stanja *tempore criminis* budući da se navedena vještačenja provode za potrebe kaznenih postupaka. Procjena okrivljenikova psihičkog stanja *tempore criminis* stvar je osobne razine objašnjenja budući da se bavi sposobnostima osobe da shvati značenje svog djela i upravlja svojom voljom i kao takva se neizbježno temelji na mentalnim stanjima, razlozima za djelovanje i osobinama ličnosti. Međutim, to *a priori* ne znači da se pri utvrđivanju psihičkog stanja okrivljenika *tempore criminis* ne smijemo pozivati na činjenice na podosobnoj razini. U ovom ću se poglavlju uglavnom fokusirati na pitanje uloge podosobnih činjenica u utvrđivanju psihičkog stanja okrivljenika *tempore criminis* i njegove kaznene odgovornosti.

Autonomist Donald Davidson (2001c) u sljedećem odlomku ističe središnju ulogu racionalnosti u pučko-psihološkim objašnjenjima:

Bilo kakav napor da se poveća točnost i moć teorije ponašanja prisiljava nas da uzmemo u obzir sve više i više iz djelatnikovog cijelog sustava vjerovanja i motiva. Ali, u izvođenju tog sustava na temelju dokazne građe, nužno namećemo uvjete koherentnosti, racionalnosti i konzistentnosti. Ti uvjeti nemaju odjeka u fizikalnim teorijama (...). (Davidson 2001c: 231, citirano u Jerolimov i Jurjako 2023: 579)

Kao što je vidljivo iz prethodnog citata, autonomisti argumentiraju da iz samog razlikovanja između osobnog i podosobnog objašnjenja proizlazi da ne postoji problem odnosa između navedenih razina objašnjenja, jer je objašnjenje koje se poziva na racionalnost autonomno i samim tim se ne može koristiti izvan (pučke) psihologije. Prema autonomistima, objašnjenja na osobnoj razini mogu se u potpunosti shvatiti bez ikakvog referiranja na činjenice koje pronalazimo na podosobnoj razini objašnjenja. Za autonomista, podosobno objašnjenje pruža omogućavajuće uvjete (engl. *enabling conditions*) u pogledu osobnog objašnjenja, ali samo po sebi nije dovoljan uvjet posjedovanja psiholoških sposobnosti. Primjerice, normalno funkcioniranje mozga uzročno je relevantno u pogledu ponašanja zato što omogućuje Ivici da razumije prometna pravila i ponaša se u skladu s njima. No, normalno funkcioniranje mozga samo po sebi nije dovoljno da bi Ivica mogao razumjeti i poštovati prometna pravila, nego da bismo objasnili Ivičino ponašanje, moramo pretpostaviti da Ivica posjeduje racionalnost, odnosno da se ponaša u skladu s određenim razlozima. Štoviše, iako su stanja i procesi u Ivičinom organizmu uzročno relevantni za Ivičino ponašanje, oni nisu relevantni da bismo objasnili njegovo ponašanje. Prema tome, autonomisti smatraju da se objašnjenje ponašanja, koje se temelji na razlozima, ne može reducirati na stanja i procese u organizmu.

Prema funkcionalizmu, problem sučeljavanja stvaran je i rješiv problem. Funkcionalisti smatraju da je svako mentalno stanje na osobnoj razini definirano svojim uzročnim ulogama i posljedicama. Primjerice, bol se može razumjeti kao stanje čiji je uzrok oštećenje tkiva, a dovodi do izbjegavanja nepoželjnih podražaja. U trenutku u kojem smo definirali bol pomoću njezinih uzročnih uloga i posljedica, možemo se baviti podosobnom razinom objašnjenja u okviru kojega nastojimo otkriti koji su dijelovi živčanog sustava zaduženi za ostvarivanje uzročnih uloga i posljedica mentalnog stanja boli. Neki autori koji zagovaraju funkcionalističko shvaćanje ljudskog uma (vidi npr. Hirstein et al. 2018) smatraju da termini pučke psihologije na kojima se temelji praksa pripisivanja kaznene odgovornosti, kao što su vjerovanja, želje i namjere, referiraju na prefrontalni korteks, dio mozga koji je zadužen za sposobnosti koje se nazivaju izvršnim funkcijama kao što su „planiranje, vremenska organizacija ponašanja, anticipacija cilja,

započinjanje aktivnosti, nadgledanje aktivnosti, sposobnost inhibiranja ili odgađanja odgovora, evaluacija odgovora, kognitivna fleksibilnost“ (Šimleša i Cepanec 2008: 56).

Treći mogući odgovor na problem sučeljavanja koevolucijsko je gledište. Prema koevolucijskom gledištu, pojmovi na jednoj razini objašnjenja mogu biti revidirani ili eliminirani u svjetlu novih otkrića i revizija na drugoj razini objašnjenja. Drugim riječima, revizija ili eliminacija pojmova na jednoj razini objašnjenja može dovesti do eliminacije ili revizije pojmova na drugoj razini objašnjenja, zbog čega se to gledište i naziva koevolucijskim gledištem (Churchland 1993: 746; Colombo 2013: 552). Navedeno gledište tako može imati različite implikacije u pogledu statusa pučke psihologije. Prema radikalnijoj varijanti, koju zagovara Paul M. Churchland (1981, 1995), pučko-psihološke pojmove treba eliminirati zato što su u značajnom raskoraku sa suvremenim (neuro)znanstvenim spoznajama³³. S druge strane, umjereniju varijantu zastupa Matteo Colombo (2013) koji se protivi eliminaciji pučke psihologije i argumentira da će se pučka psihologija kojom se služimo na osobnoj razini objašnjenja revidirati u skladu s novim znanstvenim spoznajama koje stječemo na podosobnoj razini objašnjenja.

Na početku rasprave treba naglasiti da neću zastupati funkcionalističko gledište u kontekstu kaznenog prava i forenzičko-psihijatrijskih vještačenja ubrojivosti. Već sam rekao da je prema funkcionalizmu svako mentalno stanje na osobnoj razini definirano svojim uzročnim ulogama i posljedicama što znači da funkcionalizam podrazumijeva ideju mentalnog uzrokovanja o kojoj je već bilo riječi u petom poglavlju. S obzirom na to da sam zaključio da pretpostavka mentalnog uzrokovanja nije nužna za funkcioniranje kaznenog prava, analogno tome zaključujem da funkcionalizam nije pogodno rješenje problema sučeljavanja u kontekstu kaznenog prava, a posljedično niti u kontekstu forenzičko-psihijatrijskih vještačenja ubrojivosti, budući da se dotična vještačenja provode za potrebe kaznenih postupaka. Dakle, kao moguća rješenja problema sučeljavanja, preostaju autonomizam i koevolucijski model. Stoga ću u odjeljcima 7.3 i 7.4. raspravljati o navedenim gledištima u kontekstu kaznenog prava i forenzičko-psihijatrijskih vještačenja ubrojivosti

7.3. AUTONOMIZAM U KONTEKSTU KAZNENOG PRAVA I FORENZIČKO-PSIHIJATRIJSKIH VJEŠTAČENJA UBROJIVOSTI

Na prvi se pogled čini da kazneno pravo i praksa psihijatrijskih vještačenja ubrojivosti na neki način pretpostavljaju autonomizam, budući da autonomisti tvrde da se objašnjenje ponašanja utemeljeno na razlozima i mentalnim stanjima ne može reducirati ili zamijeniti

³³ Primjerice, neki autori poput Jerryja Fodora (1975) smatraju da entiteti i procesi na koje referiramo koristeći pučku psihologiju korespondiraju entitetima i procesima izraženima u „jeziku misli“, koji je kodiran u ljudskom mozgu/hardwareu. Drugim riječima, ideja je da se osnovni principi ljudskog uma svode na procese manipuliranja simbolima ili reprezentacijama prema određenim formalno logičkim pravilima. Nasuprot tome, Churchlandovi tvrde da suvremena neuroznanost sugerira da ne postoji unutarnji jezik misli, te budući da propozicijski stavovi pučke psihologije pretpostavljaju postojanje takvih unutarnjih reprezentacija, onda se dovodi u pitanje i njihovo postojanje (vidi Bermúdez 2022, poglavlje 5).

objašnjenjem na podosobnoj razini objašnjenja, a kaznena odgovornost i praksa vještačenja ubrojivosti temelje se na pripisivanju mentalnih stanja i razloga za djelovanje. Štoviše, u odjeljku 6.4. iznio sam slučaj okrivljenika Dalibora M. u kojem nije utvrđena jasna uzročna veza između mogućeg neurološkog odnosno fiziološkog oštećenja i ponašanja, kao i slučaj okrivljenika Dražena V. u kojem nije utvrđeno postojanje bilo kakve somatske patologije. U navedenim se slučajevima vještačenja ocjena o psihičkom stanju počinitelja *tempore criminis* temeljila isključivo na znanstvenom psihološkom objašnjenju, odnosno na razlozima i osobinama ličnosti koji objašnjavaju radnju okrivljenika, pa stoga dotični slučajevi idu u prilog autonomističkom shvaćanju uma u kontekstu kaznenog prava i forenzičko-psihijatrijskih vještačenja ubrojivosti.

Morse je u nizu radova (2004, 2011a, 2023) skeptičan u pogledu trenutačnog doprinosa neuroznanosti u kaznenom postupku. Morse tvrdi da trenutačne neuroznanstvene spoznaje nisu relevantne u kontekstu kaznenog prava zato što se kazneno pravo temelji na analizi ponašanja okrivljenika, odnosno pučkoj psihologiji, zbog čega ga možemo smatrati zastupnikom autonomizma. U nastavku ću razmotriti Morseove argumente u prilog dotičnog gledišta.

Prvo, Morse (2023: 242) napominje da nije svaki dokaz utemeljen na biološkim činjenicama pravno relevantan, što znači da postojanje neke biološke činjenice samo po sebi nije dovoljno za izvođenje pravno relevantnih zaključaka. Pravna relevantnost neke biološke činjenice treba biti utvrđena neovisno zato što se pravni i medicinski kriterij ne poklapaju. Primjerice, osoba može imati dijagnozu shizofrenije na temelju toga što iskazuje simptome dotičnog poremećaja, ali neovisno o tome treba utvrditi jesu li simptomi shizofrenije takve prirode da utječu na sposobnost okrivljenika da shvati značenje svog djela i/ili upravlja svojom voljom. Drugim riječima, dokazna građa utemeljena na neuroznanstvenim spoznajama mora imati jasne implikacije u pogledu (ne)ubrojivosti okrivljenika, postojanja namjere, nehaja ili nekog drugog mentalnog stanja koje je pravno relevantno u pogledu kaznene odgovornosti. No, Morse i Newsome (2013: 150) napominju da za sada postoji malo neuroloških podataka na temelju kojih se mogu izvesti pravno relevantni zaključci. Primjerice, prema Morseu i Newsomeu (2013), osim neuroloških podataka u slučajevima epilepsije, nema mnogo takvih spoznaja koje su pravno relevantne.

Drugo, kada je riječ o strukturnoj i funkcionalnoj magnetskoj rezonanciji mozga, Morse (2023: 243) napominje da slikovni prikazi mozga trebaju biti utemeljeni na spoznajama bihevioralnih znanosti koje na jasan način objašnjavaju kako je konkretan dio mozga ili moždana funkcija povezana s ponašanjem. U vezi s navedenim, Morse ističe problem kumulacije. Primjerice, ako znamo da osoba na ponašajnoj razini iskazuje simptome shizofrenije, nije jasno na koji način slikovni prikaz mozga doprinosi već postojećoj dokaznoj građi, budući da je postojanje shizofrenije već utvrđeno analizom ponašanja i uklapanjem istog u odgovarajuću dijagnostičku kategoriju. Da bi dodatno ilustrirao problem kumulacije, Morse (2023: 243) također navodi da pravni sustavi već stoljećima tretiraju adolescente drukčije od potpuno zrelih ljudi zato što postoje

nedvojbene prosječne razlike u ponašanju adolescenata i potpuno zrelih ljudi. Postojanje navedenih razlika potvrdila su istraživanja mozga koja pokazuju da je mozak adolescenata slabije razvijen od mozga odraslih osoba, no to je činjenica koja je očigledna na temelju ponašanja adolescenata, pa spoznaja da postoje razlike između anatomije mozga adolescenata i odraslih nije ni na koji način informativna. Štoviše, uzimajući u obzir bihevioralne razlike između adolescenata i odraslih, sasvim je logično da također postoje i razlike u anatomiji mozga između njih. Na temelju svega navedenog Morse zaključuje da anatomske osobine adolescenata u najboljem slučaju mogu pružiti uzročnu osnovu ponašanja, ali nisu previše informativne u pogledu procjene kaznene odgovornosti takvih okrivljenika. Drugim riječima, Morse prihvaća tvrdnju autonomista da procesi u mozgu pružaju omogućavajuće preduvjete ponašanja, ali to nam ne govori puno o tome kako objasniti ponašanje na osobnoj razini.

Nadalje, Morse (2023: 243) navodi da se većina spoznaja iz neuroznanosti temelji na postojanju korelacije, a ne na uzročnoj povezanosti (vidi također Miller 2010). Trenutačno ne postoji dovoljno velika baza podataka na temelju kojih bismo mogli doći do čvrstih zaključaka o kaznenoj odgovornosti na temelju rezultata neuroznanstvenih istraživanja. Poseban problem predstavlja činjenica povezivanja istraživanja provedenih u laboratoriju s pojedinačnim slučajevima u kojima treba donijeti odluku o kaznenoj odgovornosti okrivljenika (za iznimku vidi Vilares et al. 2017). Morse napominje da postoji mnoštvo znanstvenih članaka koji tobože dokazuju da su neuroznanstvena istraživanja pravno relevantna i označava dotičnu pojavu terminom „neurohype“, dok profesor prava Francis Shen (2013) istu pojavu karakterizira kao „lobističku neuroznanost“.

Nadalje, Morse (2023: 244) argumentira da mnoge tvrdnje o relevantnosti neuroznanosti u kaznenim postupcima prije imaju retoričku nego istinsku vrijednost. Odvjetnici okrivljenika u tzv. „velikim“ slučajevima nadaju se da će slikovni prikaz mozga kao rezultat „prave“ neuroznanosti ostaviti uvjerljiviji dojam na suce nego spoznaje iz društvenih i bihevioralnih znanosti čiji se rezultati mogu činiti manje vjerodostojnima, iako ni sami odvjetnici ne znaju objasniti na koji način slikovni prikaz mozga implicira redukciju kaznene odgovornosti okrivljenika. Kako bi potkrijepio ovu tvrdnju, Morse navodi slučaj Spydera Cystkopfa/Herberta Winstaina optuženog da je u svađi nasmrtno zadavio svoju ženu i bacio njezino tijelo s dvanaestog kata zgrade (Morse 1995; Davis 2017). Otkriveno je da je Winstein imao benignu cistu na mozgu koja je pritiskala velik dio frontalnog korteksa, na temelju čega je Winstein tvrdio da je neubrojiv jer nije mogao upravljati svojom voljom. Međutim, dokazna građa i bihevioralna povijest sugerirali su drukčije, zbog čega su se svi suci opredijelili za osuđujuću presudu. No, Morse ih je nakon toga upitao bi li razmotrili postojanje ciste kao olakotnu okolnost. Trećina sudaca je odgovorila potvrdno, ali bez objašnjenja zašto bi razmotrili postojanje ciste kao olakotnu okolnost iako ona nije ni na koji način utjecala na kognitivne i voličijske sposobnosti koje su relevantne za kaznenu odgovornost. Na to su suci odgovorili da je okrivljenik imao „veliku anatomsku abnormalnost“, očito smatrajući da takva abnormalnost sama po sebi ublažava kaznenu odgovornost počinitelja (Morse 2023:

244). No, budući da je jedan dio sudaca bio spreman prihvatiti postojanje ciste kao olakotnu okolnost iako ista nije utjecala na ponašanje počinitelja, Morse zaključuje da je relevantnost ciste u ovom slučaju isključivo retorička, a ne stvarna.

Dakle, Morseova (2023: 244) generalna argumentacija je da „radnje govore više od slika“, napominjući da su zakonski kriteriji bihevioralni zato što zahtijevaju postojanje veze između radnje i mentalnih stanja. Morse napominje da ćemo neku osobu smatrati racionalnom ako se ona u većini situacija ponaša racionalno, čak i ako se utvrde funkcionalna ili strukturna odstupanja mozga. Na isti način, ako netko odaje dojam osobe s psihozom, smatrat ćemo da ona doista i ima psihozu, čak i ako nisu utvrđena strukturna ili funkcionalna oštećenja mozga. Upravo zato što smatra da se praksa pripisivanja kaznene odgovornosti temelji na pučkoj psihologiji, pri čemu su stanja i procesi u mozgu u velikoj većini slučajeva irelevantni za kaznenopravne potrebe, Morse možemo smatrati zastupnikom autonomizma u kontekstu kaznenog prava³⁴.

Međutim, u odjeljku 6.4. ukazao sam na to da je praksa vještačenja u Hrvatskoj takva da se forenzički vještaci ne oslanjaju isključivo na psihološko objašnjenje ponašanja, nego i na činjenice na podosobnoj razini objašnjenja. Citirao sam odlomak zaključka ekspertize vještačenja okrivljenika Karla L. u kojoj se navodi da je ispitanik *tempore criminis*, između ostaloga, pokazivao “psihoorganski sindrom uzrokovan uzimanjem više psihoaktivnih tvari”, zbog čega je u vrijeme počinjenja djela bio smanjeno ubrojav u teškom stupnju (Bagarić i Goreta 2015a: 20). U postupku vještačenja utvrđen je pozitivan nalaz urina na metadon i benzodiazepine (Bagarić i Goreta 2015a: 15). Ovaj primjer pokazuje da u forenzičko-psihijatrijskim vještačenjima mogu biti relevantna i ona podosobna objašnjenja koja se ne bave isključivo procesima u živčanom sustavu, nego i drugim vrstama stanja i procesa u organizmu, koja se mogu detektirati nalazima krvi i urina na psihoaktivne tvari.

Zaključci ekspertize vještačenja okrivljenika Petra Š, koje sam također citirao isto tako ukazuju na relevantnost podosobnih objašnjenja u forenzičko-psihijatrijskom vještačenju, budući da se u dotičnoj ekspertizi navodi da je organska cerebralna disfunkcija posttraumatske prirode „očigledno predstavljala dodatnu psihopatološku dimenziju u determiniranju ispitanikovog ponašanja i doživljavanja u preddeliktnom periodu i u samoj deliktnoj situaciji“ (Goreta i Haid 2015: 266). Osim toga, tijekom vještačenja dobiven je epileptično promijenjeni EEG nalaz „čije se forenzičko značenje prvenstveno vezuje uz niski frustracijski prag i reduciranu kontrolu agresivnog reagiranja“ (Goreta i Haid 2015: 266).

Navedene ekspertize sugeriraju da je koevolucijski model prihvatljiviji od autonomizma. Jasno je da radikalnija varijanta, prema kojoj entitete pučke psihologije

³⁴ Na kraju je pošteno reći da je Morse (2023: 246 – 248) umjereni optimist u pogledu budućeg doprinosa neuroznanstvenih spoznaja u kontekstu kaznenog prava. On smatra da neuroznanost kao znanstvena disciplina može napredovati i time u budućnosti postati relevantnija za kazneno-pravne potrebe. No, dotične tvrdnje nisu relevantne u kontekstu ovog odjeljka, budući da se bavim problemom sučeljavanja u kontekstu trenutne forenzičko-psihijatrijske prakse vještačenja ubrojavosti.

treba eliminirati, nije prikladna za potrebe kaznenog prava, budući da sam ustvrdio da se kazneno pravo temelji na pučkoj psihologiji, a praksa vještačenja na znanstvenom psihološkom objašnjenju. Stoga ću u idućem odjeljku argumentirati da koevolucijski model Mattea Colomba (2013), uz određene modifikacije, predstavlja najprimjerenije rješenje problema sučeljavanja u kontekstu kaznenog, odnosno prekršajnog prava i forenzičko-psihijatrijskih vještačenja.

7.4. KOEVOLUCIJSKI MODEL U KONTEKSTU KAZNENOG PRAVA I FORENZIČKO-PSIHIJATRIJSKIH VJEŠTAČENJA UBROJIVOSTI

Colombo (2013: 547) zastupa tezu da “su barem neke činjenice o subpersonalnim stanjima i događajima konstitutivno relevantne za fenomene na osobnoj razini i stoga mogu, i ponekad trebaju, informirati objašnjenja na osobnoj razini”. U nastavku ću objasniti (1) koje su to činjenice na podosobnoj razini relevantne za objašnjenja na osobnoj razini i (2) što znači da su te činjenice konstitutivno relevantne za objašnjenja na osobnoj razini.

Colombo (2013: 551 – 552) zastupa tzv. neurokompjutersko objašnjenje. Navedeno objašnjenje temelji se na ideji da mozak barata simbolima po strogo određenim pravilima. Neurokompjutersko objašnjenje referira se na dijelove mozga, objašnjavajući na koji način ti dijelovi vrše kognitivne funkcije i generiraju ponašanje. Dotična vrsta objašnjenja bavi se aktivnošću neurona, neurotransmitera i sinaptičkih veza, objašnjavajući kako mozak obrađuje informacije. Konkretnije, neuroni se na temelju svojih svojstava povezuju s drugim neuronima stvarajući nizove događaja koje nazivamo akcijskim potencijalima ili šiljcima. Neuralna kompjutacija podrazumijeva ideju da nizovi akcijskih potencijala ili šiljaka kodiraju relevantne informacije iz okoline te da se mogu transformirati i dalje procesirati u mozgu sukladno određenom algoritmu (Churchland i Sejnowski 1992; Piccinini 2006, 2007).

Jedna od najrazrađenijih vrsta neurokompjuterskog objašnjenja ponašanja povezana je s tzv. učenjem potkrepljenjem (engl. *reinforcement learning*). Učenje potkrepljenjem grana je računalnih znanosti i strojnog učenja koja proučava algoritme povezane s učenjem ponašanja koje se stimulira nagradama, odnosno destimulira kaznama (Sutton i Barto 1998). Ljudski mozak posjeduje tzv. sustav nagrađivanja u kojem dopamin igra ključnu ulogu. Primjerice, zamislimo da smo gladni. U tom trenutku prazan želudac luči hormon grelin koji informira mozak o nedostatku hrane u probavnom sustavu i potiče osjećaj gladi. Potaknuti osjećajem gladi pojedemo bananu koja je slatka i hranjiva zato što sadržava vitamine, minerale itd. U tom trenutku mozak dobiva informaciju iz želuca da smo unijeli hranu u organizam i kao nagradu izlučuje dopamin koji u nama izaziva osjećaj ugone i zadovoljstva, što nas potiče da i idući put kada smo gladni uzmemo bananu. Sustav nagrađivanja na taj način nas potiče da činimo stvari koje su dobre za naš organizam i tako osigurava preživljavanje. Međutim, različiti primjeri ovisnosti kao što su ovisnost o kocki, psihoaktivnim tvarima, slatkišima itd., također se temelje na sustavu

nagrađivanja. Primjerice, zamislimo da idući put kada smo gladni umjesto bananu uzmemo čokoladu koja sadržava mnogo više šećera od banane. Ako nekoliko puta uzmemo čokoladu umjesto banane, bit će potrebne sve veće i veće količine šećera u slatkišima kako bi se u mozgu izlučio dopamin, zbog čega će se razviti ovisnost. Važno je naglasiti da u svim navedenim slučajevima ovisnosti ogromne količine dopamina u baznim ganglijima dovode do smanjenog izlučivanja serotonina u orbitofrontalnom korteksu i ventromedijalnom prefrontalnom korteksu koji je zadužen za inhibiciju impulsa, što u konačnici dovodi do sve veće i veće opsesivne usmjerenosti na predmet ovisnosti (Ross 2010: 137- 138; vidi također Ross et al. 2010).

Iako se fokusira na neurokompjutersko objašnjenje, Colombo (2013: 551) napominje da je navedena vrsta objašnjenja tek jedna vrsta podosobnog objašnjenja, navodeći da akcijski potencijali koji se pojavljuju u određenom trenutku mogu biti objašnjeni pozivajući se na prethodne događaje kao što su otpuštanje molekula neurotransmitera predsinaptičkog neurona i njihovo vezivanje na receptore postsinaptičke stanice. Ovo objašnjenje je nekompjutersko, budući da se ne referira na prijenos i obradu međusobno povezanih informacija, nego se isključivo bavi kronološkim slijedom događaja u biokemijskim terminima.

Kao što možemo primijetiti, Colombo stavlja naglasak na stanja i procese u mozgu, odnosno živčanom sustavu, očigledno smatrajući da je navedena vrsta podosobnih objašnjenja posebno relevantna za razumijevanje osobnih objašnjenja. No, psihijatrijske ekspertize koje sam citirao pokazale su da se ne smijemo ograničiti samo na stanja i procese u mozgu, nego trebamo uzeti u obzir i druge vrste podosobnih objašnjenja, kao što su nalazi urina i krvi na psihoaktivne tvari. Osim toga, u okviru pragmatičkog okvira objašnjenja koji sam zastupao u kontekstu kaznenog prava i forenzičko-psihijatrijskih vještačenja, nije moguće *a priori* odbaciti bilo koju vrstu podosobnog objašnjenja, budući da adekvatnost objašnjenja ovisi o specifičnom kontekstu svakog pojedinog kaznenog postupka. Na kraju krajeva, prema načelu slobodne ocjene dokaza, sud nije ograničen ili vezan bilo kojim formalnim pravilom vrednovanja dokaza, osim općim pravilima logički valjanog zaključivanja i ljudskog iskustva (Grozđanić i Grđan 2022: 39).

Ostaje još objasniti što znači da su barem neke činjenice na podosobnoj razini konstitutivno relevantne za razumijevanje ponašanja na osobnoj razini objašnjenja. Colombo (2013: 556) preuzima definiciju konstitutivne relevantnosti od Andyja Clarka (1989) koji je definira na sljedeći način:

Činjenica p je konstitutivno relevantna za fenomen q ako p nije samo uzročno povezana s q , već je na neki način pojmovno vezana uz samu mogućnost q .
(Clark 1989: 55; citirano u Colombo 2013: 556)

Pojmovnu vezanost Clark (1989) definira oslanjajući se na tzv. princip oduzimanja koji glasi kako slijedi:

Činjenica p je konstitutivno relevantna za q ako na pojmovnim temeljima možemo utvrditi da q ne bi mogao preživjeti oduzimanje p . (Clark 1989: 55; citirano u Colombo 2013: 556)

Drugim riječima, ako je neka činjenica konstitutivno relevantna za neki fenomen, to znači da se taj fenomen ne može definirati bez te činjenice. Ako su barem neke činjenice na podosobnoj razini konstitutivno relevantne za objašnjenja ponašanja na osobnoj razini, to znači da činjenice koje saznajemo na podosobnoj razini mogu utjecati na to kako definiramo ili opisujemo ponašanje na osobnoj razini objašnjenja. Colombo (2013: 556) tvrdi da činjenice na podosobnoj razini mogu ponuditi objašnjenje „na temelju kojih pojmovnih relacija osobe imaju određene osobine ili iskazuju određene kognitivne fenomene i ponašanja“. Da bismo objasnili potonju tvrdnju, poslužit ću se primjerima ovisnosti o kocki i drogama, kao i interpersonalnog seksa, koje navodi Colombo (2013).

Već sam objasnio neurokompjuterski obrazac karakterističan za sve slučajeve ovisnosti. S druge strane, znanstvena istraživanja pokazuju da interpersonalni seks ne možemo smatrati ovisnošću, budući da u slučajevima interpersonalnog seksa na podosobnoj razini ne pronalazimo prethodno opisana oštećenja sustava nagrađivanja koja karakteriziraju sve vrste ovisnosti (vidi Ross et al. 2010). Drugim riječima, na temelju podosobnih činjenica možemo razumjeti zašto kockanje i droga mogu biti predmetom ovisnosti, odnosno što sačinjava ovisnost o drogi i kocki kao takve. S druge strane, na temelju podosobnih činjenica također možemo uvidjeti zbog čega se interpersonalni seks na osobnoj razini objašnjenja ne može definirati kao oblik ovisnosti. Drugim riječima, osobe koje prakticiraju interpersonalni seks ni u kojem slučaju ne možemo smatrati ovisnicima o seksu. Pritom valja još jednom naglasiti da podosobna objašnjenja koja su konstitutivno relevantna za objašnjenje ponašanja ne objašnjavaju što uzrokuje ovisnost, nego objašnjavaju zašto se neko ponašanje može smatrati ovisnošću, za razliku od ponašanja koja se ne mogu okarakterizirati kao ovisnost. Ovi primjeri pokazuju da, barem u nekim slučajevima, objašnjenja na podosobnoj razini mogu informirati osobna objašnjenja. Dotično je pitanje iznimno važno zato što karakterizacija ponašanja na određeni način ima važne teorijske i praktične implikacije. Primjerice, karakterizacija određenog ponašanja kao ovisnosti može utjecati na to kako osoba koju smo okarakterizirali kao ovisnika percipira samu sebe i na koji način komuniciramo s dotičnom osobom (vidi Hacking 1995), kao i na to kakvu ćemo socijalnu politiku zauzeti prema osobama koje smatramo ovisnicima (Ross et al. 2010).

U pravnom kontekstu, postoje primjeri definicije prekršajnih i kaznenih djela koji idu u prilog koevolucijskom gledištu. Primjerice, u čl. 199. st. 1. i 2. Zakona o sigurnosti

prometa na cestama³⁵ definirane su dopuštene koncentracije alkohola u krvi. Pogledajmo sljedeću definiciju:

Vozač vozila kategorije A1, A2, A, B, BE, F, G i AM ne smije upravljati vozilom na cesti niti početi upravljati vozilom ako je pod utjecajem droga ili lijekova ili ako u krvi ima alkohola iznad 0,50 g/kg, odnosno odgovarajući iznos miligrama u litri izdahnutog zraka. (Zakon o sigurnosti prometa na cestama, čl. 199. st. 2.)

Na temelju prethodno citirane odredbe može se zaključiti da se zakonska definicija vožnje pod utjecajem alkohola temelji na podosobnim procesima, budući da je koncentracija alkohola u krvi sasvim sigurno podosobna činjenica. Zakon o sigurnosti prometa na cestama također propisuje na koji se način utvrđuje razina alkohola u krvi:

Smatrat će se da vozač ima alkohola u krvi ako je njegova prisutnost utvrđena analizom krvi i urina ili analizom krvi, mjerenjem količine alkohola u litri izdahnutog zraka, liječničkim pregledom ili drugim metodama i aparatima. (Zakon o sigurnosti prometa na cestama, čl. 199. st. 4)

Prema prethodno citiranim zakonskim odredbama, voziti pod utjecajem alkohola znači imati određenu razinu alkohola u krvi tijekom vožnje. Pojam vožnje pod utjecajem alkohola pripada osobnoj razini objašnjenja, budući da samo osobama možemo pripisivati radnje, ali ne i dijelovima osobe, kao što su mozak, neuroni i sl. Nećemo reći da je mozak vozio pod utjecajem alkohola, nego da je osoba vozila pod utjecajem alkohola. Međutim, navedene zakonske odredbe pokazuju da je pojam vožnje pod utjecajem alkohola, koji pripada osobnoj razini objašnjenja, definiran pozivanjem na činjenicu na podosobnoj razini objašnjenja. Vožnja pod utjecajem alkohola ne može se definirati bez koncentracije alkohola u krvi. Drugim riječima, ono što konstituira vožnju pod utjecajem alkohola jest određena razina alkohola u krvi tijekom vožnje. Pritom je važno uvidjeti da se iz perspektive čl. 199. st. 4. Zakona o sigurnosti prometa na cestama koncentracija alkohola u krvi može utvrditi alkotestom koji mjeri koncentraciju alkohola u izdahnutu zraku, analizom krvi, analizom urina, liječničkim pregledom ili na neki drugi način. Prema tome, zakonodavac smatra da mjerenjem razine alkohola u izdahnutu zraku pomoću alkotesta, kao i analizom urina zapravo utvrđujemo koncentraciju alkohola u krvi koja je konstitutivno relevantna za zakonsku definiciju vožnje pod utjecajem alkohola³⁶. Dakle,

³⁵ NN 67/08, 48/10, 74/11, 80/13, 158/13, 92/14, 64/15, 108/17, 70/19, 42/20, 85/22, 114/22, 133/23, 145/24.

³⁶ Praksa neizravnog utvrđivanja koncentracije alkohola u krvi pomoću alkotesta praktičnija je i jeftinija metoda zato što je mogu provoditi policijski službenici na licu mjesta, za razliku od laboratorijske analize krvi i urina čija provedba zahtijeva posjedovanje posebne opreme i stručnog osoblja. Za raspravu o odnosu

razina alkohola izmjerena alkotestom i analiza urina nisu konstitutivno relevantne za zakonsku definiciju vožnje pod utjecajem alkohola, nego su samo alati za utvrđivanje koncentracije alkohola u krvi koja jest konstitutivno relevantna za definiciju vožnje pod utjecajem alkohola.

Plauzibilno je tvrditi da se vožnja pod utjecajem alkohola u prošlosti zakonski definirala isključivo na temelju bihevioralnih kriterija zato što u prošlosti nisu bile dostupne napredne znanstvene metode mjerenja razine alkohola u krvi i urinu. Jednako tako, možemo pretpostaviti da se akutna alkoholna intoksikacija u medicinskom kontekstu u prošlosti definirala na temelju bihevioralnih kriterija. Otkrivanjem znanstvenih metoda mjerenja alkohola u krvi i urinu, kao i drugih znanstvenih metoda utvrđivanja prisutnosti alkohola u organizmu, redefinirao se medicinski pojam akutne alkoholne intoksikacije, kao i zakonska definicija vožnje pod utjecajem alkohola na način da se medicinsko stanje akutne alkoholne intoksikacije, kao i pojam vožnje pod utjecajem alkohola više uopće ne definiraju bihevioralno, nego isključivo na temelju podosobnih procesa, odnosno razine alkohola u krvi.

U tom pogledu vrijedi istaknuti da u forenzičko-psihijatrijskoj literaturi postoji klasifikacija akutne alkoholne intoksikacije s obzirom na razinu alkohola u krvi (alkoholemije) prema kojoj možemo razlikovati (1) stanje pripitosti (od 0,5 do 1,5 promila), (2) stanje opijenosti (od 1,5 do 2,5 promila) i (3) stanje teške opijenosti (2,5 promila), ili laki stupanj pijanstva (od 0,5 do 1,5 promila), srednji stupanj pijanstva (od 1,5 do 2,5 promila) i teški stupanj pijanstva (2,5 promila) (Kozarić-Kovačić 2022a: 193). Prema tome, možemo reći da se definicija akutne alkoholne intoksikacije na temelju razine alkohola u krvi prvo pojavila u okviru medicine, a potom je preuzeta i u pravnoj znanosti kako bi se adekvatnije definirala određena zakonski kažnjiva ponašanja.

Na temelju prethodnih razmatranja, čini se da i kazneno odnosno prekršajno pravo i forenzička psihijatrija pretpostavljaju koevolucijsko gledište Mattea Colomba (2013) prema kojem podosobne činjenice u nekim slučajevima mogu biti konstitutivno relevantne za objašnjenje ponašanja na osobnoj razini objašnjenja. Definicija akutne alkoholne intoksikacije na temelju razine alkohola u krvi iznimno je korisna zato što objektivizira pravnu normu, budući da se razina alkohola u krvi može objektivno izmjeriti. S druge strane, definicija akutne alkoholne intoksikacije na temelju bihevioralnih kriterija dovela bi do praktičnih poteškoća pri utvrđivanju akutne alkoholne intoksikacije, između ostalog i zato što je konzumacija alkohola u kombinaciji s drugim psihoaktivnim tvarima sve učestalija, pa je prepoznavanje akutne alkoholne intoksikacije u takvim slučajevima sve zahtjevnije (Kozarić-Kovačić 2022a: 193; vidi također Chanmugam et al. 2013; Kovačić Petrović 2021). U prilog koevolucijskom gledištu u kontekstu prava i forenzičke psihijatrije navodim sljedeći slučaj koji u svojoj knjizi iznosi psihijatar Miroslav Goreta (2015), preuzimajući ga iz novinskog članka Željka Huljeva (2015).

između koncentracije alkohola u izdahnutom zraku i koncentracije alkohola u krvi, vidi Kovačić et al. (2008).

Na cesti Knin - Drniš uočeno je vozilo koje „vozi sumnjivo sporo uz lagani slalom, ali ne prelazi u suprotnu kolničku traku“, zbog čega je policija vozaču naložila da se zaustavi (Goreta 2015: 20; usp. Huljev 2015). No vozač se oglušio na spomenutu naredbu, nastavljajući voziti sporo, sve dok mu policija nije fizički onemogućila nastavak vožnje. Vozač se začudio što ga policajci zaustavljaju, a oni „su mu potom objasnili kako su dobili više dojava o njegovoj čudnoj vožnji, te su pomislili kako vozač možda na vrućini ima zdravstvene tegobe“ (Goreta 2015: 20; usp. Huljev 2015). Vozač je ljubazno negirao postojanje ikakvih zdravstvenih problema, a policajci su uobičajenom kontrolom utvrdili ispravnost vozila te valjanost vozačke i prometne dozvole. No, rezultati alkotesta od 3,5 promila u krvi iznenadili su policijske službenike, uzimajući u obzir ponašanje vozača:

Usljedio je obostrano odmjeravanje, ali vozač doslovno ničim nije odavao stupanj izmjerene alkoholiziranosti. Stajao je uspravno, hodao ravno i sasvim normalno razgovarao koristeći proširene rečenice i zavidan vokabular. Nakon prve policajci su proveli i drugu provjeru alkoholiziranosti, a rezultat je bio isti. (Goreta 2015: 21; usp. Huljev 2015)

Dotični I. B. iz Knina priveden je u PP Drniš gdje je zadržan do otriježnjenja, te mu je oduzeta vozačka dozvola, uz novčanu kaznu od 3000 kuna i pet kaznenih bodova zbog vožnje pod utjecajem alkohola (Goreta 2015: 21; usp. Huljev 2015).

Primjeri ove vrste opravdavaju praksu definiranja pojma akutne alkoholne intoksikacije na temelju podosobnih procesa (razine alkohola u krvi), budući da se na temelju ponašanja nije moglo utvrditi vozi li vozač pod utjecajem alkohola. Policajci su na temelju ponašanja vozača pomislili da mu je potrebno pružiti medicinsku pomoć jer ima zdravstvenih problema. Vjerojatno su pretpostavili da vozi sporo i krivudavo zato što se osjeća loše. Dakle, policajci su vozaču na temelju ponašanja pripisali određena mentalna stanja, pritom pretpostavljajući da postoji racionalan razlog koji objašnjava njegovo ponašanje. Nakon što su saznali informaciju na podosobnoj razini objašnjenja (koncentracija alkohola od 3,5 promila u krvi), policajci su njegovo ponašanje mogli objasniti činjenicom da je pod utjecajem alkohola, odnosno na temelju rezultata alkotesta pripisali su mu potpuno drukčija mentalna stanja nego prije provedenog alkotesta. Bez činjenice da je vozaču alkotestom izmjereno 3,5 promila alkohola u krvi, policajci ne bi mogli znati da je dotični u alkoholiziranom stanju i sankcionirati ga sukladno odgovarajućoj pravnoj normi. Drugim riječima, kada bismo eliminirali rezultate alkotesta, ne bismo uopće mogli okarakterizirati ponašanje vozača kao vožnju pod utjecajem alkohola i pripisati mu odgovarajuća mentalna stanja na osobnoj razini objašnjenja.

Na temelju ovog primjera zaključujem da postoji povezanost između zakonske definicije pojma vožnje pod utjecajem alkohola koja se temelji na konstitutivno relevantnoj podosobnoj činjenici (razini alkohola u krvi) i pripisivanja prekršajne ili kaznene odgovornosti u pojedinačnim slučajevima. U ovom je konkretnom slučaju

informacija na podosobnoj razini (koncentracija alkohola u krvi) poslužila za reatribuciju mentalnih stanja na osobnoj razini, budući da se na temelju ponašanja nije moglo zaključiti da je vozač pijan. Ovdje je važnu uočiti da do navedene reatribucije ne bi došlo kada zakonska definicija vožnje pod utjecajem alkohola ne bi bila utemeljena na podosobnoj činjenici, odnosno koncentraciji alkohola u krvi. U takvom bi slučaju rezultati alkotesta, analize krvi i sl. bili zakonski irelevantni, pa policajci nikako ne bi mogli utvrditi vozi li vozač u navedenom slučaju pod utjecajem alkohola jer ne bi imali zakonski relevantan razlog da mjere razinu alkohola i na temelju iste reatribuiraju mentalna stanja u navedenom slučaju. Na taj način postoji poveznica između zakonske definicije pojma vožnje pod utjecajem alkohola i atribucije mentalnih stanja, odnosno prakse pripisivanja prekršajne i kaznene odgovornosti u konkretnim slučajevima. Način na koji zakonski definiramo određene pojmove utječe na to koje ćemo osobe i u kojim okolnostima smatrati prekršajno ili kazneno odgovornima.

Međutim, valja uočiti da utemeljenje definicije vožnje pod utjecajem alkohola na podosobnoj činjenici (koncentraciji alkohola u krvi) nije u proturječju s praksom pripisivanja kaznene i prekršajne odgovornosti u terminima osobnog objašnjenja. Pripisivanje odgovornosti u pojedinačnim slučajevima uvijek će se temeljiti na razlozima odnosno, psihološkom objašnjenju. Vozač u konkretnom primjeru nije kriv zato što je imao određenu koncentraciju alkohola u krvi nego zato što je plauzibilno pretpostaviti da se svojevolumeno napio i sjeo za volan. Slučajevi poput ovoga predstavljaju školski primjer samoskrivljene neubrojivosti, budući da se pretpostavlja da je vozač u trenutku u kojem je počeo piti morao biti svjestan kakvim posljedicama konzumacija alkohola može rezultirati (Grozdanić i Grđan 2022: 33; Kozarić-Kovačić 2022a: 197 – 198).

Da bismo razumjeli zbog čega će se kaznena i prekršajna odgovornost uvijek temeljiti na razlozima, mentalnim stanjima i osobinama ličnosti, valja se prisjetiti da se kaznena i prekršajna odgovornost pripisuju osobama, a samo osobama možemo pripisivati mentalna stanja, razloge za djelovanje i osobine ličnosti. S druge strane, organima i procesima u tijelu ne možemo pripisati mentalna stanja, razloge za djelovanje i osobine ličnosti. Jednako tako, ne možemo ni tvrditi da je osoba kazneno ili prekršajno odgovorna zbog fizioloških stanja i procesa u tijelu koji pripadaju podosobnoj razini objašnjenja i najčešće se odvijaju na nesvjesnoj razini. Drugim riječima, plauzibilno je tvrditi da će se kaznena i prekršajna odgovornost uvijek temeljiti na psihološkom objašnjenju. Kada kažemo da je neka osoba kazneno ili prekršajno odgovorna, mi pretpostavljamo da je sposobna shvatiti značenje svog postupanja i upravljati svojom voljom, te da je imala namjeru počinuti protupravno djelo ili da ga je počinila iz nehaja³⁷.

Analogno tome, forenzičko-psihijatrijske procjene psihičkog stanja okrivljenika u vrijeme počinjenja protupravnog djela uvijek će se temeljiti na psihološkom objašnjenju, unatoč tome što su određena psihijatrijska stanja, kao što je akutna alkoholna intoksikacija, utemeljena na podosobnim činjenicama. U forenzičko-psihijatrijskoj

³⁷ Pored navedenih komponenti krivnje, za kaznenu je odgovornost nužna svijest o protupravnosti i nepostojanje ispričavajućih razloga, kao što sam napomenuo u prvom poglavlju disertacije.

literaturi spominju se sljedeće komponente procjene psihičkog stanja okrivljenika koji je u vrijeme ostvarenja protupravnog djela bio u stanju akutne alkoholne intoksikacije: (1) način pijenja, (2) vrsta alkoholnog pića, (3) tijek pijenja, (4) konzumacija hrane, (5) navike pijenja, (6) medicinski rizici (eventualne druge psihičke ili tjelesne akutne ili kronične bolesti u vrijeme počinjenja delikta), (7) eventualno predisponirajuća konfliktna situacija, (8) socijalni kontekst, (9) dinamika delikta i (10) struktura ličnosti (Kozarić-Kovačić 2022a: 197). Pritom je važno uočiti da razina alkohola u krvi nije u direktnoj vezi s ponašanjem okrivljenika, zbog čega u svakom slučaju alkoholne intoksikacije treba utvrđivati utjecaj alkohola na psihičke funkcije (vidi Bagarić i Goreta 2012; Kozarić-Kovačić 2022: 197). Ovi čimbenici ukazuju na to da se forenzičko-psihijatrijska procjena psihičkog stanja okrivljenika u vrijeme ostvarenja djela temelji na osobnoj razini objašnjenja zato što se ne zaustavlja na podosobnim stanjima i procesima, nego obuhvaća osobu u cjelini.

Spoznaje na podosobnoj razini objašnjenja iz neuroznanosti, psihijatrije i srodnih disciplina tako neće ni na koji način zamijeniti objašnjenja na osobnoj razini, niti će dokinuti praksu prema kojoj se forenzičke procjene okrivljenikova psihičkog stanja, kao i praksa pripisivanja prekršajne i kaznene odgovornosti, temelje na psihološkom objašnjenju. Međutim, prethodno navedeni primjer redefinicije pojma vožnje pod utjecajem alkohola u svjetlu spoznaja na podosobnoj razini objašnjenja pokazuje da spoznaje iz psihijatrije, neuroznanosti i srodnih disciplina itekako mogu biti relevantne u kontekstu prava i forenzičko-psihijatrijskih vještačenja. Pritom valja imati na umu da forenzički psihijatri u kaznenim postupcima uvijek djeluju u službi prava, pa je konačna odluka o kaznenopravnoj relevantnosti znanstvenih spoznaja prvenstveno na zakonodavcu. Kao što sam pokazao na primjeru vožnje pod utjecajem alkohola, otkrivanjem alkotesta i drugih metoda mjerenja koncentracije alkohola u krvi, redefinirao se medicinski pojam akutne alkoholne intoksikacije, kao i zakonska definicija vožnje pod utjecajem alkohola na način da se medicinsko stanje akutne alkoholne intoksikacije, kao i pojam vožnje pod utjecajem alkohola više uopće ne definiraju bihevioralno, nego isključivo na temelju podosobnih procesa, odnosno razine alkohola u krvi. Jednako kao što spoznaje iz psihijatrije mogu utjecati na pravnu regulativu, tako i pravna regulativa može utjecati na forenzičko-psihijatrijsku praksu. Primjerice, možemo reći da uzimanje uzoraka krvi i urina predstavlja prvi korak u postupku vještačenja u slučaju prometnih nesreća koje su rezultirale materijalnom štetom, ozlijeđenim osobama ili smrtnim ishodom, sukladno čl. 181. Zakona o sigurnosti prometa na cestama. Prednost je koevolucijskog gledišta što prepoznaje relevantnost znanstvenih spoznaja u pravnom kontekstu, kao i navedenu interakciju između prava i forenzičke psihijatrije.

Zaključno, smatram da je Colombov (2013) koevolucijski model, koji zastupam u kontekstu prava i forenzičko-psihijatrijskih vještačenja, umjereno gledište zato što dopušta da postoje psihijatrijska stanja u kojima činjenice na podosobnoj razini objašnjenja nisu konstitutivno relevantne za definiranje ponašanja na osobnoj razini, pa su dotična psihijatrijska stanja definirana isključivo na osobnoj razini objašnjenja, odnosno u terminima mentalnih stanja, osobina ličnosti, odstupanja od normi

racionalnosti i sl. Colombo (2013) ne tvrdi da će u svakom slučaju činjenice na podosobnoj razini biti konstitutivno relevantne za definiranje ponašanja na osobnoj razini objašnjenja, nego samo u nekim slučajevima. U tom smislu, slučajevi akutne intoksikacije psihoaktivnim tvarima, kao što su alkohol, droge i lijekovi predstavljaju samo jedan primjer psihijatrijskih stanja u kojima podosobne činjenice mogu biti konstitutivno relevantne za definiranje ponašanja na osobnoj razini objašnjenja.

7.5. ZAKLJUČAK

U ovom sam se poglavlju bavio problemom sučeljavanja u kontekstu forenzičko-psihijatrijskih vještačenja ubrojivosti. Zastupao sam Colombov (2013) koevolucijski model kao rješenje problema sučeljavanja i argumentirao da činjenice na podosobnoj razini barem u nekim slučajevima mogu utjecati na to kako definiramo i objašnjavamo ponašanje na osobnoj razini objašnjenja, ali da podosobna objašnjenja ni na koji način ne mogu zamijeniti osobna objašnjenja, budući da forenzičko-psihijatrijska evaluacija psihičkog stanja okrivljenika *tempore criminis* obuhvaća osobu u cjelini.

ZAKLJUČAK

Pitanje ubrojivosti pobuđuje velik interes u filozofiji prava i filozofiji psihijatrije, budući da je ubrojivost temeljna pretpostavka krivnje, a bez krivnje nema ni kazne. Međutim, većina dosadašnjih filozofskih radova koji se bave temom ubrojivosti istražuju pitanje jesu li pojedinci koji imaju dijagnozu određenog mentalnog poremećaja ubrojivi, odnosno posjeduju li kognitivne i volicijske sposobnosti relevantne za kaznenu odgovornost. Nasuprot tome, ova disertacija zauzima drukčiji pristup i bavi se fundamentalnijim pitanjima koja se nalaze u pozadini prakse utvrđivanja neubrojivosti počinitelja kaznenih djela, polazeći od činjenice da istraživanje temeljnih pretpostavki na kojima se općenito temelji praksa utvrđivanja neubrojivosti ima mnogo širi doseg od rasprave o ubrojivosti pojedinaca s konkretnim poremećajem zato što se ne fokusira na uski krug pojedinaca s dijagnozom određenog poremećaja nego obuhvaća sve pojedince čija se ubrojivost dovodi u pitanje u okviru kaznenog postupka. Na taj način, u ovom se doktorskom radu otvara novo i relativno neistraženo područje filozofije prava i forenzičkih znanosti u Hrvatskoj i šire.

Definicija neubrojivosti sama po sebi otvara mnogobrojna pitanja kojima sam se bavio u ovoj disertaciji. Prvo i najočitije je pitanje treba li nam pojam mentalnog poremećaja u definiciji neubrojivosti. Nakon što sam na njega odgovorio potvrdno, otvorilo se pitanje na koji način prikladno definirati pojam mentalnog poremećaja u kontekstu kaznenog prava. Argumentirao sam da je biostatistička teorija mentalnog poremećaja koju nudi Boorse (2014) najprimjerenija u kontekstu kaznenog prava, uzimajući u obzir specifične ciljeve i metodologiju pravne znanosti, kao i činjenicu da biostatistička teorija mentalnog poremećaja definira pojam mentalnog poremećaja neovisno o mentalnim sposobnostima koje su relevantne za ubrojivost.

Budući da sam ustvrdio da je pojam mentalnog poremećaja nužna komponenta definicije neubrojivosti, i da forenzički psihijatri jedini posjeduju stručna znanja potrebna za dijagnosticiranje mentalnih poremećaja i određivanje njihova utjecaja na psihičko stanje okrivljenika, postavlja se pitanje odnosa između suca i vještaka psihijatra u kaznenom postupku, posebice uzimajući u obzir činjenicu da je neubrojivost pravno pitanje o kojem bi trebao odlučiti sud na temelju nalaza i mišljenja vještaka i ostalih dokaza u kaznenom postupku. S druge strane, suci u Hrvatskoj često automatski prihvaćaju nalaz i mišljenje vještaka, tvrdeći da ne posjeduju potrebno stručno znanje kako bi ga procijenili, pa im ne preostaje ništa drugo nego da ga automatski prihvate. Slijedeći argumente evidencijalizma, argumentirao sam u prilog tvrdnji da bi suci trebali evaluirati argumentaciju iz nalaza i mišljenja vještaka, unatoč činjenici da ne posjeduju stručna znanja koja posjeduje vještak. S druge strane, oslanjajući se na teoriju performativnog svjedočanstva eksperata koju nude Leefman i Lesle (2020) argumentirao sam da bi vještak trebao prezentirati svoj nalaz i mišljenje na način koji je razumljiv sudskom vijeću i time potvrditi svoj status eksperta.

S obzirom na to da sud ne posjeduje potrebno stručno znanje za dijagnosticiranje mentalnih poremećaja i određivanje njihova utjecaja na psihičko stanje okrivljenika, psihijatrijsko je vještačenje obvezna postupovna radnja u slučaju sumnje u ubrojivost okrivljenika. Stoga sam se bavio pitanjem vrste znanstvenih objašnjenja koja se koriste u psihijatrijskim vještačenjima. U filozofskoj literaturi postoji konsenzus da se kaznena odgovornost temelji na pučko-psihološkim objašnjenjima. Riječ je o objašnjenjima iz svakodnevnog života u kojima ponašanja, vlastita i tuđa, tumačimo i predviđamo pripisujući mentalna stanja poput vjerovanja, želja i namjera. Ta razina psihološkog objašnjenja se još naziva osobna vrsta objašnjenja jer se radi o objašnjenjima koja se tiču ponašanja i procesa koji definiraju osobe. To je važno istaknuti jer psihijatrijska tumačenja često nadilaze osobnu razinu pučko-psiholoških objašnjenja i upućuju na neurobiološka, odnosno podosobna objašnjenja, primjerice nesvjesne procese u mozgu ili druge tjelesne mehanizme. No, budući da su forenzički psihijatri u kaznenom postupku podređeni pravnim normama i da se kaznena odgovornost u konačnici temelji na pučkoj psihologiji, njihova objašnjenja moraju biti razumljiva sucima, koji su u tom pogledu laici. Kako bih obuhvatio ovu kompleksnu situaciju, u kojoj se isprepliću različite razine objašnjenja čija adekvatnost ovisi o informacijskim potrebama suda u konkretnom predmetu, argumentirao sam da je pragmatički okvir objašnjenja najprimjereniji u kontekstu kaznenog prava i forenzičko-psihijatrijskog vještačenja.

Budući da sam ustanovio da se forenzičke ocjene u psihijatrijskim vještačenjima ubrojivosti temelje na osobnim, znanstveno-psihološkim objašnjenjima ponašanja, ali i da podosobna, odnosno neurobiološka objašnjenja ponašanja barem u nekim slučajevima mogu imati važnu ulogu u psihijatrijskim vještačenjima ubrojivosti, otvorilo se pitanje kako shvatiti odnos između navedenih vrsta objašnjenja u kontekstu psihijatrijskih vještačenja. Taj se problem u općenitijim raspravama iz filozofije psihologije naziva problemom sučeljavanja. U tim se raspravama razlikuju barem tri pristupa: autonomizam, funkcionalizam i koevolucijski model. Odbacio sam autonomizam zato što zanemaruje činjenicu da (neuro)biološka objašnjenja mogu imati važnu ulogu u psihijatrijskim vještačenjima, ali i funkcionalizam zato što podrazumijeva ideju mentalnog uzrokovanja koja nije nužna za funkcioniranje kaznenog prava, odnosno pripisivanje kaznene odgovornosti. Slijedeći koevolucijski model Mattea Colomba (2013), argumentirao sam da činjenice na podosobnoj razini objašnjenja mogu utjecati na to kako opisujemo i razumijemo ponašanje osobe u terminima pučke psihologije, odnosno mentalnih stanja i osobina ličnosti.

S obzirom na to da suci i psihijatrijski vještaci imaju ključnu ulogu u postupcima u kojima se ispituje ubrojivost okrivljenika, a pritom raspolažu različitim vrstama znanja i vještina, postavlja se pitanje koje vrline trebaju posjedovati kako bi se osigurao kvalitetan prijenos informacija nužan za donošenje pravedne sudske odluke. To je osobito važno jer nesporazumi u komunikaciji, nekvalitetna vještačenja i posljedične pogreške mogu imati ozbiljne posljedice za dobrobit okrivljenika. Kako bih odgovorio na taj problem, u disertaciji sam se bavio određivanjem epistemičkih i etičkih vrlina koje bi suci i psihijatrijski vještaci trebali posjedovati u procesu komunikacije i donošenja pravnih

odluka. Argumentirao sam da posjedovanje (1) moralnih, (2) intelektualnih, (3) argumentacijskih, (4) komunikacijskih, (5) institucijskih i (6) deliberativnih vrлина koje navodi Amaya (2023) može rezultirati smanjenjem učestalosti najčešćih pogrešaka sudaca i psihijatrijskih vještaka u kaznenim postupcima, što u konačnici dovodi do smanjenja broja slučajeva kršenja temeljnih ljudskih prava vještaćenih optuženika. Također sam tvrdio da se navedene vrline mogu implementirati u praksu putem (1) edukacije, (2) specifičnog institucijskog dizajna i (3) kulturnih promjena.

Na općenitijoj razini, važan doprinos ovog doktorskog rada sastoji se u argumentu da se adekvatno razumijevanje i primjena pojma neubrojivosti temelji na pragmatičkom okviru objašnjenja, koji omogućuje integraciju različitih razina i tipova objašnjenja ovisno o informacijskim potrebama kaznenog postupka. Pragmatični okvir objašnjenja, povezujući filozofsku analizu s pravnim i medicinskim aspektima psihijatrijskih vještačenja, pruža normativne smjernice za evaluaciju uloge psihijatrijskih vještaka i sudaca u donošenju pravnih odluka. Nadalje, naglašavanjem važnosti epistemičkih i etičkih vrлина u forenzičkoj praksi pokazao sam da kvaliteta sudskih odluka ne ovisi samo o kvaliteti zakonodavnog okvira kaznenog postupka i forenzičko-psihijatrijskih vještačenja, već i o komunikacijskim i moralnim kapacitetima uključenih aktera koji primjenjuju pravne odredbe u konkretnim slučajevima.

U konačnici, u ovoj sam disertaciji pokazao da pitanje utvrđivanja neubrojivosti nije moguće svesti na tehničko ispitivanje kognitivnih i voljnih sposobnosti pojedinca, nego ga treba promatrati kao složen i višeslojan problem na razmeđu filozofije prava, filozofije psihijatrije i forenzičke prakse. Razumijevanje pravnog instituta neubrojivosti istodobno zahtijeva ispravno shvaćanje pojmova koji čine njegovu teorijsku osnovu, ponajprije pojma mentalnog poremećaja, prirode psihijatrijskih objašnjenja i odnosa između osobne i podosobne razine, te epistemičko-praktičnu osnovu u vidu epistemoloških i etičkih vrлина sudaca i vještaka. Ova disertacija pokazuje da se dublje razumijevanje ovih pojmova, kao i njihova adekvatna i pravedna primjena pri određivanju ubrojivosti, mogu postići jedino trajnim teorijskim preispitivanjem i usklađivanjem pojmovnih okvira koji povezuju pravne, filozofske i psihijatrijske perspektive.

POPIS IZVORA I LITERATURE

- Aberdein, A. (2010). Virtue in argument. *Argumentation* 24 (2):165-179.
- Achinstein, P. (1983). *The Nature of Explanation*, Oxford: Oxford University Press.
- Aikin, S. F. i Clanton, J. C. (2010). Developing Group-Deliberative Virtues. *Journal of Applied Philosophy* 27 (4):409-424.
- Amaya, A. (2011). Virtue and Reason in Law. U: Del Mar, M (ur.). *New Waves in Philosophy of Law*. New York: Palgrave MacMillan, 123 – 143.
- Amaya, A. i Ho, H. L. (2012). *Law, Virtue and Justice*. Oxford: Hart Publishing.
- Amaya, A. (2020). Admirability, exemplarity and judicial virtue. U: Amaya, A. i Del Mar, M. (ur.). *Virtue, Emotion and Imagination in Law and Legal Reasoning*. Chicago: Hart Publishing, 25 – 46. <https://doi.org/10.5040/9781509925162.ch-002>.
- Amaya, A. (2022a) Group Deliberative Virtues and Legal Epistemology. U: J. Ferrer Beltrán, J. i Vázquez, C. (ur.). *Evidential Legal Reasoning: Crossing Civil Law and Common Law Traditions*. Cambridge: Cambridge University Press, 125–137.
- Amaya, A. (2022b). Virtue and objectivity in legal reasoning. U: Gonzalo Villa Rosas i Fabra-Zamora, J. L. (ur.). *Objectivity in jurisprudence, legal interpretation and practical reasoning*. Northampton, MA: Edward Elgar Publishing, 271 – 292.
- Amaya, A. (2023). Reasoning in Character: Virtue, Legal Argumentation, and Judicial Ethics. *Ethical Theory and Moral Practice*. <https://doi.org/10.1007/s10677-023-10414-z>
- American Psychiatric Association (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5. 5. izdanje. Arlington, VA: American Psychiatric Association.
- Amoretti, C. M. i Lalumera, E. (2019). Harm Should Not Be a Necessary Criterion for Mental Disorder: Some Reflections on the DSM-5 Definition of Mental Disorder”. *Theoretical Medicine and Bioethics*, 40 (4): 321–37. <https://doi.org/10.1007/s11017-019-09499-4>.
- Aranyosi, I. (2013). *The Peripheral Mind: Philosophy of Mind and the Peripheral Nervous System*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199989607.001.0001>.
- Atria, F. (2016). *La forma del Derecho*. Madrid: Marcial Pons
- Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press.
- Axtell, G. (2012). The Dialectics of Objectivity. *Journal of the Philosophy of History*, 6 (3), 339-368.
- Bagarić, A. i Goreta, M. (2012). *Psihijatrijsko vještačenje ovisnika o drogama i kockanju*. Zagreb: Medicinska naklada.

- Bagarić, A. i Goreta, M. (2015a). Slučaj broj 1—Matricid: Ekstremna varijanta polarne dinamike ljubavi i mržnje, ovisnosti i autonomije. U: Goreta, M. i Bojić, M. (ur.), *Psihijatrijska vještačenja: Novi doprinosi, kontroverze, perspektive*. Zagreb: Medicinska naklada, Klinika za psihijatriju Vrapče, Hrvatsko psihijatrijsko društvo, Hrvatsko društvo za forenzičku psihijatriju HLZ-a, 3 – 24.
- Bagarić, A., i Goreta, M. (2015b). Slučaj broj 36 – Obrana šutnjom: Ograničena pouzdanost forenzičko-psihijatrijskih ocjena uvjetovana obranom šutnjom, U: Goreta, M. i Bojić, M. (ur.), *Psihijatrijska vještačenja: Novi doprinosi, kontroverze, perspektive*. Zagreb: Medicinska naklada, Klinika za psihijatriju Vrapče, Hrvatsko psihijatrijsko društvo, Hrvatsko društvo za forenzičku psihijatriju HLZ-a, 590 – 608.
- Barrett, D. A. (2013). Multiple realizability, identity theory, and the gradual reorganization principle. *The British Journal for the Philosophy of Science* 64 (2): 325–46.
- Battaly, H. (ur.). (2019). *The Routledge Handbook of Virtue Epistemology*. New York: Routledge
- Beanblossom, R. E., Lehrer, K. (ur.). (1970). *T. Reid, Inquiry and Essays*. Indianapolis: Hacket Publishing.
- Bechtel, W. i Abrahamsen, A. (2005). Explanation: a mechanist alternative. *Studies in History and Philosophy of Science Part C: Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 36 (2):421-441.
- Becker-Toussaint, H, de Boor, C. Goldschmidt, O., Lüderssen, K i Muck, M. (1981). *Aspekte der psychoanalytischen Begutachtung im Strafverfahren*. Baden-Baden: Nomos.
- Bennett, M. R. i Hacker, P. M. S. (2022). *Philosophical Foundations of Neuroscience*. 2. izdanje. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Bermúdez, J. L.. (2005). *Philosophy of Psychology: A Contemporary Introduction*. London: Routledge.
- Bermúdez, J. L. (2022). *Cognitive Science: An Introduction to the Science of the Mind*. 4. izdanje. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beus, J. (2015). Slučaj broj 14 – Motivacijska neproporcionalnost: Interpretacija ekstremne neproporcionalnosti između počinjenja najtežeg kaznenog djela (ubojstva) i njegovog kranje banalnog povoda (osiguranja prednosti u zauzimanju parkirnog mjesta). U: Goreta, M. i Bojić, M. (ur.), *Psihijatrijska vještačenja: Novi doprinosi, kontroverze, perspektive*. Zagreb: Medicinska naklada, Klinika za psihijatriju Vrapče, Hrvatsko psihijatrijsko društvo, Hrvatsko društvo za forenzičku psihijatriju HLZ-a. 246 – 256.
- Biondić, M. (2017). Pučka psihologija: znanstvene perspektive realizma, eliminativizma i instrumentalizma. *Filozofska istraživanja*, 37 (3), 559-578. <https://doi.org/10.21464/fi37310>.

- Biturajac, M. i Jurjako, M. (2022). Reconsidering harm in psychiatric manuals within an explicationist framework. *Medicine, Health Care and Philosophy*, 25, 239 – 249. <https://dx.doi.org/10.1007/s11019-021-10064-x>.
- Blair, J. (2016). Mapping objectivity and bias in relation to argument. *OSSA Conference Archive*.
<https://scholar.uwindsor.ca/ossaarchive/OSSA11/papersandcommentaries/99>.
- Blum, L. A. (1988). Moral exemplars: Reflections on Schindler, the Trocmes, and others. *Midwest Studies in Philosophy* 13 (1):196-221.
- Bojić, M. i Goreta, M. (2015). Slučaj broj 56 – Profesionalna odgovornost psihijatra: forenzičko-psihijatrijska evaluacija profesionalne odgovornosti psihijatarata i njihovih suradnika u jednoj hrvatskoj psihijatrijskoj ustanovi. U: Goreta, M. i Bojić, M. (ur.), *Psihijatrijska vještačenja: Novi doprinosi, kontroverze, perspektive*. Zagreb: Medicinska naklada, Klinika za psihijatriju Vrapče, Hrvatsko psihijatrijsko društvo, Hrvatsko društvo za forenzičku psihijatriju HLZ-a, 916 – 1000.
- Bolton, D. (2008). *What is Mental Disorder? An Essay in Philosophy, Science, and Values*. Oxford University Press.
- BonJour, L. (1985). *The Structure of Empirical Knowledge*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Boot, W. R. i Anders Ericson, K. (2013). Expertise. U: Lee, J. D. i Kirlik, A. (ur.). *The Oxford Handbook of Cognitive Engineering*. Oxford: Oxford University Press, 143 – 158.
- Boorse, C. (1975). On the distinction between disease and illness. *Philosophy and Public Affairs*, 5, 49–68.
- Boorse, C. (1976). Wright on functions. *Philosophical Review* 8, 70–86.
- Boorse, C. (1977). Health as a theoretical concept. *Philosophy of Science* 44: 542–573.
- Boorse, C. (1997). A rebuttal on health. U: Humber J. M. i Almeder, R. F. (ur.), *What is Disease?* Totowa, NJ: Humana Press, 1--134.
- Boorse, C. (2002). A rebuttal on functions. U: Ariew, A., Cummins, R. i Perlman, M. (ur.). *Functions*. New York: Oxford, 63 –112.
- Boorse, C. (2014). A second rebuttal on health. *Journal of Medicine and Philosophy*, 39 (6): 683-724.
- Bortolotti, L., Broome, M. R., i Mameri, M. (2014). Delusions and responsibility for action: Insights from the Breivik case. *Neuroethics*, 7(3), 377–382.
<https://doi.org/10.1007/s12152-013-9198-4>.
- Bošnjak, M. (2023). Is autism a mental disorder according to the harmful dysfunction view? *Croatian Journal of Philosophy*, 23(67): 89 – 111.
- Bošnjak, M. (2025). Psihički poremećaj i moralna odgovornost – prikaz slučaja. *Diacovensia*, 33 (3), 401-416. <https://doi.org/10.31823/d.33.3.6>.

- Bošnjak, M. i Jurjako, M. (rukopis na recenziji). How to Understand the Concept of Mental Disorder in Criminal Law? An Explicationist Perspective. *Erkenntnis*.
- Bošnjak, M., Jurjako, M., i Malatesti, L. (2022). The criminal responsibility of high-functioning autistic offenders in Croatia. *Balkan Journal of Philosophy*, 14(2), 137–148. <https://doi.org/10.5840/bjp202214217>.
- Bracanović, T. (2018). *Normativna etika*. Zagreb: Institut za filozofiju.
- Brown, M. E., i Treviño, L. K. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly*, 17, 595-616. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2006.10.004>.
- Brownlee, K. (2015). What's virtuous about the law? *Legal Theory*, 21 (1), 1 –17.
- Brzović, Z., Jurjako, M. i Šustar, P. (2017). The kindness of psychopaths. *International Studies in the Philosophy of Science*, 31(2), 189–211. <https://doi.org/10.1080/02698595.2018.1424761>.
- Buzina, N. (2015). Psihopatska obilježja u shizofrenih počinitelja kaznenih djela i procjena rizika. U: Goreta, M. i Bojić, M. (ur.), *Psihijatrijska vještačenja: Novi doprinosi, kontroverze, perspektive*. Zagreb: Medicinska naklada, Klinika za psihijatriju Vrapče, Hrvatsko psihijatrijsko društvo, Hrvatsko društvo za forenzičku psihijatriju HLZ-a, 1166 – 1185.
- Buzina, N i Jukić, V. (2015). Slučaj broj 16 - Identična kaznena djela - različite ocjene ubrojivosti: načelo individualizacije pri procjeni ubrojivosti počinitelja identično kvalificiranih kaznenih djela. U: Goreta, M. i Bojić, M. (ur.), *Psihijatrijska vještačenja: Novi doprinosi, kontroverze, perspektive*. Zagreb: Medicinska naklada, Klinika za psihijatriju Vrapče, Hrvatsko psihijatrijsko društvo, Hrvatsko društvo za forenzičku psihijatriju HLZ-a 269 – 282.
- Buzina, N., Jukić, V., i Arbanas, G. (2018). Kazneno-pravni aspekti forenzičke psihijatrije. U: Jukić, V. (ur). *Hrvatska psihijatrija početkom 21. stoljeća*. Zagreb: Medicinska naklada ; Klinika za psihijatriju Vrapče ; Hrvatsko psihijatrijsko društvo, 330 – 336.
- Byrne, A. (2018). Is sex binary? *Arc Digital*, 1. rujna. <https://medium.com/arc-digital/is-sex-binary-16bec97d161e>. Pristupljeno 7. srpnja 2025.
- Campbell, J. (2009). What does rationality have to do with psychological causation? Propositional attitudes as mechanisms and as control variables. U: Bortolotti, L. i Broome, M. (ur.) *Psychiatry as Cognitive Neuroscience*. Oxford: Oxford University Press, 137 – 150.
- Carr, D. (2009). Virtue, mixed emotions and moral ambivalence. *Philosophy*, 84(327), 31–46. <http://www.jstor.org/stable/20533169>
- Cartwright, A. S. (1851). Report on the disease and physical peculiarities of the negro race. *The New Orleans Medical and Surgical Journal*, 89–92.

- Casebeer, W. D. (2003). *Natural Ethical Facts: Evolution, Connectionism, and Moral Cognition*. Cambridge, MA.: MIT Press.
- Chae, T., Harkess, A. i Moore, R. C. (2021). Sex-linked gene expression and the emergence of hermaphrodites in *Carica papaya*. *American Journal of Botany*, 108(6), 1029–1041. <https://doi.org/10.1002/ajb2.1689>.
- Chanmugam, A., Milzman, D., Bone, C., i Soe-Lin, H. (2013). Managing substance abuse in the acute setting. U: Chanmugam, A., Triplett, P. i Kelen, G. (ur.), *Emergency Psychiatry*. Cambridge: Cambridge University Press, 57 – 77.
- Chappell, T. (2005), The good man is the measure of all things': Objectivity without world-centredness in Aristotle's moral epistemology. U: Gill, C. (ur.). *Virtue, Norms and Objectivity: Issues in Ancient and Modern Ethics*. Oxford: Oxford University Press, 233 – 256.
- Churchland, P. M. (1981). Eliminativist materialism and the propositional attitudes. *Journal of Philosophy*, 78, 67 - 90.
- Churchland, P. M. (1995). *The Engine of Reason, the Seat of the Soul*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Churchland, P. M. (1999). *Matter and Consciousness*. London: The MIT Press.
- Churchland, P. S (1986). *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind-Brain*. Cambridge MA: MIT Press.
- Churchland, P. S. (1993). The co-evolutionary research ideology. U: Goldman, A. (ur.). *Readings in philosophy and cognitive science*. Cambridge, MA: MIT Press, 745 – 767.
- Churchland, P.S., i Sejnowski, T. (1992). *The Computational Brain*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Cimino, C. (2018). Virtue jurisprudence. U: N. Snow (ur.). *The Oxford Handbook of Virtue*. Oxford: Oxford University Press, 621 – 639.
- Clark, A. (1989). *Microcognition: Philosophy, Cognitive Science, and Parallel Distributed Processing*. London: MIT Press.
- Clarke, B. (2010). Virtue and disagreement. *Ethical Theory and Moral Practice*, 13(3), 273 – 291. <http://www.jstor.org/stable/40835330>
- Clarke, B. (2018). Virtue as a sensitivity. U: Snow, N. (ur.). *The Oxford Handbook of Virtue*, Oxford: Oxford University Press, 35 – 56.
- Coady, C. A. J. (1992). *Testimony: A Philosophical Study*. Oxford: Clarendon Press.
- Cohen, D. H. (2013). Virtue in context. *Informal Logic: Reasoning and Argumentation in Theory and Practice* 33(4), 471 – 485. <https://doi.org/10.22329/il.v33i4.4077>.
- Coleman, J. i Leiter, B. (1993) Determinacy, objectivity and authority. *University of Pennsylvania Law Review*, 142(2): 549 – 637.

- Colombo, M. (2013). Constitutive relevance and the personal/subpersonal distinction. *Philosophical Psychology*, 26(4):547-570.
- Condic, M. L. (2016). Embryos and integration. U: Kotarski, J. W. (ur.). *Life and learning XXVI: Proceedings of the Twenty-Sixth University Faculty for Life Conference*. Bronx: Fordham University Press, 295–323.
- Conee, E. i Feldman, R. (2004). *Evidentialism. Essays in Epistemology*. Oxford: Oxford University Press.
- Cooper, R. V. (2002). Disease. *Studies in History and Philosophy of Science Part C: Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 33(2), 263–282. [https://doi.org/10.1016/S0039-3681\(02\)00018-3](https://doi.org/10.1016/S0039-3681(02)00018-3).
- Cooper, V. R. (2007). *Psychiatry and Philosophy of Science*. Stockfield: Acumen.
- Cooper, V. R. (2021). On harm. U: Faucher, L. i Forest, D. (ur.), *Defining Mental Disorders: Jerome Wakefield and his Critics*. Cambridge, MA : MIT Press: 537-51.
- Corrigan, P. W., Roe, D., & Tsang, H. W. H. (2011). *Challenging the stigma of mental illness: Lessons for Therapists and Advocates*. Chichester: John Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9780470977507>.
- Craigie, J. (2015). Against a singular understanding of legal capacity: Criminal responsibility and the convention on the rights of persons with disabilities. *International Journal of Law and Psychiatry*, 40, 6–14. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2015.04.002>.
- Craver, C. (2006). When mechanistic models explain. *Synthese* 153 (3):355–376.
- Curran W. J (1986). Ethical perspectives: Formal codes and standards. U: Curran, W. J., Mc Garry, A. L., Shah, S. A. (ur.). *Forensic Psychiatry and Psychology*. Philadelphia: F. A. Davis, 43 – 60.
- Čizmić, J. (2020). Prigovori i problemi kod sudsko-medicinskog vještačenja. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 57 (3), 633-655.
- Čuljak, Z. (2015). *Znanje i epistemičko opravdanje*. Zagreb: Ibis grafika.
- Davidson, D. (2001a). Freedom to act. U: Foster, L. i Swanson, W. (ur.) *Essays on Actions and Events*. Clarendon: Oxford University Press, 63 – 81.
- Davidson, D. (2001b). Mental events. U: Foster, L. i Swanson, W. (ur.) *Essays on Actions and Events*. Clarendon: Oxford University Press, 207–224.
- Davidson, D. (2001c). Psychology as philosophy. U: Foster, L. i Swanson, W. (ur.) *Essays on Actions and Events*. Clarendon: Oxford University Press, 229 – 239.
- Davis K. (2017). *The Brain Defense: Murder in Manhattan and the Dawn of Neuroscience in America's Courtrooms*, New York: Penguin
- De Brasi, L. (2020). Judicial Decisions, Intellectual Virtues and the Division of Labour. *The International Journal of Evidence & Proof*, 24(2), 142-161.

- de Bruin, B. (2015). *Ethics and the Global Financial Crisis: Why Incompetence is Worse Than Greed*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Del Mar, M. (2017). Review of Douglas E. Edlin, 'Common Law Judging: Subjectivity, Impartiality, and the Making of Law,' *The Modern Law Review*, 80 (3), 547 – 551.
- Del Mar, M. (2018). Common virtue and the perspectival imagination: Adam Smith and common law reasoning. *Jurisprudence*, 9(1), 58–70.
<https://doi.org/10.1080/20403313.2017.1352318>
- Del Mar, M. (2020). *Artefacts of Legal Inquiry: The Value of Imagination in Adjudication*, Oxford: Hart Publishing.
- De Neys, W. (ur.). (2018). *Dual Process Theory 2.0*, Routledge, New York: Routledge.
- Dennett, D.C. (1969). *Content and Consciousness*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Dennett, D. C. (1987). *The Intentional Stance*. London: The MIT Press.
- Dennett, D. C. (2002). True believers: The intentional strategy and why it works. U: Chalmers, D. (ur.). *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Readings*. Oxford: Oxford University Press, 556-568.
- de Ridder, J., Peels, R. i van Woudenberg, R. (ur.). (2018). *Scientism: Prospects and Problems*. Oxford: Oxford University Press.
- Domselaar, I. V. (2015). Moral Quality in Adjudication: On Judicial Virtues and Civic Friendship. *Netherlands Journal of Legal Philosophy*, 44(1), 24-46.
<https://doi.org/10.5553/NJLP/000025>.
- Drayson, Z. (2012). The uses and abuses of the personal/subpersonal distinction. *Philosophical Perspectives* 26(1): 1-18.
- Dummett, M. (1993). Testimony and memory. U: Dummett, M. (ur.). *The Seas of Language*. Oxford: Oxford University Press, 251 – 272.
- Dworkin, R. (1972). No right answer? U: Hacker, P. M. S. i Raz. J. (ur.). *Law, Morality, and Society: Essay in Honour of H. L. A. Hart*. Oxford: Clarendon Press, 58 – 84.
- Dworkin, R. (1977). *Taking Rights Seriously*. Cambridge: Harvard University Press.
- Elgin, C. Z. (2020). Impartiality and legal reasoning. U: Amaya. A i Mar, M. D. (ur.). *Virtue, Emotion and Imagination in Law and Legal Reasoning*. Chicago: Hart Publishing, 47 – 58.
- Europski sud za ljudska prava. *Hodžić protiv Hrvatske. br. zahtjeva 28932/14*. Presuda od 4. travnja 2019.
- Evans, J. D. G. (1996). Cultural realism: The ancient philosophical background. *Royal Institute of Philosophy Supplement* 40, 47-60.
- Evans, J. S. B. (2008). Dual-processing accounts of reasoning, judgment, and social cognition. *Annual Review of Psychology*, 59, 255-278.

<http://dx.doi.org/10.1146/annurev.psych.59.103006.093629>.

- Fagan, T. K. i Sifferd, K. L. (2025). Psychiatric diagnoses and criminal responsibility: An argument for the relevance of intellectual disability. *Criminal Justice Ethics*, 1 – 22. <https://doi.org/10.1080/0731129X.2025.2531699>.
- Faigman, David L. (2013). Admissibility of neuroscientific expert testimony. U: Stephen J. Morse, J. S. i Roskies, L. A. (ur.). *A Primer on Criminal Law and Neuroscience*. Oxford: Oxford University Press, 89 – 119.
- Farrelly, C. i Solum, L. B. (2008). An introduction to aretaic theories of law. U: Farrelly, C. i Solum, L. B. (ur.). *Virtue Jurisprudence*. New York: Palgrave-Macmillan, 1 – 23.
- Faulkner, P. (2002). On the Rationality of Our Response to Testimony. *Synthese*, 3, 353 – 370.
- Faulkner, P. (2011). *Knowledge on Trust*. Oxford: Oxford University Press.
- Faye, J. 2007. The Pragmatic-Rhetorical Theory of Explanation. U: Persson, J. i Ylikoski, P. (ur.), *Rethinking Explanation. Series: Boston Studies in the Philosophy of Science*, vol. 252, Dordrecht: Springer Verlag, 43–68.
- Feldman, S. (1986). Objectivity, Pluralism and Relativism: A Critique of Macintyre's Theory of Virtue. *The Southern Journal of Philosophy*, 24(3), 307–319. <https://doi.org/10.1111/j.2041-6962.1986.tb01569.x>.
- Frege, G. (1884). *Die Grundlagen der Arithmetik. Eine logisch-mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl*. Breslau: Verlag von Wilhelm Koebner
- Frith C. D. (1979). Consciousness, information processing and schizophrenia. *The British Journal of Psychiatry: The Journal of Mental Science* 134, 225–235.
- Fritz, J. M. H. (2018). Communication ethics. U: Snow, N. (ur.), *Oxford Handbook of Virtue*. New York: Oxford University Press, 700 – 721.
- Focquaert, F., Waller, B. i Shaw, E. (ur.) (2020). *Routledge Handbook on the Philosophy and Science of Punishment*. London: Routledge.
- Fodor, J. (1975). *The Language of Thought*. Harvard: Harvard University Press.
- Foley, R. (1994). Egoism in epistemology. U: Schmitt F. F. (ur.): *Socializing Epistemology The Social Dimensions of Knowledge*. Lanham (Md.): Rowman and Littlefield, 52 – 74.
- Francken, J. C. i Slors, M. (2018). Neuroscience and everyday life: Facing the translation problem. *Brain and Cognition*, 120: 67 – 74. <https://doi.org/10.1016/j.bandc.2017.09.004>.
- Fricker, E. (1987). The epistemology of testimony. *Aristotelian Society Supplementary*, 61: 57 – 83.
- Fricker, E. (1994). Against gullibility. U: Matilal, B. K., Chakrabarti, A. (ur.): *Knowing from Words*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 125 – 161.

- Fricker, E. (1995). Critical notice: Telling and trusting: Reductionism and anti-reductionism in the epistemology of testimony. *Mind*, 414: 393 – 411.
- Fricker, M. (2007). *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*. Oxford: Oxford University Press.
- Fulford, K. W. M. (1989). *Moral Theory and Medical Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fulford, K. W. M., Thorthon, K. i Graham, G. (2006). *Oxford Textbook of Philosophy and Psychiatry*. Oxford: Oxford University Press.
- Gaebel, W., Rössler, W., & Sartorius, N. (ur.). (2017). *The Stigma of Mental Illness—End of the Story?* Springer International Publishing Switzerland.
<https://doi.org/10.1007/9783-319-27839-1>.
- Gardner, J. (2000). The virtue of justice and the character of law. *Current Legal Problems*, 53(1): 149 – 184.
<https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm?abstractid=1397141>.
- Gascón, J. A. (2016). Pursuing Objectivity: How Virtuous Can you Get? U: P. Bondy, P. i Banacquista, L. (ur.). *Argumentation, Objectivity and Bias: Proceedings of the 11th International Conference of the Ontario Society for the Study of Argumentation* (OSSA), Windsor: University of Windsor, 1 – 16.
- Garson, J. (2021). The developmental plasticity challenge to Wakefield’s view. U: Faucher, L. i Forest, D. (ur.). *Defining Mental Disorder: Jerome Wakefield and his Critics*. Cambridge, MA.: MIT Press: 335-52.
- George, R. P. (1993). *Making Men Moral*. Oxford: Clarendon Press.
- Geuss, R. (2005). *Outside Ethics*. Princeton: Princeton University Press.
<http://www.jstor.org/stable/j.ctt7rpd>.
- Glenn, A. L., Raine, A., i Laufer, W. S. (2011). Is it wrong to criminalize and punish psychopaths? *Emotion Review*, 3(3): 302–304.
- Goldman, A. I. (1967). A causal theory of knowing. *The Journal of Philosophy*, 64(12), 357–372. <https://doi.org/10.2307/2024268>.
- Goldman, A. I. (1979). What is justified belief? U: Pappas, G. S. (ur.), *Justification and Knowledge: New Studies in Epistemology*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1 – 23.
- Goldman, A. I. (1987). Foundations of social epistemics. *Synthese*, 73 (1), 109–144.
- Goreta, M. (2010). *Profesionalna odgovornost psihijatra*. Zagreb: Organizator.
- Goreta, M. (2015). *Errare humanum est – najčešće pogreške u forenzičkopsihijatrijskoj praksi*. Zagreb: Naklada Slap
- Goreta, M. i Haid, A. (2015). Slučaj broj 15 - “Premještena agresija: Psihodinamska interpretacija neproporcionalnog reagiranja u odnosu na neposredni povod za počinjenje kaznenog djela teškog ubojstva. U: Goreta, M. i Bojić, M. (ur.), *Psihijatrijska vještačenja: Novi doprinosi, kontroverze, perspektive*. Zagreb:

- Medicinska naklada, Klinika za psihijatriju Vrapče, Hrvatsko psihijatrijsko društvo, Hrvatsko društvo za forenzičku psihijatriju HLZ-a, 257 – 268.
- Goreta, M. i Jukić, V. (2015a). Slučaj broj 18 – poticanje na terorizam: Forenzičko-psihijatrijski doprinos objektivnoj pravničkoj evaluaciji lažnog djela poticanja na terorizam. U: Goreta, M. i Bojić, M. (ur.), *Psihijatrijska vještačenja: Novi doprinosi, kontroverze, perspektive*. Zagreb: Medicinska naklada, Klinika za psihijatriju Vrapče Hrvatsko psihijatrijsko društvo, Hrvatsko društvo za forenzičku psihijatriju HLZ-a, 294 – 312.
- Goreta, M. i Jukić, V. (2015b). Slučaj broj 37 – Obrana šutnjom - najveći dijagnostički hendikep: Tko (najviše) gubi, a tko (najviše) dobiva u masovnom (zakonski neupitnom) korištenju obrane šutnjom. U: Goreta, M. i Bojić, M. (ur.), *Psihijatrijska vještačenja: Novi doprinosi, kontroverze, perspektive*. Zagreb: Medicinska naklada, Klinika za psihijatriju Vrapče Hrvatsko psihijatrijsko društvo, Hrvatsko društvo za forenzičku psihijatriju HLZ-a, 609 – 629.
- Govier, T. (1998). *Dilemmas on Trust*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Gowans, C. W. (2011). Virtue ethics and moral relativism. U: Hales, S. D. (ur.). *A Companion to Relativism*. Malden, MA: Blackwell, 391 - 410.
- Graham, G. 2010. *The Disordered Mind: An Introduction to Philosophy of Mind and Mental Illness*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
- Grossi, R. (2019). Law, emotion and the objectivity debate. *Griffith Law Review*, 28: 23 – 36.
- Gröning, L. i Dimitrova, S. (2023). Criminal insanity in Bulgaria and Norway: Analysing the prospect of a common approach. *International Journal of Law and Psychiatry*, 87:101866. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2023.101866>.
- Gröning, L., Haukvik, U. K., Meynen, G. i Radovic, S. (2020). Constructing criminal insanity: The roles of legislators, judges and experts in Norway, Sweden and the Netherlands. *New Journal of European Criminal Law*, 11(3): 390–410. <https://doi.org/10.1177/2032284420950485>
- Gröning, L., Haukvik, U. K., Morse, S. i Radovic, S. (2022). Remodelling criminal insanity: Exploring philosophical, legal, and medical premises of the medical model used in Norwegian law. *International Journal of Law and Psychiatry*. 81: 101776. 10.1016/j.ijlp.2022.101776.
- Grozđanić, V. i Grđan, K.(2022). Forenzička psihijatrija kroz prizmu prava. U: Kozarić-Kovačić, D. i Grozđanić, V. (ur.). *Forenzička psihijatrija*. Treće izdanje. Zagreb: Medicinska naklada, 7 – 123.
- Grozđanić, V., Škorić, M. i Martinović, I. (2013). *Kazneno pravo: opći dio*. Rijeka, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Haack, S. (1979). Epistemology without a Knowing Subject. *The Review of Methaphysics*, 33: 309-335.

- Haack, S. (2004). Epistemology legalized: Or, truth, justice, and the American way. *The American Journal of Jurisprudence*, 49 (1): 43 – 61. <https://doi.org/10.1093/ajj/49.1.43>.
- Haack, S. (2019). Personal or impersonal knowledge. *Journal of Philosophical Investigations*, 13(28): 21 – 44.
- Hacking, I. (1995). The looping effects of human kinds. U: Sperber, D., Premack, D i Premack, A. J. (ur.), *Causal Cognition: A Multidisciplinary Debate*. New York: Clarendon Press, 351 – 394.
- Hage, J. (2022). Objectivity of Law and Objectivity about Law. U: Fabra-Zamora, J. i Villa Rosas, G. (ur.). *Objectivity in Jurisprudence, Legal Interpretation and Practical Reasoning*. Northampton, MA: Edward Elgar Publishing, 31 – 47.
- Harašić, Ž. (2006). Problem razgraničenja "lakih slučajeva" (easy cases) i "teških slučajeva" (hard cases). *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 56(1): 85-116.
- Hardin, R. (2002). Street-level epistemology and political participation. *Journal of Political Philosophy*, 10(2): 212 – 229.
- Hardwig, J. (1991). The role of trust in knowledge. *Journal of Philosophy*, 88: 252 – 263.
- Hare, R. M. (1998). *Jezik morala*. Grgić, F. (prev.). Zagreb: Hrvatski studiji
- Harper, Q., Worthington, E., Griffin, B., Lavelock, C., Hook, J., Vrana, S. i Greer, C. (2014). Efficacy of a workbook to promote forgiveness: A randomized controlled trial with university students. *Journal of Clinical Psychology*, 70 (12). 10.1002/jclp.22079.
- Hart, H. L. A. (2012). *The Concept of Law*. Raz., J. i Bulloch, P. A. (ur.). 3. izdanje. Oxford: Oxford University Press.
- Hempel, C. G. (1965). *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science*. New York: Free Press.
- Hempel, C.G. i Oppenheim, P. (1948). Studies in the logic of explanation. *Philosophy of Science*, 15 (2):135–75.
- Hershenov, D.B. (2020). A naturalist response to Kingma's critique of naturalist accounts of disease. *Theoretical Medicine and Bioethics*, 41: 83 – 97. <https://doi.org/10.1007/s11017-020-09526-9>.
- Hinshaw, S. P. (2007). *The mark of shame: Stigma of mental illness and an agenda for change*. New York: Oxford University Press.
- Hirstein, W., i Sifferd, K. (2011). The legal self: executive processes and legal theory. *Consciousness and cognition*, 20(1), 156–171. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2010.10.007>.
- Hirstein, W., Sifferd, K. i Fagan. T. (2018). *Responsible Brains: Neuroscience, Law, and Human Culpability*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Howes, M. (2015). Objectivity, Intellectual Virtue, and Community. U: Padovani, F., Richardson, A., Tsou, J. (ur.). *Objectivity in Science: New Perspectives from*

- Science and Technology Studies. Boston Studies in the Philosophy and History of Science*, vol 310. Cham: Springer, 173 – 188. https://doi.org/10.1007/978-3-319-14349-1_9
- Hrvatska liječnička komora (2019). *Pravilnik o stručnoj obuci kandidata za stalne sudske vještake*. <https://www.hlk.hr/pravilnici-hlk.aspx>. Pristupljeno 14. ožujka. 2025.
- Huljev, Ž. (2015). LJUDI SU SE BUNILI DA VOZI PRESORO Majstor napuhao 3,5 promila pa se potužio: 'Ja stvarno ne znam što sam napravio'. *Jutarnji list*. 15. lipnja. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/crna-kronika/ljudi-su-se-bunili-da-vozi-presoro-majstor-napuhao-35-promila-pa-se-potuzio-ja-stvarno-ne-znam-sto-sam-napravio-395524>. Pristupljeno 3. srpnja 2025.
- Hursthouse, R. (1999). *On Virtue Ethics*. Oxford: Oxford University Press.
- Jerolimov, I. i Jurjako, M. (2023). Filozofija psihologije i problem sučeljavanja. Implikacije za neke filozofske rasprave u medicini i pravu. *Filozofska istraživanja*, 43(3): 567 – 586. <https://doi.org/10.21464/fi43308>
- Johnson, V. (2000). The Virtues and Limits of Codes in Legal Ethics. *Notre Dame Journal of Law, Ethics and Public Policy*, 14: 2000, SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2891974>.
- Jones, K. (1996). Trust as an affective attitude. *Ethics*, 107: 4 – 25.
- Jukić, V. (2009) Nepsihijatri kao forenzično-psihijatrijski vještaci (ili nestručnjaci kao forenzično psihijatrijski vještaci). *Socijalna psihijatrija*, 37(2): 91 – 99.
- Jurjako, M. (2019). Is psychopathy a harmful dysfunction? *Biology & Philosophy* 34(5). <https://doi.org/10.1007/s10539-018-9668-5>.
- Jurjako, M i Malatesti, L. (2018). Neuropsychology and the criminal responsibility of psychopaths: Reconsidering the evidence. *Erkenntnis* 83(5):1003 – 1025.
- Jurjako, M. i Malatesti, L. (2022). *Filozofija uma: suvremene rasprave o odnosu uma i tijela*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. London: Penguin Books.
- Kasapić, Z. (2014). STIGAO SLUŽBENI NALAZ: Marko Francisković je zdrav i nije opasan za okolinu! *Dnevno.hr*. 30. travnja. <https://www.dnevno.hr/vijesti/hrvatska/stigao-sluzbeni-nalaz-marko-franciskovic-je-zdrav-i-nije-opasan-za-okolinu-121582/>. Pristupljeno 17. travnja 2024.
- Katz, N., i Zemishlany, Z. (2006). Criminal responsibility in Asperger's syndrome. *The Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 43(3): 166 – 173.
- Kazneni zakon* (pročišćeni tekst, Narodne novine, 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23, 36/24). <https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon>. Pristupljeno 13. ožujka 2025.
- Kendell, R. E. (1975). The concept of disease and its implications for psychiatry. *British Journal of Psychiatry* 127: 305 – 315.

- Kidd, I. (2016). Educating for intellectual humility. U: Baehr, J. (ur.), *Educating for Intellectual Virtues: Applying Virtue Epistemology to Educational Theory and Practice*. New York: Routledge, pp. 54 – 70.
- Kim, J. (2005). *Physicalism, or Something near Enough*. Princeton, N.J. i Woodstock: Princeton University Press.
- Kind, A. (2020). Empathy, imagination and the law. U: Amaya, A. i Del Mar, M. (ur.), *Virtue, Emotion and Imagination in Law and Legal Reasoning*. Chicago: Hart Publishing, 179 – 197.
- Kingma, E. (2007). What is it to be healthy? *Analysis* 67, 128 – 133.
- Kingma, E. (2013). Naturalist accounts of mental disorder. U: Fulford, K. W. M., Davies, M, Gipps, R., Graham, G., Sadler, J., Stanghellini, G. and Thornton, T. (ur.). *The Oxford Handbook of Philosophy and Psychiatry*. Oxford: Oxford University Press: 363 – 384.
- Kingma, E. (2014). Naturalism about health and disease: Adding nuance for progress. *Journal of Medicine and Philosophy* 39: 590 – 608.
- Kodeks medicinske etike i deontologije* (pročišćeni tekst, Narodne novine, 55/08, 139/15). <https://www.zakon.hr/cms.htm?id=32525> Pristupljeno 13. ožujka 2025
- Koller, P. (2007). Law, Morality and Virtue. U: Walker, R. L. i Ivanhoe, P. (ur.). *Working Virtue: Virtue Ethics and Contemporary Moral Problems*. Oxford: Oxford University Press, 31 –48.
- Konvencija o pravima osoba s invaliditetom*, Narodne novine – Međunarodni ugovori, 6/2007., 5/2008. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2007_06_6_80.html. Pristupljeno 14. ožujka 2025.
- Kooijmans, T. i Meynen, G. (2017). Who establishes the presence of a mental disorder in defendants? Medicolegal considerations on a European Court of Human Rights case. *Frontiers in Psychiatry*, 8. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2017.00199>.
- Kovačić, Z., Nestić, M., Stemberga, V., Bosnar, A., Petrovečki, M. i Sutlović, D. (2008). Vjerodostojnost alkotestiranja koncentracije alkohola u izdahu, upotrebom Dräger Alcotest 7410Plus alkometra, kod utvrđivanja alkoholiziranosti u sudskom postupku. *Medica Jadertina*, 38 (1-2), 47-48.
- Kovačić Petrović, Z. (2021). Akutna intoksikacija alkoholom i psihoaktivnim tvarima. U: Herceg, M., Jukić, V., Kovačić Petrović, Z. i Savić, A. (ur.). *Hitna stanja u psihijatriji*. Zagreb: Medicinska naklada, 120 – 132.
- Kozarić-Kovačić, D., Grubišić-Ilić, M. i Grozdanić, V. *Forenzička psihijatrija*, 1. izdanje. Zagreb, Medicinska naklada,
- Kozarić-Kovačić, D. (2022a). Akutno opito stanje (akutna alkoholna intoksikacija). U: Kozarić-Kovačić, D. i Grozdanić, V. (ur.). *Forenzička psihijatrija*. Treće izdanje. Zagreb: Medicinska naklada, 190 – 201.

- Kozarić-Kovačić, D. (2022b). Intelektualne razvojne poteškoće (mentalna retardacija). U: Kozarić-Kovačić, D. i Grozdanić, V. (ur.). *Forenzička psihijatrija*. Treće izdanje. Zagreb: Medicinska naklada, 349 – 363.
- Kozarić-Kovačić, D. (2022c). Psihijatrijska ekspertiza. U: Kozarić-Kovačić, D. i Grozdanić, V. (ur.). *Forenzička psihijatrija*. Treće izdanje. Zagreb: Medicinska naklada, 437 – 439
- Kramer, M.H. (2007). *Objectivity and the Rule of Law*, New York: Cambridge University Press.
- Krapac, D. (2000). *Kazneno procesno pravo*. Zagreb: Informator.
- Krnić, I. (2024). Napadača (19) na OŠ Prečko prebacuju iz KB Sveti Duh u psihijatriju Vrapče, hrabra učiteljica uskoro izlazi iz bolnice. *Jutarnji list*. 30. prosinca. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/napadaca-19-na-os-precko-prebacuju-iz-kb-sveti-duh-u-psihijatriju-vrapce-hrabra-uciteljica-uskoro-izlazi-iz-bolnice-15537979>. Pristupljeno 10. veljače 2025.
- Krnić, I. i Godeč, Ž. (2025). Psihijatri: Sve upućuje na osobu s traumom koja nije dobila pomoć institucija. Imamo jedan termin za to, karakterističan je za majke. *Jutarnji list*. 17. siječnja. https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/psihijatri-sve-upucuje-na-osobu-s-traumom-koja-nije-dobila-pomoc-institucija-imamo-jedan-termin-za-to-karakteristican-je-za-majke-15543646?cx_linkref=jl_home_g2_g3. Pristupljeno 25. ožujka 2025.
- Kuhn, T. S. (1977). *The Essential Tension: Selected Studies in the Scientific Tradition and Change*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Kuhn, T. S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: University of Chicago Press.
- Lackey, J. (2006). It takes two for tango: Beyond reductionism and non-reductionism in the epistemology. U: Lackey, J., Sosa, E. (ur.): *The Epistemology of Testimony*. Oxford, Oxford University Press, 160 – 189.
- Lamb, M., Brant, J. i Brooks, E. (2022). Seven strategies for cultivating virtue in the university. U: Brant, J., Lamb, M. i Brooks, E. (ur.), *Cultivating Virtue in the University*. Oxford: Oxford University Press, 115 – 156.
- Launer, J. (2016). Clinical case discussion: Using a reflecting team. *Postgraduate Medical Journal*. 92. 245-246. 10.1136/postgradmedj-2016-134079.
- Lavelock, C. R., Worthington, E. L., Davis, D. E., Griffin, B. J., Reid, C. A., Hook, J. N., i Van Tongeren, D. R. (2014). The quiet virtue speaks: An intervention to promote humility. *Journal of Psychology and Theology*, 42(1): 99 – 110. <https://doi.org/10.1177/009164711404200111>.
- Leefmann, J. i Lesle, S. (2020). Knowledge from scientific expert testimony without epistemic trust. *Synthese* 197(8): 3611 – 3641.

- Lehrer, K. (2006). Trust and trustworthiness. U: Lackey, J., Sosa, E. (ur.): *The Epistemology of Testimony*. Oxford, Oxford University Press, 145 – 159.
- Leiter, B. (2004). Law and objectivity. U: Coleman, J. i Shapiro, S. J. (ur.), *The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law*. New York: Oxford University Press, 969 – 989.
- Leiter, B. (2007). *Naturalizing Jurisprudence: Essays on American Legal Realism and Naturalism in Legal Philosophy*. New York: Oxford University Press.
- Lewis, P., Holm, L., i Santos, S. C. (ur.). (2022). *Architecture and Collective Life*. New York: Routledge.
- Malatesti, L., Jurjako, M. (2016). Vrijednosti u psihijatriji i pojam mentalne bolesti. U: Prijić-Samaržija, S., Malatesti, L. i Baccarini, E. (ur.), *Moralni, politički i epistemološki odgovori na društvene devijacije*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 153 — 181.
- Malatesti, L., Jurjako, M. i Meynen, G. (2020). The insanity defence without mental illness? Some considerations. *International Journal Of Law And Psychiatry* 71: 101571. doi:10.1016/j.ijlp.2020.101571.
- Mangini, M. (2017). Ethics of virtues and the education of the reasonable judge. *International Journal of Ethics Education*, 2(2): 175 – 202. <https://doi.org/10.1007/s40889-017-0039-x>.
- Martinić, I. i Baccarini, E. (2023). Sposobnosti i pravednost za ljude koji nemaju sposobnosti razločnosti i racionalnosti. *Filozofska istraživanja*, 43(3): 495 – 507.
- Martinović, I. (2014). *Institut namjere u kaznenopravnoj teoriji i sudskoj praksi*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Martinović, I. (2015). O kriteriju razlikovanja pravih i nepravih kaznenih djela nečinjenja. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 65(1): 115 – 135.
- Martinović, I. (2017). Pojam ubrojivosti u kaznenopravnoj teoriji, zakonodavstvu i praksi. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 38(3): 1187 – 1202.
- Matthews, S. (2004). Failed agency and the insanity defence. *International Journal of Law and Psychiatry*, 27(5): 413 – 424. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2004.06.006>.
- McDowell, J. (1997). Virtue and reason. U: Crisp, R. i Slote, M. (ur.), *Virtue Ethics*. Oxford University Press, 141 – 162.
- McNally, R. J. (2001). On Wakefield's harmful dysfunction analysis of mental disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 39(3): 309-314.
- Međedović, J. (2015). *Nomološka mreža psihopatije*. Beograd: Institut za kriminološka istraživanja.
- Megone, C. (1998). Aristotle's function argument and the concept of mental illness. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology* 3: 187–201.

- Megone, C. (2000). Mental illness, human function and values. *Philosophy, Psychiatry & Philosophy* 7: 45–65.
- Melton, G. B., Petrila, J., Poythress, G. N., Slobogin, C., Otto, K. R., Mossman, D. I. Condio, O. L. (2018). *Psychological Evaluations for the Courts : A Handbook for Mental Health Professionals and Lawyers*. 4. izdanje. New York: Guilford Press.
- Meynen, G. (2016). *Legal Insanity. Explorations in Psychiatry, Law, & Ethics*. Cham: Springer. <https://link-springer-com.vu-nl.idm.oclc.org/book/10.1007%2F978-3-319-44721-6>.
- Michelon, C. (2012). Practical wisdom in legal decision-making, U: Amaya, A i Ho, H. L. (ur.). *Law, Virtue and Justice*, Oxford: Hart Publishing, 29 – 51.
- Michelon, C. (2018). Lawfulness and the perception of legal salience. *Jurisprudence* 9(1), 47 – 57.
- Miljuš, D. (2023). Ubojica iz Rijeke nije bio ubrojjiv: Bešćutni Brnada mogao bi uskoro biti na slobodi. *Jutarnji list*. 23. ožujka. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/crna-kronika/ubojica-iz-rijeka-nije-bio-ubrojjiv-bescutni-brnada-mogao-bi-uskoro-biti-na-slobodi-15318710>. Pristupljeno 10. veljače 2025.
- Miljuš, D., Karakaš Jakubin, H. (2022). U zatvoru si oduzeo život Harald Kopitz: Austrijanac koji je ubio svoje troje djece počinio samoubojstvo. *Jutarnji list*. 25. Listopada. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/crna-kronika/u-zatvoru-si-oduzeo-zivot-harald-kopitz-austrijanac-koji-je-ubio-svoje-troje-djece-pocinio-samoubojstvo-15266854>. Pristupljeno 10. veljače 2025.
- Minkowitz, T. (2014). Rethinking criminal responsibility from a critical disability perspective: The abolition of insanity/incapacity acquittals and unfitness to plead, and beyond. *Griffith Law Review*, 23(3): 434–466. <https://doi.org/10.1080/10383441.2014.1013177>.
- Miščević, N. (1990). *Uvod u filozofiju psihologije*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Moore, M. S. (2015). The quest for a responsible responsibility test: Norwegian insanity law after Breivik. *Criminal Law and Philosophy*, 9(4): 645–693. <https://doi.org/10.1007/s11572-014-9305-6>.
- Mora, C., Tittensor, D. P., Adl, S., Simpson, A. G. B. i Worm, B. (2011). How many species are there on Earth and in the ocean? *PLoS Biology*, 9(8): e1001127. <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.1001127>.
- Morse, S. J. (1995). Brain and blame. *Georgetown Law Journal*, 84: 527–549.
- Morse S. J. (2004). New neuroscience, old problems. U: Garland, B. (ur.). *Neuroscience and the law: brain, mind and the scales of justice*. New York: Dana Press, 157 – 198.
- Morse, S. J. (2008). Psychopathy and criminal responsibility. *Neuroethics*, 1(3): 205 – 212. <https://doi.org/10.1007/s12152-008-9021-9>.

- Morse S. J. (2011a). Lost in translation? An essay on law and neuroscience. U: Freeman, M. (ur.). *Law and neuroscience: Current Legal Issues*. Oxford: Oxford University Press, 529 – 562.
- Morse, S. J. (2011b). Mental disorder and criminal law. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 101(3): 885 – 968. <http://www.jstor.org/stable/23074026>
- Morse, S. J. (2023). Neurolaw: Challenges and limits. U: Swaab, H. i Meynen, G. (ur.). *Handbook of Clinical Neurology*, 197: 235–250). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-821375-9.00003-7>.
- Morse S. J. i Newsome W. T. (2013). Criminal responsibility, criminal competence, and prediction of criminal behavior. U: Morse, S. J. i Roskies, A. L. (ur.). *A primer on criminal law and neuroscience*. New York: Oxford University Press, 150 – 178.
- Murphy, D. (2006). *Psychiatry in the Scientific Image*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Nakić, M. (2015). Slikovni prikaz magnetskom rezonancijom u forenzičkoj psihijatriji. U: Goreta, M. i Bojić, M. (ur.), *Psihijatrijska vještačenja: Novi doprinosi, kontroverze, perspektive*. Zagreb: Medicinska naklada, Klinika za psihijatriju Vrapče, Hrvatsko psihijatrijsko društvo, Hrvatsko društvo za forenzičku psihijatriju, 1186 – 1203.
- Niemi, M. I. (2013) Objective legal reasoning – objectivity without objects. U: Husa, J. i Van Hoecke, M. (ur.). *Objectivity in Law and Legal Reasoning*, Oxford: Hart Publishing, 69 – 84.
- Novoselec, P. i Martinović, I. (2019). *Komentar Kaznenog zakona, I. knjiga: Opći dio*. Zagreb: Narodne novine.
- Nozick, R. (1981). *Philosophical Explanations*. Cambridge, MA: Belknap Press.
- Nussbaum, M. (1986). *The Fragility of Goodness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nussbaum, M. C. (1988). Non-Relative Virtues: An Aristotelian Approach. *Midwest Studies in Philosophy* 13(1): 32 – 53.
- Oakley, J. i Cocking, D. (ur.). (2001). *Virtue Ethics and Professional Roles*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Hear, A. *Uvod u filozofiju znanosti*. Bracanović, T. i Sušnik, M. (prev.). Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2007.
- Okružni sud u Karlovcu. *Presuda br. Gž 166/93*. 23. veljače 1993
- Općinski kazneni sud u Zagrebu. *Presuda br. KO-1734/13*. 12. studenog 2013
- Općinski sud u Zagrebu. *Presuda br. Pr 1898/92*. 21. rujna 1993.
- Općinski sud u Karlovcu. *Presuda br. P 630/92*. 9. prosinca 1992.
- Pappas, G. (2000). Epistemic Deference. *Acta Analytica*, 15(24), 113 – 126.
- Pardo, S. M. i Patterson D. (2017). Morse, mind, and mental causation. *Criminal Law and Philosophy*, 11(1): 111 – 126.

- Pavišić, B. (2002). *Komentar Zakona o kaznenom postupku*. 3. izdanje. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Piccinini, G. (2006). Computational explanation in neuroscience. *Synthese*, 153: 343 – 353.
- Piccinini, G. (2007). Computing mechanisms. *Philosophy of Science*, 74: 501 – 526.
- Polger, T. W. 2009. Identity theories. *Philosophy Compass* 4(5): 822 – 34. <https://doi.org/10.1111/j.1747-9991.2009.00227.x>.
- Popper, K. R. (1959). *The Logic Of Scientific Discovery*. New York: Basic Books.
- Pravilnik o stalnim sudskim vještacima* (pročišćeni tekst, Narodne novine, 38/14, 123/15, 29/16, 61/19 <https://www.zakon.hr/cms.htm?id=39979> . Pristupljeno 13. ožujka 2025
- Prijjić-Samaržija, S. (2011). Trusting experts: Trust, testimony and evidence. *Acta Histriae*, 19 (1-2): 249 – 262.
- Prijjić-Samaržija, S. (2018). Agency Evidentialism: Trust and Doxastic Voluntarism *Rivista di estetica*, 69: 68 – 84.
- Prijjić-Samaržija, S. i Miškulin, I. (2015). Epistemička pravednost: Epistemologija vrlina i filozofija psihijatrije. *Filozofska istraživanja*, 35(2): 307 – 322.
- Psillos, S. (2002). *Causation and Explanation*. London: Routledge
- Prins, H. A. (2016). *Offenders, Deviants Or Patients?: An Introduction to Clinical Criminology*. London/New York: Routledge.
- Psillos, S. (2002). *Causation and Explanation*. London: Routledge.
- Putnam, H (1995). Priroda mentalnih stanja. U: Mišćević, N., Prijjić, S. (ur.). Božičević, V. (prev.). *Filozofija psihologije: zbornik radova*. Rijeka: Izdavački centar, 64 – 73.
- Radden, J. (2019). Mental disorder (Illness). U: Zalta, N. E. (ur.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Metaphysics Research Lab: Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/mental-disorder>.
- Rasch, W. (1986). *Forensische psychiatrie*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Reichenbach, H. (1938). *Experience and Prediction. An Analysis of the Foundations and the Structure of Knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.
- Roberts, R. C., i West, R. (2015). Natural epistemic defects and corrective virtues. *Synthese*, 192(8): 2557 – 2576. <http://www.jstor.org/stable/24704549>.
- Rorty, A. (2011). Aristotle on the Virtues of Rhetoric. *The Review of Metaphysics*, 64(4): 715 – 733. <http://www.jstor.org/stable/23055638>.
- Rorty, A. (2014). The Ethics of Collaborative Ambivalence. *The Journal of Ethics*, 18(4): 391–403. <http://www.jstor.org/stable/43895886>.

- Ross, D. (2010). Economic models of pathological gambling. U: Ross, D., Kincaid, H., Spurrett, D. i Collins, P. (ur.), *What is Addiction?* Cambridge, MA: MIT Press, 131–158.
- Ross, D., Sharp, C., Vuchinich, R., i Spurrett, D. (2010). *Midbrain Mutiny: The Picoeconomics and Neuroeconomics of Disordered Gambling*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Roush, S. (2005). *Tracking Truth: Knowledge, Evidence, and Science*. Oxford, Oxford University Press.
- Roxin, C. (2006). Strafrecht, Allgemeiner Teil. I. svezak. 4. izdanje. München: C. H. Beck
- Russell, D. C. (2009). *Practical Intelligence and the Virtues*, Oxford: Oxford University Press,
- Russell, D. C. (2014) Phronesis and the Virtues (NE vi 12–13). U: Polansky, R. (ur.). *The Cambridge Companion to Aristotle's Nicomachean Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 203 – 220.
- Samuelson, P. L. i Church, I. M. (2015). When cognition turns vicious: Heuristics and biases in light of virtue epistemology. *Philosophical Psychology* 28(8): 1095 – 1113.
- Sanderse, W. (2012). The meaning of role modelling in moral and character education. *Journal of Moral Education*, 42(1): 28 – 42. <https://doi.org/10.1080/03057240.2012.690727>.
- Sasson, D. i Ryan, J. (2017). A reconstruction of sexual modes throughout animal evolution. *BMC Evolutionary Biology*. 17.
- Scadding, J. G. (1967). Diagnosis: the clinician and the computer. *Lancet* 21: 877 – 882.
- Sekulić, D. (2016). *Psihologija zaključivanja i logika*. Zagreb: KruZak.
- Shapin, S. (1994). *A Social History of Truth: Civility and Science in Seventeenth-Century England*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Shapin, S. (2008). *The Scientific Life: A Moral History of a Late Modern Vocation*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Shen, F. X. (2013). Legislating neuroscience: the case of juvenile justice. *Loyola Law Review*, 46: 985 – 1018.
- Sherman, N. (1997). *Making Necessity a Virtue: Aristotle and Kant on Virtue*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sifferd, K. L. (2018). Non-eliminative reductionism: Not the theory of mind some responsibility theorists want, but the one they need. U: Lazarov, B. D. (ur.). *Neurolaw and Responsibility for Action: Concepts, Crimes, and Courts*. Cambridge: Cambridge University Press, 71 – 103.

- Simon, D. (2004). A third view of the black box: Cognitive coherence in legal decision making. *The University of Chicago Law Review*, 71(2): 511 – 586. <http://www.jstor.org/stable/1600674>.
- Simonin, K. A., & Roddy, A. B. (2018). Genome downsizing, physiological novelty, and the global dominance of flowering plants. *PLoS biology*, 16(1): e2003706. <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.2003706>.
- Slobogin, C. (2015). Eliminating mental disability as a legal criterion in deprivation of liberty cases: The impact of the convention on the rights of persons with disabilities on the insanity defense, civil commitment, and competency law. *International Journal of Law and Psychiatry*, 40: 36 – 42. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2015.04.011>.
- Solum, L. B. (2003). Virtue jurisprudence: A virtue-centered theory of judging, *Metaphilosophy*, 34(1/ 2): 178 – 213.
- Solum, L. B. (2018). Virtue as the end of law: An aretaic theory of legislation. *Jurisprudence* 9(1): 6 – 18.
- Sosa, E. (1999). How must knowledge be modally related to what is known? *Philosophical Topics*, 26: 373 – 384.
- Sosa, E. (2002). Tracking, competence, and knowledge. U: Moser, P. (ur.): *The Oxford Handbook of Epistemology*. Oxford: Oxford University Press, 264 – 287.
- Stegenga, J. 2015. Effectiveness of medical interventions. *Studies in History and Philosophy of Science Part C: Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 54: 34 – 44.
- Steup, M. (2007). Doxastic freedom. *Synthese*, 161, 3. 375–392.
- Strappini, F., Martelli, M., Cozzo, C., i di Pace, E. (2020). Empirical evidence for intraspecific multiple realization?. *Frontiers in psychology*, 11, 1676. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01676>.
- Stump, D. J. (2007). Pierre Duhem’s virtue epistemology. *Studies in History and Philosophy of Science Part A* 38 (1):149-159.
- Sutton, R.S., i Barto, A.G. (1998). *Reinforcement Learning: An Introduction*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Sušnik, M. (2012). Hjumovska teorija motivacije: u obranu dogme. *Prolegomena*, 11(1), 83 – 105.
- Swanton, C. (2007). Virtue ethics, role ethics, and business ethics. U: Walker, R. L. i Ivanhoe, P. J. (ur.). *Working Virtue: Virtue Ethics and Contemporary Moral Problems*. New York: Oxford University Press, 207 – 224.
- Swanton, C. (2010). Virtue Ethics and the Problem of Moral Disagreement. *Philosophical Topics*, 38(2): 157 – 180. <http://www.jstor.org/stable/43154586>.
- Szasz, T. (1960). The myth of mental illness. *American Psychologist* 15: 113 – 118.
- Szasz, T. (1974). *The Myth of Mental Illness*. New York: Harper and Collins.

- Šendula Jengiđ V., Grozdanić V., Hodak J. (2022). Psychopaths – A “tough nut” of forensic psychiatry practice in the republic of Croatia. U: Malatesti L., McMillan J., Šustar P. (ur.). *Psychopathy. History, Philosophy and Theory of the Life Sciences*, vol 27. Springer, Cham, 59 – 78. https://doi.org/10.1007/978-3-030-82454-9_5.
- Šimleša, S. i Capanec, M. (2008). Razvoj izvršnih funkcija i njihovih neuroloških korelata. *Suvremena psihologija*, 11 (1), 55 – 72.
- Šustar, P. i Brzović, Z. (2014). The function debate: Between ‘cheap tricks’ and evolutionary neutrality. *Synthese* 191 (12): 2653–71. <https://doi.org/10.1007/s11229-014-0407-4>.
- Thornton, T. (2010). Psychiatric explanation and understanding. *European Journal of Analytic Philosophy*, 6(1): 95 – 111.
- Turner, A. J. (2010). Are disorders sufficient for reduced responsibility? *Neuroethics*, 3(2): 151 – 160. <https://doi.org/10.1007/s12152-009-9041-0>.
- Ustavni sud Republike Hrvatske. *Odluka br. U-III-726/2014*. 3. srpnja 2014.
- Vera, D. i Rodriguez-Lopez, A. (2004) Strategic virtues: Humility as a source of competitive advantage. *Organizational Dynamics*, 33: 393 – 408. <http://dx.doi.org/10.1016/j.orgdyn.2004.09.006>
- Vidov, P. (2014). Zastrašujući slučaj Francišković: SDP protivnike trpa u ludnicu. *Index.hr*. 08. svibnja. <https://www.index.hr/clanak.aspx?id=745271>. Pristupljeno 17. travnja. 2024.
- Vilares, I., Wesley, M. J., Ahn, W. Y., Bonnie, R. J., Hoffman, M., Jones, O. D., Morse, S. J., Yaffe, G., Lohrenz, T., & Montague, P. R. (2017). Predicting the knowledge-recklessness distinction in the human brain. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 114(12): 3222 – 3227. <https://doi.org/10.1073/pnas.1619385114>.
- Vincent, N. A. (2008). Responsibility, dysfunction and capacity. *Neuroethics*, 1(3): 199 – 204. <https://doi.org/10.1007/s12152-008-9022-8>.
- Vicente, A. i Arrieta, A. (2016). Moral ambivalence, relativism, and pluralism. *Acta Analytica* 31 (2): 207 – 223.
- Vlašić, N. (2014). Politika i ludilo. *Autograf.hr*. 21. veljače. <https://autograf.hr/politika-i-ludilo/>. Pristupljeno 17. travnja 2024.
- Vrhovni sud Republike Hrvatske. *Presuda br. VSRH Rev 3860/1993-2*. 19. siječnja 1994.
- Vrhovni sud Republike Hrvatske. *Presuda br. VSRH Rev 33035/1994*. 17. svibnja 1995.
- Vrhovni sud Republike Hrvatske. *Presuda br. VSRH I Kž 520/2015-6*. 10. studenog 2015.
- Vrhovni sud Republike Hrvatske. *Presuda i rješenje br. I Kž 31/16-7*. 17. veljače 2016.
- Vukušić, I. (2024). Uzročnost kod kaznenih djela nečinjenja. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 74(2): 255 – 278. <https://doi.org/10.3935/zpfz.74.2.04>.

- Wakefield, C. J. (1992). The concept of mental disorder. On the boundary between biological facts and social values. *The American Psychologist*, 47(3): 373 – 88.
- Wakefield, C. J. (2007). The concept of mental disorder: Diagnostic implications of the harmful dysfunction analysis. *World Psychiatry* 6(3): 149 – 56.
- Wakefield, C. J. (2014). The biostatistical theory versus the harmful dysfunction analysis, Part 1: Is part-dysfunction a sufficient condition for medical disorder? *The Journal of Medicine and Philosophy: A Forum for Bioethics and Philosophy of Medicine* 39(6): 648 – 82. <https://doi.org/10.1093/jmp/jhu038>.
- Wallace, J. (2006). Virtue, reason and principle. U: Wallace, J. (ur.). *Normativity and the Will*. Oxford: Oxford University Press, 241 – 262.
- Weaver, G., Treviño, L. i Agle, B. (2005). Somebody I look up to: Ethical role models in organizations. *Organizational Dynamics*, 34: 313 – 330.
10.1016/j.orgdyn.2005.08.001.
- Webb, M. O. (2004). Can epistemology help? The problem of the Kentucky-fried rat. *Social Epistemology*, 18: 51 – 58.
- Wedgwood, R. (2002). The aim of belief. *Philosophical Perspectives*, 16: 267 – 97.
- Weiskopf, D., i Adams, F. (2015). *An Introduction to the Philosophy of Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781139019040.
- Wendl, P. (1979). Konsequenzen psychoanalytischer Erfahrungen für die Verhandlungsführung in Strafverfahren. U: Eschweiler, P. (ur.). *Psychoanalyse und Strafrechtpraxis*. Königstein/Ts: Athenäum, 50 – 76.
- Wiens J. J. (2023). How many species are there on Earth? Progress and problems. *PLoS biology*, 21(11): e3002388. <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.3002388>.
- Williams, B. (2006). *The Sense of the Past: Essays in the History of Philosophy*. Burnyeat, M. (ur.). Princeton: Princeton University Press.
- Wilkinson, S. (2023). *Philosophy of Psychiatry: A Contemporary Introduction*. New York, London: Routledge.
- Wondemaghen, M. (2018). Testing equality: Insanity, treatment refusal and the CRPD. *Psychiatry, Psychology and Law*, 25(2): 174 – 185. <https://doi.org/10.1080/13218719.2017.1371575>.
- World Health Organization (1992). *The ICD-10 Classification of Mental and Behavioural Disorders: Clinical Descriptions and Diagnostic Guidelines*. Geneva: World Health Organization.
- World Health Organization (2019). *The ICD-11 Classification of Mental and Behavioural Disorders: Clinical Descriptions and Diagnostic Guidelines*. Geneva: World Health Organization.
- Worthington, E. L., i van Zyl, L. E. (2021). The Future of Evidence-Based Temperance Interventions. *Frontiers in Psychology*, 12.

- Wright, J. C., Nadelhoffer, T., Perini, T., Langville, A., Echols, M., & Venezia, K. (2017). The psychological significance of humility. *The Journal of Positive Psychology*, 12: 3 – 12. <https://doi.org/10.1080/17439760.2016.1167940>
- Zagzebski, L. T. (1996). *Virtues of the Mind: An Inquiry Into the Nature of Virtue and the Ethical Foundations of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zagzebski, L. T. (2006). Ideal agents and ideal observers in epistemology. U: Hetherington, S. C. (ur.), *Epistemology Futures*. New York: Oxford University Press, 131 – 147.
- Zagzebski, L. T. (2017). *Exemplarist Moral Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Zakon o djelatnosti psihoterapije* (Narodne novine 18/22).
<https://www.zakon.hr/z/1045/zakon-o-djelatnosti-psihoterapije>. Pristupljeno 12. lipnja 2025.
- Zakon o državnim službenicima* (Narodne novine 155/23, 85/24).
<https://www.zakon.hr/z/108/zakon-o-drzavnim-sluzbenicima>. Pristupljeno 30. rujna 2025.
- Zakon o kaznenom postupku* (pročišćeni tekst, Narodne novine 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19, 126/19, 130/20, 80/22, 36/24). <https://www.zakon.hr/z/174/Zakon-o-kaznenom-postupku>. Pristupljeno 13. ožujka 2025.
- Zakon o osnovnim pravima iz radnog odnosa* (nevažeci redakcijski pročišćeni tekst, SL SFRJ 60/89, 42/90, NN 34/91, 19/92, 26/93, 29/94, 38/95).
<https://www.iusinfo.hr/document?sopi=ZASFJ1989B60A921>. Pristupljeno 12. travnja 2025.
- Zakon o psihološkoj djelatnosti*. (pročišćeni tekst, NN 98/19, 18/22).
<https://www.zakon.hr/z/861/zakon-o-psiholoskoj-djelatnosti>. Pristupljeno 12. lipnja 2025.
- Zakon o sigurnosti prometa na cestama*. (pročišćeni tekst, NN 67/08, 48/10, 74/11, 80/13, 158/13, 92/14, 64/15, 108/17, 70/19, 42/20, 85/22, 114/22, 133/23, 145/24).
<https://www.zakon.hr/z/78/zakon-o-sigurnosti-prometa-na-cestama>. Pristupljeno 5. srpnja 2025.
- Zakon o stambenim odnosima* (nevažeci redakcijski pročišćeni tekst, Narodne novine 51/85., 42/86., 37/88., 47/89., 12/90., 22/90., 51/90., 22/92., 58/93., 70/93., 91/96., 99/96., 99/96., 91/96.).
<https://www.iusinfo.hr/zakonodavstvo/ZA1985B51A507/clanak-1>. Pristupljeno 12. travnja 2025.
- Zakon o sudovima* (pročišćeni tekst, Narodne novine, 28/13, 33/15, 82/15, 82/16, 67/18, 126/19, 130/20, 21/22, 60/22, 16/23, 155/2, 36/24).
<https://www.zakon.hr/z/122/Zakon-o-sudovima>. Pristupljeno 13. ožujka 2025.

Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama. Narodne novine, 76/14.
<https://www.zakon.hr/z/122/Zakon-o-sudovima>. Pristupljeno 13. ožuka 2025.

Zlatarić, B. (1970). Pravni aspekti društvene opasnosti od duševnih bolesnika. U: Korbar, M., Lipovac, M., Pospišil-Završki, M., Regina, V., Turčin, R., Zlatarić, B. (ur.). *Mentalna bolest i socijalna patologija*. Zagreb: Psihijatrijska bolnica Vrapče, 22.

Županijski sud u Sisku. *Rješenje br. R-21/2014*. 29. travnja 2014.

Županijski sud u Zagrebu. *Presuda br. XIII Gž 10565/93*. 10. svibnja 1994.

Županijski sud u Zagrebu. *Presuda br. Kž-1342/13*. 7. siječnja 2014.

POPIS SLIKA

Slika 1	112
Slika 2.....	113
Slika 3	114